

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Андрій ЛЕБІДЬ

КОНЦЕПТ «ІСТИНА» В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Монографія

Рекомендовано вченою радою
Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2017

УДК 111,83:141.312

Л33

Рецензенти:

В. О. Абашик – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету;

В. В. Прокопенко – доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної та практичної філософії ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Я. В. Тарароєв – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії НТУ «ХПІ»;

О. Ю. Щербина-Яковлева – доктор філософських наук, професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 2 від 12 жовтня 2017 року)*

*Рекомендовано до видання вченою радою
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 14 від 27 жовтня 2017 року)*

Лебідь А. Є.

Л33   Концепт «істина» в аналітичній філософії : монографія /
А. Є. Лебідь. – Суми : Сумський державний університет, 2017. –
381 с.

ISBN 978-966-657-696-8

У монографії висвітлюються теоретичні, історичні та прикладні аспекти теорій істини в контексті парадигми реалізму та парадигми антиреалізму в аналітичній філософії. Розглядаються інфляціоністські та дефляціоністські інтерпретації поняття істини. Для науковців, аспірантів та всіх зацікавлених логіко-епістемічними проблемами (пі)знання, актуальними питаннями філософії науки та історії філософії.

УДК 111,83:141.312

© Лебідь А. Є., 2017
ISBN 978-966-657-696-8   © Сумський державний університет,
2017

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Розділ I. Теоретичні аспекти (анти)реалістської парадигми істини.....	7
1.1. Аналітична філософія: історія та методологія.....	7
1.2. Абрис реалістської парадигми в аналітичній філософії.....	36
1.3. Абрис антиреалістської парадигми в аналітичній філософії.....	60
1.4. Реалістські (субстанціалістські) теорії істини.....	97
1.5. Антиреалістські (функціональні) теорії істини.....	132
Розділ II. Історико-філософські аспекти (анти)реалістської парадигми істини.....	167
2.1. Теорія істини Дж. Е. Мура.....	167
2.2. Теорія істини Г. Фреге.....	178
2.3. Теорія істини Б. Рассела.....	196
2.4. Теорія істини Л. Вітгенштайна.....	220
2.5. Теорія істини Д. Девідсона.....	235
Розділ III. Прикладні аспекти (анти)реалістської парадигми істини.....	245
3.1. Моральний (анти)реалізм в аналітичній філософії.....	245
3.2. Ментальний (анти)реалізм в аналітичній філософії...	257
3.3. Модальний (анти)реалізм в аналітичній філософії.....	299
3.4. Семантичний (анти)реалізм в аналітичній філософії.	328
Післямова.....	354
Список використаної літератури.....	356

ПЕРЕДМОВА

Аналітична філософія на сьогодні є одним з найвпливовіших і тим не менше, напрочуд, малодосліджених явищ на теренах Центральної та Східної Європи і, зокрема, на пострадянському просторі. Так вже історично склалося, що аналітичну філософію протиставляють так званій «континентальній філософії» в образі, не властивім філософам-аналітикам філософувань щодо екзистенційної, феноменологічної, структуралістської та ін. проблематики. Навдивовиж вважається, що представники аналітичної філософії перебувають, так би мовити, в топосі ἐπιότημη, сайєнтичного за своїм характером; тоді як «континентальні філософи» захищають позиції антисайєнтизму в топосі σοφία.¹ Як видається, поділ на аналітичних та континентальних філософів є, наразі, доволі умовним. Здебільшого уживання таких маркерів мало б відокремити field research аналітиків та не-аналітиків. Як зауважує з цього приводу Дж. Пассмор, як аналітики, так і не-аналітики почасти порушують кордони один одного.²

Хоча й аналітики початково заявили про логіко-лінгвістичну орієнтацію своїх досліджень, тим не менше, на сьогодні вони досліджують почасти несумісні питання та проблеми: істини, мови, реальності, свідомості, історії, культури, релігії, науки тощо. Така багатоманітність дослідницьких практик та засобів реалізації поставлених завдань дещо ускладнюють дефініціювання аналітичної філософії, яка почасти постає (і слушно неправомірно) то як філософська традиція, то як філософська школа, то як філософський напрям тощо. Як переконаний Р. Рорти,³ філософи-

---

¹ Що не відміняє досить потужну традицію метафізичних дослідів в контексті аналітичної філософії та проблематики філософії науки в контексті «континентальної філософії».

² Пассмор Дж. Современные философы. – Москва : Идея-Пресс, 2002. – С. 21.

³ Рорти Р. Американская философия сегодня // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 433-453.

аналітики не мають спільної парадигми філософської діяльності або спільної думки з приводу вирішення основних проблем. Єдине, що єднає філософів-аналітиків, на його думку, так це стилістика філософування. З-поміж іншого, суто аналітичними вважаються такі риси та характеристики аналітичної філософії, як: відкритість раціональній критиці та самокритика (Дж. Сьорл),¹ антидогматичність та діалогічність (Дж. Коен),² диверсифікація *field research* (Г. Патнем)³ та ін. Відтак, те, що прийнято називати «аналітична філософія» є набагато складнішим феноменом, ніж це упосліджується його назвою⁴ і яка може бути представлена як *an umbrella term*.⁵

Отже, аналітичну філософію здебільшого потрактовують як специфічний стиль філософування із різнобарв'ям напрямів, підходів, технік та стратегій зrealізації аналітичного стилю філософських інвестицій. На переконання провідних філософів-аналітиків, канонічним для аналітичної філософії є імператив, сформульований М. Дамітом: не варто починати аналіз без встановлення значення термінів та критеріїв тієї мови, якою ти будеш послуговуватися у дослідженні.⁶

Автор дотримується тої ідеї, що мовна проблематика із її зорієнтованістю на суто технічні засоби вирішення філософських проблем, а саме: логічні, лінгвістичні, семантичні, концептуальні та ін., є основоположною для аналітичної філософії, її *mainstream*'ом. В цьому контексті важливим видається аналіз філософських аспектів та інтерпретацій такого базового не лише для аналітиків, а й «континентальних»

---

¹ Серль Дж. Современна философия в Соединенных Штатах // Путь. – 1995. – № 8. – С. 150–151.

² Cohen L. J. *The Dialogue of Reason: An Analysis of Analytical Philosophy*. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – P. 3.

³ Putnam H. *A Half Century of Philosophy, Viewed from Within* // *Daedalus*. – 1997. – Vol. 126, № 1. – P. 175–208.

⁴ Страуд Б. Аналитическая философия и метафизика // *Аналитическая философия: Избранные тексты*. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 160.

⁵ Загальне поняття, яким описується розмаїття філософських дослідницьких методологій та тенденцій

⁶ Dummett M. *The Interpretation of Frege's Philosophy*. – Harvard University Press, 1981. – P. 39.

філософів концепту «істина», принагідно до його теоретичних, історичних та прикладних аспектів функціонування.

Ми визначаємо, що аналіз предикату істини в контексті аналітичної філософії може бути розглянутий не тільки через його аспекти функціонування, а й через більш широкий парадигмальний підхід. Для нашого розуміння парадигми ми послуговуємося стандартною дефініцією, запропонованою Т. Куном,¹ як певної моделі, системи теоретичних, методологічних, аксіологічних тощо настанов, які постають як зразок розв'язування наукових задач, як взірець діяльності. Поскільки таке визначення парадигми, на нашу думку, є дещо узагальненим, у нашій розвідці ми, без смислових віктимацій під парадигмою розуміємо, зокрема, підходи, методи, стиль мислення, прийняті способи доведення та аргументування. Отже, парадигма є певним чином чітко визначеною, осмисленою точкою зору з приводу ключових питань філософії, науки, реальності.

Ми виокремлюємо дві парадигмальності, в контексті яких постає аналітика та семантика концепту «істина»: парадигма реалізму та парадигма антиреалізму. Так, в контексті парадигми реалізму затверджується об'єктивне існування тих чи інших сутностей (ментальних, моральних, семантичних, фізичних тощо), відповідно, в парадигмі антиреалізму – їх неіснування. Ствердження (не)існування таких сутностей передбачає ще й визначення статусу цих сутностей у їх взаємодії із свідомістю, а потому і їх можливість адекватної репрезентації. Відтак, парадигма реалізму (як і антиреалізму) передбачає існування двох взаємопов'язаних модусів: онтологічного та гносеологічного. Онтологічний модус (анти)реалізму принципово затверджує (не)існування об'єктів, що репрезентовані в науковій теорії, мові, свідомості. Гносеологічний же модус парадигми (анти)реалізму затверджує щонайменше потенційну (не)пізнаваність репрезентованих об'єктів, явищ, а висловлювання щодо них можуть бути потрактовані або як істинні, або як хибні.

---

¹ Кун Т. Структура наукових революцій. – Київ : Port-Royal, 2001. – 228 с.

Крім засадничих теоретичних аспектів функціонування реалістської та антиреалістської парадигм в аналітичній філософії, автор вибірково, зважаючи на величезний обсяг матеріалу, простежує їх становлення та еволюцію принагідно до проблематики книги, побіжно досліджуючи зреалізованість парадигмальних принципів та настанов у практиці оцінки (з позиції їх істинності чи-то хибності) висловлювань стосовно ментальних, моральних, семантичних (логічних) та ін. феноменів. Автор виокремлює дві інтерпретаційні стратегії істиннісного предикату, а саме – інфляційну та дефляційну. Очевидним є той факт, що класичне уявлення сутності істини апелює до онтологічного та епістемологічного її потрактування. Обидві ці стратегії приписують істині абсолютний ціннісний та нормативний статус, підставовим для якого є сама реальність, фактичність. Такий підхід прийнято іменувати «інфляційним» і специфічним для якого є експліцитне визначення істини та її субстанційне обґрунтування. Протилежний інфляційному підхід, основоположним для якого є демонстрація надлишковості істини іменується «дефляціонізм». На відміну від прихильників інфляціонізму, дефляціоністи наголошують на імпліцитному визначенні істиннісного предикату як функції. Таким чином, ми аналізуємо концепт «істина» у триєдності¹ його зреалізованості у науковому, історико-філософському, художньому та інших дискурсах.

---

¹ Парадигма–аспект–інтерпретація.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ (АНТИ)РЕАЛІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ІСТИНИ

1.1 АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ: ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Намагаючись схарактеризувати такий значний та значущий феномен сучасної інтелектуальної думки як аналітична філософія, варто навести слова одного з її корифеїв Г. фон Врігта, на думку якого досить непросто дати відповідь на питання про сутність аналітичної філософії...¹ А чимдалі, тим картина аналітичної філософії стає усе більше заплутаною та неоглядною... тим не менше, саме аналітична філософія є найбільш типовим явищем для сучасного духовного стану.² Як зауважує польський дослідник історії та методології аналітичної філософії Т. Шубка «XX століття, без сумніву, можна назвати століттям аналізу».³ Дві обставини дивують Г. фон Врігта, досліджуючи сучасний стан аналітичної філософії, а саме:

- аналітична філософія продовжує залишатися виявом англо-американського культурного типу, хоча й повсюдна і в інших країнах;
- аналітична філософія є вкрай багатоманітною у своїх визначеннях.⁴

---

¹ Тієї ж думки дотримується П. Хакер: Див. Hacker P. Analytic philosophy: what, whence and whither // The Story of analytic philosophy: plot and heroes. – London, New-York : Routledge publisher, 1998. – P. 4.

та А. Стролл: Stroll A. Twentieth-century analytic philosophy. – New York : Columbia University Press, 2000. – P. 5.

² Wright von G. H. Analytic philosophy: a historico-critical survey // The tree of knowledge and other essays. – New-York : E. J. Brill, 1993. – P. 25-52.

³ Szubka T. Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009. – S. 228.

⁴ Szubka T. Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009. – S. 228.

Такий «подив» Г. фон Вріґта, як видається, небезпідставний, поскільки феномен аналітичної філософії за час свого існування встиг зміфологізуватися. «Міфологізм» аналітичної філософії очевидний щодо:

- 1) генези аналітичної філософії;
- 2) дефініції аналітичної філософії;
- 3) тематики аналітичної філософії;
- 4) топології аналітичної філософії;
- 5) методології аналітичної філософії.

Отже, що стосується «батьків-засновників» аналітичної філософії, то принципівих відмінностей у їх списку немає. Так, серед таких називають імена Г. Фреґе, Дж. Мура, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна. Мабуть, найбільш дискусійним в цьому контексті постає питання про (не)віднесення Г. Фреґе до «батьків-засновників» аналітичної філософії:¹ від постулювання його належності до таких² або думка про те, що німецький логік та філософ аналітичним філософом не був, а лише її провісником, поскільки його «твори стали відомими запізно, значну ж роль в ініціації аналітичної філософії відіграли Б. Рассел, Дж. Мур

---

¹ В цьому питанні очевидна колізія: з одного боку розглядати Г. Фреґе як представника і фундатора аналітичної філософії необхідно з точки зору активного застосування ним логічного аналізу, властивого аналітичному стилю філософування як однієї з основоположних її процедур. З іншого ж боку, антиемпіризм (в контексті постулювання об'єктивного (платонівського) характеру думки, «ein drittes Reich» тощо) налаштовують на висновок про те, що німецький філософ та логік не може бути розглядуваний як представник аналітичної філософії, хоча і заактуалізував більшість досліджуваних у її контексті проблем.

² Soames S. *Philosophical analysis in the twentieth-century. Volume 1: The dawn of analysis.* – Princeton University Press, 2005. – 432 p.
Stroll A. *Twentieth-century analytic philosophy.* – New York : Columbia University Press, 2000. – 302 p.
Dummett M. *Origins of analytical philosophy (Reprint ed.).* – Harvard University Press, 1996. – 212 p.

та ранній Л. Вітгенштайн».¹ Нарешті, про неналежність Г. Фреге до «батьків-засновників» аналітичної філософії зауважував, зокрема, Дж. Хейл.²

Відмінність філософа-аналітика від філософа-неаналітика полягає в тому, що перший полемізує із своїми попередниками, вбачаючи у них свого колегу. А відтак, філософ-аналітик виступає в цьому діалозі не інтерпретатором, а реконструктором.³ Він не переймається автентичністю інтерпретації, бо не є герменевтом, він - філософ, а не історик філософії.

Щодо пошуку прийнятної дефініції поняття «аналітична філософія», то і тут немає єдиної думки. Ми вже зазначали позицію Г. фон Врігта щодо цього питання, а саме про непросте завдання визначити сутність феномену аналітичної філософії. Позиції фінського логіка і філософа певною мірою суголосна й позиція іншого філософа-аналітика, Г. Слуги,⁴ який виокремлює декілька критеріїв для об'єднання тих чи інших філософів в межах одного філософського напрямку, традиції, зокрема й передусім, й аналітичної філософії:

- подібність уживаних понять;
- подібність досліджуваних проблем;
- подібність аргументативної практики (мислення);
- каузальний зв'язок між ідеями філософів, що потенційно об'єднуювані в межах одного напрямку, школи;⁵

---

¹ Юлина Н. С. Философская мысль в США. XX век. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 296.

² Neil J. Analytic philosophy // The Cambridge dictionary of philosophy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – P. 26–27.

³ Яскравим прикладом в цьому контексті є А. Данто, який підготував аналітичну розвідку ідей Ф. Ніцше.

⁴ Sluga H. What has history to do with me? Wittgenstein and analytic philosophy // Inquiry. – 1998. – № 41. – P. 99–121.

⁵ Цей найважливіший критерій, на думку Г. Слуги, незастосовуваний до творчого спадку Дж. Мура та Б. Рассела, які

- географічна, історична спільність кордонів філософського напрямку, яка визначається конвенційно, виходячи із теоретичної зручності.

Щодо останнього (географічного) критерію Г. Слуги можемо виокремити наступний, «топологічний» міф стосовно аналітичної філософії, що обмежує її розповсюдженість лише країнами англomовного світу. І в цьому контексті очевидна дистинкція аналітичної та континентальної філософії.¹ Насправді ж, аналітична традиція повсюдно має інтернаціональний характер, а географічний фактор ідентифікації аналітичної філософії наразі вже неактуальний.

Якщо вже мова зайшла про дефініцію аналітичної філософії, то згадаймо думку Г. фон Врігта (із якою неможливо не погодитися) про складність цієї операції. Існує чимало варіантів віднайдення адекватного дефінієндуму для поняття «аналітична філософія», зокрема, йдеться про надто широкий та надто вузький сенси аналітичної філософії: в широкому сенсі «аналітична філософія» потрактовується як певного роду стиль філософування; у вузькому сенсі ж «аналітична філософія» потрактовується як домінуючий напрям сучасної, передусім – англomовної філософії.² Отже, очевидним є багатоаспектний підхід до визначення

хоча і є філософами-аналітиками але яких (знову ж таки на думку Г. Слуги) не об'єднує подібність у їх мисленні, застосовуваних понять, ідей тощо.

¹ Міфічність такого погляду підтверджує той факт, що у 1-й пол. ХХ ст. аналітична філософія здебільшого поширена якраз на теренах європейських країн, передусім Польщі (Львівсько-Варшавська школа), Австрії (Віденський гурток), Німеччини (Берлінська група). У США ж аналітична філософія стала чи не найавторитетнішим серед філософських напрямів вже після еміграції з Європи її представників.

² Грязнов А. Ф. Аналитическая философия / А. Грязнов. – Москва : Высшая школа, 2006. – С. 13.

Аналитическая философия. Учебное пособие / под ред. М. Лебедева, А. Черняка. – Москва : РУДН, 2004. – С. 11.

аналітичної філософії: географічний, стилістичний, характеристичний,¹ історико-генетичний² тощо. У Г. Глока подибуємо дещо розширений варіант класифікації типів визначення аналітичної філософії: методологічний, стилістичний, предметний, доктринальний, генетичний та тип визначення аналітичної філософії, виходячи із «сімейної подібності».³

На нашу думку, найбільш адекватною є дефініція аналітичної філософії через її стилістичні і методологічні особливості. Недолік географічного аспекту визначення аналітичної філософії побіжно нами вже вказаний і виявляється він в тому, що аналітична філософія не є суто англоцентрованим феноменом.

Характеристичний аспект,⁴ згідно з яким «аналітична філософія є філософією, що послідовно усуває із аргументації метафори та довільні аналогії»⁵ є здебільшого інструментальним, формальним і в цьому можна вбачати його недолік.⁶ Тим не менше, саме характеристичний аспект є «найгнучкішим» для історико-філософських досліджень філософів-аналітиків, поскільки немислимий без стилістичних та методологічних особливостей аналітичного стилю філософування.

---

¹ Ламберов Л. О мифах и проблемах определения термина «аналитическая философия» // *Analytica*. – 2010. – № 4. – С. 31.

² Каримов А. Р. Введение в аналитическую философию. – Казань: Казанский ун-т, 2012. – С. 18.

Куслий П. Вступление к философско-литературному журналу «Логос» // *Логос*. – 2009. – № 2(70). – С. 6.

³ Glock H.-J. Was Wittgenstein an analytic philosopher? // *Metaphilosophy*. – 2004. – Vol. 35, № 4. – P. 419–444

⁴ Характеристичний аспект у визначенні аналітичної філософії зорієнтований на врахуванні її внутрішніх специфікацій на відміну від зовнішніх (топологічних, стилістичних, генетичних тощо).

⁵ Аналитическая философия / под ред. М. В. Лебедева, А. З. Черняка. – Москва : РУДН, 2004. – С. 12.

⁶ Ламберов Л. О мифах и проблемах определения термина «аналитическая философия» // *Analytica*. – 2010. – № 4. – С. 33.

Щодо останнього, стилістичного аспекту визначення аналітичної філософії, то якраз він найчастіше і виокремлюється як найбільш вдалий дослідниками, зокрема, О. Нікіфоровим,¹ С. Ніконенком,² О. Грязновим³ та ін. Щодо стилістичних особливостей філософування аналітичних філософів, то і в цьому питанні немає одностайної думки. Хоча труднощі пов'язані здебільшого із широкою палітрою аналітичного стиля, аніж із неможливістю його визначити. Так, зокрема, серед його характерологічних ознак, залежно від періоду, пануючої парадигми та інших підстав можна виокремити такі:

- партикуляризм (всупереч універсалізму), коли детальне і максимальне дослідження конкретних проблем є домінантним у порівнянні із «системним підходом» у філософії;⁴
- абсолютизація (принаймні, на початковому етапі розвитку аналітичної філософії) формального підходу до мови, що потенційно уможливить чітке і однозначне описування фактичності. При цьому мова розуміється не стільки як засіб вираження думки, скільки як «образ світу». Надалі філософи-аналітики⁵ усе більше схильні розглядати мову дещо в іншому аспекті – в контексті реальних дискурсивних

---

¹ Никифоров А. Л. Аналитическая философия // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 49.

² Ніконенко С. Аналитическая философия: основные концепции. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С. 4.

³ Грязнов А. Ф. Аналитическая философия / А. Грязнов. – Москва : Высшая школа, 2006. – С. 13.

⁴ Ніконенко С. Аналитическая философия: основные концепции. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С. 7.

⁵ Приміром, Л. Вітгенштайн періоду «Філософських досліджень», Дж. Остін, Д. Девідсон та інші.

- практик та «мовних ігор».¹ Тим не менше незмінною залишається парадигма аналізу як гарантія вирішенню філософських проблем через прояснення змісту і смислів понять;
- мова як знакова система розглядається як така, що не передує думці, а аналітика мови вичерпує аналітику мислення;
  - не існує жодних, окрім мовного аналізу, адекватних способів прийнятної аналітики мислення;
  - аналітика не є можливою поза вичерпною дефініцією значень термінів та критеріїв тієї мови, якою будемо оперувати;
  - широке застосування логіко-математичних засобів, передусім – символічної логіки, для вирішення філософських проблем;
  - єднання аналітичної філософії із двома найвпливовішими силами сучасної цивілізації: наукою та технологією;
  - чіткість, недвозначність слововживання;
  - орієнтація на ідеали науковості та раціональності;
  - нормативність та академічність;
  - холізм в інтерпретації та аргументації тощо.

Таке розмаїття характерологічних ознак аналітичної філософії, як видається, радше заплутує ніж проясняє її специфіку. Тим більше, що деякі з них притаманні і континентальним філософіям, приміром, герменевтиці. Відтак. потребуємо визначити специфічний, фундаментальний, основоположний для аналітичної філософії метод філософування – метод аналізу.² Філософ-

---

¹ Взагалі лінгвоцентризм аналітичної філософії затверджувався багатьма філософами-аналітиками, бодай згадати «аксіому» або ж «догмати» аналітичної філософії, сформульовані М. Даммітом.

² При цьому, під аналізом не слід розуміти лише звичне дослідження цілого шляхом його розкладання, поділу на складові елементи. Метод аналізу в даному контексті передбачає певного роду

аналітик, використовуючи метод аналізу, ставить перед собою завдання виявити логічну структуру думки. Отже, аналітичній філософії властиве прагнення до обґрунтованості та аргументації на противагу, скажімо, постмодерністським тенденціям у філософії, заснованим на риторичі і риторичних прийомах, хитрощах ведення дискусії.

Процедура аналізу, основоположна для філософів-аналітиків, може бути поінтерпретована по чотирьох силових лініях,¹ що відображає його (аналізу) специфіку на певному етапі розвитку аналітичної філософії: «лінія Фреге-Рассела», «лінія Дж. Мура», «лінія Вітгенштайна» і «лінія Строссона».

«Лінію Фреге-Рассела» характеризують такі принципи:

- жорстке протиставлення ідеальної і буденної мови;
- переконаність у тому, що логіка є універсальним засобом глибинного аналізу мови на противагу поверхневому граматичному аналізу;
- антиметафізичність;
- різка критика абсолютного ідеалізму, заперечення багатьох аспектів кантової метафізики.

Лінії аналізу Дж. Мура характерна підвищена увага до чіткості, ясності і взаємозамінності мовних виразів, коли одним з основних завдань філософії виступає трансформація виразів з неясним змістом до осмислених виразів буденної мови. При цьому, на відміну від апологетів «лінії Фреге-Рассела», абсолютизація логічних, формалізованих засобів аналізу не є пріоритетною.

«Лінія Вітгенштайна» може бути схарактеризована такими принципами:

інтерпретацію, що послуговується для прояснення думки, усунення смислових протиріч, розгорнуте визначення понять.

¹ Грязнов А. Ф. Феномен аналитической философии в западной культуре XX столетия // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 41–42.

- виявлення апіорної структури мови та її логічної форми;
- опис функціональної ролі слів і виразів буденної мови, що породжує їх значення;
- глибинна граматики «мовних ігор» як «форм життя»;
- зв'язок мови з екстралінгвістичними аспектами людської діяльності.

З ім'ям П. Стросона пов'язують актуалізацію метафізичної проблематики, інспірованої метафізикою Аристотеля та І. Канта, зокрема, вченням про досвід і метод трансцендентальної аргументації.

Дещо інакше специфіку аналітичної філософії розглядає Г. фон Врігт. Так, зокрема, він виокремлює два стріми в аналітичній філософії: «логіко-аналітичний» та «логіко-конструктивістський».¹ Представниками першого на нашу думку можна назвати Г. Фреге, Б. Рассела та Л. Вітгенштайна періоду «Логіко-філософського трактату». Для «логіко-аналітичного» стріму в аналітичній філософії характерним є основоположний статус логіки та філософії науки. Так, Б. Рассел, відшукуючи незаперечні і неспростовні знання істини, початково цікавився проблемами математики, вбачаючи у ній взірець наукового знання. Але ж математичні доведення відбуваються на підставі аксіом; і саме аксіоми є найслабшою ланкою математичного доведення. Відтак, не будучи впевненим у аксіомах, британський філософ звертається до логіки і логічних підстав виведення знання із аксіом. Логіка на думку Б. Рассела мала забезпечити точність науки і достовірність філософії.²

На думку філософа, граматична форма речення є простішою за його логічну форму, й водночас – завуальовує

---

¹ Wright von G. H. Analytic philosophy: a historicocritical survey // The tree of knowledge and other essays. – New-York : E. J. Brill, 1993. – P. 36.

² На думку ж М. Шліка, філософія робить зарозумілі речення більш зрозумілими, а наука їх верифікує. У науці мова йде про істинність таких тверджень, філософи ж переймаються їх значенням. Відтак, філософія постає не як система або ж теорія, а як метод.

останню. Відтак, завдання філософа, застосовуючи аналітичну стратегію дослідження мови, полягає у віднайденні прихованих елементів мовного виразу, його логіко-аналітичної конструкції. Так, приміром, у висловлюванні «Тарас Шевченко є автором збірки «Кобзар» можна віднайти неявні але наявні квантор загальності¹ та існування,² відношення тотожності та умови.

Отже, для філософів-представників «логіко-аналітичного» стріму основоположним є логічні дослідження, застосування формально-логічного апарату для розв'язання філософських проблем. Як свого часу зауважував Б. Рассел, такі поняття як «свідомість», «досвід», «знання», «істина» тощо не є суто науковими поняттями, водночас – вони є основоположними для філософії, повсякденного мислення. Для їх роз'яснення засоби формальної логіки хоча і не є обов'язковими, тим не менше, використання таких засобів досить плідно вплинуло на їх інтерпретування.

Логіко-конструктивістський стрім в аналітичній філософії представлений іменами Дж. Мура, Л. Вітгенштайна періоду «Філософських досліджень», Г. Райла, Дж. Остіна та ін., для яких основоположною є рефлексія не формально-логічних критеріїв ідеальної мови, а філософія буденної мови, прагматика мовних ігор тощо. Завданням філософії, на думку представників цього напрямку в аналітичній філософії, має бути роз'яснення і прояснення мовних виразів, пошук їх адекватних значень та смислів, віднайдення концептуальних відтінків слововжитку.

Якщо пошук Б. Расселом істини та достовірності надійного знання привів його до логіки, то Дж. Мур, приміром, був певен того, що вже володів нею.³ Емпіризм буденних істин не є результатом рефлексії, але тим не менше має вагомі наслідки для епістемології, щонайменше. Проблема полягає навіть не в тому, істинними чи хибними є

---

¹ Для будь-якого «У» істинним є те, що якщо «У» позначає автора збірки «Кобзар», то «У» є тотожним Тарасові Шевченку.

² Існує такий «Х», що «Х» є автором збірки «Кобзар».

³ Див., наприклад, його статтю «На захист здорового глузду».

твердження в межах здорового глузду, а якими є їх значення; приміром, філософа має цікавити не питання «Чи існує незалежний від свідомості суб'єкта зовнішній світ?», а, радше, питання «Що значить, що (не)існує незалежний від свідомості суб'єкта зовнішній світ?».¹

Як зауважує Г. Райл,² ще один представник логіко-конструктивістського стріму в аналітичній філософії, філософські проблеми здебільшого виникають через наявність у мові так званих «систематично оманливих висловлювань» типу квазіонтологічного «Пегаса не існує» чи-то квазіреференційного «Король зібрався на полювання». Так, зокрема, мові властиве гіпостазування властивостей (адже абстрактні імена повсякчас функціонують як конкретні) та ототожнення інтенційних та реальних об'єктів на підставі їх паралельних формулювань, а відтак, філософські дискусії здебільшого мають стосунок до розв'язку питання «що означає, коли ми висловлюємося про дещо»,³ виявляючи при цьому такі (квазіонтологічні, квазідескриптивні, квазіплатонічні та квазіреференційні) особливості буденної мови, які призвичаюють до необережного використання мови і незрозумілого мовного навіювання.

Філософія має коригувати таку необережність і навіювання аби розвивати для наук правильно будовану мову. Відтак, аби позбутися оманливих висловлювань, їх необхідно переформулювати у відповідній синтаксичній формі. Приміром. оманливе квазіонтологічне висловлювання «Золотої гори не існує» слід переформулювати у відповідне йому, але із правильною логічною формою, що має

---

¹ В цьому контексті постає найголовніше, як на мене, завдання аналітичної філософії: пояснення значень не тільки слів, а й висловлювань. Тут, як видається, думка про те, що тільки завдяки аналізу можливий прогрес у філософії та науці, у Дж. Мура та Б. Рассела співпадає.

² Ryle G. Systematically misleading expressions // Proceedings of the Aristotelian society. – 1931/32. – Vol. 32. – P. 139–170.

³ Там само.

застосунок до фактичності «не існує такого об'єкту, який би одночасно був і горою і золотим».

Про терапевтичну функцію філософії йдеться й у концепції «пізнього» Л. Вітгенштайна, який припасовував мові зваблівість і небезпеку для мислення, яке спрямовує його до хибних, а то й абсурдних теорій.¹ Відтак, філософія має вилікувати хвороби, спричинені сугестивним впливом мови, що зачаровує, затьмарює, запаморочує розум² через неврахування усіх випадків ужитку понять. Бо, стикаючись із новим, незвичним, невідомим випадком слововжитку, людина повсякчас перебуває у звичній для неї мовній грі, коли має місце усталене вживання того чи іншого слова. Щоб слова зажили новим життям у новому мисленнєво-мовленнєвому акті, немає потреби відкривати нові закони тощо, достатньо лишень більш прискіпливо поставитися до аналізу форми мови, можливих способів слововжитку.

На переконання Л. Вітгенштайна, філософ має вказати на генезу мови, на прагматику її застосунку у конкретній мовній грі, у конкретному дискурсі. Відтак, філософ має вказати на життєдайність мови, її пульсування, коли значенням мовного виразу є його ужиток, а не мертвецьку зашкарублість «ідеальної» мови. Мова, на думку Л. Вітгенштайна є частиною світу,³ а не мислення як такого, певною «життєвою формою».⁴

Отже, слова не є повною мірою репрезентантами фактичності: малоюмовірно віднайти у фізичному світі відповідник слову «множина» чи «добро». Відтак, «пізній» Л. Вітгенштайн закликає не шукати (бо повсякчас марно) референти понять, доцільно проаналізувати функціональну

---

¹ Ліками (і в цьому думка Г. Райла та Л. Вітгенштайна збігається) має бути описування функціонування буденної мови.

² Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 137.

³ Порівняймо із інтуїцією М. Гайдеггера про те, що мова є домівкою буття.

⁴ Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 134.

природу мови і аж ніяк не її відповідність фактичності. У цьому контексті можемо потрактувати цю інтуїцію філософа як антиреалістську, що заперечує традиційну теорію істинності як відповідності, себто кореспондентну теорію.

Ідеї Л. Вітгенштайна, викладені ним у «Філософських дослідженнях», заактуалізували «прагматичний поворот» щодо аналітики мови та мовленнєвих актів, зокрема, у творах Дж. Остіна та Дж. Сьорла. Так, приміром, Дж. Остін, якому закидають надмірний педантизм у дослідженні мови, позбавивши останню філософських інтенцій, досліджує приховані, феноменальні властивості мови, що виражаються в нюансах мовленнєвої практики.¹ І саме в аналізі буденної мови філософ вбачає можливість оприявлення феноменальних властивостей мови, а філософія, відтак, виконує не лише терапевтичну функцію, як це ми подибуємо у Л. Вітгенштайна та Г. Райла, а ще й конструктивну.

Для цього Дж. Остін формулює одну з версій теорії мовленнєвих актів, а саме теорію перформативів, у якій виокремив ряд висловлювань із вкладеним у нього відповідним референційним смислом із наданням йому (висловлюванню) певної комунікативної спрямованості,² впливаючи тим самим на поведінку та свідомість суб'єкта мовленнєвого акту. Дж. Остін справедливо зазначає,³ що висловлювання можуть не тільки описувати фактичність чи затверджувати її істинність/хибність, а ще й за їх допомогою виконувати й інші дії. Такі висловлювання не констатують чогось, а передбачають здійснення якогось вчинку: такі висловлювання філософ назвав «перформативами». А відтак, мовленнєвий акт є не тільки осмисленою комунікацією суб'єктів, а ще й інтерактивним впливом комунікантів один на одного. На думку Дж. Остіна, висловлювання є

---

¹ Сам філософ свою систему називав «лінгвістична феноменологія».

² Варто зазначити, що основними ознаками мовленнєвого акту є інтенціональність та конвенціональність.

³ Остин Дж. Как производит действия при помощи слов? // Дж. Остин. Избранное. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 15.

амбівалентним: з одного боку, воно є результатом мовленнєвого акту, а з іншого – інструментом для досягнення відповідної мети.

Філософ розрізняє три аспекти мовленнєвих актів:

- локутив – мовленнєвий акт як такий, речення із його граматичною структурою та значенням;
- іллокутив – намір комуніканта;
- перлокутив – вплив мовленнєвого акту на комунікантів.

Дж. Сьорл розвинув ідеї Дж. Остіна, першочергово досліджуючи іллокутивні акти, яких він вирізняє п'ять типів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви та декларативи.¹ На його переконання, ніщо інше як саме іллокутиви і становлять сутність мовленнєвого акту, дискурсу як такого, а намір комуніканта якнайтісніше пов'язаний із конвенціональним характером вираження такого наміру із значенням слів та виразів, використовуваних комунікантом. Себто, аби домогтися тої чи іншої реакції решти комунікантів, іллокуція має будуватися, виходячи із конвенції уживання слів та правил слововжитку, відповідно із якими і виникає відповідна психічна, поведінкова та мовна реакція комуніканта.

Основоположним, на думку Дж. Сьорла, є таке розуміння буденної мови, коли вона не описує фактичність, а здійснює цілепокладання дії, а відтак, висловлювання мають розглядатися не в термінах істинності або хибності, інтенціональності і конвенціональності, що знову-таки актуалізує відмову від теорії істини як відповідності (кореспондентної теорії) і заміну її прагматичним чи-то конвенціональним поглядом на сутність істини.

На думку ж П. Стросона існують два суперечливих підходи до аналізу мови, обидва з яких він називає хибними:

---

¹ Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 170.

з одного боку – це система Р. Карнапа та В. Куайна, завданням яких є побудова ідеальної логічної мови науки, оскільки природна мова є недосконалою, яка містить безліч пасток, що призводять до парадоксів, несумісних із прагненням до точних наукових дефініцій та дескрипцій. З іншого боку – це система Дж. Остіна та Г. Райла, які навпаки, обмежувалися аналізом буденної мови на шкоду мові науки. Згідно із думкою П. Стросона, боротьба цих двох систем не вирішує проблеми розуміння мови, тому він пропонує синтетичний варіант подолання цього конфлікту, а саме:

- буденна мова є основоположною по відношенню до логічно чіткої мови науки;
- логічна (ідеальна) мова уточнює висловлювання у межах буденної мови.

Аналізуючи мову, британський філософ виділяє два її логічних критерії: граматичний, коли здійснюється процедура виведення і предикації, та категоріальний, коли розрізняються поняття «індивідуального» та «загального». При цьому, по-перше, категоріальний критерій є первинним по відношенню до граматичного, а по-друге, категоріальний критерій є фундаментальним, уможлиблюючи онтологічне обґрунтування мови, тоді як граматичний критерій не виокремлює чогось поза межами власне самої мови. Логіка ж, на переконання П. Стросона, першочергово має вивчати формально-логічні і онтологічні аспекти мови, а вже потім її граматичні особливості.

Категоріальний (логічний) критерій мови є субстантивним по відношенню до граматичного. В мові важливим її елементом, функцією є конкретизація імен та їх властивостей: так, існують власні імена, що позначають унікальні предмети, дейктичні імена тощо; вони застосовуються і описуються індивідуально і не можуть вживатися у всіх висловлюваннях.¹ Подібний спосіб

---

¹ Такий підхід суперечить логіці Б. Рассела, на думку якого будь-яке ім'я має бути описане способом, універсальним для всіх імен. Для теорії Б. Рассела характерними є три позиції: по-перше, прикметник (предикатний вираз) аж ніяк не може бути суб'єктом через свою

вживання висловлювань П. Стросон називає «ідентифікаційною референцією».¹

У теорії П. Стросона кожна річ – це індивідуальна сутність, «індивідуальність», причому логіка не регламентує її онтологічного статусу. Фізичний об'єкт, релігійний символ, сюжет картини або фантазія – усі вони можуть бути «індивідуальностями» у мові. Знати індивідуальний факт про індивіда означає знати, що річ є істиною саме цього індивіда і ніякого іншого.

Таке розрізнення логічних критеріїв мови актуалізує переосмислення концепції істини як предиката. Так, висловлювання «Істинним є те, що...» не можна застосувати до пропозицій, оскільки воно незастосовне взагалі ні до чого. Істина не є властивістю символів, бо вона взагалі не є властивістю. Істина є констатацію факту, логіка ж встановлює умови, за яких ця констатація буде достовірною. Як про це зазначає сам філософ:² «Звичка деяких з філософів

«неповноту», він має бути долучений до пропозицій, у якій виконує функції предиката; по-друге, відношення між двома елементами не може бути третім елементом через те, що воно є відношенням; і по-третє, якщо судження складається з двох елементів (суб'єкта і предиката), то ці елементи функціонально відмінні. П. Стросон вважає, що необхідним є враховувати особливості вживання кожної окремої фрази, оскільки теорія дескрипцій, наголошуючи на загальних критеріях мови, не враховує «індивідуально референтні» способи вживання висловлювань. Тому теорія дескрипцій безсила в багатьох випадках вживання мови (прикладом, в поезії, метафорі тощо). Існує значна кількість випадків, коли ми говоримо про щось і описуємо що-небудь без обов'язкового посилання на спосіб його існування.

¹ Стросон П. Идентифицирующая референция и истинностное значение // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. – Москва : Радуга, 1982. – С. 110–111.

² Очевидною є опозиція П. Стросона по відношенню до неореалістичної ідеї нейтральності фактів по відношенню до висловлювань. Говорити, на його думку, про істинність фактичного висловлювання можна тільки тоді, коли суб'єкт цього висловлювання констатується як факт. Цікавим доповненням теорії

розглядати слово «істина» як предикат... можна назвати незвичною, але яку легко можна виправити... Якщо цього не зробити, то маємо ризик постати на хибний путь... Досліджуючи значення..., ми пов'язуємо його із істиною, а істину – із реченням. Речення ж належать мові. Але ми ніколи не зрозуміємо людської мови, доти, доки не зрозуміємо людського мовлення».¹

Отже, аналіз буденної мови в контексті аналітичної філософії доводить той факт, що розуміння функціонування буденної мови якнайкраще уможливило адекватне сприйняття реальності. Буденна мова постає в аналітичній філософії і, зокрема, в концепціях оксфордських та кембриджських філософів як квінтесенція культурного розвою багатьох поколінь, а відтак, для філософії буденної мови основоположним є не метафізичні спекуляції, а аналіз фактичних проблем функціонування мови.² За твердженням Дж. Пассмора «Філософія мови... привернула значну кількість талановитих філософів. В дійсності, «мова» стає ключовим поняттям в післявоєнній культурі в цілому, подібно до того як «атом» був таким поняттям у XVIII ст. і «розвиток» у XIX ст.».³

Філософам-аналітикам, що займаються проблемами мови, часто закидають їх надмірною зацікавленістю цією проблемою, через що вони втратили інтерес до реальності. На нашу думку, таке звинувачення безпідставне, на користь чого можна навести ряд аргументів:

індивідуальностей П. Стросона є критицизм Ф. Рамсея, спрямований на констатацію Б. Расселом асиметрії партикулярій та універсалій щодо розрізнення суб'єктно-предикатної структури судження.

¹ Стросон П. Значение и истина // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 230.

² Остин Дж. Как производит действия при помощи слов? // Дж. Остин. Избранное. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 123.

³ Пассмор Дж. Сто лет философии. – Москва : Прогресс-Традиция, 1998. – С. 83–84.

- аналітика буденної мови на принципах здорового глузду радше була не метою, а підґрунтям, методологією рефлексії зв'язку мови і реальності або, як зауважував Дж. Остін, мова є першим, а не останнім словом філософії;
- безпідставним є звинувачення в тому, що лінгвістичні філософи переймалися лише проблемами буденної мови. Насправді ж, для її адекватної аналітики не менш важливим, ба більше – необхідним, є її порівняльний аналіз із формалізованою «ідеальною» мовою науки; із подальшим висновуванням щодо потенціалу кожної з них;
- буденна мова філософами-аналітиками не розглядалася в якості недоторканого феномену, навпаки, їх метою було її вдосконалення засобами аналізу та на принципах здорового глузду;
- поскільки буденна мова є засобом повсякденного комунікування, то й аналітика буденної мови є нормальною, природною процедури на шляху пізнання феномену мови та мовлення;
- філософ-аналітик здебільше досліджує не ізольовану мову, а дискурси. Його цікавить умови, причини, механізми смислотворення, коли відбувається транспозиція тих чи інших мовних виразів в інші мовні контексти.

Як вже зазначалося, унікальним для аналітичної філософії, що, власне і відображено у назві, є її визначення через стилістичні особливості, якими, насамперед, є широке застосування аналітики та методу аналізу. В цьому контексті постає питання пояснення специфіки методу аналізу як наріжного для аналітичної традиції філософування. Здебільшого, аналіз розуміють як процедуру реального або мисленого розкладу предмета, явища чи-то процесу із

виявленням їх складників, підсистем, властивостей тощо.¹ Отже, подибуємо традиційне розуміння процедури аналізу у його декартівському розумінні, коли мусимо «ділити кожну з розглядуваних мною труднощів на стільки частин, скільки буде потрібно, щоб краще їх розв'язати».²

Радше за все, в аналітичній філософії аналіз є інтерпретаційною моделлю, здійснюваною за допомогою зведення її постулатів до спеціально для цього побудованої логічної системи, коли завданням аналізу є створення наукової системи, фундаментальним для якої буде питання про логічно визначене існування об'єкта, а не питання про його сприйняття.³

В цьому аспекті аналіз як такий не може мислитися поза такої методологічної процедури як синтез, оскільки розуміння частин системи передбачає водночас і пояснення цілого, системи. Процедура аналізу залежить від багатьох факторів: і предмету аналізу, і наукової традиції, і суб'єктивних якостей дослідника тощо. І в цьому контексті вагомим є вибір саме техніки аналізу, способу його реалізації. Саме в цьому ми вбачаємо унікальність аналітичної філософії – в її зреалізованості у глибинній аналітиці проблеми.

---

¹ Огурцов А. П. Анализ // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 40.

² Декарт Р. Сочинения в 2 т. Т. I / Р. Декарт. – Москва : Мысль, 1989. – С. 260.

³ В цьому контексті знаковим є розуміння процедури аналізу А. Вайтгедом, який у своїй теорії екстенсивної абстракції стверджував, що чим елементарніше будуть похідні поняття, тим простіше будуть їх відношення один до одного. Необхідно, перш за все, проаналізувати поняття з метою розкладання їх на прості елементи, а потім розглянути їх відношення. Теорія екстенсивної абстракції нагадує одне з правил Р. Декарта, але з протилежним змістом. Р. Декарт прагнув звести все складне до простого, теорія ж А. Уайтхеда, навпаки, є підставою для сходження від простого до складного, бо «філософія сходить до узагальнень з метою розуміння можливостей їх єднання».

В чому ж специфіка аналітичної методології? Відомий дослідник цієї проблеми М. Біні¹ виокремлює три різновиди, три типи аналізу:

- декомпозиційний аналіз;²
- регресивний аналіз;³
- інтерпретативний (трансформативний) аналіз.⁴

Хоча й перші два типи аналізу були характерними ще для філософування стародавніх греків, а принципи інтерпретаційного аналізу були покладені вже у схоластичній філософії із їх розвиненням у традиції аналітичної філософії, не можна говорити про лінійний характер функціонування цих процедур. Наразі, кожен з цих прийомів посідає чільне місце у науковому дискурсі, хоча для аналітичної філософії здебільшого й притаманний саме третій, трансформативний її варіант.⁵

Цікавим є втілення принципів аналітичного філософування до одного з основних його понять, власне, до поняття «аналіз». Аналіз «аналізу» розглянемо на прикладі так званого «парадоксу аналізу», сутність якого в тому, що аналіз того чи іншого значення не є інформативним для самого аналітика, який до цього ще й має наперед розуміти це значення.

---

¹ Beaney M. Analysis // Див. Stanford encyclopedia of philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/analysis/>

² Цей різновид аналізу, власне, є типовим, себто таким, яким ми його уявляємо у його класичному, традиційному розумінні, коли відбувається розкладання цілого на підсистеми чи-то елементи.

³ Завданням регресивного аналізу є віднайдення підставових феноменів явища, події тощо; звернення до його першопричини, першопочатку.

⁴ Застосунок цього типу аналізу М. Біні віднаходить у Г. Фреге та Б. Рассела. Специфіка його полягає в тому, що перш ніж розкласти висхідне висловлювання з подальшим його поясненням, слід першочергово привести його до правильно логічної форми.

⁵ Щодо предметності аналізу, то, вочевидь, подибуємо логічний, лінгвістичний, концептуальний, метафізичний тощо його різновиди.

Парадокс аналізу є одним із «слабких місць» універсалістської парадигми мови,¹ який ми подибуємо у різних варіаціях, зокрема, у Дж. Мура,² К. Ленгфорда,³ Г. Фреґе.⁴ Парадокс аналізу заактуалізує відношення тотожності між *analysandum* та *analysans*; при цьому постає питання про інформативність істинних суджень тотожності. Сам Дж. Мур, як до цього і Г. Фреґе, визнавав незадовільний характер свого дослідження цього парадоксу.

Слідуючи логіці Г. Фреґе, висловлювання $a=a$ та $a=b$ мають, очевидно, відмінну пізнавальну цінність.⁵ Відтак, аналізуючи поняття «брат» (*a*), віднаходимо для нього

---

¹ Універсалістська парадигма мови, для якої характерним був принцип «мова як універсальний посередник між мовцем та світом-фактичністю» була доміантною у кінці XIX – поч. XX ст. Основними положеннями цієї парадигми є:

- практика комунікування, концептуального застосунку невіддільна від певної поняттєвої системи, вийти за межі якої не видається можливим без втрати універсального поняттєвого (концептуального) каркасу, в межах якого перебуває мовець; а, отже, така поняттєва система є універсальною для нього;
- неможливість дистанціюватися від концептуального каркасу унеможливорює його відсторонену, об'єктивну аналітику, себто аналітику з позиції третьої особи;
- в межах поняттєвої системи неможливою (через актуальність попереднього пункту) є дефініція поняття «істина» чи-то «хиба» для мови самої цієї системи;
- послуговуючись ідеєю Л. Вітгенштайна про те, що межа нашої мови встановлює межу нашого світу, зауважимо, що ми не в змозі заактуалізувати ніякі семантичні відношення мови та світу, ніж ті, на яких вибудовується наша концептуальна практика.

² *The Philosophy of G. E. Moore* / ed. by P. Schilpp. – Chicago : Northwestern university. – 1942. – Vol. IV. – P. 660–667.

³ *The Philosophy of G. E. Moore* / ed. by P. Schilpp. – Chicago : Northwestern university. – 1942. – Vol. IV. – P. 321–342.

⁴ Фреґе Г. *Смысл и значение // Логика и логическая семантика*. – Москва : Аспект-Пресс, 2000. – С. 230–246.

⁵ $(a=a) \equiv (a=b)$ – ?

тотожне «дитина чоловічої статі, яка має тих самих батьків, що й інша дитина чоловічої статі» (*b*). А, отже, доходимо висновку, послуговуючись принципом тотожності *a* та *b*, що «брат є братом», що у свою чергу заaktuалізовує питання або про неадекватність аналізу, або про його не-інформативність, поскільки *b* є більш інформативним за *a*, що суперечить принципіві аналізу про тотожність, синонімічність *analysandum* та *analysans*.

В чому може бути заaktuалізована проблематичність процедури аналізу? На думку Г. Фреге, когнітивні відмінності мовних виразів мають бути детерміновані якнайперше їх смисловими відмінностями, що є, хоча й необхідною, вагомою, але все-таки недостатньою умовою для такого когнітивного розрізнення *analysandum* та *analysans*. Тим не менше, на переконання німецького логіка та філософа, розширення діапазону дефініцій для науки має неоцінений внесок, розширюючи масив вивідного знання.

Примітно, що парадоксальність процедури аналізу на рівні дефініцій Г. Фреге продемонстрував на невиразності основного для нашої розвідки (як, власне, і для самого Г. Фреге) поняття істини.¹ «Істина», на його думку, є логічно простим поняттям, а відтак – нероздільним, себто – невизначуваним.²

Існує значна кількість теорій, в контексті яких відбувалися спроби розв'язати парадоксальність процедури аналізу. Серед таких можемо назвати:

---

¹ Ідею, суголосну цій, дещо пізніше повторив А. Тарський, заaktuалізувавши тим самим дефляціоністське розуміння істини, що певною мірою суперечить досить тонкому доведенню існування істини Томою Аквінським, який зауважував, що існування істини є самоочевидним, бо, власне, висловлювання «Істини не існує» вже є істинним. Відтак, усі зауваги скептиків стосовно буття істини (за логікою Томи Аквінського) є парадоксальними.

² Фреге Г. Логика. Введение // Логика и логическая семантика. – Москва : Аспект-Пресс, 2000. – С. 307.

- дисквотаціоналізм;¹
- інтенціоналізм;²
- конструктивізм;³
- концепція мовних каркасів;⁴

---

¹ Дисквотаціоналізм, зокрема, передбачає, що будь-яке висловлювання є істинним, коли істинність описується відповідно до схеми еквівалентності: істина має стосунок лише до особи, яка розуміє висловлювання, яке принагідно є істинним $\equiv$ для будь-якого висловлювання, якщо особа його розуміє, затвердження істинності цього висловлювання когнітивно еквівалентне самому висловлюванню.

² Американський логік А. Чьорч схарактеризовує смисл як певну концептуальну інформацію про позначуваний предмет. Смисл, на його думку, однозначно схарактеризовує предмет, навіть якщо останній ми не в змозі уявити або ж він фактично не існує. Виходить, що усі, хто розмовляє мовою L, завжди однаково приписують один і той самий зміст кожному власному імені. З-поміж цього, А. Чьорч істину чи-то хибу визначає як постульовані, а не ідеально існуючі сутності. У цьому можна вбачати спосіб уникнення наслідків логічного реалізму Г. Фреґе, згідно з яким абстрактні предмети мають специфічні модуси існування.

³ Конструктивізм, на противагу реалізові, передбачає процес створення, конструювання вченими наукових теорій, а не їх відкриття. Відтак, наукові теорії конкурентні не за своєю «істинністю», а за критерієм їх ефективності

⁴ У концепції мовних каркасів Р. Карнап розрізняє два типи питань: питання існування абстрактних об'єктів в межах певної теорії (т.зв. «внутрішні питання») і питання щодо існування світу об'єктів, до яких має стосунок теорія (т.зв. «зовнішні питання»). Внутрішні питання завжди пов'язані із конкретним мовним каркасом, себто системою способів мовлення, форм вираження, підпорядкованих певним правилам. На думку Р. Карнапа, в межах внутрішніх питань визнати щось реальним, значить включити цей об'єкт до системи інших об'єктів, визнаних реальними, відповідно до правил каркасу. Зовнішні ж питання стосуються існування всієї системи об'єктів, що визнаються в цьому мовному каркасі реальними, тобто мають стосунок до прийняття чи неприйняття, власне, самого мовного каркасу

– радикальний холізм.¹

Отже, аналітична філософія є лише одним з багатьох напрямів філософської думки, що видається доволі скептичним, бо серед дослідників аналітичної філософії панує однотайна думка про те, що філософів-аналітиків через відсутність єдиної для них філософської тези, не можна об'єднати межами певної дисциплінарності. Саме це і утруднює визначення специфіки аналітичної філософії та спричиняє її міфічне усвідомлення.

Побуває думка, що аналітичні філософи по суті не займаються власне філософією, а, радше, логічним аналізом філософських проблем. Що знов-таки є сумнівним: дійсно, в межах аналітичної філософії доволі поширеним є застосунок саме логічного інструментарію для розв'язання філософських проблем, але цей застосунок не можна розглядати як панацею, бо він має місце через намагання не замінити собою міркування, а чіткіше сформулювати ту чи іншу думку.

Якщо все ж таки опоненти визнають «філософскість» аналітичної філософії, все одно, на їх думку, вона постає в дещо однобічному вимірі, а саме як така, що «справжні» філософські проблеми елімінує до концептуального аналізу. Але концептуальний аналіз є одним із найуживаніших методів філософів-аналітиків і ототожнювати метод і аналітичну філософію, видаючи перший за останню, м'яко кажучи, не зовсім коректно. Більше того, послуговуючись цією логікою, хіба, приміром, Сократові чи Аристотелеві, або Дж. Локку чи Д. Юму та багатьом іншим, не властивий

---

¹ Вихідною тезою радикального (епістемологічного) холізму є твердження про те, що всі теорії є недовизначеними емпіричними даними. Осмислення та інтерпретація емпірії напряду залежить від теорії. Емпіричні дані виключають явно хибні теорії, визнаних такими через їх невідповідність емпірії або через їх надмірну складність, що перешкоджає розумінню зв'язку теоретичних висновків з емпіричними даними. Але це ще не означає, що на підставі відповідності емпіричним даним можна вибрати універсальну теорію, позаяк цілком можливе й існування декількох обґрунтованих альтернатив запропонованій теорії.

концептуальний аналіз? Якраз він і був наріжним каменем їхнього філософування, що уможливило, в такому разі, прецедент називати їх філософами-аналітиками. Тоді як беззаперечного аналітика В. Куайна за його «безпрецедентну» зневагу до концептуального аналізу необхідно виключити за недотримання цехового уставу з лав філософів-аналітиків. Отже, щонайменше, надмірна, як видається опонентам аналітичної філософії, зацікавленість останньою концептуальним аналізом, є надуманою.

Попередні зауваги закидають філософам-аналітикам надмірну зацікавленість, окрім заявлених, ще й проблемами філософії мови, ототожнюючи останню з аналітичною філософією. В цьому контексті згадаємо приписування аналітичній філософії «радикального» логіцизму. Беззаперечно, питання семантики, теорії референції завжди були центральними в межах аналітичних досліджень. Але не менш значущими для філософів-аналітиків є і проблеми метафізики, філософії свідомості, філософії права, філософії науки тощо, розгляд яких через мовну проблематику істотний але рудиментарний.

Аналітична філософія є сайєнтичною за своїм характером, що теж не може не викликати сумнівів. Якщо сцієнтизм вузько розуміти як вчення, що тільки природознавство єдино істинна наука, то багато аналітичних філософів з цим б не погодилися. Якщо ж сцієнтизм розуміти широко, коли і філософія є наукою, коли мають місце трансдисциплінарні зв'язки філософії і точних наук, то це, як на мене, зовсім не шкодить ані філософії, ані науці.

Аналітична філософія – це здебільшого «матеріалістична» філософія. Зауважимо, що в аналітичній філософії можна зустріти представників різних філософських позицій, але більш адекватним, на нашу думку, був би поділ філософів-аналітиків не на матеріалістів чи ідеалістів, а на реалістів та антиреалістів.

Поширеною є думка, що аналітична філософія є одним з видів позитивізму і заперечує будь-які метафізичні пошуки. Хоча правильніше було б говорити про епізодичний характер

ставлення філософів-аналітиків до проблем метафізики: від повного неприйняття (в межах філософської традиції Віденського гуртка) через прийняття метафізичної проблематики тими ж Г. Фреге чи Б. Расселом до відродження, актуалізації метафізичної проблематики (Д. Армстронг).

Відтак, mainstream аналітичної філософії можна схарактеризувати абсолютизацією т.зв. «verbal disputes», коли засадничим, канонічним у термінологічній суперечці є «захист здорового глузду», репрезентований тривіальними прикладами. Принципи аналітичного стилю філософування яскраво сформулював Н. Решер; для якого, на його думку, характерні чіткість і ясність роботи філософа, який не повинен захоплюватися упередженими думками. Філософ має якомога чіткіше та обґрунтованіше представляти свої ідеї, плідно використовувати апарат логіко-лінгвістичного аналізу аби максималізувати доказовість своєї філософської позиції.¹

Отже, відмінністю аналітичної філософії, на думку її представників і на нашу думку є спосіб, у який заактуалізовуються філософські проблеми, які є нормативними за своїм характером і пов'язані із аналізом підстав та раціонального вибору тверджень, методів тощо. Серед методів, якими філософи-аналітики послуговуються для розв'язання актуальних проблем філософії, можна виокремити, зокрема, такі:

- використання методу межі стандартної інтерпретації виразу моделюється ситуація, коли термін не виконує денотативної функції в прийнятих моделях (уявні експерименти Н. Гудмена і Г. Патнема);
- метод «мовних ігор» передбачає моделювання гіпотетичних комунікативних ситуацій, коли

---

¹ Решер Н. Взлёт и падение аналитической философии // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 464.

очевидним стає той факт, що один і той самий вираз контекстуально змінює свій сенс (Л. Вітгенштайн-II).

- метод «семантичного сходження»¹ базується на розходженні і порівнянні автономного і гетерономного вживання висловлювань, яку чітко можна бачити, приміром, у В. Куайна, розрізняючи об'єкт-мовний та метамовний рівні при визначенні семантичних предикатів;
- метод демаркації визначає межі осмислених висловлювань, а також встановлює критеріїв осмисленості-безглуздості (Л. Вітгенштайн-I та філософія Віденського гуртка);
- метод деривації передбачає відділення ядра теорії від її похідних з наступним їх варіюванням (рефлексія і критика Ф. Рамсеєм теорії типів Б. Рассела);
- метод екстраполяції передбачає розповсюдження методів аналізу одних типів дискурсу на інші (Г. Харт);
- метод концептуального аналізу налаштований на виявлення концептуального ядра терміна шляхом порівняння різних контекстів його вживання (Дж. Мур);
- метод редукції полягає в зведенні одного рівня знань до іншого (емпіризм Віденського гуртка);
- метод трансгресії полягає в аналізі висловлювання в контексті його вживання (теорія дескрипцій Б. Рассела);
- метод фальсифікуючої моделі передбачає побудову такої моделі для певної теорії, в якій вихідні засновки теорії виконуються, а наслідки, вочевидь, засвідчують протиріччя (згадувані вище

---

¹ Куайн У. Истина и семантическое восхождение // Куайн У. Философия логики. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2008. – С. 23–28.

уявні експерименти Г. Патнема, приміром. «Мізки в посудині» або ж славнозвісна «Китайська кімната» Дж. Сьорла);

- контрфактичний аналіз уявних експериментів, що змодельовує певну гіпотетичну ситуацію та ін.

Отже, здобутки аналітичної філософії в контексті розвитку світової філософської думки є досить значущими, передусім через розширення діапазону філософської проблематики та проліферації методів її вирішення. Першочергової ваги, як видається, набувають проблеми філософії мови та лінгвістичної філософії, зокрема, питання значення, референції, носіїв істиннісних значень, комунікації тощо. Не менш важливим є актуалізація або «свіжий» погляд на характер співвідношень та дихотомій: теоретичного та емпіричного знання, істинності та хибності висловлювань, формальних та природних мов, співвідношення мови та реальності, дистинкція реалізм та антиреалізм та ін.

В цілому, аналітичну філософію можна помислити у її канонічній раціональності та конструктивізмі, для схарактеризування основоположних принципів якої можна скористатися інтенцією Л. Вітгенштайна «Все, про що може бути мовлено, має бути мовлено чітко та ясно». Чистоти думки філософи-аналітики досягають завдяки значній кількості когнітивних засобів та прийомів: різні форми логічного, лінгвістичного, концептуального аналізу, мисленнєві експерименти тощо підвищили ефективність розв'язку не тільки філософських проблем, а й багатьох проблем на маргінесі наук.

Аналітична філософія заактуалізувала низку проблем та напрямів філософського аналізу, які раніше або не досліджувалися або мало цікавили науковців. Серед таких назвемо теорії штучного інтелекту, філософію свідомості, функціональні теорії істини, інтерпретація програм реалізму та антиреалізму принагідно до проблеми істини та багато інших.

Д. Меллор¹ метафорично порівнює аналітичну філософію із машиною, яка розвіює концептуальний пил, що перешкоджає адекватному розумінню дійсності. В цьому відношенні, як зауважує дослідник, гарна філософія завше була аналітичною філософією.

Тим не менше, усе частіше лунають заклики про «занепад» аналітичної філософії, начебто вона вичерпала весь свій дослідницький ресурс. Не можемо погодитися із цими доводами: так, аналітична філософія вже не та, якою вона була за часів її початку, змістилися, переплелися та ускладнилися ті питання, на які налаштоване вістря «західної раціоналістичної традиції». На думку Дж. Сьорла,² усі так звані пост-аналітики та постмодерністи, які так настійливо пропагують, щонайменше, архаїчність аналітичного стилю філософування і аналітичної філософії як такої, водночас не пропонують жодних аргументів на доведення своєї точки зору. Як зауважує філософ, вони мовлять про зміни, начебто це зміна погоди, що не потребує доведення. Але, тим не менше, життєдайна практика знання продовжує функціонувати у відповідності із нормами раціональності; науки як орієнтувалися на ідеал істини, так і будуть на нього орієнтуватися.

Апологети аналітичної філософії наголошують на прикладному її характерові. Так, зокрема, було розроблено та вдосконалено техніку концептуального аналізу для чіткого вирішення питань людської екзистенції, free will, демократії, права та особистості, детермінізму та свободи тощо. Себто тих питань, які почасти стають об'єктами релігійних та/або ідеологічних спекуляцій. Ці питання настільки важливі для суспільства, що само суспільство потребує їх чіткої кодифікації чи-то сигніфікації, а це, вочевидь, заактуалізовує затребуваність аналітичної філософії та її методології.

---

¹ Mellor D., Crane T. *Matters of Metaphysics*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – P. 2–3.

² Серль Дж. Рациональность и реализм: что поставлено на карту // Путь. – 1994. – № 6. – С. 213.

1.2 АБРИС РЕАЛІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Дискутування навколо засадничих принципів реалізму, його евристики та методології зацентувалися якнайширше у ХХ ст. як реакція на ідеалістичну філософію ХІХ ст. Особливого розвою у першій половині ХХ ст. дискусія в площині обґрунтування реалістської-антиреалістської парадигм набула у зв'язку із революційними відкриттями у фізиці та становленням інструменталістської версії антиреалізму. В подальшому, у 60-80-х роках ХХ ст., проблема дистинкції реалістської та антиреалістської парадигм затуалізувалася, особливо у її зв'язку із питанням про істинність наукового знання, не тільки істориками та методологами науки, а повсюдно й в контексті аналітичної філософії. Отож, перманентна затуалізованість дискусії навколо реалістської та антиреалістської парадигм у філософії науки можна, зокрема, пояснити скептичним ставленням до затвердження реального існування тих чи інших сутностей (приміром, теплоруд), які постулює наука і які безпосередньо несприймавані. Затвердження реального існування такого типу сутностей наукою минулого і яке, вочевидь, виявилось хибним, бо затверджувало існування неіснуючого, зініціювало зростання антиреалістських тенденцій у філософії науки, зокрема підсилені в цьому контексті й аргументом «песимістичної мета-індукції». Очевидним є й те, що реалістська парадигма, зорієнтована на канони здорового глузду, якнайбільше підтримувана саме вченими-природознавцями.

Одним з найперших, хто затуалізував дослідження дистинкції реалізм-антиреалізм з потребою посилення на здоровий глузд у критиці принципів ідеалізму, був Дж. Мур¹ та деякі інші представники неореалізму та критичного

---

¹ Необхідно зазначити, що реалізм Дж. Мура можна схарактеризувати у термінах так званого «наївного» реалізму, коли реальність є мереологічною сумою речей, об'єктів, що безпосередньо і безсумнівно сприймаються через відчуття.

реалізму. Зокрема, Дж. Мур зазначає про те, що він настільки ж обізнаний в існуванні матеріальних об'єктів, як і у власних відчуттях цих об'єктів.¹

Реалістська позиція Дж. Мура корелює із принципами реалізму, виголошеними групою американських викладачів (Р. Перрі, У. Монтегю, Е. Холт, У. Марвін, У. Піткін, Е. Сполдінг), які у 1910 р. виступили із маніфестом «Програма та перша платформа шести реалістів». Основна ідея неореалізму, викладена у «Програмі» - незалежність пізнаного об'єкта від свідомості, іманентної цьому об'єктові (ширше - дійсності, реальності).²

Поняття реалізму у різний спосіб витлумачуються представниками аналітичної філософії.³ І це у свою чергу

---

¹ Мур Дж. Опровержение идеализма / Дж. Э. Мур // Историко-философский ежегодник. – Москва : Наука, 1987. – С. 265.

² The program and first platform of six realists // The journal of philosophy, psychology and scientific methods. – 1910. – Vol. VII, № 15 – P. 396–397.

³ Зокрема, реалістську парадигму можна визначити в термінах епістемологічних досягнень наукових теорій і моделей. З точки зору такого підходу, реалізм виступає як позиція щодо фактичного епістемологічного статусу теорій. Так, більшість філософів визначають парадигму реалізму в термінах істинності (радіше, приблизної істинності) наукових теорій: Е. Нагель схильний вважати, що реалізм затуалізовує ужиток в науковій теорії пропозицій у якості засновків, коли самі ці пропозиції можуть бути або істинними, або хибними. Реалізм також визначуваний з позиції так званої «успішності» наукових теорій щодо описуваної нею предметної області. Зокрема, Дж. Смарт та Я. Хакінг розглядають реалістську парадигму з позиції матеріалізму, коли саме описування, а не конструювання науковими теоріями дійсності є, на їх думку, принциповим для реалістської парадигми. Виходить, що наукові теорії мають певний пізнавальний потенціал, вони адекватно описують світ, а відтак і є успішними. Приміром, успішність наукової теорії, як засадничий принцип реалістської парадигми, можна пояснити у такий спосіб: вона (успішність наукової теорії) має місце тоді, коли той чи інший емпіричний факт потребує пояснення, через що парадигма реалізму постає як емпірицистська гіпотеза, що пропонує одне-єдине можливе

додає плутанини щодо розуміння самого терміну, хоча й так званий «verbal disputes» є науковим ідеалом аналітичної філософії, її наріжним каменем. Так, зокрема, Д. Папіно¹ уявляє реалізм як кон'юнкцію тези незалежності (IT) об'єктивного світу від суджень про цей світ та тези можливості (пі)знання (KT) цього об'єктивного світу, коли нам відоме істиннісне значення суджень, що описують його. Відтак, маємо:

$$f_r = IT \& KT.$$

Одним із серйозних антиреалістських аргументів є аргумент на посягання абсолютного знання, що логічно слідує із реалістської тези про пізнаваність світу. Поділяючи таку скептичну позицію із багатьма антиреалістами, М. Даміт, зокрема, зауважує про те, що судження, наймовірніше, не можуть відповідати умовам істинності, які недосяжні для їх перевірки. На переконання філософа, для реаліста розуміння наукових тверджень постає у помисленні умов їх істинності, як досяжних, так і

пояснення цього факту. Існування ж інших пояснень цього ж факту перетворює успішність теорії на диво. На думку Б. ван Фраасена, успішність наукових теорій аж ніяк не можна витлумачувати як диво, поскільки успішність теорії визначається жорсткою конкуренцією теорій і успішною буде та наукова теорія, яка фіксує, адекватно описує природні закономірності. Б. ван Фраасен, вважає, що наука покликана описувати дійсність безсумнівно істинними пропозиціями, що, на нашу думку (затверджуючи тим самим антиреалістську тенденцію до пізнання) не може не викликати скепису щодо такої заяви. Дійсно, якщо наука прагне до істинного ба, навіть, приблизно істинного описування (конструювання) реальності, а наукова практика є успішною, така характеристика реалізму, звісно ж, є прийнятною. Але, як нам видається, водночас і недостатньою, поскільки таке розуміння сутності наукового реалізму аж ніяк не заактуалізовує прогностичний потенціал наукової теорії і в цьому відношенні остання (теорія) є недовизначеною.

¹ Papineau D. Realism, Ramsey sentences and the pessimistic meta-induction // Studies in history and philosophy of science. – 2010. – Vol. 41, № 4. – P. 375–385.

недосяжних; для антиреаліста ж підставовим є досяжність тих умов чи обставин, які визначають істиннісне значення таких тверджень.¹

Будь-яка версія реалізму затверджує об'єктивне існування тих чи інших сутностей² (ментальних, моральних, фізичних тощо), залежно від характеру яких можна виокремити метафізичний реалізм, наївний реалізм, науковий реалізм, психологічний реалізм, моральний реалізм тощо. Ствердження реального існування таких сутностей передбачає ще й визначення статусу цих сутностей у їх взаємодії із свідомістю, а тому і їх можливість адекватної презентації.

Відтак, парадигма реалізму (як, власне, і антиреалізму) передбачає існування двох взаємопов'язаних модусів: онтологічного та гносеологічного.³ Онтологічний модус реалізму принципово затверджує реальне існування об'єктів, що репрезентовані в науковій теорії, мові, свідомості. Гносеологічний же модус парадигми реалізму затверджує щонайменше потенційну пізнаваність репрезентованих об'єктів, явищ, а висловлювання щодо них можуть бути потрактовані або як істинні, або як хибні.⁴

---

¹ Dummett M. Truth and other enigmas. – Cambridge : Harvard university press. – 1978. – P. 23.

² Принциповою в цьому контексті є думка про те, що в межах парадигми реалізму затверджується *лише* існування фактичності, об'єктивної реальності, дійсності, а не те, якою вона (фактичність) є насправді. А, отже, природно, що фактичність завжди є первинною по відношенню до її дослідження. Очевидним є те, що фактичність незмінна навіть за умови зміни її перспективи.

³ Хоча й прийняття одного з них (здебільшого першого) із необхідністю не детермінує прийняття іншого.

⁴ У формулюванні І. Вотсіса, приміром, дистинкція реалізм–антиреалізм проходить по лінії (не)прийняття трьох основоположних принципів: 1 незалежний від свідомості світ) об'єктивно існує; 2) усі наукові судження (твердження) мають істиннісне значення: вони або істинні, або хибні; 3) істиннісне значення таких суджень детермінується їх відповідністю фактичності. Перший принцип протиставляється дослідником

С. Псілос, приміром, виокремлює три основоположні тези (модуси) реалізму: метафізичну, семантичну та епістемічну,¹ при цьому, на нашу думку, метафізична теза є відповідником онтологічного модусу, тоді як семантична та епістемічна тези – розширеним варіантом гносеологічного модусу реалізму. На думку дослідника, перша теза вирізняє реалістську позицію від антиреалістських репрезентацій в науці (чи-то ідеалістичних, чи-то феноменалістських) і яка базується на епістемічному розуміння істини як відповідності фактичності і стандартним набором методів та умов, за допомогою яких ця фактичність описується. Це означає, що якщо і є неспостережувані, нефіксовані теорією об'єкти, сеє ще не означає їх відсутність, пояснювана неможливістю нашого їх сприйняття.

Семантична теза реалізму, зокрема, засвідчує складність інтерпретації реалізму через його поліваріативність. Залучаючи до рефлексій феномену науки реалістські за духом тези із суміжних напрямів (етики, аксіології, філософії свідомості тощо), а також комбінуючи їх залежно від мети дослідження, філософ науки конструює різноманітні за своєю суттю (і, часом, суперечливі) концепції. Відтак, неабиякого значення набуває вибір відправної платформи, концептуальної схеми тощо, яка б визначала специфіку інтерпретації. Тому принциповим видається, що пропозиції, сформульовані в мові спостереження, як і пропозиції, сформульовані в мові наукових теорій, мають сприйматися буквально.²

Видається цілком очевидним, послуговуючись інтуїцією Т. Куна чи-то Я. Хакінга, що та чи інша наукова теорія є специфічною, унікальною репрезентацією. Наукові

будь-яким формам ідеалізму та соліпсизму; другий – інструменталістському антиреалізму; третій – конструктивізму та конвенціоналізму.

¹ Psillos S. The present state of the scientific realism debate // The British journal for the philosophy of science. – 2000. – № 51. – P. 70б.

² Feigl H. Existential hypotheses: realistic and phenomenistic interpretations // Philosophy of science. – 1950. – Vol. 17. – P. 35–62.

теорії репрезентують дійсність у різний спосіб, а відтак, постає і новий тип реальності. В цьому контексті проблема реалізму постає як проблема вибору серед таких репрезентацій, вибору того чи іншого типу реальності.

Епістемічна теза реалізму репрезентує епістемічний оптимізм у питанні пізнаваності реальності на противагу агностичним та скептичним варіаціям емпіризму. Епістемічний оптимізм повсюдний як на теоретичний, так і на емпіричний характер істинності наукового знання. При цьому метод абдукції нарівні із індуктивним методом тенденційно продукує приблизно однакові за своїм істиннісним значенням теорії.

Американський філософ Р. Бойд наголошує на чотирьох основоположних принципах «наукового реалізму»:¹

- а) теоретичні постулати наукових теорій щодо неспостережуваних об'єктів мають бути помислені як уявні, удавані; відтак, наукові теорії мають бути поінтерпретовані більш реалістично;
- б) наукові теорії, поінтерпретовані реалістично, фактично є підтверджуваними як приблизно істинні² у відповідності із використанням звичайних методологічних стандартів;

---

¹ Boyd R. On the current status of the issue of scientific realism // Erkenntnis. – 1983. – № 19. – Р. 45.

² Теза щодо приблизної істинності (правдоподібності) наукових теорій тяжіє до запропонованого К. Поппером принципу фаллібілізму, згідно з яким «будь-яка наукова теорія в принципі є хибною». Цей принцип заперечує (і в цьому контексті ми небезпідставно можемо його порівняти із концепцією «реалізму із людським обличчям Г. Патнема) абсолютний характер істиннісних значень наукових теорій. Як істинна, так і хибна наукові теорії будуть із необхідністю містити відповідно, хибні та істинні постулати. Відтак, немає абсолютно істинних чи абсолютно хибних наукових теорій. Є виключно приблизно істинні наукові теорії. Хоча й ця ідея (ідея приблизної істинності теорій) не полишена слабких місць.

- c) прогрес науки значною мірою є питанням більш точного описування дійсності, наближенням до істини як щодо спостережуваних, так і неспостережуваних явищ;
- d) реальність, описувана науковими теоріями, значною мірою незалежна від наших думок або ж теоретичних зобов'язань.

Проблема недовизначеності наукових теорій емпіричними даними, на чому, власне, і наголошує Р. Бойд, зацентровує увагу на неприйнятності однієї і лише однієї емпірично недовизначеної наукової теорії і альтернативою якої може бути емпірично еквівалентна (з тією ж множиною емпіричних фактів) їй інша наукова теорія. В цьому контексті звертає на себе ідея так званої «неправильної метафізики», наслідково заaktuалізованої упевненістю в існуванні неспостережуваних об'єктів.

Проблемним в контексті розглядуваної проблеми є відмінність евристики наукових теорій щодо спостережуваних і неспостережуваних об'єктів,¹ що заaktuалізовує, насамперед, антиреалістські тенденції в науці та філософії, в межах яких (тенденцій) виправданою є істиннісна оцінка лише тих положень наукової теорії, які стосуються виключно спостережуваної фактичності, тоді як реалісти істотно не диференціюють епістематику спостережуваного і неспостережуваного. А відтак засвідчувати істинність таких фактів є проблематичним. Тому й постає спокуса відмовитися від істини як такої, змінивши її чи-то достовірністю, чи-то успішністю тощо.

Що маєтсья на увазі? Поскільки, приміром, емпірично еквівалентні конкуруючі наукові теорії недовизначені усіма можливими емпіричними фактами, виходить, що немає жодної різниці між тим, чи існують неспостережувані об'єкти і вибором наукової теорії, яка містить (в тому чи іншому

---

¹ Dicken. P., Lipton P. What can Bas believe? Musgrave and van Fraassen on observability // *Analysis*. – 2006. – № 66. – P. 226–233.

способі їх актуалізації) такі об'єкти. Виходить, як наївний, так і науковий реалізм у царині затвердження позадосвідного існування спостережуваних та неспостережуваних об'єктів є необґрунтованими.

В цьому контексті постає принципове для філософії науки питання про статус наукової істини. Беззаперечним є той факт, що для парадигми реалізму фундаментальною є власне кореспондентна теорія істини, або ж теорія відповідності. Треба відзначити, що послідовники парадигми реалізму намагалися дати достойну відповідь на усі звинувачення кореспондентної теорії істини у метафізичності. Зокрема, реагуючи на сформульовані А. Тарським постулати¹ в межах парадигми реалізму були сформульовані принципи, якими семантична теорія істини А. Тарського мала б бути доповнена:

- a) якщо висловлювання істинне, має бути щось таке, що робить це висловлювання таким;
- b) те, що робить висловлювання істинним залежить від того, якою є фактичність і не залежить від концептуальних схем,

---

¹ Згідно з думкою А. Тарського висловлювання є істинним, якщо воно відповідає умовам його істинності. Важливим для розуміння останнього є розрізнення польським логіком, філософом двох рівнів мови: об'єкт-мови та метамови. Так, речення, для якого встановлюється його істиннісне значення, формулюється на рівні об'єктної мови (OL_1), а умови його істинності – на метамовному рівні (ML_1). В свою чергу, умови істинності речення на метамові (ML_1) встановлюються на рівні метамови, порядково вищої за нього (ML_1). Відтак маємо (ML_{12}), для якого (M_1) виступає об'єктним рівнем мови. Для (ML_{12}) є свій метамовний рівень і так далі. Із цього слідує, що кожний метамовний рівень означає прийняття відповідної нової концептуалізації, а відношення референції має місце не між мовою та екстралінгвістичним контекстом (фактичністю як такою), а між двома мовами. А, отже, будь-які розмисли про принцип відповідності суджень і фактів є недоречними. Парадигма реалізму і репрезентована ним кореспондентна теорія істини зазнає фіаско. Очевидним є антиреалізм теорії істини А. Тарського.

КОГНІТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЧИ УМОВ ІСТИННОСТІ
ВИСЛОВЛЮВАНЬ¹.

До того ж цілковито невизначеним виявляється і поняття відповідності, щодо якої прийнятної дефініції, як нам видається, годі й сподіватися.² На труднощі із

---

¹ Зокрема, спираючись на позицію Д. Девідсона, під умовами істинності висловлювань послідовники парадигми реалізму розуміють фактичний стан справ, онтологічно а не каузально незалежний від свідомості.

² Антиреалістські тенденції у філософії науки спонукали до відмови від поняття істини, принаймні, у її класичному розумінні та заміни її поняттям, прикладом, достовірність, релевантність тощо. Отже, пов'язання істиннісного значення із висловлюваннями в межах, зокрема, буденної мови, призвела до дефляціоністських тенденцій стосовно поняття істини. Так, А. Айер зазначає, що: «звичною справою філософа є відповідь на питання «Що є істина?», для якого, власне, існує лише одна прийнятна відповідь, ка і становить теорію істини. Але коли ми всерйоз наближаємося до розв'язку цього питання, виявляється, що насправді це питання не є проблемним, а відтак, його розв'язок не потребує жодної теорії... Поняття істини, наразі, є логічно надлишковим». Це означає, що поняття «істина» та «хиба» нічого додатково не позначають, а функціонують в реченнях лише як знаки ствердження та заперечення. В такому випадку, як свідчить А. Айер, взагалі безглуздо аналізувати поняття «істина». Тенденція дефляції поняття істини віднаходить своє продовження в концепції «пізнього» Л. Вітгенштайна, на думку якого «використання таких характеристик як «істинне» чи «хибне» є дезорієнтуючим». Оскільки не існує єдиних критеріїв істинності для усіх мов та мовних ігор, постільки мислитель пропонує відмовитися від категорії «істина», замінивши її категорією «достовірність». Достовірність за Л. Вітгенштайном – не просто те, в чому людина переконана, а те, в чому вона не може бути не переконана. Дж. Остін, критикуючи ідеал точного і логічно чіткого знання, що описує факти, вважає, що побудована на емпіризмі та логіцизмі, така методологія аналізу є помилковою. Британський філософ пов'язує це із недостатньою точністю відчуттів, можливістю збігу відчуття і фізичного об'єкта. Насправді, ми оперуємо лише даними, які є позначеннями найбільш звичних вживань відчуттів. Ці вживання, в істинності яких ми впевнені, Дж. Остін називає «судженнями чуттєвого сприйняття». У зв'язку із цим

розумінням цього поняття вказує Г. Патнем: «Питання, що віддавна турбує кожного з філософів – це уявлення про те, що слова є відповідниками тих чи інших об'єктів, коли уявленню про об'єкт притаманна певна референція, що є незалежною від тої чи іншої концептуальної схеми і яка видається мені досить таки проблематичною, хоча й безальтернативною».¹

Не зважаючи на досить потужну критику, реалістська парадигма залишається досить успішною системою, для якої характерним є поєднання таких фундаментальних для неї понять як істина, референція, успішність наукових теорій. Таке поєднання уможливорює формулювання фундаментальних принципів парадигми реалізму:

- a) наукові теорії «дозрілої» науки є успішними;
- b) теорія, основоположні поняття якої є референтними, є успішною теорією;
- c) якщо теорія успішна, немає сумніву в тому, що її основоположні терміни є референтними;
- d) усі основоположні терміни в теорія «дозрілих» наук є референтними.

він, як і Л. Вітгенштайн наголошує на необхідності заміни категорії «істина» категорію «достовірність». Однак ідея відповідності суджень фактам як критерій істини не може бути повністю відкинута, її необхідно лише доповнити. Так, в багатьох ситуаціях ставиться питання не про істинність або хибність сприйняття, а про його доречність, адекватність, точність тощо. Так, приміром, якими: істинними чи хибними можна назвати передвибірні обіцянки, виголошувані кандидатами на державні посади? Зважаючи на це, Дж. Остін пропонує замінити кореспондентну теорію істини як теорію відповідності «теорією комунікації», яка, на його думку розширить діапазон теоретичного опису досвіду. Характерним для будь-якої мовної гри як однієї з форм досвіду, є те, що ми в неї віримо, відповідно, значення слів конкретизуються не засобами логіки, а в процедурі їх (слів) вжитку. Відтак, безсумнівним є те, що віра в авторитет (в тому числі й істини) є частиною комунікативної дії.

¹ Putnam H. Realism and reason. Philosophical papers. Vol. 3. – Cambridge : Cambridge university press, 1983. – P. vii–xviii.

Парадокс в тому, що лише перший принцип є безсумнівним. Наявність фізичного референту понять теорії ще не гарантує успішність самої теорії, історія науки знає чимало випадків, коли неуспішні теорії мали референційні поняття. Більше того, в історії науки було більше неуспішних теорій з істинними референтами аніж успішних. Успішність наукової теорії не гарантує її референційність. Кількість успішних теорій з хибними референтами набагато більша за кількість успішних теорій з істинними референтами.

Назагал можна виокремити декілька основоположних аргументи на користь реалізму та репрезентованої у його парадигмальності кореспондентної теорії істини. Варто зауважити, що дефініція реалістської парадигми відбувається якнайкраще із залученням абдуктивної (для найкращого пояснення) моделі аргументації.¹ Зокрема, «уніфікуючий аргумент» на захист реалізму, націлений на поєднання потуг різних наук пізнанні дійсності, яка як об'єкт науки, попри її різноманітність, є цілісним утворенням, фрагментовану наукою на значну кількість сутностей, залежно від наукового інтересу. Відтак, принциповим є скоординувати зусилля науковців із подальшим інтегруванням спеціальних напрямів наукового

---

¹ Абдуктивне висновування є мисленневою стратегією по висуненню пояснювальних гіпотез. Так, маючи той чи інший науковий факт, мусимо щодо нього висунути пояснюючу цей факт гіпотезу. Якщо пояснення буде успішним, це дає підстави вважати висунуту гіпотезу істинною. При цьому, при обґрунтуванні реалістської парадигми, чи-то через «no miracle argument» Г. Патнема, чи-то через «аргумент до найкращого пояснення», відмінним є статус власне таких пояснювальних гіпотез. Якщо у структурі «no miracle argument» фактом виявляється сама успішність наукової теорії, а пояснювальною гіпотезою – реалістська парадигма (причому в цій моделі можлива одна і тільки одна пояснювальна гіпотеза), то в «аргументі до найкращого пояснення» має місце конкурування декількох пояснювальних гіпотез із різним пояснювальним потенціалом. Очевидним є те, що гіпотеза із найвищим рівнем такого серед інших може вважатися істинною.

дослідження, що має неабияке значення і актуальність на сьогоднішньому етапі розвою науки і наукового дискурсу.¹

На переконання М. Кисельова, «чільне місце в світоглядно-методологічних трансформаціях наукового пізнання сьогодні посідає усвідомлення нагальної потреби в поєднанні природознавчої та гуманітарної культури сучасної людини, головним чином шляхом розвитку трансдисциплінарних досліджень».²

Як видається, саме визнання наукових теорій істинними, або ж приблизно істинними, уможливило аргументацію реалізму через ідею уніфікованої науки. Якщо ж припустити, що наукова теорія є лише прийнятним інструментом конструювання реальності, засвідчивши тим самим неприйнятність реалізму, постає питання про

---

¹ Ідея «єдиної науки» має багато прецедентів. Згадаймо хоча б «Природничу історію» Плінія Старшого, інтуїції Гіппократа чи Парацельса. Р. Декарт та Г. Ляйбніц розглядали математику як універсальний засіб пізнання. Принципи еволюціонізму та геології не безуспішно поєднав Ч. Лайель, тоді як Ф. Фур'є уможлилював «соціальну науку», збудовану на принципах «всесвітнього тяжіння». Позитивісти ж заaktuалізували ідею «уніфікованої науки» спираючись на революційні зміни в науці, зокрема, фізиці, що відбулися на зламі ХІХ–ХХ ст. Хоча єдність матеріального світу й була майже аксіомою, шлях до уніфікованої науки був важким, суперечливим і донині незавершеним. Уніфікація науки початково відбувалася шляхом запозичення соціо-гуманітарними науками природознавчої методології, поскільки саме природничі науки традиційно вважалися зразком і уособленням науковості. Соціо-гуманітарні науки, використовуючи не властиву їм методологію, все ж таки мали певний успіх, але водночас відбувався процес «розмивання» власне специфічного для них об'єкту пізнання (психіки, культури, мови тощо), відходячи тим самим від реального людського світу.

² Кисельов М. Концепція «єдиної науки»: філософсько-методологічний аспект // Філософські діалоги–2010. Вип. 4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодні. – Київ, 2010. – С. 123.

(не)можливість інтегрування різних «інструментів», в ширшій перспективі – до їх парадигмальності.

«Пояснювальний аргумент», виходячи із специфіки наукового дискурсу та практики, зацентровує увагу на прийнятності пояснювальної процедури лише щодо існуючих (спостережуваних) сутностей (реалістська позиція) і скептикує щодо пояснювальної процедури неспостережуваних сутностей, яка через це (неспостережуваність) втрачає сенс. Хоча в цьому випадку й очевидний пізнавальний сумнів щодо неспостережуваних об'єктів, однозначно засвідчувати як такий і онтологічний їх статус є неприпустимим.

«Пояснювальний аргумент» вибудовується у стилі сформульованого ще Гровером Максвелом «no miracle argument», згідно із яким успішність (в термінології Г. Максвела – «підтверджуваність») наукової теорії визначається кон'юнкцією істинних, підтверджуваних тверджень в межах цієї теорії і які описують реально існуючі об'єкти.¹ Насьогодні популярною версією «no miracle argument» є версія Патнема-Бойда: реалістська парадигма є єдиною з-поміж усіх, яка не вбачає якогось дива у прогресивному поступі науки² і для якого (поступу) характерними є такі принципи:

- а) будь-які наукові терміни є референтними, тобто щось позначають;
- б) наукові теорії є приблизно істинними;
- в) однакові терміни можуть мати однакові референти, навіть якщо вони є складниками різних теорій.

«Передбачувальний аргумент» апелює до феномену успішної наукової теорії, яка є такою лише в контексті можливої істинності/хибності її постулатів. Вістря цього аргументу знову-таки направлене супроти

---

¹ Максвелл Г. Онтологический статус теоретических сущностей // Философия науки. – 2005. – № 1 (24). – С. 36.

² Putnam H. Mathematics, matter and method: Philosophical papers. Vol. 1. – Cambridge : Cambridge university press, 1975. – P. 73.

інструменталістського (антиреалістського) розуміння наукових теорій.

Зважаючи на викладене, постає питання: а чи спроможна наука взагалі продукувати знання про реальність? Безсумнівним є те, що уявлення про реальність формується у межах добре поінтерпретованої наукової теорії. Проблема реальності, радше, її інтерпретування не є суто внутрішньою проблемою науки, вона є одночасно проблемою як науки, так і філософії. «Зовнішні» по відношенню до науки питання у цьому контексті можуть бути такі: Як ми можемо бути певні того, що наукові теорії є істинними? Якими є стандарти та механізми істинності наукових теорій? Що є істина та істинність тощо.

Очевидним є те, що парадигма реалізму, збудована на принципах здорового глузду і натуралізованої епістемології,¹ підтримувана найбільше представниками природничих наук. Але, на наше переконання, проблема установа меж наукового знання принагідно і небезпідставно загрожує анігілювати у своєму русі *circulus vitiosus*, поскільки, послуговуючись інтуїцією К. Гьоделя, недоцільно аби адекватно визначити межу, приміром, фізичного знання, використовувати засоби самої ж фізики. Ця інтуїція може бути повсюдно використана й для характеристики науки як такої принагідно до заявленого контексту. Відтак, має бути метанауковий рівень осмислення меж наукового знання, зокрема, й про реальність.

На переконання Н. Бора, помилковою є думка про те, що завданням фізики є віднайдення суті природи, того, чим вона «насправді» є. Натомість, фізику цікавить дещо інше питання, а саме: що ми можемо сказати про природу? Наслідуючи в цьому контексті І. Канта, данський фізик

---

¹ Підставою для обґрунтування наукових теорій, безсумнівно, є емпірична фактичність у поєднанні із логіко-філософськими принципами аргументування. Відтак, натуралізована епістемологія постає як емпірична за своїм характером, коли для філософських висновувань щодо, зокрема, фактичності, підставовим є конкретно-науковий фундамент.

зауважує, що ми не спроможні пізнати реальність такою, якою вона є «насправді», а лише такою, якою вона нам оприявнюється.

В цьому контексті важливим є феномен спостереження, зміна перспективи якого додає впевненості для подолання дихотомії спостережуване і неспостережуване як однієї з центральних у суперечці реалістів та антиреалістів. Беззаперечним є факт залученості суб'єкта до процесу формування спостережуваного об'єкта, що можна пояснити теоретичною заангажованістю самого спостереження.¹

Аби пом'якшити цю дихотомію, необхідне уточнення щодо розрізнення фактичності і феномену, за яким «переховується» фактичність. Як видається, на відміну від феномену, фактичність (реальність як така) є незмінною по відношенню до обраної перспективи. Саме це припущення доводить тезу про незалежність реальності від свідомості, навіть, якщо й припустити об'єктивне існування свідомості, про яке наголошують апологети метафізичного реалізму. І дійсно, схопити реальність можливо лише у мисленнєвому акті і аж ніяк – процедурою спостереження чи експерименту.

Відтак, принагідно ми лише компетентні зауважувати про існування об'єктивної реальності, а не про те, якою вона є «насправді», а, отже, затвердження існування фактичності передую актові її дослідження, що наразі, є парадоксальним. Як зауважує П. Коссо,² необхідно уникати питання про реальність як таку, поступаючись питанню про існування

---

¹ Безсумнівним є те, що фактичність не є простим відображенням реальності в контексті наукового її дослідження. Процес спостереження має містити ще й певний зміст, як правило, у вигляді аналізу спостереження, що додає суб'єктивності у здавалося б об'єктивний процес спостереження. А відтак, цілком закономірною є думка про вплив суб'єкта спостереження на об'єкт спостереження., що абсолютно заперечує реалістські тези про існування та пізнання реальності як такої.

² Kosso P. Appearance and reality: an introduction to the philosophy of physics. – New-York, Oxford : Oxford university press, 1998. – P. 24.

об'єктивних властивостей предмету, на кшталт «червоний», «солоний», «справедливий» тощо. На думку дослідника, основною вадою філософів в цьому питанні є їх здатність прикметник «реальність» («реальний») екстравагантно трансформувати в іменник, через що й виникають проблеми не тільки концептуального характеру.

Безпідставність апеляцій до «реального» об'єкта зумовлена залученням у площину людської екзистенції символічних форм (культури, міфу тощо), що актуалізують світ у його штучному вимірі, про що переконливо свідчить, зокрема, Ж. Бодріяр, на думку якого «Немає більше дзеркала сутності й видимості, реальності та його концепту. Реальне породжується на основі мініатюризованих чарунок, матриць і спогадів, моделей управління – і може безліч разів відтворюватися на цій основі. Йому більше не треба бути раціональним, адже воно більше не вимірюється жодною інстанцією, ідеальною чи негативною».¹ Штучність реальності конституює контекст, поза яким або нічого немає, або його зв'язок із нею настільки хиткий, що неможливо достеменно засвідчити про її вираження.

При цьому безпідставно говорити про будь-яку демаркацію уявного та дійсного, істинного та хибного тощо. Звичний бінаризм руйнується, як і зв'язки між бінарними опозиціями на кшталт «істина-хиба». Наслідком такого «метафізичного суду» є те, що істина як і хиба вже не є чітко визначеною, вона є квазіістиною чи-то, відповідно, квазіхибою.

Жодне знання не може бути оцінене поза культурного контексту, традиції, мови і саме вони оприявнюють його, задають йому смисл. Така позиція є близькою до принципу «лінгвістичної відносності», тези Сепіра-Уорфа, згідно з якою наявний у людини образ світу значною мірою обумовлений системою мови, якою вона розмовляє. З цього приводу американський антрополог і лінгвіст Е. Сепір зазначає, що люди живуть не тільки в об'єктивному світі речей, а й в світі

---

¹ Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. – Київ : Основи, 2004. – С. 6–7.

суспільної діяльності. Вони значною мірою знаходяться під впливом мови, яка є засобом спілкування конкретної спільноти. Оскільки «виникнення мови передувало початку розвитку матеріальної культури, то він і не міг, власне кажучи, мати місця допоки не сформувалася мова як інструмент вираження значення».¹ У такій системі реальність значною мірою несвідомо будується на підставі мовних норм, а сама «мова найкраще відображає дійсність».²

Немає універсального, позаконтекстуального критерію істинності чи-то, за бажанням, достовірності. Істина постає як контекстуальна, локально-історична категорія, а уявлення про неї трансформується від розуміння її як наслідку застосування адекватного методу пізнання до результативності соціально обумовленої перспективи. Новий образ світу формується відповідними соціальними та лінгвістичними процесами, учасники яких перевантажені впливом ідеологем та структурою владних відносин.

Позицію, протилежну реалізмові, прийнято називати антиреалізмом. Антиреалізм в межах аналітичної філософії не є лише методологічним принципом; він є цілісною позицією, покликаною розв'язати протиріччя між реалізмом та ідеалізмом. Тоді як реалісти переконані в існуванні об'єктивної істини, в межах антиреалістської парадигми затверджується відносна пізнаваність «достовірної» фактичності. Н. Гудмен, схарактеризовуючи парадигму антиреалізму, зауважує, що для неї характерним є рух від єдиної теорії істини, що фіксує знання про нерухомий світ, до різноманіття правильних, часом суперечливих версій світів, що лише перебувають на стадії формування.³ На його думку, характер світу залежить від правильності його описання.

---

¹ Сепир Э. Избранные работы по языкознанию и культурологии. – Москва : Прогресс, 1993. – С. 42.

² Whorf B. Language, Thought and Reality. – Boston : Massachusetts Institute of Technology Press, 1956 – P. 137.

³ Гудмен Н. Способы создания миров. – Москва : Идея-Пресс, 2001. – С. 117.

В контексті реалістської проблематики першочерговим, як видається, є визначення статусу такого поняття як «істина». Проблема істини є однією із класичних в теорії пізнання, розв'язання якої традиційно відносять до теорій істини. Проблемний характер питання про істину, зі слів Дж. Остіна полягає в тому, що вона «сама по себе есть лишь абстрактное существительное, верблюд, который тащит на себе логическую конструкцию и который не может пройти незамеченным даже мимо грамматика. Шляпы долой, мы почтительно подступаем к ней, держа наготове категории. Мы спрашиваем себя, является ли Истина субстанцией..., качеством... или отношением (соответствия)... Что же представляет собой то, о чем мы говорим, что оно истинно или ложно? Или, как именно выражение «является истинным» используется в предложениях естественного языка?».¹

Якщо наукова теорія в межах реалістської парадигми може бути або істинною, або хибною, постає питання про критерії, радше, умови істинності такої теорії. На нашу думку, парадигму реалізму найадекватніше репрезентує кореспондентна теорія істини, яка такою (істинною) визначає ту теорію, положення якої кореспондують (себто, перебувають у відношенні відповідності) фактичність, «реальний» стану справ. Отже, в межах парадигми реалізму та кореспондентної теорії істини, істина є властивістю таких і тільки таких положень наукової теорії, які відповідають фактичності.

Тим не менше, теорія істини парадигми реалізму, кореспондентна теорія є й найслабкішим її (парадигми) репрезентантом. Найперше, що спадає на думку, як розрізнити «реальну» фактичність і реальну (не позірну, дійсну) фактичність? Як схопити у свідомості факти об'єктивної реальності? І чи можемо ми бути певні того, що ці факти репрезентують зовнішній по відношенню до

---

¹ Остин Д. Три способа пролить чернила: Философские работы. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2006. – С. 138.

свідомості світ? Де у світі, у просторово-часовому континуумі, приміром, знаходиться факт того, що існує таке пусте поняття як «нинішній король Франції» і він є справедливим правителем і захоплюється філософією логічного атомізму та теорією типів Б. Рассела? В якому сенсі цей факт реально (чи «реально») існує у світі?

Ця серія питань наводить на слушну думку про те, що факт, послуговуючись прозорінням П. Стросона, є тим, що судження, за умови їх істинності, стверджують, а не тим, про що вони говорять («Facts are what statements (when true) state; they are not what statements are about»)¹. Але, по-перше, судження є суб'єктивними відносно мовця, тоді як фактичність є безвідносною, а відтак, фактичність є залежною від мислення, концептуально залежною, поскільки фактичність нашого досвіду заактуалізована певною концептуальною схемою, що якнайкраще репрезентовано у семантичній теорії істини

Аргументація антиреалістів стосується першочергово потенціалу такого методу емпіричного дослідження як спостереження, поскільки саме спостереження (більшою мірою за експеримент) є підставовим для затвердження адекватності опису науковою теорією фактичності, спостережуваних сутностей. Тоді як теоретизування щодо неспостережуваних сутностей с позиції антиреалістів є доволі сумнівним.

Вочевидь, має місце часткове конструювання фактичності, поскільки суб'єкт спостереження так чи інакше застосовує до спостережуваного ту чи іншу концептуальну схему, а відтак, спостереження є теоретично заангажованим. Як це пояснити? По-перше, має місце селективний вибір спостережуваного спостерігачем, зумовлений вже наявним теоретичним каркасом, що відображає певні уявлення про об'єкт спостереження відповідного наукового середовища. По-друге, потенційна, можлива недостовірність результату

---

¹ Strawson P. Truth / P. Strawson // Proceedings of Aristotelian Society. Virtual issue № 1 (Truth) – University of Warwick, 2013. – P. 57.

пізнання потребує оцінки евристичного, прогностичного тощо потенціалу обраної методологічної схеми, що відбувається на рівні теоретичних настанов щодо неї.

Крім цього, очевидним є й нетеоретичний (фізичний) «вплив» на об'єкт пізнання, зокрема, на його температуру. До того ж, необхідною компонентою дослідження є фіксація та трансфер інформації щодо досліджуваного об'єкта, що може також певним чином відобразитися на самому об'єктові, його станові. Більше того, спостережувані нами об'єкти сприймаються через відбите від сітчатки ока світло, а відтак, виходить, що цей об'єкт доступний нам не в «чистому» вигляді, а знову-таки опосередковано.¹ Відтак, теза про теоретичну та фізичну заангажованість є однією з підставових для критики реалізму з боку їх опонентів.

З поміж-цього на користь антиреалістської позиції свідчить і так званий принцип «недовизначеності теорії емпіричними фактами». Як зауважує Л. Лаудан, наукові правила та оціночні критерії повною мірою однозначно не дозволяють із усього набору наукових теорій обрати саме ту, яка має перевагу серед інших. Ця теза може бути потрактована із посиланням на ідею П. Дюгема та В. Куайна² щодо логічної недоказовості чи спростовуваності наукової теорії, підставовою для якої є виключно орієнтація на досвідну (емпіричну) фактичність. Так, на думку В. Куайна: «фізична теорія недостатньо визначена встановленими в

---

¹ Звісно, для «чистоти» спостереження можна якнайбільше змінізувати фізичну взаємодію із об'єктом, що не завше, знову-таки, буде сприяти адекватності його дослідження або ж змодельовати ситуацію із усіма теоретичними «надбудовами», що не дає нам бажаного результату через вже теоретичну заангажованість etc.

² Безсумнівним фактом є кількісна обмеженість усіх експериментальних даних, тоді, коли теорії потенційно містять нескінченну кількість емпіричних передбачень. А, отже, постає питання: як пов'язати кількісно обмежену множину експериментальних даних із потенційно нескінченною множиною теоретичних тверджень?

минулому фактами»; більше того, вона «недовизначена усіма можливими спостереженнями».¹ Крім цього, інтенції Л. Вітгенштайна та Н. Гудмена щодо індуктивних чи-то дедуктивних висновувань правил наукового пошуку засвідчують поліваріативність їх слідування, бо, натомість, не мають чіткого критерію вибору науковим співтовариством, як про це свого часу зазначав Т. Кун, коли писав про те, що «конкуренція парадигм не є видом боротьби, яку можна розв'язати за допомогою доказів».²

Антиреалістською за духом є й так звана «песимістична метаіндукція» Л. Лаудана, який, досліджуючи феномен науки, дійшов висновку, що сама її історія нівелює усі (або майже усі) здобутки реалістської парадигми. Головна ідея Л. Лаудана полягала в наступному: в історії науки можна віднайти багато теорій, які досить довгий час вважалися істинними, а потому виявилися хибними. Послугуючись індуктивним методом виведення, можемо констатувати, що сучасні теорії з великою ймовірністю потенційно можуть бути хибними ніж істинними. Л. Лаудан наводить список таких теорій, назвавши його «історичним гамбітом». До таких він, зокрема відносить теплородну теорію горіння, теорію кришталевих сфер античної космології, теорію ефіру та інші.

Думку Л. Лаудана підсумовує Г. Патнем, який зауважує, що поскільки жоден з наукових термінів, використовуваних останні п'ятдесят років не мали референтів, може статися, що й терміни, використовувані сучасною наукою, також, ймовірно, не мають референтів.

Наступний антиреалістський аргумент пов'язаний із тезою про емпіричну недовизначеність наукових теорій, який вказує на можливість двох емпірично еквівалентних теорій, що мають відмінний теоретичний зміст. А оскільки емпірично ці теорії однаково підтверджуються, ми не

---

¹ Quine W. On the reason of indeterminacy of translation // The journal of philosophy. – 1970. – Vol. LXVII, № 6. – P. 178.

² Кун Т. Структура наукових революцій. – Київ : Port-Royal, 2001. – С. 161.

можемо достеменно стверджувати, котра з них істинна. Отже, обидві ці теорії мають однаковий епістемічний потенціал. Л. Лаудан з цього приводу зазначає, що цей аргумент «приводит к утверждению о том, что научные правила или оценочные критерии не позволяют однозначно и недвусмысленно предпочесть некоторую теорию всем ее конкурентам».¹

Цей аргумент представлений також у концепції науки А. Пуанкаре, яка є наслідком вирішення ним проблеми вибору фізичної геометрії в теорії відносності. Так, на думку цього видатного вченого ніяка геометрія не може бути більш істинною за іншу; вона може бути тільки більш зручною.²

Аргумент А. Пуанкаре щодо емпіричної недовизначеності наукових теорій доповнює антиреалістський аргумент еквівалентних описів. Цей аргумент уможлиблює існування декількох теорій, які однаково успішно описують спостережувані факти (явища) але водночас представляють різні онтології. А поскільки, послуговуючись одним і тим же емпіричним фактажем, ми в змозі побудувати зовсім відмінні теоретичні структури, то про яку реалістську їх інтерпретацію може йти мова. Вона неможлива. А. Пуанкаре з цього приводу зауважує, що дві суперечливі теорії можуть бути корисними для дослідження у випадку, якщо ці теорії не будуть підмінені одна одною.³ Він наводить приклад, що поскільки принципи геометрії не є фактами досвіду, то й досвід не здатен вирішити питання про вибір між гіпотезою Евкліда та гіпотезою Лобачевського.

Філософи-антиреалісти сумнівними з точки зору об'єктивної адекватності вбачають більшість реалістських аргументів на користь парадигми реалізму та кореспондентної теорії істини, зокрема, ідею успішності наукових теорій, «висновок до найкращого пояснення» тощо.

---

¹ Лаудан Л. Наука и ценности // Современная философия науки: Знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада: Хрестоматия. – Москва : Логос, 1996. – С. 304.

² Пуанкаре А. О науке. – Москва : Наука, 1983. – С. 41.

³ Пуанкаре А. О науке. – Москва : Наука, 1983. – С. 133

Одна з таких антиреалістських програм - концепція «конструктивного емпіризму» Б. ван Фраасена, в якій її ідеолог поширює принципи дарвінізму на науку, а реалістську проблему пояснення успішності теорії розглядає як псевдопроблему.

Б. ван Фраасен пояснює це тим, що серед наукових теорій відбувається жорстка конкуренція і перемагає та наукова теорія, яка є успішною з точки зору можливості зафіксувати, описати закономірності природних процесів. Згідно з думкою філософа, якщо теорія виходить за межі спостережуваних феноменів, така теорія не може викликати довіри. Єдине безсумнівне в такій теорії – так це її потенційна емпірична адекватність, що засвідчує успішність такої теорії, про що вже йшла мова.

Отже, якщо теорія позбавлена довіри, щодо неї неможливо однозначно стверджувати про її істинність. Наукова теорія є лише зручним засобом, інструментом передбачення. І доки вона є такою – доти вона й виправдана. А виправданість наукової теорії не в останню чергу залежить і від наших на неї сподівань, довіри до неї.

На відміну від апологетів реалістської парадигми, які за мету науки вбачають формування істинної картини світу і, відповідно, віри в істинність наукових теорій, Б. ван Фраасен зауважує, що не можна говорити про істинність теорії, яка описує неспостережувані явища. Поняття істини, як вже зазначалося, замінюється ним поняттям «емпірична адекватність» теорії щодо правильності висновків про спостережувані явища.

Принцип «конструктивного емпіризму» відчутно похитнув позиції прихильників парадигми реалізму але, на нашу думку, у нього є «слабкі» місця, які можуть бути використані на користь реалізму. Якщо й припустити емпіричну еквівалентність теорій, це ще не означає еквівалентність їх емпіричного підтвердження: однакові емпіричні дані, які виводяться із теорій як їх логічні наслідки, можуть у різний спосіб впливати на ці теорії. Крім цього, не усі емпіричні наслідки із необхідністю

підтверджують гіпотези, із яких вони були виведені як їх логічні наслідки. Такі гіпотези можуть підтверджувати навіть такі дані, які не є логічними наслідками гіпотез.

Отже, антиреалістська теза про емпіричну недовизначеність наукових теорій засвідчує *circulus vitiosus* процедури емпіричної перевірки теорії за допомогою самої теорії, що аж ніяк не на користь істинності самої теорії і поняття істини як такого.

Наступ на парадигму реалізму і його найуразливіший компонент - кореспондентну теорію істини - зумовив появу концепцій вже без засадничого для парадигми реалізму поняття істинності. Серед таких, приміром, можна назвати концепції Н. Картрайт та Я Хакінга, для яких джерелом їх антиреалізму є протиставлення фундаментальних і феноменологічних законів. Теоретичні об'єкти в «реалізмі щодо сутностей» Н. Картрайт та Я Хакінга розглядаються як каузальні фактори. А поскільки взаємодія цих факторів в межах описуваних фундаментальними законами явища є непередбачуваною, виправданим визнаються спрощення, ідеалізація, узагальнення поза межами реалістських інтерпретацій. А тому фізичні закони не можуть бути істинними. Такими є тільки створювані вченими ідеальні конструкції та моделі, які відповідають або не відповідають фундаментальним законам. Отже, істинність визначається не між об'єктом (явищем) і законом, який цей об'єкт (явище) описує, а від того може бути або істинним або хибним, а між законом і змодельованою реальністю неспостережуваних об'єктів (явищ).

Отже, суперечки про онтологічний та гносеологічний статус наукового знання, об'єктів науки тощо заактуалізували потужні дискусії щодо пошуку незмінних компонентів в системі наукового знання. Не зважаючи на численні контраргументи, філософи-реалісти відстоюють право на ужиток в аналізі науки таких понять як об'єктивність, референційність, істинність та ін.

1.3 АБРИС АНТИРЕАЛІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

1.3.1 Загальний огляд антиреалізму

Традиційно ми приписуємо факт окремішності існування свідомості та об'єктивної реальності, щодо якої вибудовуємо ті чи інші переконання та твердження. Ці переконання та твердження є істинними тоді і тільки тоді, коли відповідним чином корелюють зі світом, до якого мають стосунок. Відповідність, іншими словами – істинність висловлювань щодо об'єктивного світу, є властивістю, яка потенційно вихідна за межі нашої спроможності визначати її досяжність.¹

Існує й інша точка зору, яку логічно поіменувати антиреалістичною і згідно з якою, те, що розуміється як «об'єктивна реальність», почасти є концептуальною діяльністю та концептуальним інструментом, яким ми послуговуємося у науковому практиці.

П. Хакер,² як один із фундаторів програми антиреалізму, наголошує на таких його специфікаціях:

- значення того, що мається на увазі, можливе лише за відповідних умов, а саме, коли ці умови виправдовують наші твердження;
- осмисленість істини не є похідною «трансцендентної верифікації», як це має місце в контексті реалістської програми;
- заперечення принципу бівалентності (істинність-хибність) як основоположного в контексті реалістської програми;
- не існує такого факту, який був би незалежним від способу його актуалізації (дослідження, розгляду) чи-то здатності самої актуалізації.

---

¹ Таку позицію прийнято іменувати «реалізм».

² Hacker P. *Insight and Illusion: themes in the Philosophy of Wittgenstein*. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – P. 323–324.

С. Ніконенко,¹ розмірковуючи над традицією демаркації типів антиреалізму Дж. Мекі, який термін «антиреалізм» уживав у множині та К. Райтом,² розрізняє три типи антиреалізму:

- 1) логічний;³
- 2) онтологічний;⁴
- 3) плюралістичний.⁵

Виокремлення останнього типу стало можливим на підставі аналізу програмових засад антиреалізму і висновування щодо відсутності в практиці антиреалізму якогось єдиного, універсального принципу. Навпаки, антиреалізм постає як система принципів, що уможливорює висновування про його концептуальну плюральність.

Одним з представників логічного антиреалізму є М. Даміт, на думку якого можливою є критика реалізму без ідеалістичної редукації та релятивізму за умови переосмислення дилеми «істина-хиба» але в контексті теорії значення. Філософ опротестовує розуміння світу, фактичності так званім «гіпотетичним суб'єктом» з універсальною точкою зору. Такий суб'єкт, радше є методологом, завданням якого є визначення стратегії вибору між альтернативними логічними теоріями. По суті, логічний (семантичний) антиреалізм пов'язаний із процедурою верифікації, коли те чи інше висловлювання вважається осмисленим за умови віднайдення ефективного методу дослідження умов істинності цього висловлювання.

Онтологічний реалізм вістря критики спрямовує супроти фізикалізму. Аргументування відбувається у такий спосіб: реаліст – це той, хто затверджує фізичну сутність реальності, тоді як антиреаліст – нефізичну.

---

¹ Ніконенко С. В. Аналитическая философия: основные концепции. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – С. 259.

² К. Райт виокремлював два типи антиреалізму: логічний та онтологічний.

³ Зактуалізовує значущість семантичних проблем.

⁴ Захищає ідею плюральності онтологічних теорій.

⁵ Радикально заперечує принцип бівалентності.

Плюралістичний антиреалізм натомість заперечує принцип уніфікації. В межах плюралістичного підходу затверджується можливість існування окремих видів антиреалізму нарівні із не-існуванням універсального антиреалізму. Потрібно назавжди відмовитися від «метафізичного реалізму» і дати реалізові «людське обличчя», що неможливо без припущення плюралізму в логіці та онтології.

У контексті сучасної аналітичної філософії критика з позицій антиреалізму фокусується передусім на питаннях семантики. Так, М. Даміт зауважує, що семантична теорія реалізму не забезпечує адекватного опису значень нерозв'язних тверджень.¹ Саме це утруднення, на думку М. Даміта, заaktuалізовує потребу антиреалістської теорії значення та антиреалістської теорії істини.

Інший філософ-аналітик, Г. Патнем, упосліджуючи аргументи В. Куайна про незбагненність референції, прагне спростувати уявлення про відношення мови до світу, основоположне для реалістської теорії істини. Г. Патнема навзірець також можна віднести до прихильників антиреалізму. Але втім, лишається відкритим питання: чи здатна антиреалістська теорія значення та істини уникнути проблем, які постають перед реалістською теорією?

Спробуймо розв'язати постале питання. Побіжно вже йшла мова про те, що філософський дискурс підживлює життєдайною опозицією уявлень про метафізику як вчення про буття як таке і модерною концепцією, яка завданням метафізики убачає опис концептуальних структур. Послідовники другого погляду відкидають традиційне уявлення, оскільки воно передбачає, що нам може бути приступна реальність, яка існує незалежно від наших засобів її концептуалізації та пізнання, що, на їхню думку, неможливо. Метафізик назагал може лише виявити і описати речі такими, якими вони концептуалізуються нами.

---

¹ Тверджень, істиннісне значення яких принципово невизначуване

У першому наближенні ми постулюємо протилежність між двома способами розуміння предметів думки та вислову: з одного боку, думки та слова мають стосунок до світу об'єктів, незалежних від людського розуму. З іншого ж, те, щодо чого ми висловлюємося є чимось пов'язаним із свідомістю, що це є структурою, принаймні частково утвореною концептуальними інструментами, які ми використовуємо для її пізнання. Відтак, маємо два протилежні погляди на сутність того, що ми називаємо «реальність», розглядаючи її як незалежну від свідомості структуру, та ту конструкцію, представлену людськими формами концептуальної репрезентації.

Стандартне формулювання традиційного погляду включає низку тверджень про сутність істини. Ключова ідея полягає в тому, що світ складається з об'єктів, чие існування, природа та зв'язки з іншими об'єктами встановлено незалежно від наших думок, чуттів чи бажань. Ми ж, своєю чергою, формуємо наші переконання та висловлюємо твердження про ці об'єкти. Зазначені переконання та твердження є репрезентивними: кожне з них представляє об'єктивну реальність чи його складники як такі, що існують у той чи інший спосіб. Переконання та твердження є, так би мовити, декларативними, адже кожне з них заявляє щось про світ, стверджує, що речі існують у той чи інший спосіб. Декларативні судження є істинними або хибними, і з традиційного погляду легко сказати, що є істиною чи хибою.¹

Відтак, реалістська теорія істини наголошує на тому, що істина є лише відповідністю або, критичніше, збігом. Переконання та твердження є істинними тоді, коли ствержені у них речі наявні, і хибними в протилежному випадку. Як це зазвичай формулюється, істина є відповідністю між переконанням або твердженням та незалежним від розуму світом, якого стосується це переконання або твердження. Ключовим для уявлення про істину як відповідність є те, що її наявність не залежить від

---

¹ До чого й апелює традиційна (кореспондентна) теорія істини.

наших пізнавальних інструментів, і ми не маємо жодних гарантій, що для кожного переконання чи-то твердження можемо з'ясувати, чи наявна потрібна відповідність, чи ні. Найчастіше ми, звісно, маємо змогу це перевірити, але можуть бути й такі переконання/твердження, які є недосяжними для верифікації. Навіть якщо таких тверджень і немає, ми не можемо простим аналізом традиційного поняття істини як відповідності підтвердити цей факт. Це поняття є епістемічно незумовленим, оскільки наявність потрібної відповідності принципово не залежна від результатів застосування наших епістемічних засобів.

Отже, реалістську парадигму можна звести до таких ідей:

- наші переконання та твердження є репрезентаційними¹;
- істинність переконань і тверджень залежить від їхньої відповідності до незалежного від свідомості світом, якого вони стосуються;
- встановити наявність такої відповідності ми іноді неспроможні, хай би скільки зусиль докладали.

Філософи-реалісти індіферентно розуміють онтологічний статус носіїв істиннісного значення, а також структури реальності, що визначає такі значення.² Втім, питання щодо носіїв істиннісних значень в контексті реалістської парадигми є другорядним. Основоположною такою в цьому є ідея існування незалежної від свідомості об'єктивної реальності, світу, що мислиться як параметр, критерій істинності усяких тверджень, висловлювань щодо нього.

Наразі розглянемо так званий «принцип бівалентності», який означає, що кожне твердження може бути або істинним, або хибним. Філософи-реалісти назагал

---

¹ Кожне з них стверджує, що незалежний від свідомості світ є таким чи таким, отже, кожне з них є істинним або хибним.

² Серед таких подибуємо чи-то пропозиції, чи-то стани справ, факти, твердження тощо.

визнаючи евристичний потенціал цього принципу, утім наголошують на його обмеженості. Так, приміром, на їх думку, принцип бівалентності не повсюдний щодо тверджень, які містять пусті сингулярні терміни.

Так, реалісти переконують, що хрестоматійне «Нинішній король Франції лисий» не має істиннісного значення, поскільки висловлювання може мати істиннісне значення (істина чи-то хиба) тоді і тільки тоді, коли об'єкт, щодо якого йдеться у висловлюванні, існує насправді. Іншим випадком утруднення щодо встановлення істиннісного значення висловлювань є використання так званих «нечітко визначених термінів» на зразок «лисий», «високий», «товстий» тощо.

Наостат, не менш проблематичними щодо встановлення їх істиннісного значення є семантичні парадокси¹, твердження на кшталт

«Це речення є хибним».

Окрім критики принципу бівалентності інший вид застереження, фундаментальний для реалістської парадигми, стосується кореспондентського, розуміння істинності як відповідності, кореляції із незалежним від свідомості світом. Але принцип відповідності не очевидно є ідеальним: річ в тім, що почасти наші переконання мають стосунок до людської свідомості, її станів та діяльності. Якщо ми приймаємо ідею істини як відповідності, то маємо визнати, що такі переконання та твердження стають істинними через відповідність із речами та станами, які в певному сенсі є ментальними. Почасти істина може бути відповідністю з чимось залежним від свідомості, але цей факт не є сутнісним для поняття істини. Істинні переконання та твердження можуть відповідати їй зазвичай відповідають певному станові речей та станів, себто структурі, що існує незалежно від свідомості. Так склалося, що принципи

---

¹ У випадку семантичних парадоксів висловлювання, які є їх репрезентантами, можуть бути істинними тоді й тільки тоді, коли вони є хибними і навпаки.

реалізму тривалий час уважалися стандартом і визначали розвій наук та філософії, аж поки філософський дискурс Нового часу не затвердив сумнівність реалістських настанов як канонічних.

Критика реалізму Дж. Берклі, І. Кантом, американськими прагматистами та іншими заaktuалізували дискусування щодо дистинкції реалізм-антиреалізм в контексті й аналітичної філософії. Аналітичних філософів цікавлять, передусім, виклики, які постають перед реалізмом, зокрема, з ідеї світу, як похідного від способів нашої його концептуалізації.

Очевидним є той факт, що не усі виклики щодо реалістської парадигми є похідними від неї. Так, апологети теорії надлишкової істини заперечують основоположну думку філософів-реалістів щодо існування істотної властивості – відповідності, кореляції висловлювання світові і яка визначає істинність як атрибутивною властивістю такої узгодженості. Істині в цьому контексті відмовляють в її атрибутивності. На переконання апологетів теорії надлишкової істини, власне поняття істини є зайвим, бо стверджувати істинність *p* означає просто стверджувати *p*. Приміром, у твердженні

«Істинним є те, що 5 є простим числом»

оператор істинності не додає жодного нового знання і назагал це твердження семантично тотожне твердженню

«5 є простим числом».

Водночас, відкидаючи основоположний принцип реалізму, теоретики надлишковості не потребують і зазвичай не прагнуть «менталізувати» реальність.

Отже, противників реалістів та їх послідовних критиків за логікою природньо поіменувати «антиреалістами». Термін «антиреалізм» має досить широкий діапазон ужитку. Так, із певними уточненнями антиреалістами є:

- ідеалісти, які розуміють суще як продукт креації надприродною сутністю, Абсолютним Духом тощо;

- феноменалісти, які вважають, що об'єктивний світ є сконструйованим із чуттєвих змістів чи вражень, що існують лише у свідомості сприймаючого суб'єкта;
- кантіанці (у широкому розумінні), які хоча й розрізняють феноменальний та ноуменальний рівні буття, але вважають, що «речі для нас» конститууються частково через наш досвід;
- прагматисти та деякі аналітичні філософи, які зауважують, що поняття істини слід аналізувати через систему епістемологічних понять на кшталт достовірності, цілеспроможності або інших прагматичних понять і які істину вбачають похідною від пізнавальної активності суб'єкта чи його учасництво у соціальному житті, мовних іграх тощо.

Зважаючи на завдання нашого дослідження, полишимо спроби проаналізувати антиреалістські меседжі «континентальних» філософів, зосередивши вістря аналізу та критики на спадщині аналітичних філософів (а саме: В. Куайна, М. Даміта та Г. Патнема), які, на нашу думку, заактуалізували найгострішу дискусію на маргінесі дистинкції реалізм-антиреалізм.

Початково зауважимо, що і М. Даміт, і Г. Патнем обидва скептично ставляться до реалістської ідеї щодо кореляції істиннісного значення носіїв істини до об'єктивного світу. Обидва схиляють важіль своїх аргументів до думки про певну залежність істиннісних значень носіїв істини й від епістемічного інструментарію, уживаного нами в пізнавальному процесі. Крім того, обидва філософи критикують реалізм із позицій філософії мови, вважаючи, що підмурівком реалізму є явно непереконлива семантична теорія. І М. Даміт, і Г. Патнем обидва наголошують на тому, що належна семантична теорія, належна теорія значення та теорія істини можуть бути лише антиреалістськими.

Отже, ці аналітичні філософи дотримуються тої думки, що належний шлях до побудови метафізичної картини світу слід випротувати із семантичної теорії, що є відчутно новим поворотом в історії суперечки між реалізмом та антиреалізмом, заактуалізованим саме в межах аналітичної філософії і особливо – через аналіз мови, як загальної стратегії аналітичної філософії ХХ ст.

1.3.2 (Анти)реалізм М. Даміта

М. Даміт наголошує, що основу дистинкції між прихильниками реалізму та антиреалізму становить дискусія з приводу теорії значення, адекватної для асерторичного, чи декларативного, дискурсу.¹ На його думку, реалістська парадигма детермінована умово-істиннісною (truth-conditional) теорією значення.

Згідно з умово-істиннісною (truth-conditional) теорією значення, значення того чи іншого висловлювання репрезентоване його відповідністю із відповідною ситуацією, станом справ у світі і які становлять умову істинності цього висловлювання, тобто станом справ, який актуальний тоді і тільки тоді, коли висловлювання щодо нього є істинним. За таких умов, відповідність між носієм істинності та умовою його істинності забезпечується відношенням референції індивідних термінів з об'єктами у світі, а також способами, у які ці терміни поєднуються між собою, утворюючи декларативні висловлювання.

Так, приміром, у висловлюванні

«Агата Крісті є авторкою оповідей про Еркюля
Пуаро»

поскільки терміни, які складають це висловлювання, перебувають у відповідному відношенні до людини Агати Крісті та властивості бути авторкою, а також оскільки зазначені терміни поєднані у звичний суб'єктно-предикативний спосіб, то вищенаведене висловлювання

---

¹ Dummett M. What is a theory of meaning? // Dummett M. The seas of language. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – P. 1–33.

відповідає тому станові справ, коли Агата Крісті є авторкою оповідей про Еркюля Пуаро.

Основна ідея умово-істиннісної (truth-conditional) теорії значення та істини полягає в тім, що те чи інше висловлювання відповідає станові справ, наявність якого є необхідною та достатньою умовою істинності цього висловлювання. Очевидно, що вказати значення висловлювання означає визначити умову його істинності, себто визначити, який стан справ є необхідним і достатнім для істинності цього висловлювання. Щоб бути істинним, висловлювання має репрезентувати світ таким, яким він є, тобто потрібно, щоб стан справ, який є умовою істинності висловлювання, був актуально наявним.

Оскільки мовні засоби, які співвідносять висловлювання зі станами справ, дають змогу відобразити стани речей у мовленні, то висловлювання може бути істинним або хибним, навіть якщо ми не спроможні дізнатися про це. Очевидно, що стан справ, який відповідає висловлюванню, або є наявним, або не є таким, тож незалежно від нашої епістемічної ситуації таке висловлювання необхідно матиме одне і тільки одне значення істинності з двох наявних. Отже, маємо згадуваний вище принцип бівалентності та комплекс ідей, який прийнято іменувати «реалізм».

Протилежну позицію обстоюють прихильники антиреалізму, основоположним для якого знову-таки є аналіз феномену значення. Згідно з антиреалістською теорією значення та істинності, екстенціонал має бути проаналізований не в термінах відповідності висловлювання до станів справ, а в епістемологічних термінах. Основоположна ідея антиреалізму полягає в тім, що значення висловлювання встановлюється тим, що приймається як підстава, умова його істинності, тим, що забезпечує підтверджує чи-то обґрунтовує прийняття висловлювання.

Відповідно до антиреалістської позиції М. Даміта, істина є просто підтвердженням чи обґрунтованим

прийняттям: для висловлювання бути істинним означає мати змогу бути обґрунтовано прийнятним. Якщо ж для тих чи інших висловлювань не можливо віднайти факти, на підставі яких ці висловлювання є прийнятними, то таким висловлюванням взагалі не можна приписувати значення істинності. Поскільки таких висловлювань існує чимало, то антиреалісти, зокрема й М. Даміт, закликають серйозно обмежити сферу застосування принципу бівалентності.

Відтак, критика реалізму зводиться до дискутування в межах лінгвістичної філософії, зокрема, про належний аналіз понять значення та істини. На думку філософа, хоча наразі реалістська теорія значення та істини і є канонічною, але вона має настільки серйозні вади, що її варто замінити антиреалістською теорією значення та істини.

Нагадаймо, що філософи-реалісти вважають, що зрозуміти смисл висловлювання – це знати, який стан справ є умовою його істинності. Головний закид М. Даміта проти цієї настанови полягає в тім, що ми не в змозі узагальнено припускати наявність знань, ми не можемо припустити, що для кожного висловлювання має місце розуміння стану справ, як умови істинності цього висловлювання.¹

Розуміння умов істинності, на думку М. Даміта, може бути або експліцитним знанням (потенційно передаваним у мовленні),² або імпліцитним (потенційно непереданим у мовленні).³ Очевидно, що ми маємо експліцитні знання умов істинності лише деяких висловлювань і які потенційно можуть бути виражені у інший спосіб, сформульовані іншими словами. Але аж ніяк ми не можемо мати експліцитні знання умов істинності усіх зрозумілих нам висловлювань.⁴

---

¹ Dummett M. The philosophical basis of intuitionistic logic // Philosophy of Mathematics: Selected Readings. – Cambridge University Press, 1984. – P. 215–247.

² Приміром, знання таблиці множення чи правил побудови речення.

³ Приміром, знання як керувати автівкою чи іншим транспортним засобом.

⁴ Таке припущення має наслідком циклічність або нескінченний регрес. Приміром, маємо довільне і зрозуміле нам висловлювання S.

Отже, вочевидь, що знання значень принаймні деяких висловлювань є імпліцитним. М. Даміт наголошує: приписування імпліцитного знання суб'єктові можливе лише за умови його публічного відображення; інакше мусимо прийняти ідею сутнісно приватних епістемічних станів¹ Виходить, що імпліцитне знання умов істинності² має біхевіористичне вираження.

Так, можемо затвердити знання умов істинності висловлювання

«Стиглі апельсини помаранчевого кольору»
погодившись із ним по факту, коли подибуємо стиглі апельсини у відповідну пору року.

Значна кількість висловлювань є нерозв'язуваними: ми принципово не можемо опинитися в ситуації, коли будемо спроможні визначити їхнє істиннісне значення. Приміром, висловлювання

«Іван Франко зранку любив випити філіжанку кави»

В дамітовській інтерпретації розуміти S означає знати умови його істинності, а також мати змогу висловити це знання, яке тому є експліцитним. Але як ми можемо передати наше знання щодо S ? Очевидно, що існує принаймні два способи цього: послуговуючись власне S , або іншим висловлюванням – S_1 . Якщо ми послуговуємось S , то наш співрозмовник може бути упевнений, що йому пояснили про S і то лише у випадку, якщо ми розуміємо S . Так само і у випадку із S_1 . А поскільки знання умов істинності S та S_1 є експліцитним, то нас очікує вічне повернення хибного кола та регресу демонстрації знання.

¹ Себто станів, що принципово є недосяжними для схоплення окрім індивідів, які перебувають у цих станах.

² Тих висловлювань, для яких можливо встановити спосіб їх перевірки, а також чи виконуються їхні умови істинності. М. Даміт називає такі висловлювання «розв'язуваними», а достатньою підставою для приписування суб'єктові імпліцитного знання значення того чи іншого висловлювання – спроможність суб'єкта погодитися з істинністю висловлювання за наявності відповідних умов істинності.

ймовірно є нерозв'язуваним. Іншими прикладами є висловлювання, що передбачають квантифікацію нескінченної сукупності об'єктів, на кшталт

«Тут буде збудований будинок»;

або ж

«Якби Д. Трамп не був би обраний президентом США,
не сталося б конфлікту із Китаєм»

в якому використовується умовний спосіб поєднання антецеденту і консеквенту.

На думку М. Даміта, якби умово-істиннісна теорія була б правильною, то кожне нерозв'язуване висловлювання корелювало б зі станом справ, перевірка наявності чи-то відсутності якого принципово виходила б за межі можливостей суб'єкта. Тоді б кожен з нас, хто розуміє значення нерозв'язуваного висловлювання, імпліцитно мав би знати, який відповідний йому стан справ відображено в цьому висловлюванні. При цьому малоімовірно, аби імпліцитне знання умов істинності могло б бути виявлене чи відображене публічно. Тому ціною, яку мало хто згоден платити, приписування суб'єктові імпліцитного знання умов істинності нерозв'язуваних тверджень, є прийняти зобов'язання визнавати приватні епістемічні стани, стани знання, наявність яких не може перевірити ніхто, окрім самого суб'єкта.

Отже, філософи-реалісти, як прихильники умово-істиннісної теорії значення, приписують суб'єктові пізнання епістемічні стани, для затвердження існування яких ми не маємо жодних підстав. Ці критичні зауваги іменують «аргументом вираження». М. Даміт для підсилення критики реалістської парадигми послуговується ще одним аргументом, який отримав назву «аргумент набуття».¹

«Аргумент набуття» має показати, що істинна умово-істиннісна теорія значення та істини заперечує можливість

---

¹ Dummett M. The philosophical basis of intuitionistic logic // Dummett M. Truth and other enigmas. – Cambridge : Harvard University Press, 1978. – P. 225-226.

суб'єкта пізнання дізнатися про значення нерозв'язуваного висловлювання. В контексті реалістської парадигми, знати значення висловлювання означає редукувати його до відповідного стану справ.

М. Даміт зауважує, що загальноприйнята теорія значення стикається з нездоланими епістемологічними проблемами, яка, тим не менше, здатна таки їх уникнути. Головним контраргументом філософа проти умовістиннісної теорії є те, що розуміння значення через вимовляння є практичною навичкою, яка має бути публічною. Здатність розпізнавати аргументи та факти доведення або підстави висловлювання М. Даміт вважає вмінням саме такого типу, і саме таке вміння і є тим, що можна назвати розумінням.

Епістемічна теорія значення може бути сформульована у різний спосіб. Зокрема, М. Даміт зазвичай звертається до принципу «вирішального обґрунтування», згідно із яким зрозуміти висловлювання означає мати здатність розпізнати обставини чи-то факти, що забезпечуватимуть вирішальні підстави його прийняття.¹ А поскільки віднайти вирішальну підставу висловлювання означає верифікувати його, то М. Даміт й називає свій варіант епістемічної теорії значення «верифікаційною семантикою». Навіть якщо ми і неспроможні визначити істиннісне значення висловлювання, тим не менше, ми спроможні віднайти аргументи доведення, обґрунтування чи підстави цього висловлювання. А відтак, маємо відмовитися від ідеї умов істинності, а натомість застосовувати таку теорію значення, яка б була збудована із застосунком понять на кшталт доказового підтвердження, підстав чи обґрунтування.

М. Даміт переконаний, що кожен, хто приймає епістемічну теорію значення, послідовно стане і на терени антиреалістської теорії істини. За ідеєю прихильників

---

¹ Dummett M. What is a theory of meaning (I), (II)? // Dummett M. The seas of language. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – P. 1–93.

принципу верифікації, значення висловлювання задається визначенням умов його очевидності, і які задовольняють умови його прийняття у разі його ж вирішального обґрунтування. Тут природньо постає питання: чи може тоді істинність висловлювання підставово бути в чомусь іншому, окрім наявності умов очевидності?¹ А отже, епістемічна теорія значення детермінує таки й епістемічну теорію істини.² Сказати, що висловлювання є істинним або ж хибним, означає не що інше, як сказати, що його прийняття або неприйняття є підставовим у вирішальному обґрунтуванні. М. Даміт переконаний, що ставлення до принципу бівалентності є сигніфікатором належності дослідника чи-то до реалістів чи-то до антиреалістів.³

Отже, можемо констатувати дві трансферні від семантики до метафізики тези:

- 1) наявність фактів зумовлена наявністю істини;⁴
- 2) світ є сукупністю фактів.

Якщо прийняти ці дві тези, то виходить, що будь-яка теорія, що додає до поняття істини відповідність певним епістемологічним стандартам, так само епістемологічно стандартизує й реальність.⁵ Сее значить, що немає незалежних від свідомості фактів. Для будь-якого p відповідь на питання, чи має місце p , залежить від нашого знання, а також досяжних аргументів на його доведення. При цьому

---

¹ Відповідно кожен, хто підтримує верифікаціоністську теорію значення, відкидатиме розуміння істини як епістемічно незумовленої відповідності. Відтак, істина має бути обґрунтованою стверджуваністю.

² Loux M. J. Realism and anti-realism: Dummett's challenge // The Oxford Handbook of Metaphysics. – Oxford University Press, 2003. – P. 633–664.

³ Якщо в межах наукової теорії принцип бівалентності для нерозв'язуваних тверджень є прийнятним, то ця теорія є реалістською, якщо ж принцип бівалентності для нерозв'язуваних тверджень є неприйнятним – антиреалістською.

⁴ P є фактом тоді й тільки тоді, коли p є істинним.

⁵ Те, що є істинним, залежить від того, що ми можемо знати, так само від того, що ми можемо знати, залежать і, те, що є, себто факти.

М. Даміт заперечує суб'єктивно-ідеалістичний характер своєї антиреалістської теорії, який йому припасовують.¹

Природня поява численних критичних зауваг супроти антиреалістської теорії значення та істини М. Даміта, зокрема, й таких, що спростовують дамівівську аргументацію проти умово-істиннісної семантики, наполягаючи на її (семантики) перспективності.² Поширеною думкою серед критиків є та, що імпліцитне знання умов істинності нерозв'язуваних тверджень таки може бути публічно виражене, що підтверджується здатністю суб'єкта пізнання схопити сенс висловлювання та розпізнати доказові та вивідні зв'язки між різними висловлюваннями.

Так само критично прихильники реалізму поставилися і до аргументу набуття, відкидаючи дамівівське бачення розуміння значення висловлювання через навчання мові. На їх думку, процес вивчення значень висловлювань є лише питанням його поєднання із відповідною ситуацією спостереження: так ми дізнаємося про значення лише обмеженої кількості висловлювань.³

Тоді як одні філософи-реалісти спрямовують вістря критики супроти аргументів М. Даміта щодо умово-істиннісної теорії, інші критикують пропонувану ним антиреалістську епістемічну теорію значення та істини. Частина з них спростовує ідею детермінації значення його доведенням, зазначаючи, що лише попередньо схопивши значення висловлювання, ми спроможні визначити і докази, і обґрунтування і підстави його істинності. Відтак, філософи-реалісти певні того, що значення висловлювань треба аналізувати поза поняття доказу.

Як вже зазначалося, на думку М. Даміта, умово-істиннісна теорія стикається із труднощами інтерпретації

---

¹ Dummett M. Truth // Proceedings of the aristotelian society The virtual issue № 1. – 2013. – P. 17.

² Appiah A. For truth in semantics. – Oxford, New York : Basil Blackwell publishers, 1986. – P. 23–24.

³ Alston, W. P. A Realist conception of truth. – New York : Cornell University press, 1996. – xii+274 p.

знання про значення нерозв'язуваних висловлювань, тоді як його епістемічна теорія задовольняє нас поясненням цього знання. Критики, зокрема, Е. Аппія, наголошують на помилковості цієї позиції М. Даміта.¹ Е. Аппія, серед іншого, зауважує, що знати зміст висловлювання означає знати процедуру його верифікації.

Аналогічно спростовується і дамівська теорія істини, похідна від його антиреалістської теорії значення. Зокрема, Г. Патнем певен, що дамівське отожднення істини з обґрунтованою стверджуваністю безпідставне, оскільки із плином часу підстави та обґрунтування істинності можуть змінюватися, а сама істина є інваріантною властивістю носіїв істинності.² Справа в тім, що висловлювання може як набутися, так і втратити підстави своєї істинності зі зміною доступної системи доказів, тоді як саме висловлювання у випадку його істинності, мусить бути істинним завше. Інші ж, зокрема, Г. Віжен, визнають, що інтерпретація поняття «істина» в термінах доказів, обґрунтування чи підстав можлива лише у контексті реалістського розуміння істини.³

Згідно з думкою М. Даміта, реалістський принцип, що постулює існування незалежного від свідомості світу, може бути представлений в тій формі, що висловлювання мають значення, відображаючи тим самим стани справ, перевірка наявності яких виходить за межі наших можливостей. Філософ критикує цю думку як таку, що не уможливорює адекватного пояснення розуміння суб'єктом пізнання нерозв'язуваних висловлювань. Це розуміння не може стосуватися лише схоплення станів справ, які виходять за межі наших когнітивних можливостей.

На переконання М. Даміта, і про що вже йшла мова, засоби для належного пояснення значень нерозв'язуваних

---

¹ Appiah A. For truth in semantics. – Oxford, New York : Basil Blackwell publishers, 1986. – P. 35–53.

² Патнем Г. Розум, істина й історія. – Київ : ВД «Альтернативи», 2003. – С. 67–68.

³ Vision G. Modern Anti-Realism and Manufactured Truth. – Routledge, 1988. – P. 97–101.

висловлювань можливі лише в контексті епістемічної теорії. Філософ-аналітик зацікавлений у віднайденні, формулюванні узагальненої теорії для всіх висловлювань, а відтак переконаний, що значення будь-якого висловлювання визначається через те, що можна вважати доказом, обґрунтуванням чи підставою цього висловлювання. М. Даміт певною мірою абсолютизує потенціал епістемічної теорії, не пояснюючи свою позицію в термінах умов істинності, але все ж визнає, що його критика не стосується тлумачення умово-істиннісною теорією розв'язуваних висловлювань. Причина цього є простою: стани справ, які в межах реалістської парадигми тлумачаться як основоположні для значення розв'язуваних висловлювань, насправді є й пізнаваними ситуаціями, наявність яких в межах антиреалістської парадигми вважаються основою доказів, обґрунтувань та підстав, які уможливають прийняття висловлювання та його істинності.

Отже, М. Даміт вбачає суттєвий недолік реалістської теорії значення та істини у її повсюдності лише на нерозв'язувані висловлювання. На його переконання, філософи-реалісти наголошують відповідності думки/слова та світу як основоположного принципу значення всіх висловлювань, тоді як філософи-антиреалісти наполягають на відсутності такої відповідності, особливо у випадку нерозв'язуваних висловлювань. І хоча дехто з реалістів побіжно вказував, що й епістемічна теорія при описуванні нерозв'язуваних висловлювань стикається з не меншими проблемами, найрадикальніше, як видається, висловився Г. Патнем, який задекларував довести відсутність відповідності між мовою та світом для всіх висловлювань.

Основоположною для реалістської теорії значення та істини є ідея, що відповідність декларативного речення і стану справ, який є умовою істинності цього речення, забезпечується референційним відношенням між термінами речення та фактичністю, а також способом, у який ці терміни поєднуються. Як приклад, речення

«Агата Крісті є авторкою оповідей про Еркюля Пуаро»

відображає певний стан справ, поскільки наведене твердження реферує до людини Агати Крісті, слово «авторка» виражає властивість бути авторкою, а самі ці два терміни поєднані у суб'єктно-предикатний спосіб.

Відтак, через відношення референції, в якому перебувають структурні елементи висловлювання з фактичним позамовним світом, декларативне речення пов'язується із відповідним йому станом справ, який і є умовою істинності носія істиннісного значення. Г. Патнем доходить тієї думки, що припускати наявність відношення референції у термінів, які складають речення, є помилковим. Якщо ж відношення референції немає, то ідея, що носії істиннісного значення мають відповідники із ситуаціями чи станами справ, не працює для жодного з висловлювань. А відтак, основоположна теза реалізму є ілюзією.

Доводячи цю тезу, Г. Патнем послуговується аргументацію В. Куайна,¹ представлену, зокрема, у другому розділі книги, який стосується проблеми так званого «радикального перекладу». В. Куайн доводить неможливість перекладу з однієї мови на іншу, підставовим для якого є лишень біхевіористичний контекст (вербальний або/та невербальний).² Основна ідея В. Куайна в тім, що певна сукупність доступних поведінкових свідчень однаково добре узгоджується з різними несумісними інструкціями перекладу, засвідчуючи постульований філософом принцип незбагненності референції.³ Філософ висуває тезу про незбагненність референції в контексті радикального перекладу, але зауважує, що аналогічні міркування мають стосунок до будь-якого перекладу.

Ситуація незбагненої референції виникає не лише при перекладі з різних мов, переклад є відображенням однієї

---

¹ Куайн У. О. Слово и объект. – МОСКВА : Логос, Праксис 2000. – 385 с.

² Цю тезу У. Куайн доводить вигаданим ним виразом «ґаваґай», що за легендою мав би позначати кролика.

³ Це означає, що немає єдиного правильного способу відобразити засоби референції об'єкт-мови засобами референції метамови.

множини речень в іншій. Відтак, ситуація перекладу виникає, щоразу, коли наявний факт спілкування, навіть носіїв однієї мови. Приміром, коли має місце комунікативний акт і мовці розуміють вжиток того чи іншого виразу, сеє значить, що мовці розуміють його саме як засіб вказати власне на те, на що кожен з них вказує цим словом, і на що поведінка співрозмовника аж ніяк до цього не зобов'язує.

Відтак, незбагненність референції відчутна й у межах однієї мови. В. Куайн поділяє дамітову думку щодо критики реалістської семантики, зокрема, про те, що не існування приватних епістемічних станів та приватної мови є ілюзорним. Основна критична заувага в тім, що не може бути фактів про індивідуальне, суб'єктивне ментальне життя, зокрема, фактів про те, до чого я реферую своїм ужитком слів, які і є доступними для мене, але принципово недоступні для інших.¹ Отже, незбагненність референції стосується в тому числі і власного слововжитку.

Тим не менше, жодних песимістичних наслідків куайнівська теорія референції не має. Вона лише доводить неможливість безвідносної ідентифікації об'єктів референції. Фіксація референції завжди співвіднесена з базовою мовою: усвідомлення цього факту уможливить не вбачати проблему у незбагненності референції. Незбагненність референції видається загрозою лише якщо ми приймаємо помилкове уявлення про кореляцію мови та світу.

В. Куайн критикує ідею існування незалежного від свідомості світу й безпосереднього референційного відношення між думками (словами) та об'єктами у світі. Він критикує реалістське уявлення про те, що наші слова та думки безпосередньо реферують до екстралінгвістичного світу. Відповідно, на переконання філософа, незбагненність референції засвідчує помилковість, а то, й суперечливість ідеї незбагненності, поскільки остання фіксує думку, що немає

---

¹ Така аргументація В. Куайна називається «down-аргументація». Є й інша версія – up-аргументація – яка виводить незбагненність референції з недостатньої визначеності теорій їхньою базою спостережень.

єдиного привілейованого зв'язку, який би однозначно пов'язував слово із рiччю.

Уявiмо, що фiлософи-реалiсти мають рацiю, то виходить, що зв'язного мислення та комунiкацiї не могло б бути. Аби уникнути цiєї абсурдної сентенцiї, на переконання В. Куайна, маємо заперечити реалiстську iдею про iснування безпосереднiх референцiй, замiнивши її уявленням, що референцiї на рiвнi мова-свiт завжди опосередкована базовою мовою. Отже, якщо ми прагнемо осмисленого дискурсу, то маємо прийняти, що будь-який предмет наших думок i обговорень завжди попередньо зумовлений нашою думкою та мовою. Вiдтак, прочитання куайнової тези про вiдноснiсть референцiї виявляється ще одним варiантом антиреалiзму.

1.3.3 (Анти)реалiзм Г. Патнема

Отже, уявлення В. Куайна про незбагненнiсть референцiї є певним чином запереченням деяких уявлень про значення та iстину в контекстi реалiстської парадигми, а сама iдея референцiйної вiдносностi є досить радикальним варiантом антиреалiзму. Г. Патнем через iдею незбагненностi референцiї вказує на проблематичнiсть основоположної для реалiстської парадигми тези про наявнiсть референцiйного вiдношення мiж двома множинами об'єктiв мовлення та фактичностi.

Г. Патнем стверджує бажання та можливiсть розгорнути куайнiвську аргументацiю щодо незбагненностi референцiї для ще бiльш продуктивної критики пiдвалин реалiзму. Фiлософ прагне довести, що невизначенiсть i незбагненнiсть є бiльш далекосяжними у критицi реалiстської парадигми, нiж це слiдує з аргументiв В. Куайна. Як зауважує фiлософ, можливі варiанти iнтерпретацiї референцiйної сили, примiром, слова «заець», «лисиця» та iн., не обмежуються об'єктами, якi складають множину зайцiв та лисиць, а мiстять i значно химернiшi тлумачення.¹

---

¹ Патнем Г. Розум, iстина й iсторiя. – Київ : ВД «Альтернативи», 2003. – С. 54-59.

Згідно з думкою Г. Патнема, інтерпретація мови, тлумачення значень мовних виразів, обмежується двома чинниками, які він називає «оперативним і теоретичним обмеженнями».¹ Очевидні дані спостереження, приміром, лінгвістична поведінка носіїв мови, складають так зване оперативне обмеження, тоді як стандартні методологічні принципи, за якими обирається теорія, становлять так зване «теоретичне обмеження». Ці обмеження уможливають визначити умови істинності для мовних виразів в усіх можливих світах, але які, водночас, не зафіксують референцію термінів, які складають зазначені мовні вирази. Філософ доводить свою думку на прикладі висловлювання

(1) «Ходить кіт біля воріт»

із тим наміром, що ми знаємо або ж можемо встановити його істиннісне значення.²

Попри приписування висловлюванню істиннісного значення, референційна сила термінів «кіт» і «ворота» лишається невизначеною. Як наголошує Г. Патнем: «Умови істинності для виразу [...] не виключають навіть можливості, аби «кіт» реферував до вишень».³ Ця невизначеність не зводиться лишень до того, що ці терміни можна використати на позначення їх фізичних властивостей тощо.

У розумінні Г. Патнема, дієслово «ходить», уживане у наведеному прикладі, є позачасовим, тож наше висловлювання про kota є твердженням, що у якийсь момент часу якийсь кіт ходить біля якихось воріт. Аби показати, що умови істинності речення залишають референцію недовизначеною, Г. Патнем уводить в ужиток терміни «кіт*» і «ворота*», які визначатимуться через референцію до того, що ми позначимо через ситуації a^* , b^* і c^* .⁴

Відтак:

---

¹ Надійним підтвердженням дієвості принципу «теоретичного обмеження» є принцип «простоти, або економії мислення» Е. Маха.

² Патнем Г. Розум, істина й історія. – Київ : ВД «Альтернативи», 2003. – С. 44.

³ Там само. С. 46.

⁴ Там само. С. 48.

(a*) Якийсь кіт* ходить біля якихось воріт*, а якась вишня* росте на якомусь дереві*;

(b*) Якийсь кіт* ходить біля якихось воріт*, а жодна вишня* не росте на жодному дереві*;

(c*) Нічого із згаданого вище.

Визначивши контексти ужитку понять «кіт» та «ворота», точніше можливості їх реферування, Г. Патнем пропонує дефініції цим поняттям.¹

Визначення «кота»:

x є котом, якщо ситуація (a*) є чинною і x є вишнею*; або ситуація (b*) є чинною і x є котом*; або ситуація (c*) є чинною і x є вишнею*.

Визначення «воріт»:

x є ворітьми, якщо і тільки якщо ситуація (a*) є чинною і x є деревом*; або ситуація (b*) є чинною і x є ворітьми*; або ситуація (c*) є чинною і x є кварком*.

Отже, те, що вважається котом* і що вважається ворітьми*, залежить від наявної ситуації: якщо ситуація змінюється, то разом з нею змінюється і фактичність, до якої реферують «кіт*» і «ворота*». Г. Патнем доводить, що ми здатні, не змінюючи істиннісного значення «Ходить кіт біля воріт» у жодному з можливих світів, інтерпретувати входження «кіт» і «ворота» у цей вислів як терміни, що не відсилають ані до котів, ані до воріт, а натомість є виразами, що позначають, відповідно, котів* і ворота*.

Розглянемо вислів:

(1*) «Ходить кіт* біля воріт*»

Якщо ми прочитаємо дієслово «ходить» у (1*) аналогічно до того, як у (1), то виходить, що (1*) є істинним у всіх тих і тільки тих світах, у яких є істинним (1). Оскільки в α -світах якісь коти ходять біля якихось воріт, то (1) є істинним у всіх α -світах. Так само істинним в усіх α -світах є (1*), оскільки в кожному з α -світів якась вишня росте на якомусь дереві, а в тих світах, де це є істинним, коти* є вишнями, а ворота* - деревами.

---

¹ Там само. С. 48–49.

У кожному β -світі (1) є істинним, поскільки у кожному β -світі якийсь кіт ходить біля якихось воріт. Та поскільки β -світи є не лише такими, де якийсь кіт ходить біля якихось воріт, а й світами, де жодна вишня не росте на дереві, й поскільки у таких світах коти* є котами, а ворота* є ворітьми, то (1*) теж є істинним у всіх β -світах. Нарешті, у γ -світах, де жоден кіт не ходить біля воріт, (1) є хибним, і гак само хибним у γ -світах є (1*), поскільки у γ -світах коти* є вишнями, а ворота* є кварками, а жодна вишня не може рости на кварку.

Отже, (1) і (1*) мають тотожні істиннісні значення в усіх можливих світах, що означає, що для приписування значення істинності (1) немає різниці, чи ми вважатимемо його терміни такими, що реферують до котів і воріт, чи до котів* і воріт*. Обидві інтерпретації референційної сили слів «кіт» і «ворота» є сумісними з приписуванням істиннісних значень, визначених оперативним та теоретичним обмеженнями. А якщо ніщо не заважає нам тлумачити (1) як вислів про котів* і ворота*, то оскільки актуальний світ є α -світом, а в α -світі коти* є вишнями й ворота* є деревами, то ніщо не заважає нам розуміти (1) як вислів, де йдеться про те, що вишня росте на дереві. А відтак, обмеження, які визначають інтерпретацію (1), залишають цілком невизначеним той факт, чи входження поняття «кіт» до (1) стосується котів або вишень, і чи входження «воріт» до (1) стосується воріт або дерев.

Таким чином, різноманітні інтерпретації референційної сили термінів є сумісними з низкою свідчень, які ми можемо мати, інтерпретуючи ті чи інші висловлювання, що означає, що референція є радикально невизначеною, і відповідність між словом/думкою і світом, існування якої є основоположною для реалістської парадигми, неможлива навіть й у більш фундаментальному сенсі, ніж це слідує з куайнової версії референції.

Складність реалізму, на думку Г. Патнема, полягає в тому, що він не дає відповіді не тільки на питання відповідності слова на кшталт «кіт» тривимірній субстанції в

часі, а й невідомо, навіть, чи це слово відсилає до тварини, чи до ягоди; або ж така референція є надто умовною. Здавалося б така примітивна аргументація є бездоказовою, але Г. Патнем прагне таки довести, що для філософа-реаліста немає жодного способу вибрати якийсь привілейоване припасування референції. Це означає, що не можна сказати, що вживання слова «кіт» на позначення котів є більш виправданим, ніж на позначення будь-чого іншого, апелюючи до ідеї, що котовість є природнішою властивістю, ніж, скажімо, котовість*. На переконання Г. Патнема, поняття «кіт*» видається принципово неприродним або дивним тільки тому, що ми неправильно розуміємо його дефініцію.

Так само, переконаний Г. Патнем, філософи-реалісти не можуть припускати виокремлення якоїсь одної привілейованої інтерпретації на підставі усвідомлення, що радше коти, а не коти*, відповідають слову «кіт». До того ж, на думку Г. Патнема, фактичність так само не детермінує універсально правильного ужитку референції. На його думку, для реалістської парадигми множинність приписувань референції є невіршуваною проблемою, тоді як для патнемового антиреалізму такої проблеми не існує. Як і В. Куайн, Г. Патнем, послуговуючись інтенціями щодо невизначеності й незбагненності референції, висновує про відносність референції щодо якоїсь базової структури. Зазвичай такими структурами є концептуальні схеми.

Філософ вважає, що проблематичність референцію оприявна лише у випадку застосунку ідеї реалізму щодо безпосереднього відношення слів та екстралінгвістичної фактичності. Г. Патнем відкидає як суперечливу ідею незалежної від суб'єкта екстралінгвістичної фактичності, поскільки об'єкти як речі не можуть існувати поза нашими концептуальними структурами та схемами. Ідея об'єкта завжди співвідносна з описовими та класифікаційними засобами конкретної концептуальної схеми. Це аж ніяк не

означає, що інтерналісти¹ не говорять про референцію, а лише про їхнє її тлумачення, яке зазвичай вказуватиме на відносини між речами в межах концептуальної структури. Виходить, якщо ми встановлюємо, який саме об'єкт позначає слово, то тим самим лише позначаємо зв'язок двох об'єктів однієї і тієї ж концептуальної схеми. Так, виходить, що «кіт» стосується котів, а «ворота» - воріт.

Отже, референція є відношенням між об'єктами в межах однієї концептуальної схеми. Заперечуючи прив'язування слів і фактичності референцією поза межами концептуальної структури, Г. Патнем мимохідь заперечує, що й істина є відношенням відповідності між носієм істиннісного значення та екстралінгвістичною реальністю.

Розуміння істини Г. Патнемом є так само антиреалістським (інтерналістським), як і розуміння ним референції. Філософ вважає, наслідуючи в цьому питанні деякі інтуїції М. Даміта, що поняття істини має сенс лише в межах концептуальної схеми, а сама істина визначається через епістемічні поняття на кшталт обґрунтування чи підстав. При цьому Г. Патнем заперечує можливість ототожнення істинності з обґрунтованою стверджуваністю чи прийнятністю. Він пояснює це тим, що обґрунтована стверджуваність є залежною від суб'єкта: висловлювання не може бути ні істинним ні хибним залежно від особистісних уподобань, очікувань тощо, а є таким безпосередньо. До того ж обґрунтована стверджуваність чи прийнятність є релятивістськими за своєю суттю, оскільки з часом можуть трансформуватися зі зміною нашого набору доказів. При цьому істинність є інваріантною властивістю, а сам дискурс про істину Г. Патнем пропонує розглядати як ідеалізацію: висловлювання є істинним, якщо його прийняття буде обґрунтованим за епістемічно ідеальних умов.

Як бачимо, Г. Патнем певен, що навіть за можливості встановлення значень істинності висловлювань у всіх можливих світах, проблемною б лишалася остаточно фіксація

---

¹ Версія антиреалізму Г. Патнема.

референції термінів, які складають такі висловлювання. І бачення сутності референції та істини Г. Патнемом, і ставлення щодо цих феноменів В. Куайна є схожими. Пам'ятаємо, що В. Куайн доводить, що сукупність біхевіористських (поведінкових) свідчень, доступних інтерпретатору, є недостатньою умовою визначення референції термінів речення, тож має задовольнятися лише виявленням та розрізненням закономірностей у прийнятті та відкиданні речень носієм мови, з якої здійснюється переклад. Приписування істиннісних значень висловлюванням, що актуалізують ситуації у можливих світах, на переконання Г. Патнема, також можна уважати способом збагнути подібні закономірності. Ба, більше, навіть повний розподіл істиннісних значень не може однозначно зафіксувати референцію, оскільки розподіл істиннісних значень по можливих світах не дає нам завершеного опису семантичних властивостей навіть декларативних речень, тож нас не мало би дивувати, що такий розподіл не фіксує усіх семантичних властивостей складників таких речень.

Теорія можливих світів не дає пояснення щодо умов ідентичності абстрактних сутностей на кшталт властивостей чи-то пропозицій,¹ коли, приміром, дві різні пропозиції в усіх світах можуть мати однакові істиннісні значення.² Проблематичність в тім, що аналіз у термінах можливих світів недостатньо глибоко описує те, що ми могли б назвати концептуальним змістом чи властивості чи пропозиції, і з аналогічною проблемою ми стикаємося, коли говоримо про значення декларативних речень у теорії можливих світів. Так, висловлювання

(*) «Усі квадрати мають чотири сторони»

(**) «Усі квадрати мають чотири кути»

є істинними в усіх можливих світах хоча і з різноманітними значеннями. Відтак, заувага в тім, що поскільки

---

¹ Так, дві різні властивості можуть бути коекземпліфіковані в усіх можливих світах і водночас лишатися нумерично різними. Приміром, чотиристоронність і чотирикутність.

² Наприклад, усі холостяки є неодруженими чоловіками.

встановлення істиннісних значень по усіх можливих світах не робить очевидною відмінності значень наведених вище висловлювань, то, принаймні, не принципово й перейматися щодо нездатності зафіксувати референційну силу термінів-складників цих висловлювань. Приписування істиннісних значень по можливих світах представляє неточний інструментарій семантичного аналізу. І жодним чином, на цій підставі не можна висновувати щодо метафізичних наслідків антиреалістської теорії Г. Патнема.

Філософи-реалісти стратегічно могли б вибудувати свою аргументацію, облишивши патнемове припущення щодо значень пропозицій і зосередившись на спростуванні аргументу, завдяки якому з цього припущення висновується незбагненність референції. Фундаментальним для такої аргументації було б припущення неможливості приватних епістемічних станів та приватної мови.¹ Така думка відіграла б роль зв'язуючого елемента між незбагненністю (у ситуації, де спілкуються носії однієї мови) та ситуацією, де мовець намагається виявити референції термінів власного ідіолекту.²

М. Даміт також наголошує на неможливості приватної мови, доводячи водночас той факт, що не може бути імпліцитного знання, принципово непридатного до публічного вираження. І В. Куайн, і М. Даміт, і Г. Патнем кожен у різний спосіб доведення виключають можливість семантичного знання, яке було б доступним окремому мовцю, але недоступне усім іншим.

---

¹ Це припущення виключає здатність мовця безпосередньо схоплювати однозначно визначені приписування референції, відіграючи значну роль в аргументі про незбагненність В. Куайна.

² Аналогічне міркування наводить У. Куайн в своєму аргументі про незбагненність у ситуаціях, де лінгвіст прагне визначити референційну силу термінів іншої мови. Він зауважує, що немає сенсу припускати існування визначеної референції, яку може схопити носій мови і невідомо, на що він посилається тим чи іншим референційним виразом.

Філософи-реалісти обґрунтовують свій критицизм щодо засновку, який використовується в аргументах філософів-антиреалістів. Так, якщо заперечувати існування приватних епістемічних станів лишень на тій підставі, що вони детермінували б тоді існування станів справ, перевірити які неможливо, то реаліст однозначно засумнівався б у припущенні (антиреалістського засновку) щодо неможливості приватної мови. І якщо єдиним аргументом на користь цього засновку є основоположна ідея антиреалізму, то навряд би цей засновок доречно було б використовувати як аргумент проти реалізму.

Іншим перспективним напрямом критики деяких аспектів антиреалістської теорії значення та істини є спроба довести, що аргумент Г. Патнема про незбагненність референції спростовує сам себе.¹ Аргументація вивідна від засновку, що поняттям можна приписувати багаточисленні нееквівалентні референції, до висновку, що за допомогою референційних виразів мовці посилаються невідомо на що. Отже, маємо, що поскільки кожному референційному виразу можна приписати безліч різних референцій, то немає нічого визначеного, що розуміється при використанні будь-яких референційних виразів. Складність в тім, що, прийнявши висновок з цієї аргументації, ми вже не зможемо надати осмисленого формулювання доказу цього висновку.²

Якщо нашою метою є доведення того факту, що альтернативні приписування референції можливі, то маємо уживати слова на зразок «кіт», «кіт*», «ворота» і «ворота*». Мусимо сказати, що слово «кіт» може позначати або котів, або котів* тощо, а отже маємо знати, що, уживаючи цей термін, ми розуміємо, про що йдеться. Якщо ж можна

---

¹ Loux M., Solomon W. Quine on the inscrutability and relativity of reference // Notre Dame Journal of Formal Logic. – 1974. – Vol. 15, № 1. – P. 16–24.

² Якщо ми справді не розуміємо нічого визначеного під словами на зразок «кіт», «кіт*», «ворота» і «ворота*», то як можна розпізнати приписування референції, які мають переконати нас, що референція справді є незбагненною?

зрозуміло сформулювати те, що Г. Патнем вважає доказом на користь незбагненності референції, то ця теза має бути хибною.

Г. Патнем твердить, що якщо ми приймаємо реалістську позицію, ми тим самим не зможемо провести референційні розрізнення, приміром, поняття «гавагай», яке може стосуватися або ж кролика або ж кроликовості. Аргумент Патнема-Куайна тоді має характер зведення до абсурду. Г. Патнем припускає правильність реалістського уявлення про референцію і намагається показати, що з цього висновується твердження про хибність самої референції. Змусити філософів-реалістів прийняти такий висновок Г. Патнем прагне через ідею незбагненності референції, наслідково приймаючи антиреалістське тлумачення механізмів зв'язку мови та екстралінгвістичної реальності.

На нашу думку, хоча Г. Патнем й переконаний, що незбагненність референції не є проблемою для апологетів його варіанту антиреалізму (інтерналізму), але водночас він не наводить прийнятних роз'яснень щодо убезпечення від пасток незбагненністю референції.¹

І В. Куайн, і Г. Патнем демонструють, що попри незбагненність референції, антиреалістський дискурс про референцію все-таки має сенс. Вони також зазначають, що базова структура ідентифікації та опису фактичності уможливорює віднайти відповіді на контекстуально незрозумілі запитання: ідея в тім, що наші розсуди про референцію матимуть сенс лише тоді, коли ми маємо розгляд референційної сили термінів як даність.² А вже тоді, посилаючись на ці терміни, можна осмислено ставити референційні запитання щодо інших термінів чи про ті самі терміни в ужитку якоїсь іншої групи мовців, і давати на них відповідь. Відтак, я можу приймати свій ужиток слів «кіт» і «ворота» як даність, і запитувати: використовуючи слово

---

¹ Це саме стосується і аргументації В. Куайна.

² Це значить, що ми уживаємо терміни, не порушуючи жодних питань щодо їх референційної сили.

«кіт», мій сусід розуміє під ним котів чи ворота? Виходить, що філософ-антиреаліст взяти як даність і може використати референційну силу окремих термінів як точку відліку для опису референції і у такий спосіб уникнувши загрози неосмисленості.

На думку ж філософів-реалістів, слова/думки перебувають в особливих відносинах із об'єктами екстралінгвістичної реальності і ніщо в контексті реалістської парадигми не суперечить ідеї, що аби осмислено твердити про референційну силу слів, потрібно приймати вжиток певних референційних виразів як даність.

Виходить, якщо антиреаліст має стратегію розв'язання проблеми незбагненності референції, то, видається, що так само її має й реаліст. Ідея полягає в тому, що ми уживаємо певний вираз як даність, але якщо справді є невизначеність, чи слідує з цього, що слово «кіт» реферує до котів, чи до воріт. І зовсім незрозуміло було б, що б означало уживати слово «кіт» як даність: бо якщо узагальнити референційну невизначеність, то взяти референційний вираз як даність неможливо.

Якщо референція є незбагненою, то це має стосунок і до тих базових структур, які є підставовими і на які ми спираємося, і якщо вже говорити про референцію можна лишень відносно якоїсь із цих базових структур, то говорити про референцію немає сенсу в принципі. Якщо Г. Патнем має рацію щодо масштабів невизначеності референції, то ми стикаємося із загрозою незнання того, про що говоримо чи думаємо. Якщо аргументація Г. Патнема щодо референційної невизначеності є слушною, то, мабуть, неможливо уникнути висновку, що всі наші думки та висловлювання є незв'язними.

Однак якщо аргумент Куайна-Патнема не можна навіть осмислено виразити, то ми можемо впевнено його відкинути. А прихильники реалістської точки зору на проблему значення та істини можуть упевнитися у недієздатності патнемової критики класичної (реалістської)

теорії істини. Аналогічно обстоюють справи і щодо дамітової критики.

І М. Даміт і Г. Патнем різняться, звісно, у стилістиці та акцентах антиреалістської аргументації, але для обох спільним є комплекс тем та методологія антиреалістського аналізу значення та істини. Обидва філософи заперечують реалістську тезу про те, що значення висловлювання визначається відповідністю до об'єктів екстралінгвістичної реальності. Натомість, обидва приймають епістемічну теорію значення. Так, Г. Патнем зауважує, що прийнятна теорія значення та істини має базуватися та слідувати вітгенштайновим настановам щодо значення як ужитку,¹ яка в інтерпретації Г. Патнема явно є епістемічною, оскільки знати значення пропозиції означає знати, коли її можна обґрунтовано стверджувати або приймати. Окрім того, і М. Даміт, і Г. Патнем сумнівно ставляться до кореспондентної (реалістської за суттю) теорії істини на користь переконані в тому, що говорити про істину слід в термінах підставовості та обґрунтування.

Отже, обидва філософи вважають за критерій встановлення істини процес обґрунтування (тут і зараз) чи надання підстав (в епістемічно ідеальних умовах). Приймаючи ідею, що факти та істина взаємопов'язані, а реальність є сукупністю фактів, і М. Даміт, і Г. Патнем експліцитно визнають метафізичний принцип, що фактичність залежна від нашої актуальної або можливої епістемічної ситуації.²

Нас, передусім, цікавить наскільки успішною може бути реалістська критика цих ідей. Очевидним предметом критики дамітівської та патнемової версій антиреалізму є розуміння істини як обґрунтованої стверджуваності або обґрунтованої прийнятності, адже незалежно від того, чи говорять антиреалісти про підстави в актуальному світі чи в

---

¹ Putnam H. Models and Reality // Journal of Symbolic Logic. – 1980. – Vol. 45, Issue 3. – P. 464–482.

² Визнання цієї тези є характерною для антиреалістів «менталізацією» чи «епістемологізацією» світу.

епістемічно ідеальних умовах, реалізм, імовірно, може надати контраргументи такого тлумачення істини.

Приміром, проаналізуємо в контексті тематики нашої розвідки висловлювання

«Григорій Сковорода полюбляв токайське вино»

і для якого не має підстав аби його прийняти чи відкинути. З точки зору реалістської теорії, це висловлювання однозначно має бути або істинним або хибним і тим самим воно гарантовано є контрприкладним до епістемічної теорії істини. З точки зору ж антиреалістської теорії, особливо у дамітівській її версії, це висловлювання не може мати істиннісного значення поскільки воно є принципово нерозв'язним, бо немає достатніх підстав обґрунтовано стверджувати або про його істинність або про його хибність.

Аби критика антиреалізму була успішною, ймовірно має бути застосована інша тактика, приміром, опертя на так званий «принцип еквівалентності», який визначає істиннісні значення висловлювань за умови

p істинне, якщо й тільки якщо *p*.¹

Прихильники реалізму переконані, що «принцип еквівалентності» застосовуваний до будь-якої теорії істини. Ба, більше, аби теорію в принципі можна було вважати теорією істини, вона має узгоджуватися саме із «принципом еквівалентності». Саме цей принцип, на їх переконання, заганяє антиреалістів у глухий кут.

Якщо ж антиреалістська дефініція істини була б правильною, то у нас би були достатні підстави прийняти висловлювання «Григорій Сковорода полюбляв токайське вино», якщо й тільки якщо описувана ним фактичність була актуальною. Однак факт того, що описувана цим висловлюванням фактичність є актуальною і можливість обґрунтування для цього висловлювання є, на переконання

---

¹ За нашим останнім прикладом висловлювання «Григорій Сковорода полюбляв токайське вино» є істинним тоді і тільки тоді, коли Григорій Сковорода насправді полюбляв токайське вино.

філософів-реалістів, різними матеріями, і можливо, що маючи одне, водночас ми полишені іншого.

Як видається, філософи-антиреалісти, ймовірно, мають визнати дієздатність принципу еквівалентності, що таки обмежує теорію істини і то за умови, якщо принцип еквівалентності не обов'язково розуміти як просто переформулювання класичної теорії істини. Якщо ж принцип еквівалентності розуміти як нейтральний інструмент інтерпретації різних теорій істини, то антиреалісти схильні таки підтримати його.

Як вже зазначалося, висловлювання

«Григорій Сковорода любляв токайське вино» є істинним, тоді і тільки тоді, коли Григорій Сковорода насправді любляв токайське вино, себто, описуваний цим висловлюванням стан справ заактуалізований у фактичності. Філософи-антиреалісти розуміють істину як питання підстави чи обґрунтування, тож приймають формулювання у випадку наявності (актуальної або потенційної) належного рівня обґрунтування вищенаведеного висловлювання, якщо й тільки якщо воно заактуалізоване у фактичності. Ймовірно, антиреалісти заперечуватимуть щодо наявності контприкладів у цього висловлювання, що пояснюється прийняттям ними епістемічної теорії значення.¹ Отже, у випадку актуальної наявності (чи потенційної наявності за ідеальних умов) належного обґрунтування чи підстави для вищенаведеного висловлювання, то описуваний ним стан справ заактуалізований у фактичності, а якщо описуваний цим висловлюванням стан справ заактуалізований у фактичності, то ми маємо (чи мали б) належне обґрунтування, докази чи підстави цього висловлювання.²

Натомість, і філософи-реалісти і філософи-антиреалісти інтерпретують мовні конструкції у різний

---

¹ За такого підходу, значення висловлювання вичерпується тим, що вважаються вирішальним доказом, обґрунтуванням чи підставою цього висловлювання.

² Так працює антиреалістська інтерпретація «принципу еквівалентності».

спосіб. Для філософа-реаліста висловлювання має значення через його відповідність екстралінгвістичній реальності, тоді як філософ-антиреаліст інтерпретує це ж висловлювання з огляду на те, що ми вважаємо або можемо вважати доказами на користь прийняття істинності цього висловлювання. Реаліст переконаний, що тим самим антиреалісти просто перетлумачують вихідні висловлювання, на зразок:

(¹) «Апельсин є помаранчевим»

переінтерпретовуючи його у

(²) «Ми маємо (чи мали б за ідеальних умов) підстави стверджувати, що апельсин є помаранчевим».

На думку філософів-реалістів, антиреалістське прочитання висловлювань та встановлення їх істиннісних значень відбувається на іншому семантичному рівні, ніж це роблять реалісти, на рівні так би мовити метамови чи-то метадискурсу. Тому ми ніколи не зможемо сказати того, що хочемо сказати: кожного разу, коли матимемо бажання стверджувати щось про апельсин тощо, то натомість завше говоримо про нашу епістемічну ситуацію.

Філософи-антиреалісти, втім, відкидають реалістське розуміння їхнього підходу до висловлювань на кшталт (¹). Вони наголошують на тому, що приймають аналогічні цьому висловлювання як даність, тож у (¹) насправді йдеться про апельсин. Про епістемічну ситуацію ж йдеться у висловлюваннях типу (²).¹

Філософи-антиреалісти, отже, справді розуміють звичні висловлювання у спосіб, який може здаватися некоректним. Більшість таки упевнена, що висловлювання типу «Григорій Сковорода полюбляв токайське вино» можуть бути істинними, навіть за умови невстановлення його умов верифікації, тоді як існує упевненість для більшості у

---

¹ Видається незрозумілою саме така позиція антиреалістів, адже вони насправді аналізують (¹) за допомогою (²). Утім, важливо усвідомлювати, що така видимість з'являється через імпліцитне прийняття реалістського підходу до значення висловлювань типу (¹).

спроможності встановити вирішальні докази аби прийняти висловлювання типу «Big-Bang theory якнайкраще пояснює причини появи Всесвіту» і все ж таки помилятися, приймаючи його. Це означає, що більшість із нас розуміє два останні висловлювання з позиції реалістської теорії значення та істини, тож аби були переконливі аргументи проти цієї теорії, то нам би довелося переглянути своє розуміння цих висловлювань та, можливо, пристати на антиреалістський епістемічний підхід прочитання аналогічних висловлювань, а разом із тим і на антиреалістичну картину світу, частково визначувану свідомістю суб'єкта.

Отже, одним з головних питань у суперечці реалістів та антиреалістів є питання про істину. На нашу думку, сутність реалізму і його принцип досяжності істини наукою як засобом побудови істинної картини світу резонно критикується його опонентами, філософами-антиреалістами. Антиреалістська критика реалістської програми відбувалася у межах скептичних аргументів щодо представлення істини як відповідності думки, знання фактичності, догматичності та метафізичності власне самого реалізму.

Серед аргументів супроти реалізму можна подибати ідею, що теоретичні об'єкти існують постіки, поскільки вони є причиновими факторами, що експериментально фіксуються ученими. Ці причинові фактори настільки різні та складні, що почасті пояснення та передбачення із посиланням на них неможливі без суттєвого спрощення та нереалістичних узагальнень. Тому і фундаментальні закони науки не є абсолютно істинними і нічого не оповідають про сутність об'єктів фактичності.¹ Відтак, емпіричні успіхи наукової теорії авжеж не є підставою її істинності.

---

¹ Здесь уместно вспомнить о дискуссии, развернувшейся по поводу реальности «атомов» и «молекул». Ее смысл заключается, с одной стороны, в признании реального существования таких физических объектов, как атом и молекула; с другой стороны – трактовкой, согласно которой «атом» и «молекула» являются всего лишь удобной схемой описания сложных отношений между наблюдаемыми объектами. Это некоего рода соглашение,

Якщо дві теорії як наслідок оперують одними і тими самими емпіричними даними, вони є не тільки емпірично еквівалентними, а й епістемологічно еквівалентними, що зовсім не є підставою одну теорію вважати істинною, а іншу – хибною. Кращою буде та теорія, яка відповідає принципам простоти, економності, корисності тощо. Ці якості теорії обґрунтовують її прагматичний потенціал існування і ні в якому разі – не істиннісний. Так, замість заслабкого в епістемологічному відношенні поняття істини критики реалістської програми пропонують уживати для пояснення успішності наукових теорій такі категорії як «здатність вирішувати наукові проблеми», «емпірична адекватність», «правдоподібність» та ін.

Критика реалізму причиново і наслідково стала можливою через неуспішність кореспондентної теорії істини, а її критика набула дефляційного характеру через те, що в контексті класичної теорії істини очевидним є обмеження категоріального апарату теорії для адекватної дефініції істиннісного предиката експліцитними засобами. Саме ж поняття «істина» пропонується видалити (!), а не просто елімінувати через переформулювання чи-то редукцію до іншого поняття. Така інтерпретація істини засвідчує її епістемологічну обмеженість, що означає концептуальний зв'язок істинності висловлювання з можливістю її встановлення. Якщо ми не здатні знати чи-то встановити істинність висловлювання, то воно і не може бути істинним.

Тим не менше, як зауважує Я. Шрамко,¹ в чистому вигляді як реалізм, так і його протилежність (антиреалізм) майже не зустрічаються. Багато хто з філософів є реалістами відносно одних сутностей і антиреалістами відносно інших.

инструмент, систематизирующий эмпирические данные. Иными словами, отношение соответствия в данном контексте устанавливается между законом и идеальными конструктами, моделями, созданными людьми, а не между законом и объектами внешнего мира.

¹ Аналитическая философия / под ред. М. В. Лебедева. – Москва : Изд-во РУДН, 2006. – С. 369.

1.4 РЕАЛІСТСЬКІ (СУБСТАНЦІАЛІСТСЬКІ) ТЕОРІЇ ІСТИНИ

Очевидним є той факт, що дистинкція реалізм-антиреалізм зреалізовується по лінії концептуально-смыслові диференціації понять «істина», «значення», «референція» та ін. А відтак, маємо потребу та намір диференціювати та дефініціювати основоположення тих теорій істини, які побіжно ми відносимо або до контексту реалістської, або до контексту антиреалістської парадигми.

На переконання Х. Філда,¹ розрізнення інфляціоністського та дефляціоністського підходів до сутності істиннісного предиката є чи не найфундаментальнішим в контексті теорії значення, одночасно зауважуючи щодо нечітких меж між цими підходами, що є характерним для більшості фундаментальних дихотомій у філософії та науці.

Як відомо, в теорії пізнання виокремлюють декілька теорій істини: кореспондентну (відповідності), когерентну, конвенціональну, прагматистську, семантичну та дефляційні теорії. Кореспондентна, або як її ще називають, класична теорія, визначає істину в термінах відповідності змісту носія істиннісного значення та фактичності. Когерентна теорія істинним визначає той носій істиннісного значення, який узгоджується з множиною інших носіїв істиннісного значення. Прагматична ж теорія поняття істини визначає у термінах корисності.

Перш ніж висловити своє бачення проблеми, необхідно звернути увагу на певні труднощі, з якими стикається дослідник: по-перше, поняття «носій істиннісного значення» є вельми нестійким. В різних філософських концепціях такими є відмінні за своєю природою і структурою сутності, як-то: ментально-психічні (переконання, вірування, вподобання), ідеальні (думки, ідеї, форми), семантичні (судження, речення, висловлювання). При цьому, питання про те, які саме сутності є носіями

---

¹ Field H. Deflationist Views of Meaning and Content // Mind. – 1994. – Vol. 103. – P. 252.

істиннісних значень в тій чи іншій концепції безпосередньо не пов'язане із питанням, як в цій концепції розглядається поняття істини. Тому, як видається, природа носія істиннісного значення не є визначальною; важливішими, найвірогідніше, будуть умови, за яких та чи інша сутність (носій) може бути розцінена як істинна чи хибна.

По-друге, не важливим для тої чи іншої теорії істини є спосіб обґрунтування носія істиннісного значення. Прикладом, такі семантичні за своєю сутністю носії істинності як судження, можна обґрунтувати або через принцип фундаменталізму, звівши їх до базисних, аксіоматичних положень або ж шляхом обґрунтування усієї системи суджень, в якій те чи інше судження є елементом цієї системи.¹

По-третє, онтологічні настановлення (суб'єктивні уявлення про природу дійсності, фактичності, що постулюють опозицію по лінії реалізм-антиреалізм) жодним чином не імпліцитні тій чи іншій теорії істини. Приміром, послідовник кореспондентної теорії істини, визначаючи істину в термінах відповідності знання дійсності, може бути як реалістом, так й ідеалістом, поскільки в самій теорії кореспонденції мова про природу дійсності не йдеться.

По-четверте, в контексті нашої розвідки важливим видається необхідність досить чіткого розрізнення понять абсолютизму та релятивізму. Перший наголошує про незмінність істини, тоді як релятивізм істину узалежнює від різних настановлень дослідника; предмета, методів дослідження тощо. Так, прибічник кореспондентної теорії істини здебільшого має бути релятивістом, поскільки наголошує на змінюваності дійсності, її динамічному характерові.

1.4.1 Кореспондентна теорія істини.

Теорія відповідності не є історично першою. Як довів М. Гайдеггер, Платон спочатку дотримувався історично

---

¹ Послугуючись принципом холізму.

більш раннього і відповідного етимології грецького слова ἀληθεια розуміння Істини¹ як непотаємності, неприхованості. М. Гайдеггер з цього приводу висловлюється так: «Αλήθεια, переведенное как «несокрытость», мы в какой-то мере узнаем, как греки мыслили начальную сущность истины. Во-первых, не-сокрытость указывает на сокрытость... Во-вторых, не-сокрытость указывает на то, что она отвоевана у сокрытости и находится в борении с нею. В-третьих, ...не-сокрытость отсылает в область противоположностей, в которых находится истина.»²

У західноєвропейському мисленні єдиною протилежністю Істини розглядають, відповідно, не-Істину у сенсі хибності. Помислена, прикладом, як неправильність, хибність не розкриває сенсу ἀληθεια як неприхованості, відтак, атрибутом ἀληθεια є ознаки не знання, а пізнаваної Речі, а сама ἀληθεια виступає як онтологічна категорія, якій протистоїть не омана, а таємниця: відкрити Істину означало, напевне, відкрити таємницю. А, отже, Буття, природа розумілися за аналогією з людиною у своїй здатності щось приховувати. Таким утаємничуванням по відношенню до ἀληθεια слід розглядати ψεῦδος, який М. Гайдеггер характеризує як «за-ставляющее сокрытие, утаивание в более тесном смысле слова».³ Однак «кроме сокрытия, совершающегося как за-ставление и искажающее вы-ставление, в бытии господствует также скрывание... Такое скрывание властно пронизывает все сущее в целом... оно включает в себе изначально всё слаживающий способ возможного раскрытия и несокрытости сущего как такового».⁴

---

¹ Ми свідомо уживаємо в цьому контексті «Істина» з великої літери, підкреслюючи тим самим її універсальний, а не інструментальний характер, стигматизуючи її як ιδέα.

² Хайдеггер М. Парменид. – Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2009. – С. 63.

³ Там само. С. 77.

⁴ Там само. С. 168.

Перехід від опозиції «таємниця – істина» до «хиба – істина» стався дещо пізніше. М. Гайдеггер наголошує, що це відбулося саме у Платона, у якого Істина як основна риса Буття вже не розумілася в сенсі непотаємності, а лише як правильність, як характеристика пізнання сущого. Власне, Платона і можна розглядати як креатора теорії кореспонденції. Так, в діалозі «Кратіл» він словами Сократа мовить: «...тот, кто говорит о вещах в соответствии с тем, каковы они есть, говорит истину, тот же, кто говорит о них иначе, лжет».¹

Хоча Платон і визначив істину як відповідність, підґрунтям цієї ідеї слід вважати розмисли атомістів про природу знання і пізнання. Так, згідно з Емпедоклом, критерієм істинності не є відчуття, а правильний розум, в якому зосереджена божа іскра та людська вдача. Розмірковуючи про недосконалість людської природи і неможливість долучення до істини в її повноті, Емпедокл все ж таки обнадіював посланцями на часткове наближення до неї потугами розуму: «Ты узнаешь не больше, чем сколько видит мысль смертного».²

Отже, Істина, не ототожнена із Буттям, стає істинністю мислення про суще. Розглядаючи такого штибу опозиції, слід мати на увазі певну синонімічність слів хибність, помилковість, неправильність, оманливість тощо з відповідниками у давньогрецькій: *ἀμάρτημα* – помилка, погрішність, *ἄλο-πλάνησις* – відхилення; чи-то латини, у якій кількість відтінків на позначення хиби на порядок більший: *falsus, erro, fraus, vitiosus* тощо.³

---

¹ Платон. Кратил // Платон. Собрание сочинений в 4-х т.: Т. I. – Москва : Мысль, 1990. – С. 615.

² Эмпедокл. О природе // Досократики / пер. с древнегреческого А. Маковельского. – Минск : Харвест, 1999. – С. 680.

³ Поняття «помилковість», «неправильність» більше стосується самого акту мислення як такого, тоді як «хибність» та «оманливість» здебільшого є наслідком помилкового, неправильного мислення.

Стагирит продовжує традицію, закладену Платоном у питанні віднайдення релевантної дефініції поняттю «істина». Як було вже зазначено, Платону приписують класичне формулювання істини; у Аристотеля воно було вже розгорнуто в цілісну теорію, через що теорію кореспонденції називають ще й аристотелівською. Аристотель наголошував, що помилкове і істинне не в речах, а в думці, розмислюванні: «...прежде всего определим, что такое истинное и ложное. А именно: говорит о сущем, что его нет, или о не-сущем, что оно есть, - значит говорит ложное; а говорит, что сущее есть и не-сущее не есть, - значит говорит истинное».¹

Наступною віхою в дослідженні істини є концепція Фоми Аквінського із його канонічним «*Veritas est adaequatio intellectus et rei*». Власне, Аквінат вирізняє потрібну класифікацію істини, а саме: логічну (пізнавальну) істину, буттєву (онтологічну) істину та моральну (етичну).² Логічна істина виражає відповідність розуму речі, для якої (істини) характерними є два елементи: об'єктивна дійсність та пізнавальна здатність людини, поєднані феноменом інтенціональності. Дійсність як джерело і критерій істини людський розум затверджує у судженні та теорії.

Онтологічна істина виражає узгодження речі з розумом. Вона засвідчує існування певного взірця як міри конкретних речей. «Что-либо можно полагать безусловно истинным [лишь] постольку, поскольку оно связано с умом, от которого зависит; ...первично истина пребывает в уме, и [только] вторично – в вещах, [причем] постольку, поскольку они связаны с умом как со своим началом», - зазначає «*Doctor Angelicus*».³ Характерологічним для такої істини є єдинність, а не множинність; вічність (коли йдеться про пізнання суттєвих і незмінних елементів речі); незмінність. Моральна

---

¹ Аристотель. Метафизика // Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. – Москва : Мысль, 1976. – С. 141.

² Ковальчик С. Загальна метафізика. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – С. 105.

³ Аквинский Ф. Сумма теологии. Часть I. Вопросы 1–43. – Київ : Эльга, Ника-Центр; Москва : Элькор-МК, 2002. – С. 215–216.

ж істина базується на людських чеснотах, як-то правдивість, чесність тощо.

Аргументативна схема Аквіната така: інтелект є істинним в тому випадку, коли він має подобу пізнаної речі, яка стає його власною формою в процесі пізнання, оскільки будь-яка річ істинна згідно з тим, що вона має форму, властиву їй за природою. З цієї причини істина визначена згідно відповідності інтелекту і речі. Тому, пізнати істину означає пізнати таку відповідність. Прикладом, зір, хоча і має подобу видимого, все ж не пізнає співвідношення між побаченою річчю і тим, що він прийняв від неї. Інтелект же може пізнати власну відповідність із умоглядною річчю, але не тоді, коли він пізнає «те, що дещо є», а коли він висновує про відповідність речі і сприйнятої форми.

Наразі розглянемо кантіанську рецепцію поняття істини. Ф. Brentano вбачав у німецькому філософові послідовника аристотелівського розуміння істини як відповідності судження дійсності: «Прочь сомнения! Кант придерживается аристотелевского определения истины как соответствия суждения с действительностью».¹

Ф. Brentano дещо скептично ставиться до зауваг В. Вінде́льбанда про «реформування» аристотелівського («сократівського» у термінології неокантіанця) поняття істини. «Мы наблюдаем здесь величественную реформацию понятия истины, заставившую ждать себя столь долго», - зазначає філософ.² Ф. Brentano переконаний, що ця так звана «мнимая попытка реформации» може бути легко подолана, спростована. Він критично ставиться до думки В. Вінде́льбанда стосовно того, що у І. Канта істина оприявлена в усіх сферах духовного праксису, не лише у мисленні, а й у волінні, естетизмі, моральності тощо. Ф. Brentano наголошує на необхідності розрізняти істинну обґрунтованість суджень (відповідних предметів) та

---

¹ Brentano Ф. О понятии истины // Brentano Ф. Избранные работы. – Москва : Дом интеллектуальной книги, 2006. – С. 104.

² Там само. С. 100–101.

довільні припущення, сліпі упередження, які здебільшого посилаються на *argumentum ad hominem*; а також думки (гадки, погляди) *ad hoc* – усі вони можуть бути як істинними так і хибними.

Сам же І. Кант зауважує: «Якщо істина полягає в узгодженості знання з його предметом, то, виходить, цей предмет слід відрізнити від інших; бо ж знання є хибним, якщо воно не узгоджується з тим предметом, до якого відноситься, ...загальним критерієм істини міг би бути лише такий, що мав би значущість для всіх знань без огляду на їхні предмети. Але зрозуміло, що такий критерій означає абстрагування від усього змісту знання (відношення до його об'єкта), тоді як істина стосується якраз цього змісту».¹ Позиція І. Канта, якщо її розуміти в аристотелівському сенсі, суперечить основним принципам його гносеології, бо у розумінні німецького мислителя предметом, якому відповідає знання, не може бути об'єктивна дійсність: «Адже ми маємо справу тільки зі своїми уявленнями; а якими речі можуть бути самі по собі (без огляду на уявлення, через які вони впливають на нас), це цілком перебуває поза сферою нашого пізнання».²

Згідно із думкою І. Канта не досвід відображається і описується в поняттях розуму, а «розсудок за допомогою цих понять сам здатний бути творцем того досвіду, в якому виступають його предмети».³ Виходить, що не поняття узгоджуються з речами, а речі з поняттями. Саме на цьому наголошує В. Віндельбанд: «...высшая достоверность каждой отдельной мысли состоит в возможности согласовать ее без противоречий со всей остальной системой мыслей».⁴

В. Віндельбанд переконаний у «цілковитій оригінальності теорії пізнання Канта» і який не артикулює в контексті своєї концепції популярне вже протиставлення

---

¹ Кант І. Критика чистого розуму. – Київ : Юніверс, 2000. – С. 80.

² Там само. С. 156.

³ Там само. С. 103.

⁴ Віндельбанд В. Избранное: Дух и история. – Москва : Юрист, 1995. – С. 163.

буття і уявлення, коли жодна з форм та схем рефлексії не здатна відобразити відношення буття та мислення.¹

А тому, на думку І. Канта «Істина, і помилка... виступають лише в судженні, себто лише у відношенні предмета до нашого розсудку. У знанні, яке всуціль узгоджується з розсудковими законами, немає жодної помилки... ..в узгодженні з законами розсудку й полягає формальне [забезпечення] всякої істини».² «Істина – це нормативність мислення», - підсумовує В. Віндельбанд.

Дискусія стала можливою через плутанину у поняттях, коли «істина» заміщується «істинністю», а «істинність» – «істиною». Про логічну небезпеку двозначності наголошував ще Аристотель, який вирізняв три її (двозначності) класи: випадкові; двозначність через аналогію та двозначність, що має місце при віднесенні декількох термінів до одного, коли останній може означати те чи інше у власному сенсі. Як видається, помилковість ототожнення «істини» та «істинності» є наслідком саме двозначності третього класу, коли обидва ці поняття відносяться до одного – поняття «істина». Власне, як і В. Віндельбанд, який «у прагненні звільнитися [від традиційного поняття істини]... дійшов думки замінити поняття відповідності поняттям правильності»,³ так і сам І. Кант припустилися помилки, на яку звертав увагу Аристотель. Як би там не було, такого типу дискусії корисні для розвою уявлень про природу та сутність істини, про можливість дати їй належну дефініцію. Але в той же час, не можна заперечувати про неабиякі труднощі, пов'язані із намаганнями знайти таку.

Кореспондентна теорія істини знайшла своє відображення як у творах класиків, так і філософів сучасності. Зокрема, Б. Рассел є одним з тих, хто репрезентував класичну теорію істини у своїй «Філософії логічного атомізму»: «...мир

---

¹ Там само. С. 111–112.

² Кант І. Критика чистого розуму. – Київ : Юніверс, 2000. – С. 212.

³ Brentano Ф. О понятии истины // Brentano Ф. Избранные работы. – Москва : Дом интеллектуальной книги, 2006. – С. 104.

содержит факты, которые суть то, что они суть, независимо от того, что мы предпочитаем о них думать, и что существуют также убеждения [beliefs], которые имеют отношение к фактам и которые посредством ссылки на факты являются либо истинными, либо ложными».¹

Питання про істину, в принципі, не пов'язане з тим, як ми розуміємо реальність. Мислячи властивість того чи іншого об'єкту, ми, першочергово, розуміємо під нею певну стійку сукупність якостей, притаманних цьому об'єкту виходячи з його природи і визначувану цією системою можливість відношень об'єкта до інших об'єктів. Але, наголошуючи на «природності» властивостей об'єкта, ми тим самим з епістемологічного поля репрезентації зміщуємося в онтологічне і проблема набуває зовсім іншого контексту: мова вже не йде про відповідність властивості, знання об'єкту, а про існування самого об'єкта.

Б. Рассел допускає існування логічної істини, але первинною вважає реальну, обґрунтовуючи її суто логічно, розмежовуючи логічний і епістемологічний аналіз. Виходячи з його теорії дескрипцій, істинність і хибність завжди залежні від того, що знаходиться поза самим висловлюванням, тобто у факті. Істинність не може бути властивістю висловлювання, але тільки властивістю переконання. Останнє відрізняється тим, що в ньому висловлюється про те, що знаходиться поза обсягом самого висловлювання.

Тим самим, ступінь істини прямо пропорційний ступеню відповідності фактам. Оскільки критерієм істини є відповідність змісту висловлювання фактами, то не виключена ситуація й часткового опису цих фактів. Відповідно, істинність слід поставити в залежність від точності опису реального факту. Фактом є та частина дійсності, яка є доступною, відкрилася людському розумові, відповідно, завданням науки є відкриття якнайбільше фактів. Проблема узгодженості (відповідності)

---

¹ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 7.

висловлювання і факту викликала бурхливу полеміку і багато в чому визначила контури філософії ХХ століття.

Ідея логічної ізоморфності носія істиннісного значення та дійсності знайшла своє продовження у Л. Вітгенштайна,¹ який вказував на те, що «Світ є сукупністю фактів, а не предметів» (1.1.), «Світ визначають факти, і визначають тим, що це всі факти» (1.11.), «Світ розпадається на факти» (1.2.).

Отже, класична реалістська теорія істини потребує об'єктивації аби бути визначуваною, поскільки її сутність напряду залежна від кореляції з фактичністю. Аби принцип кореспондування став фундаментальним, а сама теорія – повноцінним інструментом встановлення істиннісних значень положень та постулатів наукової теорії, апологети класичної теорії істини мають щонайменше відповісти на три питання:

- 1) що є носієм істиннісного значення?
- 2) як пов'язані один з одним істинність та відповідність?
- 3) що (чим) є реальність/фактичність, якій відповідає носій істиннісного значення?

Очевидним є той факт, що існування об'єктивного стану справ та істинність висловлювань щодо нього тотожні один одному:² такого висновку ми доходимо, проаналізувавши концепції деяких представників алетичного інфляціонізму, зокрема, Платона, Аристотеля, М. Гайдеггера, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна та інших. Тим не менше, яким би очевидним не був зв'язок фактичності та істиннісного значення носіїв істинності, нічого більшого ми не можемо сказати про його сутність, а тому виходить, що в контексті кореспондентної теорії істини мовлення про істину означає мовлення про саму фактичність/реальність.

---

¹ Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 24.

² Існує те, що є істинним та істинне те, що існує. В цьому відношення немає жодної різниці між істиннісним предикатом та предикатом існування.

Класична теорія істини та фундаментальний для неї принцип кореспондування стикається із парадоксом аналізу, що обмежує можливість філософської експлікації істини. Аналіз як такий може бути або тривіальним, тавтологічним,¹ або хибним.² Утруднення виникає тоді, коли постає питання пояснити форму

«Р є істинним»

через

«Р відповідає фактові F».

Для того, аби вказати на F, його початково треба актуалізувати у мові та мовленні. Або ж вказати аналізуюче судження чи синонім виразу «істинним є, що». Але в такому випадку цей синонім був би пустим та банальним, як у випадку тотожності

«істинним є, що Р» ≡ «факт, що Р».

Якщо ж аналізуючий вираз не є субстанціональним, то зміст «істинним є, що Р» відмінне від змісту «Р». Але тоді виходить, що вираз «істинним є, що Р» не має того самого змісту, що і «Р».

Залишаючись доміантною протягом декількох століть, кореспондентна теорія істини насьогодні перебуває у стані стагнації. Г. Патнем з цього приводу писав, що ми споглядаємо смерть теорії, яка проіснувала більше двох тисяч років.³ Новоявлені некласичні теорії істини репрезентують дещо інші способи її актуалізації, віднаходячи суперечності чи-то недостатні обґрунтування класичної теорії, серед яких можна виокремити такі: по-перше, проблема природи пізнаваної дійсності полягає в тому, що необхідно розрізнити мисленнєві об'єкти і об'єкти мислення, що потенційно породжує питання про можливість співставлення ідеального матеріальному.

---

¹ Коли *analysandum* та *analysans* є синонімами, то тоді аналіз є тавтологічним, тривіальним, як на прикладі «Істинним є той факт, що усі холостяки є неодруженими чоловіками».

² Коли *analysandum* та *analysans* не є синонімами.

³ Патнем Г. Розум, істина й історія. – Київ : ВД «Альтернативи», 2003. – С. 102.

По-друге, проблема характеру відповідності думок дійсності полягає в простому копіюванні, відображенні реального світу в думках. Насправді ж думки та їх вираження у мові аж ніяк не походять на «копії» дійсності. У нашій свідомості чуттєве сприйняття предмета зливається із самим предметом: я бачу дерево, а не образ, подобу, копію дерева. Тоді в якому сенсі можна говорити про відповідність чуттєвого образу предмета самому предметові? Припустимо, що наше знання відповідне об'єктивно існуючому предметові, тоді чи можу я знати про це? Я ж не маю змоги співставити образ предмета із самим предметом. І як вийти за межі суб'єктивності щоб дізнатися, що існуючі в ній образи відповідають трансцендентним предметам.

По-третє, проблема критерію істини перспективно зводить дослідника до парадоксу безкінечного регресу. В цьому контексті очевидним є, що критерій знання не належить самому знанню. Логічна суперечливість кореспондентної теорії істини знайшла своє відображення у славнозвісному парадоксі «Брехун». Нарешті, наше знання певним чином детерміноване не лише пізнаванням предметом, а й багатьма іншими факторами, що у той чи інший спосіб видозмінюють відповідність знання предметові.

Ці проблеми виявилися невирішуваними для класичної теорії істини в її «наївній» формі. Вони стимулювали, з одного боку – перегляд теорії кореспонденції та заміну її іншими теоріями; з іншого – спроби її удосконалити і розвинути без руйнування «жорсткого ядра» теорії, змінивши лише її «захисний пояс».

З апологією теорії кореспонденції виступив, зокрема, Г. Левін, який переконаний, що «теория соответствия вполне способна преодолеть возникающие внутри нее трудности на основе собственных исходных принципов».¹ Проблеми кореспондентної теорії істини він пропонує розв'язати

---

¹ Левин Г. Д. Истинность и рациональность. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – С. 26.

шляхом уведення принципів збереження та монізму, з відкриттям яких, на його думку, почалася не тільки європейська філософія, а й європейська наука як така; а також використання «інтервального» підходу, згідно з яким існують границі, у межах яких потрактування чуттєвого сприйняття предмета як насправді співпадаючого із самим предметом, спрощує практичні дії з ним і не призводить до помилок. Дослідник на підтвердження своїх слів наводить приклад із використанням моніторів для спостереження за предметами, недосяжних безпосередньому сприйняттю.

Проблему, пов'язану із парадоксом «Брехун», Г. Левін розв'язує за допомогою сформульованої ще у середні віки схоластами заборони виразів, що відносять до самих себе. Використовуючи теорію відношень, автор доходить висновку, що строго унарних відношень не буває. Проблему ж критерію істини дослідник радить розв'язувати через застосування аналогічних та гіпотетико-дедуктивних умовиводів. Насамкінець наведемо слова Т. Куна з інтерв'ю Дж. Боррадорі, який так резюмував свій виступ: «В некотором, очень глубоком, смысле я абсолютно верю в корреспондентную теорию истины».¹

1.4.2 Когерентна теорія істини.

Іншою інфляційною теорією істини є когерентна теорія, у відповідності до якої предикат істини приписуваний носіям істиннісного значення (реченням, пропозиціям, висловлюванням тощо) у їх відношенні до інших носіїв істиннісного значення.²

(СТ₁) «Множина елементів-висловлювань М істинна тоді і тільки тоді,
коли М є системою»

---

¹ Боррадори Дж. Американский философ: Беседы с Куайном, Дэвидсоном, Патнэмом, Нозиком, Данто, Рорти, Кейвлом, МакИнтайром, Куном. – Москва : Дом интеллектуальной книги, Гнозис, 1999. – С. 199.

² Іншими словами, «бути істинним» означає відповідати принципів когерентності, себто узгодженості, несуперечливості.

(СТ₂) «S є істинним тоді і тільки тоді, коли S когерентне системі M»¹

Отже,

(СТ) «S є істинним тоді і тільки тоді, коли S когерентне елементам системи M».

Проблема когеренції постає як реакції на ті ускладнення, із якими стикається класична теорія істини у частині дефініції основоположного для неї поняття відповідності.

Е. Чудінов² виокремлює два типи когеренції:

- 1) істина як когеренція знань (І. Кант,³ О. Нейрат⁴);
- 2) істина як несуперечлива (когерентна) відповідність (Парменід, Зенон).⁵

---

¹ Кожне окреме висловлювання, яке потрактовується як істинне, затверджує лише частковий характер істини. Повноцінний обсяг поняття істини забезпечується системою в цілому.

² Чудінов Э.М. Природа научной истины. – Москва : Политиздат, 1977. – С. 21.

³ На думку І. Канта, відповідність думки фактичності (досвідним даним) не є односторонньою, має місце також і залежність досвіду від діяльності розсудку, що взаємно узалежнює чуттєве та логічне, визначаючи тим самим сутність істини.

⁴ На переконання О. Нейрата, лише метафізика апелює до дійсності для встановлення факту істинності відповідних тверджень. Наука, на протипагу їй посилається на узгоджений, несуперечливий зв'язок положень наукової теорії, аксіоматичними для якої є так звані «протокольні речення». Хоча й «протокольні речення» також можуть бути визнані хибними, тоді виходить, що не треба їх абсолютизувати, а просто змінити закон, відмовившись потенційно і від «протокольних речень», які не узгоджуються із теоретичними положеннями закону, і від самого закону..

⁵ Філософи-елеати хоча і неявно, але таки пристали на позицію відповідності знання фактичності із тим фундаментальним уточненням, що відповідність не може бути встановлена через спостереження, яке не гарантує достовірного знання, а лишень через встановлення несуперечливості знань. На їх думку, суперечливе знання не має і не може мати референта у фактичності, тоді як принципова несуперечливість уможливує адекватний опис

Цікаву інтерпретацію принципу когерентності дає Н. Решер.¹ Припустимо, маємо множину пов'язаних одне з одним емпіричних висловлювань $M = \{S_1 + S_2 + S_3 + \dots + S_n\}$. При цьому, жодне з цих висловлювань не є істинним само по собі, а лише у контексті взаємної узгодженості когерентних висловлювань підмножини N множини висловлювань M . Метою схеми когерентності Н. Решера є сепарація істинних та хибних висловлювань множини шляхом віднайдення підмножини N , яку складають когерентні висловлювання. «Кандидати», як їх характеризує філософ, в істинні висловлювання потенційно стають істинними лише у випадку їх сумісництва, узгодження із якнайбільшою кількістю інших емпіричних висловлювань.

М. Лебедев та О. Черняк² виокремлюють такі види референції:

- когеренція як несуперечливість;³
- когеренція як строге логічне слідування;⁴
- когеренція як просте слідування.

Когерентна теорія істини не є однорідною доктриною. Можна констатувати той факт, що заявлена теорія істини постає у трьох формах:

- філософській;⁵
- логічній;⁶

дійсності, реального стану справ. Так, на переконання Парменіда, думка про існування «небуття» є хибною, тією, що не відповідає дійсності, внутрішньо суперечливою, поскільки мислима ідея реальності небуття вже не є ідеєю небуття.

¹ Rescher N. The Coherence Theory of Truth. – Oxford : The Clarendon press, 1973. – 374 p.

² Лебедев М.В., Черняк А.З. Онтологические проблемы референции. – Москва : Праксис, 2001. – С. 113.

³ Якщо твердження-«кандидат на істину» не суперечить іншим висловлюванням, що вважаються істинними, то і це твердження є істинним.

⁴ Якщо те чи інше твердження логічно слідує із певної системи, себто його можна дедукувати із цієї системи.

⁵ Яка розглядає фактичність як когерентну систему.

⁶ Яка потрактовує істину в термінах узгодженості.

– логіко-епістемологічній.¹

Основоположним для принципу когерентизму, як видається, є поняття системи, поскільки властивість «бути істинним» для твердження в когерентній теорії істини означає, як вже згадувалося, бути узгодженим із системою інших тверджень в контексті окремо взятої наукової теорії.

Основними принципами когерентної теорії, на нашу думку, є:

- принцип когеренції (узгодженості), який кваліфікує, в разі його дотримання, те чи інше твердження як істинне;
- принцип контекстуальності, який визначає можливість встановлення істиннісного значення «істина» для того чи іншого твердження лише в контексті (зв'язку) з іншими твердженнями, а не одноосібно ізольовано;
- принцип несуперечливості: когерентна система істинних тверджень може функціонувати лише за умови цілісності та несуперечливості елементів такої системи у їх єдності;
- принцип повноти: для адекватного та об'єктивного опису фактичності, в системі когерентційних зв'язків теорії мають бути виразно представлені несуперечливість, зв'язаність та усебічність елементів-тверджень теорії, між якими присутній зв'язок логічної імплікації.

Ми вже побіжно зауважували, що причиново когерентна теорія істини постає із можливо неприйнятною дефініцією поняття відповідності, основоположного для кореспондентної теорії істини. Але, очевидно, що це не єдина підстава ревізії класичної теорії істини. Так, принаймні,

---

¹ Яка встановлює критерії істини як узгодженості висловлювань в контексті наукової теорії.

можна наголосити про існування ще декількох підстав критики чи-то неприйняття принципу кореспондування, зокрема, виголошені Р. Вокером:¹

- 1) принцип когеренції забезпечує від скептицизму в дусі Р. Декарта, а саме: якщо істина залежна не від відношення думки та фактичності, але конституїрована в межах ratio, то немає жодних підстав перейматися тим фактом, що світ-фактичність не буде співпадати із нашим уявленням про нього;
- 2) верифікаціонізм у деяких своїх проявах із необхідністю детермінує когерентизм;
- 3) антропоцентризм щодо понять та правил (в дусі І. Канта та Л. Вітгенштайна періоду «Філософських досліджень») у деяких своїх проявах із необхідністю детермінує когерентизм;
- 4) принцип когеренції потенційно уможливорює встановлення істиннісного значення тих висловлювань, для яких проблематичним видається їх співвіднесення із фактами дійсності, приміром, для висловлювань про історичні події або висловлювання про неспостережувані сутності.

Когерентна теорія істини відмінна від кореспондентної теорії, принаймні, у двох аспектах: по-перше, ці теорії описують не стільки відмінні відношення істинності, скільки відмінні умови істинності. Так, у когерентній теорії істини відношення істинності полягають у когеренції, а не відповідності, а умови істинності висловлювань – це множина інших істинних висловлювань, а не специфіка фактичності/дійсності. Так, недостатньо затверджувати когеренцію як просту несуперечливість. Цього, як видається, замало.

---

¹ Walker R. The Coherence Theory of Truth, Realism, Anti-Realism, idealism. – London and New-York : Routledge, 1989. – xi+247 p.

Аби говорити про дієвість принципу когерентизму, потрібно наголосити ще й на необхідності змістовних ймовірнісних зв'язків між твердженнями, які складають когерентну систему.¹ І в цьому випадку навряд чи нам будуть не те що цікаві, а доступні наші твердження щодо фактичності, принаймні, в їх універсумі. Здебільшого принциповим тут є питання тої причини чи-то причин, з яких ми підтримує ці і саме ці переконання-твердження про світ/фактичність. Як раз і виходить, що ми певні того, що наші переконання є більш менш узгоджені і тому постають як цілісна та гармонійна система когерентності. А це свідчить про домінацію не стільки когерентної теорії істини скільки про когерентну теорію обґрунтування знання. Парадоксально, але факт, що когерентна теорія обґрунтування знання не завше співставна саме із когерентною теорією істини, поскільки перша може послуговуватися будь-якою теорією істинності задля досягнення заaktuалізованих функцій та завдань.

Згідно з думкою послідовників когерентизму, не можна покладатися на обґрунтування поза системою переконань, поскільки будь-яке джерело обґрунтування має постати саме як система переконань суб'єкта перш ніж він зреалізує функцію обґрунтування, що наголошує на тому, що саме переконання, а не фактичність є джерелом обґрунтування. Відтак, когерентизм радше можна представити як інтерналістську позицію, а не екстерналістську.

Втім, існує незаперечувана підстава аби поставити під сумнів як когерентну теорію істини, так і її зв'язок з когерентною теорією обґрунтування. Суть її така: якщо й уявити, що когерентія множини переконань має силу верифікації істиннісних значень тверджень, сама істина потенційно може бути окреслена у термінах відповідності і бути власне такою. Виходить, що якщо істина постає як

---

¹ Bonjour L. The Structure of Empirical Knowledge. – Cambridge : Harvard University Press, 1985.

відповідність фактичності, то когеренція множини переконань не може бути критерієм істини, поскільки немає гарантії, що безкінечна несуперечлива множина переконань адекватно відповідає екстралінгвістичній реальності, фактичності.¹ Відтак, як наголошує А. Вайт,² ми не можемо вийти за межі множини наших переконань і порівнювати судження з фактами дійсності.

Аргументативно ми володіємо лише поодинокими фактами наявності/відсутності когеренції висловлювання S із множиною висловлювань M, яке становить систему наших переконань щодо якогось питання і ми не в змозі однозначно засвідчити (як і заперечити) відповідність того чи іншого висловлювання фактичності. Як видається, така аргументація містить, щонайменше, некоректний узус імплікації, поскільки із факту незнання щодо (не)відповідності судження фактові не слідує, що воно дійсно (не)відповідає дійсності.³

Отже, як бачимо, і кореспондентна і когерентна теорії істини визначають відмінні умови істинності висловлювань. Так, у відповідності до кореспондентної теорії істини такими умовами є властивості незалежного від свідомості та мови об'єктивного світу. А згідно з постулатами когерентної теорії істини, умовами істинності висловлювань є інші висловлювання. Способом, що визначає вибір тої чи іншої теорії можна уважати процес приписування істиннісного значення висловлюванням. Так, з позиції когерентизму, умовами істинності висловлювання є такі умови, за яких мовці як учасники комунікативного акту затверджують це

---

¹ Young J. A Defence of the Coherence Theory of Truth // Journal of Philosophical Research. – 2001. – Vol. 46. – P. 89–101.

² White A. Truth. Anchor books, Doubleday. Garden city, New-York, 1970. – P. 109–122.

³ Зауважимо, що в контексті віднайдення істиннісного значення висловлювань, тверджень тощо, важливо розрізнати два аспекти цього питання: по-перше, що означає для висловлювання «бути істинним» і по-друге, які умови приписування висловлюванню значення «бути істинним».

висловлювання у своїй мовленнєвій діяльності і лише за умови, коли усі учасники комунікації розуміють та розрізняють такого типу висловлювання як істинні.

Відтак, когеренція наших висловлювань/переконань із висловлюваннями/переконаннями інших учасників комунікації є чи не єдиною умовою істинності у тім стосунку, що вони умовами розрізнення та розуміння референції висловлювань. Отже, коли має місце затвердження того чи іншого висловлювання усіма учасниками дискурсу, таке висловлювання можна розглядати як умову істинності цього висловлювання. Когерентна істинність є сумісною із принципами алетичного реалізму.

Отже, підсумовуюче сказане, зауважимо, що дійсно в кореспондентній теорії істина детермінована відношенням знання до дійсності, тоді як у випадку із когерентною теорією – відношенням одних висловлювань до інших. Очевидно, що когерентність не є відношенням між будь-якими висловлюваннями або вже істинними. До того ж, приписування висловлювань S певній їх множини M перебувають у родо-видовому, контекстуальному відношенні і ніяк не можна говорити, що множина M та сукупність висловлювань S є неоднорідними та ізольованими сутностями. Відтак, у випадку когерентизму ми завше маємо справу із істинністю відносно тої чи іншої множини висловлювань, не обов'язково істинними в абсолютному, актуальному сенсі цього слова, а, радше, відносно, можливо істинними.¹

Чи можливо в цьому контексті розглядати властивість «бути істинним» відносно усіх знань? В такому випадку абсолютна істина може бути помислена (як дуже сильне нереалізоване припущення) як відносна щодо фундаментальності усіх наявних даних. Це заaktuалізовує висновок про ідентичність відносної та абсолютної істин

---

¹ Звісно, що вимога «бути істинним» для того чи іншого висловлювання S в контексті множини M не детермінує його істинність.

щодо спільної для них, універсальної умови – відповідності фактичності.

В контексті критики принципів когерентизму варто задатися питанням: якщо ми мислимо певну сукупність, множину когерентних висловлювань як систему, то якою має бути кількість таких висловлювань, аби її уважати системою? І ще: чи може бути така система підмножиною, елементом системи іншого порядку, що означає такі неповне, відносне затвердження істини. Якщо ми таки припустимо існування такої системи, яка повною мірою відображає, описує предикат істини, то таке припущення суперечитиме принципу неповноти, сформульованого К. Гьоделем.¹

Наслідково, це вочевидь оприявнює декілька наслідків:

- по-перше, проліферація висхідних засновків кожного разу, коли система вичерпувала б свої дедуктивні можливості виведення;
- по-друге, дедуктивне виведення із похідних, вторинних засновків, які самі постали як результат виведення із первинних засновків;
- по-третє, інтерпретувати когерентизм у термінах несуперечності² та/або нестроого логічного виведення.

---

¹ У відповідності до цього принципу, неможливим є формулювання універсальної істиннісної формули, із якої б можна було у дедуктивний спосіб вивести усі можливі істинні висловлювання. А відтак, розуміння принципу когерентизму як строгого логічного слідування не виправдовується.

² Щодо такого розуміння когерентизму існує низка проблем, описувані, зокрема, у термінах дискусії Поппера-Гемпеля: якщо наявний факт f , що підтверджує істинність тої чи іншої гіпотези H_1 та H_2 , то очевидним є те, що $(f+H_1+H_2)$ мають складати несуперечливу множину висловлювань. Приміром, H_1 – теорія гравітації Ньютона, а H_2 – теорія гравітації Ейнштейна, які хоча й мають спільні факти f , що підтверджують обидві ці теорії, але суперечливі у своїх висновках.

Отже, можна констатувати той факт, що когерентна теорія істини є релятивною і певним чином конвенційною теорією, що означає її прийнятність у тому чи іншому колі науковців.¹ А відтак, можемо чітко зауважити, що принцип когеренції напряду співставний із принципом кореспондування класичної теорії істини та прагматичними настановами корисності чи-то зручності тощо. Адже можливості аналізу ступеня істинності когерентної теорії імпліцитні самій теорії: чим більше елементів складають когерентну систему/теорію і чим сильніші зв'язки між ними, тим вищий ступінь істинності у цієї теорії і тим самим більш поцінованою є вона. Тим самим, когерентна теорія істини має враховувати аргументи як класичної (за фактом відповідності елементів фактичності, що і визначає певним чином ступінь істинності теорії), так і прагматичної (за фактом оцінки та суб'єктивної оцінки принципів та постулатів теорії) теорій істини.

1.4.3 Прагматична теорія істини.

Прагматична теорія істини сутнісно визначає істинним той носій істиннісного значення, який актуалізує результативність, корисність та практико-зорієнтований характер знання. Один із фундаторів прагматизму як такого і, відповідно, прагматичної теорії істини В. Джемс наголошував на прагматичному характерові використовуваних методів наукового пізнання задля отримання результативних та корисних знань.

Основні тези джемсової² (ширше – прагматичної) теорії істини, які базуються на ідеї радикального емпіризму,

---

¹ Це означає, що у будь-якої когерентної теорії може бути її альтернатива і досить часто доводиться обирати між цими альтернативами, ураховуючи ступінь їх істинності (і тут актуалізується принцип кореспондування) або ж послуговуючись суб'єктивними критеріями чи-то прагматичними міркуваннями.

² Джемс В. Прагматизм и его концепция истины // Джемс В. Прагматизм. – Київ : Україна, 1995. – С. 98–117.

себто – на ідеї очищення досвіду від раціонального тлумачення апріорних елементів, можна звести до таких:

(T₁) Істина постає в процесі перевірки ідей;¹

(T₂) Істина є тою сутністю, що має практичні наслідки і відповідає нашим сподіванням;

(T₃) Істина – це корисність;²

(T₄) Істина чимось нагадує «кредитну систему»: їй довіряють чи не довіряють за аналогією із банківською системою;³

(T₅) Істина має корелювати із попередніми істинами і новими фактами.⁴

Отже, в контексті прагматизму істина розуміється і визначається цілком в термінах «прагматичної максими» Ч. Пірса як настанови на перехід від спекулятивного, науково-логічної постановки проблеми об'єкту дослідження до експериментально-філософського напрямку її вирішення.

Б. Рассел, критикуючи прагматизм і, зокрема, його основоположний принцип корисності, наводить як приклад абсурдності деяких прагматистських установок наступну тотожність у значеннях:

---

¹ Ця теза заперечує абсолютний незмінний характер ідей, яким може бути приписана властивість «бути істинною». Ця властивість припасовується ідеї емпіричним шляхом, оскільки сама ідея не є ані істинною, ані хибною; вона просто наявна.

² Оскільки істина постає як засіб задоволення життєвих потреб, вона не може бути помислена у термінах самодостатнього існування чи-то мети. Навпаки, істина має слугувати, працювати, бути корисною. Отже, формула прагматизму така: те, що корисне – істинне, те що не корисне – не істинне.

³ Джемс В. Прагматизм и его концепция истины // Джемс В. Прагматизм. – Київ : Україна, 1995. – С. 103.

⁴ T₅ наводить місток між прагматичною та кореспондентною теорією істини, основоположним для якої є поняття відповідності фактичності/реальності. Реальність В. Джемс мислить як певну систему фактів, абстрактних сутностей, а також відношень між ними, інтуїтивно споглядуваних та пізнаваних. «Відповідність» ідеї фактичності В. Джемс розуміє процесуально, як вдалу реалізацію ідеї у події.

«Істинним є те, що існують інші люди»

та

«Корисно знати та бути певним того, що існують інші люди»,

на що Н. Решер¹ відреагував у той спосіб, вказавши, що Б. Рассел не розрізняє критерій істини та значення істини. Як видається, основоположним для потрактування істини як корисності є діяльнісний підхід, коли корисність знання не корелює із фактичністю, а відображає їх (знань) ефективність та практичну значущість, втілювану у праксисі. Про практичний характер істини прагматизму наголошує і знавець філософії прагматизму Н. Поліщук: «Не “стерильний” суб’єкт пізнання, який шукає усеохопну єдину істину у надлюдських, трансцендентних сферах буття, а реальний індивід, занурений у життєву практику, є агентом продукування ідей, що можуть претендувати на статус істини».² На думку К. Айдукевича, для прагматистської теорії істини основоположною є саме відповідність, але не фактичності, а «остаточним і невідкладним критеріям»,³ коли «наші розумові функції, наші переконання не позбавлені зв’язку з практичною діяльністю».⁴

Частково практичний характер прагматистських настанов пов’язують із сферою комунікації,⁵ зокрема, з ідеєю Ч. Пірса щодо мовної прагматики та вітгенштайнових «мовних ігор», коли останні постають як модель комунікації, що визначає істиннісні значення в процесі людської

---

¹ Rescher N. The Coherence Theory of Truth. – Oxford : The Clarendon press, 1973. – 374 p.

² Поліщук Н. Філософія прагматизму. – Київ : Український центр духовної культури, 2012. – С. 40–41.

³ Айдукевич К. Проблема істини // Айдукевич К. Проблеми і напрями філософії. Теорія пізнання. Метафізика. – Київ : Освіта України, 2010. – С. 17.

⁴ Там само. С. 21.

⁵ Микешина Л. Философия познания. Полемические главы. – Москва : Прогресс–Традиция, 2002. – С. 117.

діяльності.¹ На маргінесі ХХ та ХХІ ст. Г. Патнем² здійснив «реабілітацію та реінтерпретацію» прагматизму, відновлюючи «історичну правду» про прагматизм, позбуваючись тим самим спотворення суті прагматизму позитивістською його критикою, зокрема, й в частині розуміння поняття істини. Інтерпретування останньої відбувається у термінах не тільки і не стільки «корисності», задовольняючої наші потреби та викликаючи бажання їх задовольнити, а й «відповідності» як активний стан, «оперування реальністю» а не просте її калькування.

Прихильники прагматизму не вважають себе відкривачами Істини, яку варто наслідувати як сталий зафіксований критерій наслідування. Прагматизм постає як певного роду дискурс взаємозбагачення через комунікативні стратегії філософів, збагачуючи тим самим й інтелектуальний горизонт мислення. Акцентування філософами-прагматистами питання істини та ін. принагідно до соціальних практик зміщує поняття практичності філософії у досягну кожному суб'єктові пізнання площину дискурсу. А відтак, філософія у прагматиків постає не стільки як інструменталістська сутність, а як «культурна політика», як її (філософію) розуміє Р. Рорті. Виходячи з цього, авторитет таких концептів як «реальність», «істина», «досвід», основоположних для філософії прагматизму, не є довічним, а лише одним із варіантів соціальних практик, мовних ігор чи-то форм життя.

1.4.4 Семантична теорія істини

Логічною експлікацією кореспондентної теорії істини є семантична теорія, сформульована польським логіком та

---

¹ Іншими словами, мовні ігри знову-таки послуговуючись вітгенштайновою термінологією можна позиціонувати як «форми життя».

² Putnam H. Pragmatism: An Open Question. – Oxford, Cambridge : Blackwell, 1994. – P. 5.

філософом А. Тарським.¹ Теорія істини підставовим має комплекс нелогічних факторів, які оприявнюють той факт, що емпіричне знання не є універсальним ні в смислі джерела пізнання, ні в смислі критерію істинності знання. Одночасно, абстрагування системи теоретичного знання усе більше не корелює із принципом відповідності, коли проблемним стає віднайдення референтів у фактичності.²

Відтак, очевидним є той факт, що істинність теоретичних та емпіричних висловлювань є неоднаковою, що має враховувати факт розуміння дійсності у дещо розширеному сенсі, коли її складають не тільки емпіричні об'єкти, а й теоретичні конструкти. Виходячи з такого розуміння, можемо побіжно визначити поняття семантичної істини як відношення між судженнями та абстрактними об'єктами.

Семантична теорія істини А. Тарського повсюдна на атомарні висловлювання і для реалізації якої актуальними є такі передумови:

- універсум теорії є непустим;
- усі терміни в алфавіті теорії позначають об'єкти в універсумі цієї теорії;
- функція істинності визначена в універсумі цієї теорії.

Аналізуючи мову, в якій представлені так звані «пусті», «нульові» поняття, встановлення істиннісного значення висловлювань із такими термінами є вкрай проблематичним. А відтак, постає необхідність імпліцитного (позаемпіричного) визначення істиннісного значення, виходячи із логіко-теоретичної специфіки теорії.

---

¹ Тарский А. Семантическая концепция истины и основания семантики // Аналитическая философия: становление и развитие. – Москва : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 90–129.

² Мова емпіричного знання, відображаючи фактичність, лишається затребуваною в контексті кореспондентної теорії істини, тоді як теоретичні судження є істинними у випадку їх застосування для виведення істинних емпіричних суджень.

В цьому контексті актуальною є дистинкція стандартної та нестандартних теорій істини.¹ Стандартною теорією істини є теорія А. Тарського для екстенціональної об'єктної мови в екстенціональній метамові. Нестандартними теоріями істини є модифікації та інтерпретації теорії А. Тарського, зокрема:

- 1) теорії істини для неекстенціональних об'єктних мов в екстенціональній метамові;
- 2) теорії істини для неекстенціональних об'єктних мов в неекстенціональній метамові;
- 3) теорії істини, основоположним для яких є підстановна (не об'єктна) інтерпретація кванторів.

Стандартна теорія істини А. Тарського є певною мірою відповіддю на славнозвісний парадокс «Брехун», який польський логік та філософ прагне здолати у термінах об'єкт-мови та метамови. На думку автора розглядуваної теорії, вона (теорія істини) має відповідати декільком вимогам:²

- 1) бути формально коректною (несуперечливою);
- 2) бути матеріально адекватною;
- 3) має бути чітко розмежовані об'єкт-мова та метамова;³

---

¹ Очевидно, що і стандартна і нестандартні семантичні теорії істини виконують такі функції: 1) дефініціонують істиннісний предикат для природних мов; 2) об'єктно заміщують істиннісні предикати для побудови тої чи іншої редукціоністської програми; 3) уживають дефініційований предикат істини для вирішення логіко-філософських проблем, таких як: інтерпретація поняття значення, логічного слідування, матеріальної адекватності та інших.

² Тарский А. Семантическая концепция истины и основания семантики // Аналитическая философия: становление и развитие. – Москва : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 91.

³ Об'єкт-мова має бути такою знаковою системою, логічна структура якої передбачає точний та вичерпний опис; водночас, метамова має бути багатшою за своєю описовою, семантичною потенцією за об'єкт-мову. Ця умова необхідна аби уникнути невизначеності та суперечливості логічної структури природної мови, інакше можливі

Важливим, на думку А. Тарського, чітко розрізнення того, про що мовиться у реченні і власне речення,¹ у якому йдеться про дещо. Так, речення можна проаналізувати принаймні у двох аспектах: як власне ім'я і в контексті його змісту.² Узагальнену, формальну інтерпретацію теорії відповідності А. Тарський представляє у вигляді «еквівалентності типу Т», або «схеми Т».³

(Т) Х істинне тоді і тільки тоді, коли р.⁴

Дотримання принципу матеріальної імплікації є недостатнім для задовільної дефініції поняття істини. Як вже зазначалося, іншою такою умовою є вимога формальної несуперечливості або коректності речення/висловлювання, яка ігнорується через використання самореферентних висловлювань, як це має місце у випадку із парадоксом «Брехун».

ситуації появи самореферентних висловлювань як умови семантичних парадоксів. Розрізнення двох рівнів мови (об'єкт-мови та метамови) має бути таким, аби в кожній з них не уживалися поняття іншої мови. Отже, алфавіт об'єкт-мови не мусить містити семантичних понять на кшталт «істинне». Семантичні поняття можуть бути уведені до метамови у два способи: як висхідне, коли його властивості описувані системою аксіом і через визначення, як це робить А. Тарський. Перший спосіб є прийнятним за умови побудови самодостатньої дедуктивної семантичної теорії із власною системою аксіом із спеціально доведеною несуперечливістю та повнотою теорії.

¹ Речення в теорії А. Тарського постають як логічні об'єкти, до яких застосовний термін «істинне»: речення є суб'єктом, а «істинне» – предикатом.

² Для виокремлення імені речення уживається такий технічний знак, як «». Принагідно до прикладу, який наводить А. Тарський, це можна записати у такий спосіб: « Речення «Сніг білий» істинне тоді і тільки тоді, коли сніг білий», де «сніг білий» є ім'ям речення, а сніг білий – його змістом.

³ Схема Тарського.

⁴ Де Х – ім'я речення, а р – його зміст. Саме «еквіваленція типу Т» є матеріально адекватною.

Поскілки природній мові властиві такі ознаки як нечіткість, семантична замкненість та ін., А. Тарський пропонує дефініцію поняття істини у термінах логічної несуперечливості формальних, а не природних мов. Формальна мова, в контексті якої буде сформульована адекватна дефініція істини має відповідати певним умовам:¹

- 1) вона має містити відповідний алфавіт;
- 2) алфавіт не може містити імена речень та терміни, що позначають семантичні відношення;
- 3) вона має мати строгі правила синтаксису для формулювання істинних аксіом.

Поскілки одним із завдань А. Тарського було створення метода семантичного обґрунтування і дослідження семантичних властивостей формальних система, а «істинність» є семантичною властивістю, постає питання щодо можливості побудови формально коректної та адекватної, несуперечливої дефініції поняття істини.

Як вже зазначалося, необхідною умовою такої дефініції є розмежування об'єкт-мови та метамови. Не викликає сумнівів, що функції метамови можна викласти у такій редакції:

- метамова має бути достатньою для вираження синтаксичної термінології об'єкт-мови, а також її логічних засобів, що означає, що метамова мусить мати ім'я для кожного символу об'єкт-мови;
- метамова мусить позначати ту предметну область об'єкт-мови, в межах якої інтерпретуються її (об'єкт-мови) мовні вирази разом з аксіомами формальної теорії;
- метамова мусить мати засоби вираження та опису відношень між висловлюваннями в

---

¹ Узагальнено це можна висловити так, що для формальної мови небажаною (забороненою) є аналітика семантики цієї мови і, зокрема, для актуалізація питання істинності формальної мови засобами цієї мови.

межах об'єкт-мови та її предметною областю, а поскільки такі відношення описувані у термінах семантичних понять, метамова мусить містити і їх.¹

Очевидним утрудненням у побудові формальних мов для визначення предикату істини є той факт, що:

- ці мови можуть різнитися висхідними категоріями та способами конструювання похідних;
- ці мови можуть різнитися за своїми синтаксичними та семантичними категоріями;
- ці мови можуть різнитися за кількістю означаючих категорій.

Отже, завдання створення семантичної системи без антиномій та несуперечливо визначити істиннісний предикат, зокрема, й через розрізнення об'єкт-мови та метамови в цілому польським логіком та філософом було виконане. Дослідження А. Тарського заактуалізували збільшення в рази аналітики проблеми істини, в тому числі, і вивчення його семантичної теорії. Як видається, семантична теорія істини А. Тарського постає у двох своїх аспектах: з одного боку – вона є математичною теорією і схарактеризовує великий обсяг математичних результатів, зокрема, у площині теоретико-модельної семантики; з іншого боку – теорія має вагомий філософський резонанс, поскільки, як переконані деякі філософи, чітко визначає сутність предикату істини. Зокрема, К. Поппер² завдячує А. Тарському більш чіткому та структурованому розумінню поняття істини, коли він уже не має сумнівів щодо сутності істинності та хибності.

А чи насправді це так, чи є семантична теорія А. Тарського теорією істини в гносеологічному сенсі? Таке питання постає через те, що для А. Тарського істина є

---

¹ А. Тарський доходить такого визначення у термінах виконуваності та моделі.

² Поппер К. Логика научного исследования: — Москва : Республика, 2005. – С. 253.

здебільшого засобом вирішення технічних, а не філософських проблем. Вона постає як епістемологічно та філософськи нейтральна категорія. Очевидно, автор семантичної теорії послуговувався двома мотивами для її формулювання: наявність парадоксів, пов'язаних із поняттям істини і, відповідно, скептичне ставлення до нього, а також тенденція підмінити поняття, уживаючи поняття «істина» в інших значеннях як-то підтверджуваність, визначуваність тощо.

Тим не менше, теорія польського логіка зустріла і чимало критичних зауважень на свою адресу, зокрема, з боку Х. Філда¹ та Я. Хінткіки.² Так, Х. Філд не уважає, що А. Тарському вдалося чітко визначити поняття істини. На його переконання, польський логік редукує поняття істинності до інших понять водночас не пояснюючи їх. Тому, як зауважує Х. Філд, семантична теорія істини приймається лише тими, для кого прийнятними є семантичні поняття.

Х. Філд наголошує на тому, що А. Тарський не дає дефініції поняття «істина» у не-семантичних термінах, а відтак, вибудовує своє визначення, в якому істина визначається в термінах первинної денотації і яка (істина) залежна від значень змінних та імен, які складають мову *L*. Аргументація Х. Філда вибудовується із застосуванням ним поняття «корелативності»

- сингулярних термінів;³
- предикативних виразів;⁴
- функціональних виразів.⁵

---

¹ Field H. Tarski's Theory of Truth // The Journal of Philosophy. – 1972. – Vol. 69, № 13. – P. 347–375.

² Хінткіка Я. Проблема истины в современной философии // Вопросы философии. – 1996 – № 9. – С. 46–58.

³ Сингулярні терміни є корелативними у випадку позначення ними обома одного і того самого об'єкту.

⁴ Предикативні вирази є корелативними у випадку, якщо вони мають спільний (один) екстенціонал.

⁵ Функціональні вирази є корелативними у випадку їх виконуваності одною і тою самою парою об'єктів.

Виходить, що для адекватного перекладу терміна t_1 мови L_1 на термін t_2 мови L_2 мають бути виконані умови:

- 1) t_1 кореферентний t_2 ;
- 2) t_2 не містить семантичних термінів.

Х. Філд аналізує речення польського логіка щодо визначуваності смислу виразу його формою. Природним мовам, як вже зазначалося, властиві неточність, неясність, багатозначність та ін. через уживання в їх контексті вказівних слів, індексикалів тощо. Тоді як семантичні властивості на кшталт «істина» та «значення» та ін. стосуються, приписуються тим чи іншим типам висловлювань взагалі, а не конкретно кожному, як це видається наслідковим із теорії А. Тарського.¹

Другим аспектом аналітики Х. Філда теорії А. Тарського є фізикалістська² інтерпретація семантики. Заувага американського філософа стосується того, що семантична теорія є незадовільною з тієї причини, що польський логік не визначив істину у суто (строго) фізичних термінах. Фізикалістська редукція семантичних понять вимагає дещо більшого, ніж простого перекладу семантичних термінів на мову логіки чи-то фізики. Хоча й сам Х. Філд припустився помилки: він захопився критикувати теорію А. Тарського, послуговуючись фізикалістським аргументом, а не аргументом композиційності, основоположним для нього.³

Іншим критиком семантичної теорії істини А. Тарського і фінський логік та філософ Я. Хінтіка. Він вважає вичерпаними та догматичними дворівневу семантику⁴ та принцип композиційності значення. На його переконання,

---

¹ В цьому контексті Х. Філд визнає першочергову роль мови і залежність істиннісних значень від системи мови і в чому він погоджується із автором семантичної теорії істини.

² Сутність фізикалізму можна визначити у той спосіб, що усі нефізичні сутності та явища пояснювані у термінах фізичних фактів.

³ McDowell J. Physicalism and primitive denotation: Field on Tarski // Erkenntnis. -1978. - № 13. - Р. 131-152.

⁴ Об'єкт-мова - метамова.

недоліком традиційних методів семантичних досліджень полягає в тому, що аналіз проблеми співставлення та співвідношення мови та конституйованої моделі світу відбувається через уживання статичних зв'язків (таких як «оцінка», «інтерпретація» тощо), тоді як такі зв'язки вочевидь не є природними але конституйовані праксисом людської діяльності.¹ Для розуміння реальних механізмів функціонування мови необхідним є дослідження процесів співставлення та співвідношення мови та конституйованої моделі світу.

Досягнення цієї мети можливе в контексті запропонованої фінським логіком теоретико-ігрової семантики. Так, в GTS² із кожним реченням S асоціюється гра двох гравців: «Я» та «не-Я» («Природа», фактичність). S є істинним в тому чи іншому світі w тоді і тільки тоді, коли «Я» має виграшну стратегію в цій грі в цьому світі, незалежно від стратегії «не-Я». Відтак, аби встановити істиннісне значення S(w), «Я» має програти гру, навпереміж між ролями «Я» та «не-Я». Саме акт програвання і є діяльнісним у встановленні істиннісного значення S(w).

Отже, аналіз філософських уявлень про істину з точки зору функціональності теорій істини, їх місця та ролі у системі наукового (пі)знання, уможлиблює виокремлення так званої «епістемічної істини», яку складають кореспондентна, когерентна та прагматична теорії; «онтологічної істини», що включає до свого дискурсу кореспондентну та прагматичну теорії, а також «логічної істини», побудованої на принципах когерентизму.

Семантична істина, маючи суттєві відмінності від усіх інших істин, тим не менше, пов'язана із кожною з них. Поскільки будь-яка теорія окрім синтаксису має ще й семантику, або інтерпретацію значень та смислів термінів та

---

¹ Хинтикка Я. Логико-эпистемологические исследования. – Москва : Прогресс, 1980. – С. 448.

² Основними поняттями теоретико-ігрової семантики є: семантична гра G, пов'язана із певним висловлюванням S мови L, прийнятна модель M для L, а також стратегії виграшу гравців у G.

тверджень самої теорії, постільки специфічний статус семантичної теорії істини визначуваний тою функціональною роллю, яку ця теорія виконує для обґрунтування і застосунку формальних засобів експлікації філософськи важливих концептуалізацій.

Необхідність науки позбутися «демона метафізики» породжує численні дуалізм на кшталт об'єкт-мови та метамови (А. Тарський), значення та смисл (Г. Фреге), екстенціональні та неекстенціональні контексти (В. Куайн) та ін. А будь-яке цілісне семантичне дослідження стикається із фактом неспроможності його пояснення власне у самій цій мові і, отже, потребує зовнішніх чинників аби визначитися із онтологічною проблематикою, такою «незручною» для семантики та семантичної теорії істини зокрема.

Сама ж можливість реалістського визначення істини фундаментально пов'язана із конституюванням уявлень про фактичність, що здійснюється в процесі формування мови та концептуального каркасу. Саме в цьому випадку істина стає співмірним та досяжним суб'єктові знанням, коли істинним висловлювання є не само по собі, а у відповідному горизонті, контексту його ужитку.

Отже, поняття істини є неабияк важливим для наукового реалізму, яке розкриває сутність, структуру, динаміку та мету науки та наукової діяльності.

Реалістська парадигма і конституйовані нею теорії істини, передусім, класична, зазнали нищівної критики, а саме по суті актуалізації:

- концептуальної невизначеності принципу відповідності;
- недовизначеності теорій емпіричними фактами;¹

---

¹ Мова йде про еквівалентні з точки зору підтверджуваності емпіричними фактами але артикулюючи при цьому різні теоретичні об'єкти теорії, коли безглуздим стає будь-яке затвердження істинності таких теорій.

- «песимістичної метаіндукції»;¹
- теоретичної насиченості емпіричним фактажем;²
- несумірності наукових теорій.³

Вразливість реалізму та конституційованих ним теорій істини спричинили той факт, що дехто став убачати в ньому ознаки метафізичності та догматизму, та заaktuалізувала потребу віднайти такі реалістські концепції, які б не прив'язувалися б до поняття істини, а саме:

- структурний реалізм (Дж. Воррол);⁴
- природна онтологічна настанова (А. Файн);⁵
- конструктивний емпіризм (Б. ван Фраасен).⁶

Хоча апогей дискутування з приводу принципів реалізму й припав на 60-70 рр. ХХ ст., і на сьогодні ця тема є однією з ключових в контексті аналітичної філософії науки.

---

¹ Реалістська ідея успішності науки суперечить розвою самої науки, коли ті чи інші теорії певний час були емпірично успішними а назагал виявилися хибними. Цю інтуїцію можна подовжити і на сучасні теорії, які в майбутньому можуть виявитися хибними. А відтак, затверджуємо відсутність зв'язку між емпірично успішною теорією та її істинністю.

² Мова йде про залежність емпіричної перевірки теорій від самої цієї теорії, що знову-таки сумнівним представляє процедуру встановлення істиннісного значення тверджень наукової теорії.

³ Кожна наукова теорія постає на своїй власній онтології.

⁴ Єдино реально інтерпретованими є математичні формалізми, що відображають структуру неспостережуваного світу.

⁵ Усі філософські інтерпретації істини є неприродним доповненням науки.

⁶ Метою науки є не віднайдження істини, а емпірична адекватність теорій.

1.5 АНТИРЕАЛІСТСЬКІ (ФУНКЦІОНАЛЬНІ) ТЕОРІЇ ІСТИНИ

Наступним, актуальним для нашого дослідження є не стільки розрізнення теорій істинності на реалістські та антиреалістські, інфляційні та дефляційні, скільки проаналізувати їх можливу кореляцію та взаємозв'язки. Так, зокрема, реалістські (інфляційні) теорії істинності ґрунтуються на принципі належності істиннісного значення усім його носіям, незалежно від того чи це речення, чи пропозиції, переконання тощо. Теорії істинності реалістського типу постулюють три основоположних принципи, які розкривають субстанційний характер істиннісного предикату:

- 1) принцип бівалентності;¹
- 2) принцип трансцендентності;²
- 3) принцип вічності або незмінності.³

Дефляціонізм та дефляційні теорії істинності заперечують не тільки реалістську тезу про незалежність світу від свідомості, а й наведені три принципи. Але варто зазначити, що дефляціоністи відкрито не відкидають і не приймають якусь із цих позицій. Скоріш за все, вони лише пояснюють принципи функціонування предиката істини, визначаючи, що значить мати властивість «бути істинним» для будь-якого носія істиннісного значення. А це не означає, що дефляціонізм відкрито підтримує або реалістську парадигму істини, або антиреалістську,⁴ хоча ми й схильні до думки, що дефляціонізм таки ближчий до антиреалістських настанов.

---

¹ Існування лише двох істиннісних значень: істини та хиби.

² Наявність істиннісного значення у його носіїв не передбачає нашого знання щодо цього факту

³ Незмінність істиннісного значення.

⁴ Принаймні, ми можемо констатувати факт наявності вибору між реалізмом та антиреалізмом у представників дефляціоністського напрямку, на відміну від прихильників алетичного субстанціоналізму (реалізму, інфляціонізму).

	Інфляціонізм	Дефляціонізм
Реалізм	1	0/1
Антиреалізм	0	1/0

В сучасній аналітичній філософії дефляціонізм може розглядатися як альтернативна точка зору щодо дефініцій поняття істини. Хоча деякі принципи дефляціонізму вже подибуємо у Г. Фреге, його основоположні ідеї вочевидь оприявнилися не так вже й давно.

Ми дотримуємося такого визначення дефляціонізму: це теорія істини, згідно з якою остання розуміється як метафізично пусте поняття але із певними логічними та лінгвістичними функціями, виконуваним ним у мові¹ та пояснюване за допомогою схеми еквівалентності ES. Основоположним принципом дефляціоністських теорій є теза про те, що істина взагалі не має метафізичної сутності, що означає, що істина не є властивістю того чи іншого об'єкту або ж істина є властивістю але в обмеженому сенсі.

Існує думка, на наше переконання – слухна, віднайдення сутнісних характеристик істини не може бути зреалізоване через відсутність таких. Прихильники тої чи іншої теорії істини² всупереч дефляціонізму, наголошують на тому, що підтримувану ними теорію істини формально можна виразити у такий спосіб:

p є істинним тоді і тільки тоді, ($\equiv$) коли
 p властива якість Q ³

Відтак, класична (реалістська) теорія істини передбачає наявність відповідної спільної якості, властивості в усіх носіїв істиннісного значення. На противагу їй, прихильники дефляціонізму (ширше – антиреалізму)

¹ Приміром, семантичне сходження, узагальнення тощо.

² Їх прийнято називати «субстанціалістами» поскільки вони визнають сутнісний характер істини.

³ Відношенням між двома частинами цієї субстанціалістської схеми теорії істини може бути як матеріальна еквівалентність, так і необхідна тотожність. А під властивістю Q можна розуміти, приміром, відповідність станів справ, фактичності у екстралінгвістичній реальності.

заперечують наявність будь-якої метафізичної сутності істини, а також відповідної спільної якості, властивості носіїв істиннісного значення.

Отже, в контексті дефляціонізму стверджувати про істинність висловлювання означає просте ствердження смислу висловлювання. Так, засвідчити, що «Сніг білий» істинне або ж істинним є те, що сніг білий просто позначає, що сніг білий і це все суттєве, що можна сказати про істинність висловлювання «Сніг білий».

На переконання прихильників дефляціонізму та дефляційних теорій істини,¹ усі теорії істини є помилковими і єднає ці теорії одна спільна помилка, а саме – вбачати в істині певну субстанційну властивість. Отже, ті філософи, які шукають сутність, природу істини, шукають те, чого немає.

Дефляціонізм – доволі популярний підхід до істинності у ХХ ст.² і експліцитно представлений іменами Г. Фреґе, Ф. Рамсея, А. Айєра, В. Куайна, П. Горвіча та інших. Очевидно, що висловлювання за формою

«р істинне» або «істинним є р»

не додає ніякого смислу. Якщо я стверджую, що Т. Шевченко є автором «Кобзаря» або ж що пропозиція «Т. Шевченко є автором «Кобзаря»» істинна, то я додатково того, що Т. Шевченко є автором «Кобзаря» нічого не стверджую. Аналогічно, якщо я заперечую, затверджую хибність того що Т. Шевченко є автором «Лісової пісні», то я не стверджую більше ніж те, що Т. Шевченко не писав «Лісової пісні». Із цього слідує, що «істинне» та «хибне» нічого не позначають але є стверджувальними чи заперечувальними знаками.

---

¹ Можна виокремити цілу низку дефляційних теорій, єдиних по духу але відмінних по суті: теорія надлишковості (redundancy) істини, безістинна (no-truth) теорія, мінімалістична (minimalist) теорія, дисквотаційна теорія та ін.

² Популярність дефляціонізму можна пояснити, по-перше, його антиметафізичністю, а по-друге тим, що оператор істинності розуміється як семантичне поняття нарівні із значенням, змістом, референцією тощо.

Відтак, не існує і не може бути логічної проблеми щодо сутності істини.¹

Анульована сила істиннісного предикату вочевидь приявна у схемі А. Тарського

«Сніг білий» істинне, тоді і лише тоді, коли сніг
білий

Лапки в подібних випадках використовуються для розрізнення мовлення про слова та мовлення про об'єкт. Цитата є ім'ям речення, яке містить ім'я снігу, а саме – «сніг». Говорячи, що це речення є істинним, ми називаємо сніг білим, а сам істиннісний предикат є інструментом «зняття лапок» (disquotation).²

Дефляціонізм щодо істини має декілька формулювань, проліферуючи дефляційні теорії істини, спільним для яких є застосування ними так званої схеми еквівалентності:

$ES \text{ } p^3$ є істинним, якщо і тільки якщо p .

Упевнено можна сказати про те, що дефляціоністи не вважають ES експліцитним визначенням істинності (визначення в інших термінах), оскільки ES взагалі не є визначенням і крім того дефляційні теорії не дають точного визначення істинності. Те, що вдається дефляціонізму, так це точне визначення того, що значить «бути істинним». Філософи-дефляціоністи торують шлях імпліцитного визначення істинності.

З-поміж дефляційних теорій та теорій, близьких до дефляціонізму є й такі, що не послуговуються ES , зокрема, експресивізм, згідно з яким вирази типу « P істинне» не затверджує «істинність» P , хоча за формою здавалося б і мало. Єдине, так це те, що « P істинне» унаочнює готовність мовця стверджувати P .

Отже, в межах експресивізму мати істиннісне значення «бути істинним» означає не що інше, як вираження

---

¹ Ayer A. The Criterion of truth // Analysis. – 1935. – № 3. – P. 28–32.

² Куайн У. Філософія логіки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабілітація», 2008. – 192 с.

³ Де p є ім'ям « p ».

власного ставлення до того чи іншого висловлювання; згода комуніканта з цим висловлюванням і готовність його (висловлювання) стверджувати. Уточнімо, що згода із тим чи іншим висловлюванням означає його прийняття, як прагматична умова взаємної заміності. Так, якщо мовець затверджує істинність «р», це означає його прийняття «р» і навпаки. Таке формулювання напозір нагадує схему еквівалентності але поінтерпретованої у термінах прагматичності.¹

Іншою версією, яка не приймає ES є просентенціалізм, або просентенціальна теорія істини.² Згідно з цією теорією, речення з предикатом «істинне» - це місцеречення (prosentences), як засіб досягнення анафоричної перехресної референції до речень, виголошених до цього в комунікативному акті.³

Приміром, візьмемо висловлювання

«Сміт прагнув стати власником п'єцерії, але за складних обставин він відклав реалізацію цієї ідеї», в якому ми інтерпретуємо «він» як займенник, анафорично залежний від попередньо уживаного імені «Сміт».

Отже, і експресивізм і просентенціалізм дуже близькі дефляційним теоріям істини, а в ужитку деяких термінів – можуть бути позначені як дефляційні. Тим не менше, важливою відмінністю експресивізму і просентенціалізму від дефляціонізму є логічна структура речень типу «Р істинне». Дефляціоніст «"P" істинне» розуміє як властивість, виражену словом «істинне» і що належить предметові, позначеному «Р».

---

¹ Така схема може бути поіменована як «експресивістська форма схеми еквівалентності».

² Grover D., Camp J., Belnap N. A Prosentential Theory of Truth // Philosophical Studies. – 1975. – № 27. – Р. 73-125.

³ Так само займенники є засобом досягнення анафоричної перехресної референції до імен. Так само, як займенники непрямо сигніфікують імена (в широкому сенсі цього слова), уживані раніше, так і істиннісний предикат сигніфікує раніше уживані висловлювання.

Виходить, згідно з дефляціонізмом, «*P* істинне» засвідчує те, що *P* істинне. Так само як «Апельсини помаранчеві» засвідчує факт того, що апельсини помаранчеві, або «Сміт палить» засвідчує факт того, що Сміт палить. І експресивізм і просентенціалізм заперечують такий підхід дефляціоністів, хоча й з різних причин. Так, згідно експресивізму, «*P* істинне» можна правильно поінтерпретувати навіть і не в суб'єктно-предикатній формі, що до того ж не затверджує факт істинності *P*. З точки ж зору просентенціалізму, поки «*P* істинне» має суб'єктно-предикатну структуру, помилковим буде інтерпретування його як відносно *P*.

Однозначно, що різноманітні способи інтерпретації ES породжують різні версії дефляціонізму. І тут постає питання: що саме позначають окремі випадки ES, до чого саме можна приписати імена? На це питання, принаймні, є дві відповіді і які тим самим визначають версії дефляціонізму. Згідно з першою відповіддю, окремі випадки ES стосуються речень, в якому його ім'я може бути кватативно сформульовано.¹ Так «"Сальєрі вбив Моцарта"» є ім'ям речення «Сальєрі вбив Моцарта».

Такий підхід можна поіменувати як «сентенціалістська версія дефляціонізму» із відповідними випадками ES, як-то

ES-sent «*P*» істинне тоді і тільки тоді, коли *P*.²

Існує також й інша версія дефляціонізму – пропозиціоналістська, коли в окремих випадках ES йдеться не про речення, а про пропозиції і де іменами пропозицій є або можуть бути прийняті як такі вирази типу «пропозиція, що *p*». Так, «пропозиція, що «Сальєрі вбив Моцарта» і іменем для пропозиції, що Моцарта вбив Сальєрі.

ES-*prop* Пропозиція, що *P* – істинна,
якщо і тільки якщо *P*.

---

¹ Взятє в лапки.

² Висловлювання «Сальєрі вбив Моцарта» істинне тоді і тільки тоді, коли Сальєрі вбив Моцарта.

Отже, інтерпретувати ES чи-то як ES-sent чи-то як ES-prop означає підтримувати різні версії дефляціонізму. З іншого боку, дефляційні теорії так чи інакше інтерпретуючи сутність еквіваленції, паралельно інтерпретують й випадки ES як різноманітні твердження. Так, для сентенціалістів ES-sent засвідчує, що «"Сальєрі вбив Моцарта" істинне» означає те саме, що і «Сальєрі вбив Моцарта». Для пропозиціоналістів же ES-prop засвідчує, що «пропозиція, що Сальєрі вбив Моцарта істинна» означає те саме, що і «Сальєрі вбив Моцарта». В обох випадках і ліва і права частини речення є лише матеріально еквівалентними, хоча в ідеалі це мала б бути необхідна еквівалентність.

Відтак, розрізнення матеріальної, необхідної та аналітичної еквівалентності у поєднанні розбіжностей між сентенціалізмом та пропозиціоналізмом актуалізує декілька версій дефляціонізму:

ДЕФЛЯЦІОНІЗМ	Сентенціональний	Пропозиціональний
Аналітичний	теорія надлишковості (redundancy) істини; безістинна (no-truth) теорія	
Матеріальний	дисквотаційна теорія істини	
Необхідний	мінімалістична теорія істини	

Як вже нами відзначалося, одна з ідей дефляціонізму в тім, що ES імпліцитно визначає поняття істини, що схарактеризовує останню як зайве непотрібне і непринципове поняття, що й засвідчує назва теорії – теорія надлишковості істини.

Не без впливовості Ф. Рамсея апологети дефляціонізму зауважують, що прийняття дефляціоністської позиції уможливорює ґенералізовані узагальнення на противагу ужитку логічних засобів безкінечної кон'юнкції. Так, приміром, Н. певен, що К. є знавцем в галузі природничих наук і тому йому можна довіряти у всіх його висновуваннях. Хоча це і не означає, що Н. розуміє усе, що говорить К. Для цього Н. потрібен певний спосіб вираження безкінечної кон'юнкції, який можна втілити у форму:

1. Якщо К. говорить, що веселку складають сім кольорів, то значить, що веселку складають сім кольорів.
2. Якщо К. говорить, що веселку складають шість кольорів, то значить, що веселку складають шість кольорів.
3. Якщо К. говорить, що веселку складають п'ять кольорів, то значить, що веселку складають п'ять кольорів і так далі.

На кінець, ця безкінечна кон'юнкція може бути представлена як твердження, чий квантор загальності ($\forall$) повсюдний на пропозицію «Кожній пропозиції x , все те, що говорить К. = x , то значить, що x – істинне»,¹ яка уможливорює зрозуміти переконання Н. і його довіру висловлюванням К. Отже, надважливим для дефляціоністів є зрозуміти, чому взагалі нам наявне поняття істини і позначити надвелику роль цього поняття у побудові генералізованих узагальнень, що і становить раціональне основоположення поняття істини.

Як ми вже встановили, основоположна ідея дефляціонізму – істина не є властивістю, а відтак, якщо пропозиція й істинна, то неправильним буде стверджувати, що пропозиція має таку властивість як «бути істинною».

Розглянемо дві істинні пропозиції:

(*) Київ – столиця України

(**) Місяць – супутник Землі

Чи є ці пропозиції істинними? Точніше, чи мають вони обидві таку властивість як «бути істинними»? Звісно, що так. В цьому контексті дефляційна теорія не заперечує субстанційність істини, те, що вона є властивістю. Виходить, отже, що істина – така властивість, яка наявна в усіх істинних пропозиціях.

З іншого боку, коли ми затверджуємо факт наявності деякої властивості F у множини об'єктів, інтуїтивно ми розуміємо і факт наявності генералізованого пояснення, чому цим об'єктам властива ознака F . Саме за цією логікою

---

¹ Все, що говорить К. – істинне.

дефляціоністи заперечують субстанційність істини, те, що істина – це властивість. Так, у нашому прикладі

(*) Київ – столиця України

істинність цієї пропозиції виправдовує, доводить те, що місто Київ є столицею такої держави як України і, відповідно, історія цієї держави. А істинність пропозиції

(**) Місяць – супутник Землі

верифікує факт того, що планета Земля має власний супутник і що цим супутником є Місяць. Також силу доведення істинності цієї пропозиції має фізична природа Сонячної системи. Але усі ці виправдовувальні доведення істинності обох пропозицій не мають нічого спільного, вони випадкові. Хоча й затверджують спільну ознаку цих пропозицій: бути істинними. Відтак, ми не маємо генералізованого пояснення, чому обидві ці пропозиції є істинними. Тому, строго ці дві пропозиції не мають такої спільної ознаки.

Аби пояснити аргументацію дефляціоністів, звернімося до іншого прикладу, що не має стосунку до істинності: до таких властивостей як «існувати» та «бути людиною». Візьмемо як приклад Д. Трампа та Empire State Building: чи мають ці два об'єкти властивість існування? Беззаперечно. З іншого боку, ми не маємо ніякого уявлення, генералізованого узагальнення про те, чому існують ці два об'єкти. Існування Empire State Building, ймовірно, зумовлене архітектурним планом міста Нью-Йорк та харизмою архітекторів та будівельників. А от існування Д. Трампа пояснює наявність у нього батьків та їх задум мати дитину. Відтак, виходить, що існування не є властивістю. Більше того, із факту існування логічно не слідує, що є генералізоване пояснення причин існування. Порівняймо тепер такі властивості, як «існувати» і «бути людиною». Якщо два об'єкти є людьми, то природньо, що вони мають властивість «бути людиною» і для цього випадку наявне генералізоване пояснення чому ці два об'єкта мають спільну властивість: бо вони належать до однієї групи живих істот.

Отже, аналізуючи дефляційну теорію істини, можемо попередньо висновувати, що властивість «бути істинним» більш корелятивне властивості «існувати», аніж «бути людиною». Це те, що пояснює, чому дефляціоністи затверджують, що істина – не властивість.

Очевидним є те, що істинність та хибність є комплексними поняттями, поскільки важко собі уявити розуміння того, що є істина без розуміння того, що є хибна. Звична оцінка поняття хибності визначає його через поняття істинності і мати розуміння хибності лише приймаючи окремі випадки наступної схеми:

(F- prop) Пропозиція, що p хибна тоді і тільки тоді, коли пропозиція, що p – не істинна.

Отже, поняття хибності ми, по-перше, визначаємо відносно поняття істинності, а по-друге, в термінах заперечення:

(F- prop^*) Пропозиція, що p хибна тоді і тільки тоді, коли стан справ не- p .

Видається очевидним, що (F- prop) та (F- prop^*) визначають одне і те саме поняття хибності.¹ Хоча в нас і немає підстав розрізняти предикати «бути істинним» та «стан справ», що індетермінує ототожнення «стан справ не p » та «не істинне, що p ». Тим не менше, «не істинне, що p » синонімічне «пропозиція, що p не істинна», що означає, що (F- prop) $\equiv$ (F- prop^*).

Наразі поглянемо на ті зауваги, які лунали на адресу дефляціонізму. І хоча їх у філософській літературі представлена сила-силенна,² ми проаналізуємо лише деякі з них, на нашу думку – найважливіші для розуміння сутності дефляціонізму та його слабких сторін.

Заувага №1: Пропозиції vs речення

---

¹ Horwich P. (ed.). Theories of Truth. – New York : Dartmouth, 1994.

² Приміром, П. Горвіч у Horwich P. (ed.). Theories of Truth. – New York : Dartmouth, 1994 аналізує 39 таких.

Як вже зазначалося, дефляціонізм представлений двома версіями: *prop* та *sent*,¹ хоче дехто² схиляється до думки, що це навпаки ускладнює завдання для власне дефляційних теорій істини.

Розглянемо класичний приклад:

«Сніг білий істинне, якщо і тільки якщо сніг білий».

Постає питання: «сніг білий» - це речення чи пропозиція? Якщо це речення, то його сприйняття як речення може бути поінтерпретоване у термінах побудови необхідного твердження,³ а відтак, воно є хибним. Аби «сніг білий» було істинним, мало б бути не тільки те, що сніг насправді білий, а ще й якщо «сніг білий», то це ще й мусило б матись на увазі, що сніг білий. Але в цьому випадку ми вже стикаємось із мовними проблемами, які ігноруються принагідно до наведеного прикладу.

З іншого боку, поглянемо на

«Сніг білий істинне, якщо і тільки якщо сніг білий».

як на пропозицію, точніше, приймаємо це як те, що позначає пропозицію, що сніг білий. В цьому випадку дефляційна теорія постає як прозаїчна, банальна, тривіальна після того як було встановлено, що пропозиція, що сніг білий істинна в тім випадку, коли сніг білий. Відтак, у філософа-дефляціоніста небагатий вибір: або прийняти хибну теорію або тривіальну та банальну.

З двох альтернатив видається, найкращий вибір - це прийняти пропозиціоналістську версію дефляціонізму, принаймні, вона може бути істинною. Тим більше, банальність, тривіальність пропозиціоналізму може сприйматися цими філософами як перевага, поскільки теорія, яку вони захищають, верифікована фактичністю, станом

---

¹ В цьому контексті недолік дефляціонізму полягає в тім, що якщо він мислиться в термінах пропозиціоналізму, то він представляється прозаїчним, банальним, тривіальним. А якщо в термінах сентенціалізму, то він - хибний.

² Jackson F., Oppy G., Smith M. Minimalism and Truth Aptness // Mind. - 1994. - Vol. 103, № 411. - P. 287-302.

³ Виходить, що сніг неодмінно мав би бути білим і тільки білим.

справ, який насправді має місце і кожен може в цьому переконатися.

Тим не менше, як правило, дефляціоністи відкидають цей варіант вибору і на це існують деякі причини:

- по-перше, сумнівним є той факт, що банальність та тривіальність теорії підставовим має поняття істинності, хоча радше за все це є поняття пропозиції;
- по-друге, пропозиціоналістська версія дефляціонізму замовчує питання теорії значення як такої, що описує зв'язок між виразами природною мовою та пропозиціями, які вони виражають.

Отже, якщо дефляціоністи переймаються тільки пропозиціями, зв'язки між реченнями та пропозиціями, виходить, полишені їхньої уваги, хоча й на думку дефляціоністів їх теорія (дефляціонізм) покликана описати, фундаментально проаналізувати базові семантичні поняття на кшталт істини, значення, референції тощо.

Можна діяти й в інший спосіб: прийняти, що дефляціоністи переймаються аналізом речень, а не пропозицій, довівши при цьому, що аналіз відбувається щодо інтерпретованих речень, тих речень, що мають значення. Це в свою чергу ставить перед філософами-дефляціоністами подвійне завдання: по-перше, навести інші підстави того, що значить для речення означати те, що воно означає; а по-друге, послуговуватись для цього такою підставою, в межах якої зайвим би було поняття істини. А поскільки більшість теорій значення послуговуються поняттям істини як центральним для теорії, це завдання є надскладним. Хоча філософи і доклали чимало зусиль аби представити дефляціонізм як вдалу та дієздатну теорію значення.¹

Заувага № 2: Принцип кореспондування.

---

¹ Field H. Deflationist Views of Meaning and Content // Mind. – 1994. – Vol. 103, № 411. – P. 249–284.

Norwich P. Meaning, Use, and Truth // Mind. – 1995. – Vol. 204, № 414. – P. 355–368.

Класична (реалістська) теорія істини апелює до принципу кореспондування (відповідності) мовних виразів до екстралінгвістичної фактичності. Так, істинність пропозиції

«Місяць є супутником планети Земля»
складає її відповідність тому фактові, що Місяць є супутником планети Земля.

Отже, принцип кореспондування та вибудована на його фундаментальності кореспондентна теорія істини, основоположним для обґрунтування істинності вважає поняття факту і відповідності цьому фактові. Навіть якщо дехто з філософів і не послуговується цією методологічною настановою, тим не менше він може уважати саме кореспондентну теорію істини найадекватнішою серед усіх саме через принцип кореспондування як дієздатний.

Щодо дефляціонізму, то у нього особливі стосунки із адекватністю принципу кореспондування. Речення чи пропозиція має властивість «відповідати фактам» може означати, що речення/пропозиція істинні тому, що світ певним чином є саме таким, яким він є описуваний цим реченням/пропозицією. Тобто, істинність речення/пропозиції в певному розумінні залежна від обставин чи фактів, які почасти є зовнішніми щодо речення/пропозиції. Виходить, що аби дехто з тих, хто підтримує принцип кореспондування мав би й підтримати й пропозицію

(*) «Пропозиція, що сніг білий істинна тому,
що сніг білий».

Інтерпретуючи цю пропозицію у термінах дефляціонізму, зокрема, можемо виявити певні недоліки та помилки. Так, та особа, яка підтримує необхідну версію дефляціонізму, мала б послуговуватися поняттям необхідної істини для (*), а сама пропозиція набула б такого вигляду:

(**) «Пропозиція, що сніг білий істинна тому і тільки тому, що сніг білий».

А, отже, оскільки (**) – необхідно істинне, то (*) та (**) сумарно висновують

(***) «Сніг білий тому, що сніг білий», що є помилковим. Причиною помилки, очевидно, виступає характер зв'язки «тому, що» в (*) та (***) , яка, як видається, є причиновою. А такого типу зв'язки мають бути між тими елементами речення чи пропозиції, між якими очевидний причинний зв'язок, а не просто послідовність у часі чи якісь інші відношення. Але такого у (***) ми не подибуємо із чого слідує, що (***) – хибне. А це означає й хибну кон'юнкцію (*) та (**) і, відповідно, несумісність дефляціонізму із принципом кореспондування.

Заувага №3: Розриви (the gap) в істиннісних значеннях.

Не є новиною, що існує множина пропозицій, полишений істиннісного значення. До таких, зокрема, ми можемо віднести моральні судження, директиви, семантичні парадокси та ін. і які не є ані істинними ані хибними. Дефляційні теорії істини (і в цьому багато хто вбачає недолік цих теорій) несумісна із існуванням розриву¹ в множині пропозицій, що є наслідковим дефляційної теорії хибності.

Уявімо, що існує така пропозиція Р, полишена істиннісного значення і проаналізуємо цей випадок, послуговуючись ES (F-prop):

ES (F-prop) Пропозиція, що Р хибна тоді і тільки тоді, коли пропозиція, що Р – не істинна.

Не може бути, що Р або істинна або хибна, із чого слідує, згідно з ES (F-prop), що Р не може бути істинною чи не істинною. Очевидне протиріччя, оскільки Р має бути або істинним або не істинним. Це є наслідковим із припущення, що Р мусить таки мати істиннісне значення, що засвідчує відсутність розривів у множині пропозицій.²

Розглянемо тепер інший приклад: існує пропозиція Р*, яка не є ані істинною ані хибною. Очевидно, що якщо Р* є такою, тоді «Пропозиція, що Р* істинне» - хибне

---

¹ Тобто, наявності пропозицій, які не мають істиннісного значення.

² Дефляційні теорії істинності в цілому підтримувані класичною логікою.

висловлювання. А це значить, що у ES для цього прикладу одна частина схеми буде хибною, а інша – ні істинна, ні хибна. Будь-яка логічна система, яка оперує поняттям істиннісного значення, така еквівалентність буде строго диз'юнктивно або хибною, або невизначеною (ні істинною, ні хибною). Як результат, ES буде неістинною в кожному окремому випадку, що суперечить дефляціонізму.

Так, приміром, ми можемо припустити, що пропозиція

«Теперішній король Франції є лисим»

не має істиннісного значення, якщо такого короля не існує, а дехто погодиться із тим, що вираз «Теперішній король Франції є лисим» не виражає пропозицію і тому не має і не може мати істиннісного значення. Ця схема розв'язує будь-яку суперечку між розривом у множині пропозицій¹ та дефляціонізмом.²

Заувага №4: Нормативність.

Зазвичай прийнято уважати, що істина є раціональним каноном, результатом наукового дослідження і що будь-яка наукова теорія тяжіє до істинних висновувань щодо описуваної нею дійсності. Слідуючі цій логіці, можемо безапеляційно затверджувати, що дефляціонізм в такому разі – хибний. Тим не менше, протиріччя між нормативністю істини та дефляціонізмом не таке вже й очевидне.

Очевидно, що дефляціоністи не в змозі пояснити ідею нормативності істини, на що К. Райт³ зауважує, що ця проблема бівалентна: з одного боку, будь-яка теорія, що послуговується принципом нормативності істини за замовчуванням – не дефляційна теорія; з іншого ж боку – будь-яка теорія, яка послуговується ES, здатна пояснити нормативність. Звідси виходить, що поскільки більшість

---

¹ Деякі вирази чи-то речення не виражають пропозиції.

² Якщо вираз, речення виражає пропозицію, то цей вираз, речення мали б істиннісне значення.

³ Wright C. Truth and Objectivity. – Cambridge : Harvard university press, 1994. – 262 p.

дефляційних теорій істини по суті послуговуються ES, автоматично вони не є вже суто дефляційними.

Парадоксальність висновувань К. Райта призводить до того, що ми не вбачаємо логічного зв'язку як між істиною та нормою, так і ES та нормою. Також не очевидно є роль нормативності у розрізненні дефляційних та інфляційних теоріях істини.¹ Зауваги К. Райта заaktuалізували висновок про досить хитку перспективу розрізнення дефляційних та інфляційних теорій істини, різниця між якою не видається вже такою очевидною.

Заувага №5: (де/ін)фляціонізм.

Аби пояснити гіпотетичність інфляційного дефляціонізму, звернімося до теорії істини, підтримуваної Дж. Е. Муром і роз'ясненої Р. Картрайтом:² істинною пропозицією є та пропозиція, яка містить певну просту, неаналізовану властивість;³ хибною ж пропозицією є та пропозиція, яка не містить такої властивості.

В цьому контексті постає питання: чи є істина простою, неаналізованою властивістю, чи безсутнісним феноменом? таке питання заaktuалізоване перш за все тим, що дефляціонізм традиційно розглядуваний з позиції редукціонізму, коли він, приміром, розглядався в опозиції до кореспондентної теорії істини, для якої характерним є редукціонізм відповідності до каузальних зв'язків.⁴ Висновок для дефляціонізму, якщо можна так сказати, невтішний: здавалося б, те, чому дефляціонізм протистояв (інфляціонізму), напозір ним і є, правда, в мурівській версії

---

¹ Price H. Three Norms of Assertability, or how the MOA became extinct // *Philosophical Perspectives*. – 1998. – № 12. – P. 241–254.

² Cartwright R. *Philosophical Essays*. – Cambridge : The MIT Press, 1987. – P. 73.

³ На думку Дж. Е. Мура, такою простою, неаналізованою властивістю є благо. А за аналогією – й істина.

⁴ Field H. Tarski's Theory of Truth // *The Journal of Philosophy*. – Vol. 69, № 13. – 1972. – P. 347–375.

інфляціонізму. Відтак, заклик П. Богоссіана,¹ що кожен теоретик істини має визначитися із тим, ким він є: інфляціоністом чи дефляціоністом, наражається на проблему прийнятної демаркації цих позицій, що таки відтермінує остаточну дефініцію дефляційної теорії істини.

Очевидним є той факт, що класичне уявлення сутності істини апелює до онтологічного² та епістемологічного³ її потрактування. Обидві ці стратегії потрактування істини приписують їй абсолютний ціннісний та нормативний статус, підставовим для якого є сама реальність, фактичність. Такий підхід прийнято іменувати «інфляційним» і специфічним для якого є експліцитне визначення істини та її субстанційне обґрунтування. Протилежний інфляційному підхід, основоположним для якого є демонстрація надлишковості істини іменується «дефляціонізм» або «алетичний дефляціонізм». На відміну від прихильників інфляціонізму, дефляціоністи наголошують на імпліцитному визначенні поняття істини як функції, а не такого поняття, яке б потребувало філософського пояснення.

Дефляціонізм щодо істини є антиметафізичним за своєю суттю і скептичним щодо необхідності її визначення нарівні із такими поняттями як «справедливість», «благо», «добро» тощо, які почасти розуміються як пусті.

Серед засновників дефляціонізму можна назвати А. Айєра, Ф. Рамсея, Г. Фреге і які сформулювали так звану теорію надлишковості істини (*redundancy theory*), основна ідея якої полягає в тім, що предикат істини може бути безболісно відкинутий, бо нічого не додає нового до того, що характеризується як «істинне», яке не є реальною властивістю і нічого не говорить про світ-фактичність.

---

¹ Boghossian P. A. The Status of Content // *The Philosophical Review*. – 1990. – Vol. 99, № 2. – P. 157–184

² Ототожнює істину та буття. Приміром, у творах Е. Гуссерля чи М. Гайдеггера.

³ Пов'язує адекватність знання та його відповідність реальності, фактичності, фокусує на відношенні буття та пізнання. Приміром, у Аристотеля чи Аквіната.

Замість редукування до фактичності предикат істини в контексті дефляціонізму радше виконує логіко-лінгвістичну функцію.¹

Г. Фреґе, однак, довелося постулювати реальне існування істиннісних значень в якості особливих сутностей (істина та хиба) але в контексті алетичного платонізму *das dritte Reich*, що певним чином схарактеризовує його концепцію істини як метафізичну (інфляційну).

В творах Ф. Рамсея та П. Стросона принцип логічної надлишковості істини набув фінального вираження. На їх переконання, поняття істини очевидно має певний перформативний потенціал, що виражається у згоді, схваленні чи-то підтвердженні, хоча саме по собі властивістю і не є. Тим не менше, існує безліч випадків, коли істина утворює неперформативні висловлювання, в яких поняття «істинний» є суто предикативним. Головна проблема теорії істини полягає в тім, що, по-перше, є утруднення аби позбутися наших оцінок щодо істиннісних висловлювань від третіх осіб, а по-друге, теорія істини видається несумісною з аналітикою смислу речень в термінах умов істинності.

Отже, філософи-дефляціоністи обмежують роль істиннісного предиката мовою, аналіз якою має продемонструвати її (істини) надлишковість та мінімалізм. В межах дефляційного підходу як правило вирізняють декілька теорій істини, зокрема: просентенціальну теорію істини, перформативну теорію істини, дисквотаційну теорію істини, мінімалістичну теорію істини та ін. В контексті зазначених теорій істина здебільшого постає як маркер стверджувальних пропозицій, з якими є згода чи-то схвалення. Або ж як логіко-лінгвістичний інструментарій для генералізованих узагальнень безкінечних кон'юнкцій та/або диз'юнкцій.

---

¹ Окрім теорії надлишковості істини антиметафізичний характер істиннісного предикату засвідчують й інші дефляційні теорії істини, серед яких: теорія зникнення істини (*disappearance» theory*), безістиннісна теорія (по-*truth theory*), основоположним для яких є елімінація слова «істинний».

Найбільшої кількості прихильників здобули дві дефляційні теорії істини: дисквотаційна¹ та мінімалістична. Вістря мінімалістичної теорії істини націлене на контраргументи супроти критики еквівалентності типу *T*. Крім того, ця теорія уможливує узагальнюючі формулювання відносно істиннісного предикату без посилання на апарат підстановочної інтерпретації кванторів. Проблема узагальнюючих формулювань відносно істиннісного предикату виникає тому, що отримувані узагальнення є двозначними, поскільки одна і та сама змінна одночасно може займати і місце об'єкта і місце імені об'єкта. Як вже зазначалося, проблема вирішувана через ужиток підстановочної інтерпретації кванторів,² що замінює об'єктну інтерпретацію кванторів.³ Але таке не є прийнятним для дефляціоністів, поскільки передбачає експліцитне визначення предикату істини.

Мінімалістичне потрактування істиннісного предикату узалежнене від осмислення та аналітики питань референції та теорії значення, поскільки в них досить часто уживається поняття істини, що дає поштовх існуванню, приміром, умово-істиннісної семантики. Умово-істиннісні теорії значення припускають знання значення речення/висловлювання за умови фіксації умов істинності цього речення/висловлювання. За такого інтерпретування жодна дефляційна теорія істини не здатна постати як інструментальна для аналізу. Єдине, що може послуговувати базисній реалізації дефляціонізму в контексті умово-істиннісної семантики, так це те, що значення предиката визначає його обсяг, себто ту множину об'єктів, по відношенню до яких цей предикат є істинним.

Упослідуючи інтуїції П. Горвіча, зауважимо, що визнання субстанційності істиннісного предикату детермінує суттєві обмеження у справі розуміння значення

---

¹ Куайн У. Истина как раскавычивание // Куайн У. Преследуя истину. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014. – С. 132–136.

² Коли змінні «пробігають» множину імен.

³ Коли змінні «пробігають» множину об'єктів.

висловлювань/речень, що містять такий предикат. Субстанційність істиннісного предикату передбачає репрезентативність значень в екстралінгвістичній фактичності, чого ми не подибуємо в контексті дефляційних теорій істини. Очевидним є той факт, що в межах дефляціонізму актуальним стає вітгенштайнова інтерпретація значення як узусу.

Ще один проблемний локус теорії значення щодо дефляціонізму це так званий «принцип нормативності». Так, С. Кріпке наголошував на тому, що нормативний характер значення засвідчує той факт, що значення не можуть бути верифіковані фактично. Хоча на цю заувагу філософа можна запропонувати контраргумент, який полягає у затвердженні комунікативної складової, що визначає існування фактів про значення: є комунікативний акт – мусять бути факти, що верифікують, затверджують значення мовних виразів.¹

Якщо ми вже затуалізували проблематику значень мовних виразів, поглянемо і на проблеми референції, які постають в контексті дефляційних теорій істини. Чи існує такий феномен як референція? На думку В. Куайна - ні, бо референція не може бути чітко фіксована і до того ж є, на переконання Д. Девідсона, є марним для семантичної теорії феноменом.

На думку ж філософа-дефляціоніста Р. Брендона,² поняття референції чимось нагадує поняття істиннісного предиката, принаймні, у тій частині, що і поняття істини і поняття референції в контексті дефляціонізму виконують здебільшого логіко-лінгвістичні функції, зокрема, для формулювання анафорично непрямих визначених дескрипцій. Отже, дефляціонізм по відношенню до

---

¹ П. Горвіч, приміром, в якості такого верифікуючого факту пропонує розглядати кореляцію суб'єктних диспозицій до узусу. Насправді, в дійсності такі факти, як і будь-які ментальні форми та змісти інших людей, є недосяжними нашому сприйняттю та пізнанню. Але це не значить, що таких фактів не існує.

² Brandon R. Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment. – Cambridge : Harvard University Press, 1994. – 741 p.

референції зводить останню до комплексу аксіом, які функціонально релятивізують референцію до контексту або репрезентують її (мовлення про), визначаючи тим самим, власне, поняття референції.

І дисквотаційна і мінімалістична теорії істини апелюють до логічної схеми еквіваленції, удосконаленої А. Тарським в його семантичній теорії, в якій мислитель дає формальне визначення предиката істини.

А. Тарський свою семантичну теорію істини розробив виключно для формалізованої (логіко-математичної) мови, яка не містить жодних інтенціональних виразів,¹ що уможливило більш-менш точну дефініцію істиннісного предиката.

Умовою такої дефініції предиката істини постає критерій матеріальної адекватності: уживання істиннісного предиката має бути абсолютно виправданим. Критерій матеріальної адекватності може бути формалізований у схему еквівалентності, відому як «схема Т»:

(Т) x істинне тоді і тільки тоді, коли p .²

Отже, поняття істини є визначуваним межами метамови, яка містить об'єкт-мову, для якої і дається дефініція істини. Аби уможливити це, метамові має бути властивий принцип формальної коректності, а також метамова має бути багатша за свою об'єкт-мову. Тоді можливим стає співвіднесення термінів метамови та об'єкт-мови, а вивідні вирази однієї мови будуть зв'язані із вивідними виразами іншої мови. Польський логік та філософ не задавався метою визначити умови прийнятності «р». Єдине що, так це те, що якщо «р» приймається, то має бути прийняте й « x істинне».

Як висновок, можемо констатувати, що формалізована дефініція істиннісного предиката по-перше, є частковим випадком, поскільки повсюдна лишень на множину

---

¹ Себто тих, що залежні від контексту.

² (Т) має метамовне формулювання; x – ім'я «р», що має об'єкт-мовне формулювання.

формалізованих мов; по-друге, виходячи із екстенціонального характеру формалізована дефініція істиннісного предиката А. Тарським не дає як такого значення поняття «істинний», а лишень характеризує множину усіх речень, виразів тощо як істинних через те, що вони відповідають критеріям формальної коректності та матеріальної адекватності.

«Схема Т» визначає той факт, що коли потрібно встановити істиннісне значення того чи іншого виразу, перш за все треба співвіднести це вираз з тим, що він означає. Це є можливим лише за умови наявності, щонайменше, двох однозначно інтерпретованих формалізованих мов, між якими встановлюється відношення істинності. А намагання фіксації явного визначення призводить до вибудовування безкінечної ієрархії мов, що унеможливує остаточну відповідь щодо сутнісних характеристик істиннісного предикату.

До того ж формальна дефініція істиннісного предикату не є філософським визначенням поняття істини. А. Тарський лише пропонує спосіб, у який істина схарактеризовується через своє відношення до тої чи іншої формальної мови і для якої (мови) уможливується її (істини) дефініція. Формальна дефініція істиннісного предикату виявляється філософськи нейтральним, не сподвигуючи прийняти ту чи іншу епістемологічну позицію.

Отже, А. Тарський усвідомлено редукував семантичні терміни у логіко-математичні. Саме тому він до своєї формальної дефініції істиннісного предиката уводить «словник», який, відповідно, змінювався залежно від зміни застосовуваної для визначення поняття істини мови. Це означає, що для кожної нової мови поняття істиннісного предиката визначувалося відпочатку заново.

На відміну від інфляціонізму, який пов'язаний із реалістською парадигмою істини і, зокрема, з принципом кореспондування (відповідності) класичної теорії істини, що ототожнює істину та буття, дефляціонізм базується на принципі еквівалентності істинності виразу, речення тому,

що стверджується в цьому виразі, реченні. Це вочевидь доводить антиреалістський характер дефляціонізму, для якого істина є іманентною мові.

Однією з основоположних ідей дефляціонізму є аналіз носіїв істиннісного значення (речень, суджень, висловлювань) в термінах умов їх істинності. Такий аналіз сприятиме розкриттю смислу (пропозиції) цих речень, суджень, висловлювань. Однак, очевидно, що неможливо встановити умови істинності носіїв істиннісного значення (речень, суджень, висловлювань) не знаючи їх смисл.

В межах інфляційного підходу носіями істиннісних значень визнаються пропозиції (або ж факти), детерміноване ідеєю тотожності істини та буття: істинним є тільки те, що існує і існує тільки те, що є істинним. Однак, така постановка питання затуалізовує проблеми екстралінгвістичної специфікації пропозицій, фактів, бо кожного разу, коли ми прагнемо зафіксувати думку, пропозицію, ми однозначно послуговуємося мовою. Але в такому разі виходить, що істина є іманентною мові, хоча первнем у цій системі відношень має бути саме пропозиція, думка, речення тощо.

Як інфляціонізм, так і дефляціонізм є амбівалентними щодо встановлення базових носіїв істиннісного значення. Навіть ті мислителі, хто позиціонує себе як дефляціоніст у цьому питанні не зрідка приймає інфляціоністську (реалістську) стратегію у питанні встановлення базових носіїв істиннісного значення.

Так, Ф. Рамсей носієм істиннісних значень уважав пропозиції, поскільки предикат істини застосовуваний виключно до пропозицій, які є екстралінгвістичними абстрактними сутностями і які не можуть означати нічого іншого з-поміж того, що вони вже означають, поскільки не можуть нічого означати в лінгвістичному аспекті. Пропозиції власне і є тими значеннями речень, які їх виражають.

З іншої точки зору, властивість «бути істинним» належна тільки реченням, у чому нас переконують В. Куайн та А. Тарський, які уважали, що сутність пропозицій достеменно так і не встановлена. Утруднення постає від того,

в якому сенсі щодо речень висловлюється той самий А. Тарський: у його концепції істиннісних значень полишені більшість контекстно-залежних висловлювань, що дає П. Горвічу підстави сумніватися у правильності визнання речень носіями істиннісних значень.

П. Горвіч носіям істинності пропонує визнати пропозиції із тим наміром, аби поширити семантичну дефініцію істиннісного предиката не тільки на формалізовані мови, а й на природні мови. Єдине, що видається сумнівним, так це як в межах дефляціонізму поєднати обмежений мовою предикат істини із екстралінгвістичними абстрактними сутностями, якими є пропозиції. Чи не інфляціонує в такому випадку дефляціоністська позиція філософа? Пропозиція в якості носія істиннісного значення може бути амбівалентно поінтерпретована: як зміст висловлювання і як об'єктивна екстралінгвістична сутність. Звідси постає питання, на яке немає чіткої відповіді ані у філософів-інфляціоністів, ані у філософів-дефляціоністів, а саме: чи може пропозиція бути зафіксована, виражена поза мовою?

Формальне визначення істиннісного предиката через його екстенціональний характер є обмеженим і не передбачає встановлення реального значення поняття істини поза тої мови, в якій воно уживається. В такому випадку можлива побудова безкінечної ієрархії мов, що унеможливорює субстанційне визначення поняття істини, а лишень фіксує межі його визначеності в контексті уживаної мови.

Наслідково дефляціонізм стикається із очевидним невизначуванням поняття істини, яке не може бути вичерпно проаналізоване. Це має той наслідок, що ми не можемо привілейовано говорити про дефляціонізм у порівнянні із інфляційними теоріями, поскільки дефляціонізм апелює у своїх теоретизуваннях лише до однієї реальності – до мови.

Дефляційні теорії істини ключовим в істині вбачають таку її властивість як «прозорість» (transparency).¹ Відтак, дефляціонізм основоположений через схему еквівалентності ES «*P*» істинне тоді і тільки тоді, коли *P*.

ES засвідчує певну надлишковість істиннісного предикату, бо все, що може бути визначене з його допомогою, може бути визначене і поза ним. Крім того, дефляціонізм передбачає, що зміст «*P*» вже відомий нам до цього. А, отже, істинним є той вираз, який узгоджується з тим, що він означає. Інакше кажучи, поняття істини є іманентним мові поза його контактування із фактичністю, що затверджує антиреалістський характер дефляціонізму.

Найпопулярніші версії дефляціонізму: дисквотаційна теорія В. Куайна та мінімалістична теорія П. Горвіча визнають за предикатом істини важливу мовну функцію, коли «істинне» уможливує генералізоване узагальнення потенційної безкінечності мовних виразів на кшталт «Усе мовлене Ісусом Христом є істинним». Із цього слідує, що істиннісний предикат виконує експресивну функцію і є інструментом вираження кон'юнкції та/або диз'юнкції речень типу «Якщо *P*, то *P*».

Дилема, з якою стикається дефляціонізм полягає в тім, що, з одного боку, істина не має жодного субстантивного наповнення, а з іншого, і який є наслідковим з першого – оскільки поняття істини не є наповним реальним змістом поняттям, то нам необхідно пояснити значення цього поняття і дати відповідь на питання: чому в нашій мові існує таке поняття як «істинний». Інакше кажучи, мусимо імпліцитно (неявно) визначити поняття істини. Не маючи сталої думки щодо семантичного наповнення поняття істини, дефляціоністи таки схиляються до думки, що воно

---

¹ Коли ми, приміром, затверджуємо, що «сніг білий», не принциповим буде апеляція до істинності цього висловлювання. Достатньою буде лише констатація близьки снігу. Відтак, ми висновуємо істинність висловлювання «сніг білий» із затвердження того факту, що сніг білий.

обмежене лишень лінгвістичними функціями для непрямого схвалення чи узагальнення.

У творах Г. Фреге та Ф. Рамсея подибуємо аналітику фундаментального принципу дефляційних теорій істини, а саме - принцип логічної надлишковості істиннісного предиката, пов'язаний із теоретичними аспектами умово-істиннісної семантики.¹ Семантична концепція А. Тарського дещо реабілітує істиннісний предикат, визначуваний формально через його співвіднесеність двом однаково поінтерпретованим мовам. Як наслідок, вибудована ієрархія мов унеможлиблює субстанційне визначення поняття істини. Єдине що, так це безвідносна фіксація меж визначуваності істиннісного предиката межами та контекстом уживаної мови, яка і є тією єдиною реальністю, до якої редуковане поняття істини.

Аргументом на користь логічної надлишковості істини є, як вже зауважувалося, ES «Істинно є, що *p*» та «*p*». Тим не менше, якщо ми і затверджуємо цю еквівалентність, то мусимо вже знати значення «*p*» або ж пропозицію, що цей вираз позначає. Дефляційні теорії істини напряду пов'язують принцип надлишковості із аналітикою мовних виразів для виявлення смислу цих виразів в термінах умов істинності цих виразів. Отже, умови істинності мовних виразів визначувані їх значенням, хоча М. Даміт і зауважує, що неможливо встановити умови істинності виразу без попереднього знання його змісту. Тим самим ми опиняємося у *circulus vitiosus* умово-істиннісної семантики. Наслідково дефляційні теорії істини актуалізують тезу про принципову невизначуваність предиката істини в межах тої самої мови,² якою визначається

---

¹ Ця позиція активно розкритикована М. Дамітом, який уважав несумісними теорію надлишковості істини з аналітикою смислу речень в термінах умов його істинності.

² До того ж актуальним лишається питання стосовно носіїв істинності: чи такими є речення, чи-то пропозиції.

істиннісний предикат і в цьому дефляціонізм де в чому близький інфляціонізму.¹

Дефляційні теорії істини мають розв'язати низку завдань, які постають перед ними у їх експлікації:

- 1) як відреагувати на критику схеми еквіваленції ES;
- 2) як пояснити проблему формулювання генералізованих узагальнень відносно істинності;
- 3) як пояснити висновування «р» із засновків «якщо x істинне, то р» та «x істинне», що актуалізується в контексті експресивізму П. Стросона;
- 4) як пояснити дефініціальну циклічність істиннісного предиката А. Вайта;
- 5) як пояснити безпідставне постулювання сентенціональних операторів в контексті просентенціалізму та ін.

Відповідно до принципів, що постулюють дефляційні теорії істинності, для предикату істини властивим є особлива виразність, якою філософи-аналітики послуговуються для узагальнень та побудови непрямої мови. В контексті цього постає питання сили доказовості істиннісного предиката, на що звернули увагу Дж. Кетленд та С. Шапіро.² Ці філософи

---

¹ Невизначуваність істиннісного предикату із одночасним визнанням того факту, що він (предикат) є базовим, сутнісним для епістемології та філософії науки як такої, корелює із уявленням про істину як просту неаналізовану сутність Дж. Е. Мура (так званий «примітивізм»), який на сучасному етапі розвитку аналітичної філософії підтримуваний, зокрема, Д. Девідсоном, Е. Сосою та ін. І Д. Девідсон і Е. Соса наголошують на принциповій важливості поняття істини, дистанціюючись тим самим від дефляціонізму. На їх переконання, істинність висловлювання багато в чому залежна і визначувана фактичністю, до якої потенційно редуковані ці висловлювання. Водночас, вони певні того, що істина є сутністю, що іманентна мові, а відтак – невизначуваною.

² Ним був сформульований так званий «аргумент консервативності супроти дефляціонізму» згідно з яким, якщо істина не є

доводять, що істиннісний предикат має не тільки виразу, а ще й доказову силу, що уможливорює висновування цими філософів тези про хибність дефляціонізму. Тим не менше, аргумент Шапіро-Кетленда цілком може бути помилковим, поскільки, на їх переконання, неконсервативність розширень зумовлена поняттям істинності, тоді як вона є наслідковою «рефлексивних розширень».¹

Як вже було зазначено, субстанціоналістські теорії істини хоча і різняться у встановленні критеріальності істиннісного значення, можуть бути редуковані до однієї спільної форми. А чи мають таку спільну форму дефляційні теорії істини? Зауважимо, що дефляційні теорії істини умовно можна поділити на такі, що послуговуються схемою еквівалентності та такі, що не послуговуються зазначеною схемою. Філософи першого типу приймають схему еквівалентності

DT « p » є істинним тоді і тільки тоді, ($\equiv$) коли « p » для різних носіїв істиннісних значень, зокрема, висловлювань, пропозицій, речень тощо і яка пояснює усі факти щодо поняття істини.

Очевидно, що запропонована схема за формою нагадує славнозвісну форму А. Тарського, однак її суттєвою відмінністю від теорії істини польського філософа є те, що в контексті його семантичної теорії істиннісний предикат аналізується, виходячи із поняття виконуваності. Тоді як DT наголошує на цілковитій неаналітичності поняття істини, яким вона (аналітичність) представлена у концепції А. Тарського. Так, приміром, у теорії П. Горвіча,² яку прийняти іменувати «мінімалізм», мати істиннісне значення «бути істинним» означає відповідати усім коректним

субстанційною властивістю і не наділена метафізичною сутністю, то розширення теорії шляхом додавання до неї дефініції істиннісного предиката має бути консервативним, себто область тверджень доведення не повинна збільшуватись.

¹ Feferman S. Infinity in Mathematics: Is Cantor Necessary? // Philosophical Topics. – 1989. – Vol. 17, № 2. – P. 23–45.

² Horwich P. Truth. – Oxford : Blackwell, 1998.

замінникам у схемі еквівалентності, яка імпліцитно визначає поняття істини.¹

Втім, є ряд теорій, в межах яких схема ДТ не застосовувана. Серед таких можна виокремити, зокрема, експресивізм та просентенціалізм. Для адекватного роз'яснення сутності дефляціонізму як такого,² необхідним видається розглянути деякі дефляційні теорії істини, зокрема:

- теорію надлишковості;
- дисквотаційну теорію;
- просентенціалізм.

Згідно з теорією надлишковості, основні принципи якої подибуємо у Г. Фреге, мати істиннісне значення «бути істинним» (приписування істиннісного предиката) означає відсутність нової інформації стосовно того висловлювання, яке позначене як істинне. Так, висловлювання³

(*) «Я відчуваю запах фіалок» та

(**) «Істинним є те, що я відчуваю запах фіалок»

мають однакове значення, але предикат істини у (**) не додає нічого нового до значення (*). Тим не менше, перед теоріями такого типу постають об'єктивні проблеми, зокрема, у випадку, коли предикат істини не може бути проігнорований у встановленні значення висловлювання. Приміром, у висловлюванні

(***) «Те, що сказав Д. Трамп, зокрема, «Make America great again» є істинним»

істиннісний предикат не може безболісно бути усунений від встановлення значення висловлювання.

Такого типу утруднення розв'язні в контексті дисквотаційної теорії, яка ніби розкриває лапки, уживаючи

---

¹ В цьому відношенні дефляціонізм істини полягає в тім, що саме поняття істини є базисним щодо інших понять і яке не потребує подальшого аналізу.

² Brandom R. Making It Explicit: Reasoning, Representing and Discursive Commitment. – Cambridge : Harvard University press, 1994.

³ Фреге Г. Мысль. Логическое исследование // Фреге Г. Логика и логическая семантика. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – С. 328.

поняття істини для поіменування висловлювань, а також відновлення висловлювань з їх імен. Так, дисквотаційна теорія вже здатна пояснити, що істиннісний предикат у висловлюванні (***) є надлишковим не імпліцитно, а відносно вже іншого виразу, приміром, «Аби навчитися керувати автівкою, треба постійно практикувати».

Прихильники теорії «зняття лапок», отже, переконані в тім, що:

- припис значення «істинно» нічого не додає до значення висловлювання, до якого відбувається припис;
- істиннісний предикат може безболісно для мови бути відкинутий.

Тим не менше, дисквотаційна теорія не повсюдна на (безкінечну) множину висловлювань. Єдине, що долає подібне утруднення, так це замінна інтерпретація кванторів або користування теорій просентенціалістського типу, в контексті яких поняття істини мислиться як інструмент побудови таких відношень між мовними виразами, коли один вираз оприявнюється через посилання на інший вираз, уживаний раніше. Цілком очевидним є той факт, що надлишковість істиннісного предикату передбачає перехід від одних суджень до інших з різницею інтерпретації зв'язку речення з приписуванням йому істиннісним значенням.

Поскілки будь-яка з дефляційних теорій істини послуговується ES і поскілки для цих теорій надважливим є питання субстанційності істини чи її логічності, в межах цих теорій була вибудована контраргументація проти критики ES. Як вже зазначалося, ES передбачає можливості переходу від «*p*» до «істинним є те, що *p*». ES не завше є виконуваною. Це має місце, коли, приміром, *p* не є ані хибним, ані істинним і так само тоді хибною буде частина самої ES, а саме «істинним є те, що *p*».¹

---

¹ Це спрацьовує за умови, якщо ми помислюємо істину як субстанційну властивість. В іншому ж випадку, байдуже, яким фактично є істиннісне значення *p*: яким би воно не було (істинним

На думку П. Горвіча,¹ істина таки є властивістю але в обмеженому варіанті,² або ж як її поіменовує Х. Філд³ – «логічною властивістю».⁴ В цьому сенсі істина порівнювана із поняттям існування, а істиннісний предикат не є семантичним предикатом.

ES критикується й в частині взаємозамінності частин схеми DT⁵ на тій підставі, що ми аналізуємо неекстенціональні контексти речень як носіїв істиннісних значень. Розглянемо, приміром, такий приклад: DT «Апельсин помаранчевий» є істинним тоді і тільки тоді, (≡) коли апельсин помаранчевий.

Аби усі частини DT були взаємозамінними, необхідно аби «Апельсин помаранчевий» позначало, що апельсин помаранчевий. Очевидно, що жодна дефляційна теорія не гарантує, що «Апельсин помаранчевий» означає помаранчевий апельсин. Така проблема не стоїть перед дефляційними теоріями.

Отже, поняття істиннісного предикату відіграє значну роль як в контексті інфляційних, так і дефляційних теорій. Зокрема, дефляційні теорії істини для істиннісного предикату визначають фундаментальну роль логічного висновування, що уможлиблює трансгрес від одних суджень до інших. Важливою перевагою дефляціонізму в аналітиці предикату істини полягає в тому, що ми отримуємо таке розуміння поняття істини, яке максимально полишене

чи хибним), мовці завжди зможуть трансформувати одне судження в інше.

¹ Horwich P. Truth. – Oxford : Blackwell, 1998.

² Істину як властивість в обмеженому смислі слід розуміти так, що не можна узагальнено пояснити те, що два істинні судження мають цю властивість.

³ Field H. Critical Notice: Paul Horwich's Truth // Philosophy of Science. – 1992. – Vol. 59, № 2. – P. 322.

⁴ Якщо істину розуміти як «логічну властивість», то у істиннісного предиката є певний обсяг, він є непустим.

⁵ Критика зводиться до твердження, що будь-яка заміна в структурі ES є проблематичною.

метафізичної складової і прагматизовано поцілене на розв'язання актуальних логіко-лінгвістичних завдань та функцій.

Більше того, послуговуючись дефляціоністською інтерпретацією істиннісного предикату, ми вочевидь отримуємо ті висловлювання, які б за умови узусу об'єктного розуміння кванторів отримати не могли б. В цьому контексті доречно згадати принцип «семантичного сходження» В. Куайна,¹ коли безкінечний ряд суджень типу «Сократ смертний», «Платон смертний» і т. д. можливо узагальнити до одного єдиного генералізованого узагальнення «Всі люди смертні».

Тим не менше, об'єктна квантифікація не спрацьовує у випадку складних висловлювань типу

«Або Сократ смертний, або Сократ безсмертний (не смертний)» тощо.

Так, спроби узагальнити висловлювання типу

«Або Сократ смертний, або Сократ безсмертний (не смертний) і я вважаю, що тут немає логічного протиріччя» та

«Або Платон смертний, або Платон безсмертний (не смертний) і я вважаю, що тут немає логічного протиріччя» до генералізованого узагальнення

«Має місце (істинне) або факт смертності, або факт безсмертя і я вважаю, що третього не дано».

Але в цьому випадку змінна буде уживатися у двох значеннях: в диз'юнкції – вона позначає закінчене речення; в іншій частині – ім'я речення, в якому я висловлюю власну упевненість у логічній коректності побудови речення. Різниця речення та його імені полягає в тім, що коли ми дещо затверджуємо щодо речення, а не щодо об'єктів, про які

---

¹ Куайн У. Філософія логіки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабілітація», 2008. – 192 с.

мовиться в реченні, ми тим самим уживаємо ім'я цього речення.¹

Отже, дефляціоністська стратегія визначення сутності істиннісного предикату – це сукупність теорій, спільним для яких є таке розуміння істини, яке не приписує їй метафізичних (субстанційних) властивостей. Навпаки, істина в контексті дефляціонізму виконує надважливі логіко-лінгвістичні функції (генералізоване узагальнення, семантичне сходження тощо), пояснювані за допомогою схеми еквіваленції ES, яка по-різному в деталях розуміється в контексті дефляційних теорій істини.

Ще раз наголосимо на деякій спільності алетичного інфляціонізму та дефляціонізму, зокрема, на несуперечливості антиреалізму та реалізму в розрізі онтологічної проблематики і, зокрема, у питанні епістемологічного статусу безпосередньо неспостережуваних об'єктів. Так, прихильники алетичного інфляціонізму (реалізму) затверджують істинність тверджень та положень фізичної теорії, які постулюють реальне об'єктивне існування неспостережуваних об'єктів.²

Антиреалісти ж навпаки, проблематичною убачають фіксацію неспостережуваних об'єктів, досяжних певним чином для наукового інструментарію та методології але, тим не менше, незалежних від них.

Дистинкція реалізм-антиреалізм і похідні алетичний інфляціонізм та дефляціонізм фундаментально стосується, радше, не питання (не)існування, а їх чинників: чи існують об'єкти, описувані науковою теорією незалежно від нашої здатності їх пізнання, чи вони залежні саме від способів нашої їх фіксації. А це у свою чергу заактуалізовує питання

---

¹ Так, неправильно мовити, що «Сніг білий істинне», але правильно «Речення, що «сніг білий» істинне», де ця частина («Речення, що «сніг білий») є іменем речення.

² Це залежить від наукової парадигми, в межах якої формулюються постулати та принципи наукової теорії та узгодженості результатів наукових експериментів із застосовуваними методами дослідження.

щодо істиннісних значень наукових висновків та положень наукової теорії як, власне, і самої теорії.

Дефляційний принцип надлишковості істини абсолютизує, як видається, місце та роль логіки в процесі пізнання, її функція очевидно зводиться тоді як до єдино надійного інструментарію затвердження правильності та осмисленості наших висновувань про фактичність. Паралельно, ознакою дефляціоністського підходу є гіпостазування мови і самої мови і через мовлення можливе вираження істиннісного предикату. Тим самим, філософи-дефляціоністи неявно онтологізують істину,¹ що не суперечить їй інфляціоністському підходові, прихильники якого також заaktuалізують істину у мові. Прагнення дефініціонувати істину чи-то імпліцитно (як інфляціонізм), чи-то експліцитно (як дефляціонізм) тим самим заaktuалізує питання екстасису мови.

Отже, антиреалістська парадигма та конституйовані нею теорії істини постала на знак кризових явищ в аналітичній філософії у 70-х рр. ХХ ст., базовим для якої стала зневіра у реалістських побудовах та моделях, трансформація методу аналізу та критицизм стосовно верифікаціонізму. З іншого боку, контраргументація лінгвістичної філософії супроти методології логіцизму та трансценденталізму зазнає нищівної поразки, поскільки сутнісно філософія буденної мови в принципі цуралася будь-яких формалізмів, а лише так вона могла конкурувати чи-то протистояти логіцизмові. Водночас антиреалізм парадигмально постає на заміну дистинкції реалізм – ідеалізм, яка була схарактеризована Дж. Айєром як незадовільна та неконструктивна.

---

¹ Затверджуючи іманентність істини мові, дефляціоністи тим самим затверджують той факт, що мова і тільки мова є єдино очевидною реальністю. Тож істина та буття є одним і тим самим (як це засвідчує інфляціонізм). Дефляціоністський принцип еквівалентності істинності і значення виявляється прийнятним лише в контексті тотожності мовлення про світ як мовлення про мову.

Головним аргументом супроти антиреалізму є аргумент самореферентності,¹ що затверджує суперечливість антиреалізму. Якби настанови антиреалізму були істинними, ми б ніколи не могли б сформулювати його позицію.

Стаття С. Ябло,² у якій він сформулював парадокс без самореферентності, уможливила нову оцінку епістемологічної дискусії реалізму та антиреалізму та епістемологічний потенціал останнього. Висновок, якого доходить С. Ябло полягає в тім, що самореферентність не тільки не є необхідною підставою парадоксу, а й достатньою теж. Це, вочевидь, доводить той факт, що антиреалізм є парадоксальним навіть за умови неприйняття ідеї самореферентності.

---

¹ Самореферентним є таке висловлювання, яке займає місце власного логічного суб'єкта, як-то SeP – атрибутивне, а (SeP)єP – самореферентне.

² Yablo S. Paradox without self-reference // Analysis. – 1993. – № 53. – P. 251–252.

РОЗДІЛ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ (АНТИ)РЕАЛІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ІСТИНИ

2.1 ТЕОРІЯ ІСТИНИ ДЖ. Е. МУРА

Здійснивши загальний абрис теоретичних аспектів реалістської та антиреалістської алетіології в контексті теоретичних та методологічних настанов аналітичної філософії, актуальною видається їх аналітика та транспарентність в історико-філософському дискурсі філософів-аналітиків.

В контексті заявленої проблематики ми простежимо еволюцію (анти)реалістської алетіології в творчості тих аналітичних філософів, які, на нашу думку, заклали фундамент аналітичного стилю філософування, визначивши тим самим канонічність та фундаментальність. Важливим також видається обов'язок рецепції резонансу та наслідків, які справили теоретико-практичні інтенції та інтуїції філософів-аналітиків на проблеми визначення місця, ролі та функцій предикату істини в історико-філософському та науковому дискурсі.

Одним із перших, хто заактуалізував істиннісну проблематику в сучасній «неконтинентальній» філософії був Дж. Е. Мур – британський філософ, якого небезпідставно вважають одним із фундаторів, ідейним провісником аналітичної філософії. У книзі «Сто років філософії» Дж. Пассмор характеризує Дж. Мура як «чистого філософа», далекого від «великих суперечок» того часу і на мислення якого не вплинув жоден з філософів.¹ Більше того, сам Дж. Мур заактуалізував чимало філософських проблем, радше, специфіку їх розгляду, що стало підставовим для його віднесення до «батьків-засновників» аналітичного стилю філософування. Такої думки дотримується й Т. Болдуїн, на

---

¹ Пассмор Дж. Сто лет философии. – Москва : Прогресс-Традиция, 1998. – С. 155.

переконав його, якщо Дж. Мура й не може дехто віднести до філософів-аналітиків, то тоді кого.¹

Філософи-аналітики для вирішення філософських проблем досить активно послуговуються, зокрема, такими методологічними прийомами, як концептуальний і контрфактичний аналіз. Безсумнівно є факт використання Дж. Муром обох з них, але з очевидною перевагою, на нашу думку, першого. І дійсно, для Дж. Мура характерна манера міркування, яка в подальшому стала відмітною для філософів-аналітиків. Її можна схарактеризувати словами Н. Решера, на думку якого необхідно чітко сформулювати завдання для подальшої роботи філософа, не захоплюючись при цьому неправомірними пропозиціями, неаргументованими ідеями і розвиваючи апарат логіко-лінгвістичного аналізу.²

В контексті нашої розвідки зазначимо, що одним з фундаментальних питань в межах аналітичної філософії, безсумнівно, є питання про осмислення дистинкції реалізм-антиреалізм³ і пов'язаної із нею проблемою істинності наукового знання. Не буде перебільшенням твердження про те, що саме Дж. Мур одним з перших обґрунтував платформу (нео)реалізму. У програмовій статті «Спростування

---

¹ Baldwin T. Moore's rejection of idealism // Philosophy in History: Essays on the historiography of philosophy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – P. 359.

² Решер Н. Взлёт и падение аналитической философии // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 464.

³ Основоположний принцип реалізму: незалежність пізнаваного об'єкта від свідомості і не копійованість його у ній, був викладений у маніфесті «Програма і перша платформа шести реалістів», із яким виступили у 1910 р. його ініціатори – група американських викладачів (Р. Перрі, У. Монтегю, Е. Холт, У. Марвін, У. Піткін, Е. Сполдінг). Онтологічний модус реалізму затверджує існування об'єктивної реальності, а епістемологічний – можливість її адекватного пізнання. Онтологічний же модус антиреалізму заперечує існування об'єктивної реальності, а епістемологічний – можливість її адекватного пізнання.

ідеалізму» він виступив за визнання реальності в якості незалежної від свідомості, потенційно пізнаваної і визнаючи рівнозначність існування матеріальних об'єктів і відчуттів: «Я настільки ж безпосередньо обізнаний про існування матеріальних предметів в просторі, як і про свої власні відчуття; і те, про що я обізнаний щодо кожного, повністю збігається: а саме в одному випадку реально існує матеріальний об'єкт, а в іншому - реально існує моє відчуття. З приводу матеріальних речей потрібно відповісти на питання: «На чому ґрунтується наше припущення, що існує не щось, що відповідає нашим відчуттям?». А на питання: «Які у нас підстави вважати, що матеріальні предмети не існують, якщо їх існування засвідчено таким же чином, як й існування наших відчуттів?». ... Якщо підстава для сумніву в існуванні матерії полягає в тому, що вона є невід'ємним аспектом нашого сприйняття, то таке ж міркування переконливо доводить, що не існує і наше сприйняття, оскільки воно також має бути невід'ємним аспектом нашого сприйняття його самого».¹ А відтак, британський варіант неореалізму в особі Дж. Мура а також Б. Рассела став одним із джерел аналітичного напрямку у філософії.

Визначаючи як один з основних в суперечці реалізм-антиреалізм питання про відповідність сенсібілій фізичному об'єктові, можна виокремити декілька теорій, які намагаються це питання вирішити:

- «теорія прямої відповідності» (Дж. Мур, С. Александер) постулює можливість збігу sens-data і фізичних об'єктів;
- «теорія критичного реалізму» (Р. Селларс, А. Вайтгед): оскільки будь-який акт досвіду передбачає інтерпретацію sens-data, можна стверджувати тільки про деяку їх (часом – символічному) подобу із фізичним об'єктом. А

---

¹ Мур Дж. Опровержение идеализма // Историко-философский ежегодник. – Москва : Наука, 1987. – С. 265.

- відтак, ніякий збіг об'єкта та його даності неможливий;
- «теорія ступенів відповідності» Б. Рассела репрезентує ієрархічність, типологію sens-data;
  - «теорія епістемологічного скептицизму» Ч. Брода заперечує можливість збігу sens-data з фізичним об'єктом.

Аналітика Дж. Мура набула «бунтівного»¹ (проти «загальноприйнятих поглядів», якими на той момент були теорії британських філософів-емпіриків, а також концепції абсолютного ідеалізму гегельянського-бредліанського типу) характеру,² підтриманого згодом Б. Расселом.³ Дж. Мур неодноразово вказував на ту особливість, яка відрізняє його власну філософську позицію від позиції інших філософів. Філософське кредо британського філософа можна визначити як «апеляція до здорового глузду», що в контексті британської філософії можна розуміти як домагання чіткості і послідовності міркувань, що, власне, і характеризує Дж. Мура як аналітичного філософа. Як зауважує С. Суханова, твори Дж. Мура не є результатом раптового осяяння. Вони здебільшого нагадують звіти. І саме така стилізація стала

---

¹ За «надмірний» скептицизм сучасники Дж. Мура порівнювали його із Д. Г'юмом.

² Ще задовго до «бунтівництва» Дж. Мура до здорового глузду на шляху до істини апелював Дж. Берклі. Він писав: «У пошуках істини важливим є забезпечитися від оманливості неправильно зрозумілих термінів: до цього закликає значна кількість філософів, але мало хто дотримується... У творах ... вживається чимало абстрактних і неясних за змістом термінів ... – термінів, які затемнюють зміст, ...суперечать істині і здоровому глуздові. Ці терміни мають бути розглянуті із великою ретельністю, не заради доведення помилковості людських міркувань, але заради самої істини» (Берклі Дж. Сочинения. – Москва : Мысль, 1978. – С. 363.)

³ Рассел Б. Моё философское развитие // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 11.

популярною серед аналітичних філософів.¹ «Перший аналітичний філософ» Дж. Мур «прагнув відзначити всі позитивні аспекти розглядуваної концепції і тільки потому - ті випадки і труднощі, які опонент, ймовірно, не врахував».²

«Здоровий глузд» Дж. Мура не є ані системою позачасових, апріорних істин, або ж мінливих загальноприйнятних норм. Він, радше, є емпіричним, аніж трансцендентним, а, отже, недетермінованим. Судження здорового глузду достовірні і зорганізують досвід. На думку британського філософа судження, якщо вони «є частиною світогляду здорового глузду, то вони є істинними».³ Водночас, переконаність в істинності суджень здорового глузду не засвідчує джерело такого переконання. А відтак, немає гарантії, що переконання такого типу не можна розглядати як забобону?

Така стратегія тому і дієва, що мінімізує необхідність доведення. Бо якщо ми будемо доводити судження здорового глузду, то вони вже не будуть судженнями здорового глузду, що породжує парадокс нескінченного регресу.

Назагал, природу суджень можна виразити за допомогою двох доктринальних ідей Дж. Мура:

- а) «атомарні» одиниці, складові судження («поняття» в термінології Дж. Мура) є сутностями, про які стверджується в цьому судженні;
- б) для понять не характерні внутрішні зв'язки; відносини між ними не атрибутивні.

Обидві ідеї спрямовані проти ідеалізму бредліанського типу, а саме проти переконання в тому, що коли наявна ідея чогось, саме це мислиме щось вже є

---

¹ Суханова Е. Дж. Э. Мур и Б. Рассел: логика, язык, реальность // Вестник ТомГУ. - 2007. - № 300(1). - С. 70.

² Мур Дж. Является ли существование предикатом? // Вестник ТомГУ. Серия «Философия. Социология. Политология» - 2009. - № 4(8). - С. 73.

³ Мур Дж. Защита здравого смысла // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). - Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. - С. 141.

частиною самої ідеї. У критиці Дж. Мура висловлювання є об'єктами суджень, а тому поняття, що складають їх структуру, є частиною того, про що ми мислимо і байдуже, мислить їх хто-небудь ще чи ні.

Друга доктринальна ідея встановлює, що істинність твердження визначає зовнішній спосіб зв'язку понять зі складу цього твердження. Відповідно до думки Дж. Мура, акт судження встановлює виключно зовнішні зв'язки між власне судженням і суб'єктом судження; себто, сам акт судження не змінює предмету судження. Ця позиція британського філософа протиставлена переконаності Ф. Бредлі у відсутності будь-яких реальних зовнішніх зв'язків. Звідси логічно слідує, що в поданні Дж. Мура в судженні стверджується про «атомарні» одиниці цього твердження, тобто про поняття, тоді як у Ф. Бредлі в судженні стверджується про об'єкт. Але, якщо знання розуміти як внутрішні відношення між тим, хто знає і тим, що він знає, акт знання судження змінює його, оскільки відтепер його особливістю є те, що воно є упізнаваним (в сенсі раніше пізнаним) і тому вже не є таким, яким було до того, як я дізнався про нього. Власне кажучи, мета, задекларована Дж. Муром, продовжує традицію Ф. Brentano і А. Майнонга, затверджуючи об'єктивність і незалежність об'єктів думки.

Ось як про це пише, власне, А. Майнонг: «Істина є атрибутом об'єктива, якщо про нього фактично і з достовірністю винесене судження, що має стосунок до об'єктива поняття істини. Але істинним є також судження, якщо воно з достовірністю схоплює фактичне, що має стосунок до переживання поняття істини. Істина без очевидності означає факт зовнішньої, а істина з очевидністю одночасно факт внутрішньої виправданості».¹

Був період, коли Дж. Мур симпатизував ідеалістичним ідеям, захоплюючись рефлексією онтологічної проблематики. Поготів його спіткала думка, що реальність

---

¹ Майнонг А. Самоизложение. – Москва : Дом интеллектуальной книги, 2003. – С. 34.

можна висловити словами, передбачивши тим самим одну з найголовніших колізій аналітичної філософії. Анти-ідеалістичні переконання Дж. Мура тим самим засвідчували (у чому був переконаний британський філософ) хибність інтуїції Ф. Бредлі, який схарактеризовував реальність недоступною для її почуттєвого сприйняття.

Дж. Мур спростовує думку про можливість абстрактного досвіду (досвіду як такого): «З того, що річ була або є об'єктом можливого досвіду, аж ніяк не слідує, що вона була або буде уявлена».¹ Отже, для Дж. Мура як представника реалістської традиції у філософії неприпустимим є факт залежності предиката «реальність» від сприйняття. Позицію Дж. Мура і його прихильників можна назвати «оптимальною» в тому сенсі, що вони дотримувалися ідеї про не обов'язковість адекватного сприйняття реальності, а лише про ймовірність такого і яке може бути доповнене засобами епістемо-логічного аналізу.

Водночас, Дж. Мур категорично заперечує можливість схарактеризовувати *sens-data* через поняття «істина» або «хиба». Всі наші переконання, як стверджує британський філософ, можуть існувати виключно у поняттєвій формі, змістом якої і є *sens-data*. Виходячи з ідеї, викладеної ним у «Захист здорового глузду» існують істини, що репрезентують повсякденний досвід, знання, приміром, відомий його «доказ лівої руки». Філософ був певен того, що таким чином він доводить існування зовнішнього світу, незалежного від свідомості. Але, «Що означає: існує зовнішній світ, незалежний від моєї свідомості?», - задається питанням відомий філософ, логік Г. фон Врігт. І продовжує: «Проблема пов'язана не з істинністю поглядів і тверджень здорового глузду, а з їх значенням... Різниця між питаннями істини і питаннями значення має неабияку важливість для розуміння того, що є специфічним не лише для філософії Мура, але і для всього аналітичного руху. Для філософії сформульована

---

¹ Мур Дж. Доказательство внешнего мира // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 73.

задача аналізу - прояснити значення висловлювань».¹ Саме запропонований Дж. Муром метод аналізу і є тим засобом, який визначає чіткі межі залежності сприйняття реальності від самого предмета сприйняття. У цьому контексті важливим є розмежування Дж. Муром процесу мислення і змісту думки.

Для Дж. Мура питання про істину містить в собі проблему доведення реального існування речі, а сама теорія істини редукується до твердження про те, що властивість бути істинним, виражене у висловленні і приписуване об'єктові, осмислене тоді і тільки тоді, коли воно відповідає фактові. Істина, відтак, видається простою, неаналізованою властивістю, обумовленою фактом реального існування уявно мислимого.

Виходячи з цього, можемо констатувати факт прийняття (принаймні, гіпотетично) Дж. Муром кореспондентної теорії істини, вибудованої на позиції «наївного реалізму». Хоча принцип відповідності Дж. Мура потенційно містить тенденції дефляціоністського характеру, а саме: припускаючи можливість абсолютної відповідності висловлювань фактичності, категорія істини стала б зайвою, але поскільки таке є неможливим, необхідна процедура редукції висловлювань до її «атомарних» верифікованих структур. Такою процедурою, як вже було зазначено, є процедура аналізу, запропонована Дж. Муром і яка наперед визначила стилістику і методологію багатьох поколінь філософів і стала основоположною для аналітичної філософії.

Отже, для кореспондентної теорії істини характерним є принцип відповідності потенційно істинного судження фактичності. Але й можливі колізії цієї теорії істини, пов'язані, насамперед, із невизначеністю таких понять, як «відповідність», «дійсність», «реальність». Натомість, у цій теорії істини судженням, що репрезентують фактичність, протиставляється сам репрезентант. Показовою в цьому

---

¹ Вригт фон Г. Х. Аналитическая философия: историко-критический обзор // Кантовский сборник. – 2013. – Вып. 1 (43). – С. 82.

відношенні є ідея Дж. Мура, викладена ним у «Природа судження», в якій філософ доводить, що предметом судження є не ідеї, а те, на що вони вказують, на поняття, яке не є ані ментальним фактом, ані його частиною.¹ Поняття – це об'єкт мислення і якби воно не існувало незалежно від нього, то не було б і предмета мислення, а відтак, поняття вічні і незмінні.

На думку філософа, якщо судження не є уявно мислимим і не формою слів, але об'єктом уявного мислення, то очевидно, що воно не відмінне від реальності. На підтвердження своїх слів Дж. Мур наводить приклад судження, яке він визначає як істинне: «Я існую» і яке не відрізняється від відповідної реальності існування когонебудь. Себто, факт мого існування жодним чином не відрізняється від висловлювання про факт мого існування. У цьому контексті поняття «вислів» і «реальність» є рівносильними.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що істинне судження від хибного відрізняє зовсім не відповідність або невідповідність реальності. А що тоді? На думку Дж. Мура, про що вже була мова, істина – це проста властивість висловлювань; одні висловлювання мають таку властивість, інші ж не мають, а тому є хибними. Отже, в цьому контексті істина/істинність, хиба/хибність розглядаються Дж. Муром в онтологічних термінах. Виходить, що істинність не залежить від ставлення до дійсних речей і може бути визначена лише через судження, яке в свою чергу із необхідністю має бути істинним. Якщо ж істинність цього судження може (або повинна) бути встановлена за допомогою його редукції до фактичності, чи не нагадує подібний прийом *circus vitiosus*? Відповідь очевидна.

Дж. Мур відкидає будь-яку можливість виходу за межі відносин понять і реальності, що в принципі неможливе. Знання чогось припускає усвідомлення наявності судження. А звідси слідує, що знання неможливе поза понять. Це

---

¹ Мур Дж. Природа суждения // Историко-философский ежегодник. – Москва : Наука, 2009. – С. 189.

стосується і випадків акту сприйняття, знання про який інспіровано екзистенційним судженням, наприклад «Існування є предикатом». З цього приводу Дж. Мур міркує так: «Я думаю, варто відзначити, що якщо ми стверджуємо «Існування є предикатом», використовуючи «предикат» в граматичному сенсі, то наша пропозиція – це пропозиція про певні слова в тому сенсі, що вони часто використовуються певним чином, але, як це не дивно, це – пропозиція не про слово «існування». Це – пропозиція про те, що слово «існує» та інші форми дієслова «існувати», такі як «існував», «буде існувати» або «існують», часто є предикатами пропозицій, в яких вони зустрічаються».¹

В екзистенційному судженні стверджується, що поняття, яке складає «існування», відноситься до поняття існування. А, отже, «універсум» Дж. Мура складають вічні та незмінні поняття, співвідношення яких філософ називає «судженнями». Дещо згодом Дж. Мур переглянув своє ставлення до отождошення істинних суджень і фактів, відмовившись від подібного. Спочатку він був упевнений в тому, що має існувати судження, яке є хибним, навіть якщо воно (судження) має властивість бути хибним. Сама ж сутність хибного уявлення в уявленні того, чого немає. Якщо ж існує об'єкт уяви, то таке уявлення було б істинним, а не хибним. Розуміння того, що хибне уявлення не припускає вірування в те чи інше судження, природним є заперечення, що дійсне уявлення в якості свого об'єкта містить судження.

Дж. Мур пояснює, чому стався такий поворот: коли ми стверджуємо, що щось дійсно існує, ми, тим самим, підтверджуємо, що це судження є істинним, в той час як «субстанція» факту зводиться до судження разом із його істиннісним значенням. По суті Дж. Мур заперечує існування будь-яких суджень. Він виражає впевненість у тому, що «Я вважаю (переконаний в) р» не затверджує відношення між

---

¹ Мур Дж. Является ли существование предикатом? // Вестник ТомГУ. Серия «Философия. Социология. Политология» – 2009. – № 4(8). – С. 111

самим переконанням і судженням. Безперечно, істина р полягає в його відповідності фактові і що бути переконаним, що «р» - значить вірити, що воно таким чином відповідає фактові.

Підводячи підсумок, процитуємо одного з шанувальників аналітичного стилю філософствування, ідейного послідовника Дж. Мура, Н. Малкольма: «Роль Мура... в історії філософії в основному є руйнівною... Усвідомити, якою мірою філософія є критикою буденної мови і здорового глузду і побачити, що буденна мова має бути правильною – означає зрозуміти всю важливість і виправданість руйнівної діяльності Мура»,¹ суть якої «полягає у виявленні їх (філософських висловлювань) протиріччя у повсякденній мові».²

Отже, підставовим для критики Дж. Муром метафізики можна назвати антипсихологізм та онтологічний плюралізм незалежних від свідомості матеріальних об'єктів. В гносеологічному ж аспекті своєї творчості Дж. Мур був явним критиком прагматичної теорії істини, зокрема, у частині істиннісних значень висловлювань про моральні імперативи та феномени. Основоположною стратегією аналізу та встановлення істини Дж. Мура була стратегія опертя на «здоровий глузд», логіку розуму, що має емпіричний, а не трансцендентальний характер. «Здоровий глузд» не може схибити, оскільки досвід не може схибити. І визнавши існування здорового глузду, ми тим самим визнаємо істинність усіх тверджень в його контексті. Належність переконань здоровому глуздові автоматично перетворює їх на істинні. Ці аргументи є прийнятними у разі нашого прийняття істинності усіх настанов здорового глузду а priori. Але якщо задатися питанням не про те, що відповідає або не відповідає здоровому глуздові, а, власне, про джерела істинності його самого...

---

¹ Малкольм Н. Мур и обыденный язык // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 98.

² Там само. С. 87.

2.2 ТЕОРІЯ ІСТИНИ Г. ФРЕГЕ

Аналітична філософська традиція беззаперечно є потужним інтелектуальним явищем, першочергово, англосаксонського культурного типу. Дослідження в царині аналітичної філософії є візитівкою, mainstream'ом загального інтелектуального процесу, що відбувається на теренах, передусім, США, Великобританії, Австралії та інших країн.

Певним чином «зміфологізована» (тематично і методологічно) аналітична філософія все ж таки має специфічний набір тем, напрямів дослідження, які дистанціюють її від «континентальної» філософії. До таких слід віднести філософію мови, філософію свідомості, філософію штучного інтелекту, метафізику, аналітичну епістемологію та багато інших. Однією з таких є досить давня суперечка, яка в аналітичній філософії набула назви «проблема реалізму-антиреалізму», яка має стосунок не тільки до факту (не)наявності речей у світі, а й адекватного осмислення цього факту, в тому числі, й засобами аналітичної епістемології. В цьому контексті принциповим видається розгляд фактичності з позиції її істиннісної оцінки.

Як вже було зазначено, «проблема реалізму-антиреалізму» має досить давню історію, але саме в аналітичній філософії вона була знову заактуалізована зусиллями «батьків-засновників» аналітичної філософії: Г. Фреге, Дж. Муром, Б. Расселом та Л. Вітгенштайном, які не стільки заактуалізували онтологічну перспективу цієї проблеми (проблему реальності/нереальності як таку), скільки епістемологічну перспективу, зокрема, й проблему істинності носіїв істиннісних значень. Позиція автора в контексті з цього питання така: однозначно можемо говорити про існування в межах аналітичної філософії науки двох парадигм¹: парадигми реалізму та парадигми

---

¹ Під «парадигмою» автор розуміє систему уявлень, теорій, які є прийнятними для певного кола дослідників і які визначають специфіку, зразки, цінності тощо наукової діяльності в контексті цієї парадигми.

антиреалізму. Кожну з цих парадигм схарактеризовує як онтологічна, так і епістемологічна їх складова. Кожна з цих парадигм, виходячи з базових для неї принципів, понять, норм, репрезентує відповідну їм концепцію істини: так, в межах реалістської парадигми, основоположною буде кореспондентна теорія істини, в межах антиреалістської парадигми – приміром, дефляційні теорії істини.

Виходячи з цього, нашою метою буде намагання визначити, проаналізувавши основні положення філософії Г. Фреге, до якої (реалістської чи антиреалістської) парадигми можуть бути віднесені логіко-семантичні ідеї німецького мислителя і яке місце у його філософській системі посідає поняття істини.

Чи не бувальщиною, але з чим важко не погодитися, є думка М. Даміта про те, що саме Г. Фреге є започатківцем аналітичної філософії, а сама аналітична філософія є постфреґіанською філософією. Її чітко виражений лінгвістичний характер,¹ принаймні, на початку свого існування, тим не менше певною мірою не вписувався в парадигму досліджень німецького логіка і філософа. Це можна пояснити тим фактом, що Г. Фреге не будує свою онтологію на принципах дослідження мови, радше, навпаки, для заздальгідь створеної онтології ним створюється спеціальна мова. Ідея про другорядність лінгво-філософських досліджень у порівнянні із дослідженнями з логіки, коли філософія мови лише підтримує та обґрунтовує логіку,² явно суперечить припущенню М. Даміта, згідно з думкою якого, аналіз мови Г. Фреге є фундаментальним у порівнянні із дослідженням філософських аспектів мислення та логіки.

---

¹ Для філософів-аналітиків вивчення мови є засобом прояснення способів проєкції знакових систем і того, як в них репрезентовані онтологічні уявлення. Філософа-аналітика насамперед відрізняє те, що він розуміє простий факт, що неможливо брати якусь проблему (свідомості, пізнання, істини тощо) самою-по-собі; варто спершу розглянути її концептуалізацію в мові.

² Carl W. Frege's theory of sense and reference: its origins and scope. – Cambridge : Cambridge university press, 1994. – 232 p.

Але, тим не менше, філософські ідеї Г. Фреге багато в чому були зумовлені mainstream'ом ранньої аналітичної філософії, а саме філософією лінгвістичного аналізу, через що сама аналітична філософія набула специфічних для неї рис:

- абсолютизація формалістського підходу до мови, що виправдовувало прагнення побудувати таку формальну мову, за допомогою якої можна було б описати багатоманіття феноменів дійсності;
- мова розумілася не стільки як засіб вираження думки, скільки як «образ світу» зі зміщенням акценту з відношення «мислення-дійсність» до відношення «мова-дійсність»;¹
- семантичні аспекти мови інтерпретувалися засобами ефективно побудованих синтаксичних логіко-математичних моделей; а істину стали розуміти як властивість² висловлювань про факти дійсності, яку можна виразити засобами формального апарату логіки.³

Особливістю концепції філософів-аналітиків початкового етапу розвитку аналітичної філософії є утвердження парадигми реалізму та її концептуальне наповнення у майбутній «конфронтації» із послідовниками парадигми антиреалізму. Найчастіше парадигма реалізму описується в термінах епістемологічних досягнень наукових теорій і моделей. З точки зору такого підходу, реалізм виступає як позиція відносно фактичного епістемологічного статусу теорій (або її компонентів). Так, більшість філософів-аналітиків визначають парадигму реалізму в термінах

---

¹ В цьому випадку реальність об'єктивної дійсності і адекватність мови як образу цієї дійсності були підставовими достовірного пізнання.

² У випадку з Г. Фреге істина розумілася ним як абстрактний об'єкт, як істиннісне значення речень.

³ Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – С. 10.

істинності (приблизної істинності) наукових теорій або її деяких аспектів. Так, Е. Нагель¹ наголошує, що реалізм підкреслює використання теоретичних пропозицій як засновків в теоретичному поясненні, а самі теоретичні пропозиції є або істинними, або хибними.

Інші визначають реалізм з точки зору успішності наукових теорій, що відображають відношення постулатів цієї теорії до об'єктів та явищ у світі, як спостережуваних, так і неспостережуваних. Так, для Дж. Смарта² та Я. Хакінга³ реалістська парадигма каузально пов'язана із матеріалістичною позицією; взаємодія наукових теорій та матеріальної дійсності і є, на їх думку, принциповим для реалізму.

Ще інші визначають реалізм не в термінах істинності або успішності, а з точки зору віри в онтологію наукових теорій. Спільним для всіх цих підходів є думка про те, що наукові теорії мають певний пізнавальний статус, потенціал: вони адекватно описують світ, а тому є успішними.⁴

Б. ван Фраасен⁵ специфіку парадигми реалізму виражає через мету наукового дослідження, яка полягає в істинному описанні об'єктів і явищ, що, звісно, не може не викликати здорового скептицизму щодо цієї заяви. Якщо наука дійсно прагне до істини і наукова практика є успішною - така характеристика реалізму в термінах мети наукового дослідження є прийнятною але недостатньою, бо таке

---

¹ Nagel E. The Structure of science: Problems in the Logic of Scientific Explanation. – New York : Harcourt, Brace & World, Inc. – 1961. – P. 106–153.

² Smart J. J. C. Philosophy and Scientific Realism. – London : Routledge & Kegan Paul, 1963. – P. 36–37.

³ Хакінг Я. Представление и вмешательство. – Москва : Логос, 1998. – 296 с.

⁴ Chakravartt A. Six degrees of speculation: metaphysics in empirical contexts // Images of Empiricism: Essays on Science and Stances. – Oxford University Press, 2007. – P. 183–208.

⁵ Van Fraassen B. C. The Scientific Image. – Oxford : Clarendon Press, 1980. – 235 p.

розуміння суті наукового реалізму нічого не говорить про прогностичний потенціал наукової теорії і в цьому відношенні є недовизначеним.¹

Проблемним в контексті дилеми реалізм-антиреалізм може виявитися відмінність у статусі, евристиці тощо в межах наукової теорії спостережуваних і неспостережуваних об'єктів,² що заaktuалізує насамперед деякі форми антиреалізму, які виправдовують істиннісну оцінку тільки спостережуваних фактів, в той час коли реалісти суттєво не розрізняють епістемологічний статус і не роблять відмінностей між спостережуваним і неспостережуваним. Але в цьому випадку впевнено говорити про істину суджень щодо таких фактів м'яко кажучи, вже проблематично. Тому й постає спокуса відмовитися від істини як такої, змінивши її чи-то достовірністю, чи-то успішністю.

Отже, будь-яка версія реалізму стверджує об'єктивне існування певного роду сутностей і залежно від характеру цих сутностей можна говорити про метафізичний реалізм, наївний реалізм, науковий реалізм, психологічний реалізм тощо. Ствердження реального існування різного роду сутностей передбачає ще й визначення статусу цих сутностей у їх взаємодії із свідомістю, а потому і їх можливість адекватної репрезентації.

Парадигма реалізму передбачає існування двох взаємопов'язаних модусів: онтологічного та гносеологічного; хоча прийняття одного (здебільшого першого) із необхідністю не детермінує прийняття другого.³

---

¹ Chakravartt A. Six degrees of speculation: metaphysics in empirical contexts // Images of Empiricism: Essays on Science and Stances. – Oxford University Press, 2007. – P. 197.

² Dicken. P., Lipton P. What can Bas Believe? Musgrave and van Fraassen on Observability // Analysis. – 2006. – № 66. – P. 226–233.

³ Позицію протилежну реалізму, прийнято називати антиреалізмом, котрий останнім часом віднаходить щонайбільше прихильників, особливо у зв'язку із відкриттями в галузі когнітивної науки, фізіології, психології тощо. Деякі аргументи на користь антиреалістської позиції в цьому контексті див. у Noe A. Is the visual

Онтологічний модус зреалізовується через артикулювання реального існування об'єктів, що репрезентовані в межах тої чи іншої наукової теорії. Гносеологічний модус зреалізовується через утвердження позиції, у відповідності до якої описувані теоріями об'єкти, явища можуть бути або істинними, або хибними, що засвідчує існування а також можливість пізнання певної об'єктивної реальності, структурово відмінної від реальності даної нам.

На думку К. Апеля, існує три висхідних позиції для дискусії стосовно проблеми значення в аналітичній філософії і філософії Г. Фреге зокрема: конвенція,¹ інтенція,² референція.³

	Онтологічний статус	Семантичний статус
Референція	асоціюється із <i>фізикалістською онтологією</i> : фактичність представлена матеріальними об'єктами, відповідно, значенням є саме матеріальний об'єкт фактичності, річ	референціалістська семантика репрезентує <i>реалізм</i>
Інтенція	асоціюється із <i>менталізмом</i> : фактичність першочергово представлена психічною реальністю як сфери досвіду, відповідно, значенням є відчуття, переживання, наміри тощо	інтенціоналістська семантика репрезентує <i>антиреалізм</i>
Конвенція	асоціюється із <i>когерентизмом</i> : фактичність представлена специфічними інтерсуб'єктивними сутностями, які не є ані у світі, ані у мізках, а породжені праксисом комунікування	конвенціоналістська семантика репрезентує <i>реалізм</i> по відношенню до менталізму (матеріальність комунікації + ідеальність психічних станів комунікантів) та <i>антиреалізм</i> по відношенню до фізикалізму
Інтуїція	асоціюється із <i>універсалізмом (платонізмом)</i> : фактичність представлена об'єктивними	універсалістська семантика репрезентує <i>реалізм</i> , а з позиції наукового реалізму - <i>антиреалізм</i>

---

world a grand illusion? // Journal of consciousness studies. – 2002. – Vol. 9., № 5–6. – P. 1–12. Алвін Ное, зокрема, посилаючись на Д. Деннета, критикує «концепцію досвіду як знімку» з точки зору позиції «нового скептицизму», згідно з якою «наші переконання про наш перцептивний досвід є радикально хибними». А відтак принцип, винесений автором у титул статті: «Видимий світ є великою ілюзією» якнайкраще підтверджує антиреалістські тенденції.

¹ Розуміння значення є інтерсуб'єктивним і формується у дискурсивному мовному середовищі.

² Розуміння значення пов'язуване із психічними станами суб'єкта.

³ Матеріалізація значення у фактичності.

Очевидним є той факт, що Г. Фреге представляє універсалістську семантику реалістської парадигми і превентивно визначивши його її послідовником, маємо намір схарактеризувати його основні логіко-семантичні ідеї, які б підтверджували наше припущення. Г. Фреге є основоположником такого напрямку в філософії математики як логіцизм, основні принципи якого можна звести принаймні до таких:

- усі поняття арифметики¹ мають бути редуковані до понять логіки а, відповідно, й усі судження арифметики мають бути зведені до суджень логіки;
- усі математичні теореми вивідні із логічних аксіом;
- усі істини арифметики мають стати істинами логіки.²

Логіцизм – відповідь на психологізацію, основний мотив якої полягав у намаганні пояснити специфіку логічних структур як природні процеси у свідомості, тим самим натуралізувавши та схарактеризувавши їх через процес суб'єктивації.

Започаткувавши реформування аристотелівської логіки, одним із основних понять в цьому контексті Г. Фреге вбачає поняття аналізу, числення, функції тощо. Німецький філософ заактуалізовує і по-новому розуміє поняття аналізу,

---

¹ Якщо припустити, що уся математика може бути редукована до арифметики, програма логіцизму втілює проект послідовного виведення математичного з логічного. Отже, логіка в концепції Г. Фреге є підставовою для усєї математики.

² Проблематизоване кантіанське розрізнення арифметичних та логічних істин як відповідників синтетичних та аналітичних, заактуалізувало їх рефлексію, в тому числі і Г. Фреге, зокрема, у його програмі логіцизму, успішна реалізація якої зліквідувала б спостережуваний характер арифметики (як це сталося, приміром, при визначенні числа Г. Фреге) та спровокувала перегляд підвалин та сутності математичного знання як такого.

розуміючи його як метод дослідження і успішно застосовуючи його в царині філософії математики та логіки. Загалом, в аналітичній філософії саме аналіз розглядається як основоположний метод філософування, для якого властиві такі риси:

- активне використання апарату символічної логіки і, передусім, – першопорядкової логіки предикатів, а, отже, для аналітичної філософії найбільш характерним є саме логічний аналіз мови;
- основоположний для аналітичної філософії логічний аналіз є різновидом так званого інтерпретаційного або трансформативного аналізу, коли має місце трансформація певного мовного виразу у відповідний формально-логічний аналог для виявлення його (мовного виразу) глибинної логічної форми;
- дещо потому відбувається переосмислення функції аналізу в площині його зреалізованості у мовних практиках, вживанні мовних виразів; але, тим не менше, незмінною залишається парадигма аналізу як сприяння вирішенню філософських проблем через прояснення змісту і смислів понять;
- чітка аргументативність досліджуваних проблем.

Зініційована Г. Фреге логізована математика, яка постала навзамін математизованій логіці, позбавляла математику емпіричних підстав; математичні символи чимдалі усе менше були пов'язані із просторовими та якісними відношеннями, набуваючи усе більшого формального характеру, відмежовуючись від конкретного змісту описуваних явищ. В цьому контексті математика чимдалі більше нагадує логіку принаймні у частині оперування чистими формами, що репрезентують послідовність міркувань, а відтак, математику можна розглядати як науку про порядок.

Логіцистська програма Г. Фреге змінює й уявлення про природу математичного знання, яке з часів античної математики розглядається як сукупність вічних істин про певні предмети. Наразі ж, математичне знання можна розглядати як наслідок виведення засобами логіки певних констатацій. А тому, не на часі розглядати істину як відповідник знання дійсності; критерієм істини, скоріше за все, є несуперечливість наслідків, отриманих із висхідних засновків: класична кореспондентна теорія істини поступається когерентній теорії принаймні в цій частині.

Революційним виявився здобуток Г. Фреге і в царині семантики. Запропонувавши трирівневу її систему «знак-смысл-значення», Г. Фреге наголошує на специфіці зв'язку знаку і його значення (реальності).¹ Заслугою Г. Фреге є те, що він відмежував смисл і значення знаку від уявлень, вказавши на їх об'єктивний характер, що й стало підставовим для появи референційної семантики. Мало того, із проблемами семантики і логіки, спираючись на аналіз мови, Г. Фреге безпосередньо пов'язав і проблеми онтології. Так, зокрема, розглядаючи сутність такого явища як смисл знаку, німецький логік відносить його (смысл) до так званого «*ein drittes Reich*» (третього світу), з-поміж ментальних та фізичних одиниць, якими смисл, вочевидь, не є.

На думку Г. Фреге, універсальний, платонічний характер смислу є єдиною альтернативою релятивізму, оскільки смисл не є просто сукупністю індивідуальних психологічних уявлень; коли ніхто не зможе розділити переживання іншого. В такій ситуації кожен говорив б тільки про своє і не розумів би іншого. А, отже, мають бути універсальні умови фіксації і засвоєння смислу.

Революційні на той час погляди Г. Фреге не віднайшли підтримки та розуміння серед його сучасників, лише

---

¹ Показовою в цьому контексті є «дискусія» Г. Фреге з Дж. Локом, на думку якого, знак співвідноситься не з самою реальністю (значенням знака), а з ідеєю (уявленням) про реальність та І. Кантом, який відстоював думку про те, що знання відображає знову-таки не реальність як таку, а систему уявлень про неї.

зусиллями Б. Рассела вдалося «популяризувати» ідеї видатного німецького логіка, філософа, які стали якщо не відправними, то принаймні ключовими для становлення та розвитку аналітичної філософії.¹ Хоча сам Г. Фреге ніколи не схарактеризовував свою філософську позицію як аналітичну.²

Тим не менше, саме Г. Фреге одним з перших довів, що логічний аналіз буденної мови не тільки уможливорює здолати семантичні «пастки» природної мови а й є надійним засобом виявлення їх «справжньої» логічної форми. Ця інтуїція німецького мислителя нарівні з «лінгвістичним поворотом» у філософії цілком може бути визнана як «аксіома аналітичної філософії». Справа в тім, що Г. Фреге був переконаний в тому, що природна мова є логічно недосконалою, а некритичне ставлення до її структури каузально призведе до непередбачуваних наслідків і помилок. Тому метою аналізу і є віднайдення глибинної, логічної форми мовних виразів, що завуальована якраз їх зовнішньою, граматичною формою.³ Результатом такого аналізу має постати нова концептуалізація функції мови, яка розуміється Г. Фреге як числення, аналогічне математичним теоріям.

Отже, мова, постаючи у концепції Г. Фреге як процедура числення, не обмежується простою констатацією «непорушних» істин. Процес комунікації, буденний дискурс набагато складніший і передбачає використання не тільки тих чи інших дескрипцій, але й нереференційних виразів.

---

¹ Згадаймо, хоча б, міркування М. Даміта про те, що аналітична філософія є післяфрегівською філософією.

² Конвенційно до «батьків-засновків» аналітичної філософії відносять Дж. Мура, Б. Рассела, представників Віденського гуртка та Львівсько-Варшавської філософської школи, Л. Вітгенштайна періоду «Трактату», Б. Больцано та інших. Більше того, ознаки аналітичності вбачають і в творах Г. Ляйбніца, Дж. Лока, Д. Г'юма а то й Платона.

³ Типовими в цьому відношенні, на думку Г. Фреге, є висловлювання про існування та про сутність чисел.

Мотивація аналітики буденної мови якнайкраще відображена Г. Фреге у його методологічній настанові:

- чітко розрізнити психологічне і логічне, суб'єктивне і об'єктивне;
- значення слова необхідно розглядати в контексті усього речення, а не окремо від нього;
- чітко розрізнити поняття та предмет.¹

Реалізація цих методологічних принципів, зокрема, була здійснена Г. Фреге у його вченні про функціональний аналіз мови та істиннісні значення. Г. Фреге, не заперечуючи аристотелівський суб'єктно-предикатний принцип поділу судження, запропонував формальний підхід до його аналізу, згідно із яким поняття та функція розглядаються як аналогічні. Недоліком суб'єктно-предикатного принципу є його обмежений характер; цей принцип виправданий, якщо судження розуміти як певну форму зв'язку понять. При цьому, позиція суб'єкта та предиката визначається не логічною формою судження, а довільною граматичною формою мовного виразу.

Прикладом, погляньмо на такі два судження:

(1) «Цезар завоював Галлію»

(2) «Галлія була завойована Цезарем».

Вочевидь, що ці два судження мають однаковий поняттєвий зміст. Але в той же час, якщо керуватися принципами традиційної логіки, вони відрізняються своєю логічною структурою. До того ж, принципи традиційної логіки не завжди виправдовують себе, коли необхідний більш точний аналіз того чи іншого терміну, зважаючи на специфіку самого терміна, а не способу зв'язку термінів. Відтак, на цьому прикладі знову-таки заактуалізовано феномен смислу, якому Г. Фреге надає неабиякого значення.

---

¹ Фреге Г. Основоположення арифметики. – Томск : Водолей, 2000. – С. 23.

Усі мовні вирази Г. Фреге поділяє на два типи: власні імена¹ та функціональні вирази. Перші позначають конкретні предмети, як-то «Венера», що позначає планету Сонячної системи; другі ж встановлюють відповідні зв'язки між такими предметами, як-то «планета», що є функцією, яка встановлює функціональну відповідність між різними об'єктами.²

(А) «Венера» – власне ім'я;

(В) Венера – значення імені «Венера»;

(С) «планета» - функція.

На відміну від імен, функції є ненасиченими виразами, а тому потребують «насичення» шляхом їх вживання разом із іменем, через що можна говорити про творення нових імен. Ім'я, до якого застосовувана функція, є аргументом цієї функції, а предмет, що є значенням новоствореного імені, є значенням функції для даного аргументу.

Так, функція «планета» є ненасиченою, оскільки її аргументами одночасно можуть бути декілька імен: Марс, Земля, Венера тощо. Насиченою, як вже зазначалося, функція буде після співвіднесення її з якимось конкретним об'єктом, приміром із космічним об'єктом, планетою Венера (в якості аргументу функції «планета»), після чого отримуємо нове ім'я «планета Венера», значенням якого буде планета Венера, а не покровителька римлян богиня Венера, яка є значенням функції «богиня» для аргументу «Венера». Натомість, ненасиченість стосується не стільки імен (знаків) як таких, скільки способів їх використання, а тому принципово розрізняти ім'я (знак) та позначуваний ним екстралінгвістичний об'єкт, функціональний вираз та відповідну йому функцію.

---

¹ Під іменем Г. Фреге розуміє будь-який знак, що позначає певний об'єкт.

² Необхідно розрізняти ім'я і об'єкт, що ним позначається і який є значенням цього імені. Так, в нашому прикладі, планета Венера є значенням імені «Венера».

Натомість, стикаємося із ще однією проблемою, а саме: як кваліфікувати з точки зору функціонального аналізу мови такі одиниці як речення та предикативні вирази? Що буде їх значенням? Щодо речень, Г. Фреге зауважує, що якщо можна поставити питання стосовно їх значення (якщо таке, звісно є) і таким значенням є або істина або хиба, то такі речення необхідно розглядати як власні імена.¹

Принцип контекстності,² запропонований Г. Фреге, встановлює, що смисл цілого (речення) є функцією смислів його складників (імен та функціональних виразів). А тому потреба розглядати смисл та значення імен та функціональних виразів в контексті речень заактуалізовує питання щодо смислу та значення речень.

Розповідне речення, як зауважує Г. Фреге, виражає ту чи іншу думку. А звідси питання: чи може думка бути саме тим, що позначає речення? Мабуть що ні. Поскільки заміна одного із компонентів речення іншим але з тим же значенням суттєво не вплинула б на предметне значення цього речення. Наприклад, з речення «Платон є автором діалогу «Тімей» після заміни одного з його компонентів, отримуємо «Учень Сократа є автором діалогу «Тімей»». Вочевидь, що предметне значення як першого, так і другого речень однакові, але думка, виражена цими реченнями різниться, а, отже, думка буде виражати не предметне значення речення, а його смисл. Про що, власне, і говорить Г. Фреге.³

Якщо думка, виражена в реченні, є його смислом, тоді що можна розглядати як його значення? На прикладі із міфічним героєм Одисеєм, яким послуговується Г. Фреге⁴ і виходячи із згадуваного вже принципу контекстності, слідує,

---

¹ Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – С. 235.

² Принцип контекстності покликаний розв'язати проблему суб'єктивного наповнення смислом однакових мовних конструкцій.

³ Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – С. 234, 328.

⁴ Там само. С. 234.

що якщо нас цікавить лише смисл речення, себто думка, виражена ним, то зайвим буде перейматися значенням його складових (у прикладі Г. Фреге – значенням імені «Одіссей»); нагадаємо, що смисл речення є функцією смислів його складників (імен та функціональних виразів), а не значень. Думка незмінна від того, чи мають значення складники речення.

Інакше, коли якійсь із складників речення не має значення; тоді і думка втрачає свою вартісність. Г. Фреге зауважує, що саме прагнення до істини заактуалізовує рух від смислу речення до його значення.¹ А таким є його істиннісне значення, себто, воно може бути або хибним або істинним. Інших істиннісних значень речень не існує, а тому: усі істинні й усі хибні речення будуть мати одне значення: істина або хиба. Наприклад, речення «5 є простим числом» і «6 є складеним числом» мають однакове істиннісне значення – істина.

Отже, речення як ім'я позначають особливі сутності – істиннісні значення (істина та хиба), які Г. Фреге називає абстрактними предметами,² розвиваючи тим самим номінативну теорію речень; а предикатні вирази на кшталт «зелений», «молодший» тощо, які позначають властивості предметів або відношення між ними, можна потрактовувати як функції, застосовувані до імен, внаслідок чого утворюються нові речення.³ Так, застосовуючи предикат «кислий» до імені «цукор» отримуємо речення «кислий цукор», що позначає хибу (себто «цукор кислий» є хиба), якщо ж ми застосуємо цей предикат до імені «лимон», отримаємо речення «лимон кислий», що позначає істину.

Не можна не погодитись із Г. Фреге про те, що питання про істину заактуалізовується тільки тоді, коли має місце ствердження думки (вираження її в розповідному і аж ніяк

---

¹ Там само. С. 235.

² Там само. С. 235.

³ Функції, значеннями яких є істиннісні значення для тих чи інших аргументів, прийнято називати пропозиційними (істиннісними) функціями.

не в окличному чи питальному реченнях). При цьому слід виокремлювати, принаймні, три ключові моменти такого ствердження:

- сам факт мислення, коли відбувається схоплення думки;
- судження – визнання істинності думки;
- ствердження – демонстрація судження.

Момент мислення, радше – процес, відповідає засвоєнню змісту речення. Треба чітко розрізняти судження і думку, оскільки засвоєння змісту думки не пов'язане однозначно із визнанням його істинним чи хибним, бо може бути так, що ці два процеси (засвоєння і визнання) розділяє значний проміжок часу, а тому про однозначну каузальність говорити не видається можливим. Визнання істинності думки можливе лише через форму розповідного речення, коли відбувається перехід від змісту речення до його істиннісного значення. При цьому використання такої характеристики речення як «істинне» не завжди виявляється виправданим.

Так, Г. Фреґе пропонує поекспериментувати і розглядати відношення думки до істинності не як відношення смислу до значення, а як відношення суб'єкта до предиката. Можна сказати «Істинною є думка про те, що 5 є простим числом» або ж «5 є простим числом». Як зазначає Г. Фреґе, якщо уважно придивитися до речення «Істинною є думка про те, що 5 є простим числом», очевидним стає те, що в ньому не йдеться про більший обсяг інформації, ніж в реченні «5 є простим числом»: перше речення не містить інформації, що перевершує ту, яка може бути засвоєна із другого речення.¹

Г. Фреґе зацентровує увагу на об'єктивності істини; коли визнання речення істинним розглядається ним як об'єктивний процес, позбавлений суб'єктивних нашарувань,

---

¹ Із цього слідує, що така характеристика як «істинний» виявляється зайвою, надлишковою і не є реальним предикатом, що вказував би на реальну властивість. Така позиція засвідчила появу дефляційної концепції істини, яка, власне, і засвідчила «смерть» істини.

що не має нічого спільного із суб'єктивним переконанням і психологізацією акту судження. Цю позицію Г. Фреге пояснює тим, що визнання істинності думки залежне лише від форми речення.

Істинне знання не належить свідомості лише одній людині, бо, поскільки є предметним значенням речень, незалежне від конкретної психічної діяльності; істина формує лише об'єктивні аспекти референції.¹ Об'єктивність думки корелює із об'єктивністю предметів зовнішнього світу, незмінних через нашу мисленеву діяльність чи через волевиявлення. Сприйнята як істинна, думка й надалі такою залишається, будучи тотожною самій собі, незмінною.

На думку Г. Фреге (і це ще один аргумент на користь його функціонального аналізу мови), найголовнішим, принаймні, одним із важливих компонентів мовних виразів, є їх смисл, а не засоби його вираження (яких може бути декілька і які при цьому є тотожними).

Пояснюючи принцип тотожності декількох імен за їх значенням (а не смислом), Г. Фреге заперечує традиційне потрактування відношення тотожності як відношення тотожності об'єктів² та відношення тотожності знаків. Відношення тотожності об'єктів заперечується Г. Фреге через його аналітичний (в дусі І. Канта) характер, поскільки не передбачає акумуляції знання і через це позбавлене евристичного значення. Констатація тотожності предметів є лише підставою пізнання, а не результатом.

Щодо відношення тотожності знаків, то необхідно зауважити, що тотожність знака визначається не його фізичною (графічною тощо) ідентифікацією, але вживанням.

---

¹ Ми ж не будемо заперечувати істинність положень теорії гравітації, навіть, якщо припустити відсутність суб'єкта, що спостерігає її дієвість. Хоча «постнекласична наука» дещо й реабілітувала суб'єкта, в контексті нашої розвідки дотримуємося думки, що суб'єкт не конструює реальність, а лише відкриває, схоплює її як даність (хоча це доволі суперечливе твердження).

² Тотожність предмета самому собі заперечує також і Л. Вітгенштайн.

Знаки, що по-різному оприявлені (візуально, аудіально тощо), але із однаковим застосунком, є одним і тим же знаком; а ті, які однаково оприявлені, але мають різний застосунок, є різними знаками.

В цьому контексті доречним є розвести феномен думки і уявлення. Так, дійсно, один і той самий об'єкт по-різному сприймається різними людьми, формуючи суб'єктивне уявлення про предмет, в результаті чого можемо констатувати множинність реальностей, зовнішніх світів, репрезентованих психічною діяльністю суб'єктів. Такий підхід, принаймні, заперечує існування об'єктивної істини.

А тому підтверджується думка Г. Фреґе про те, що має бути «третій світ» («ein drittes Reich»), згадуваний нами вище. Світ, який не містить того, що сприймається відчуттям і не потребує носія свідомості. До «ein drittes Reich» належать лише об'єктивні сутності, на кшталт смислу, істини тощо. Так, прикладом. думка, яку ми виражаємо у теорії гравітації безвідносна у часовому вимірі і є істинною незалежно від того, чи вважає хто її саме такою. Вона не потребує носія і є істинною не з моменту її відкриття; істина досуб'єктна, радше – позасуб'єктна. Мислення не продукує думку, але пов'язане із чимось об'єктивним, із істиною; те, що визнається як істинне є таким безвідносно до того, хто стверджує істину.

Отже, визнаючи існування «ein drittes Reich», Г. Фреґе, тим самим, відроджує так званий «платонізм»,¹ постулюючи реальне існування ідеальних об'єктів, ідеальних змістів свідомості за межами самої свідомості, у світі своєрідного світу ідей.² Але, треба зазначити, що ставлення до Г. Фреґе в

---

¹ Логика, онтологія, язык / Сост., пер. и предисл. В. А. Суровцева. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2006. – С. 9.

² З позиції наукового реалізму, орієнтованого на ствердження існування фізичної реальності, платонізм розглядається як антиреалістська установка. Однак якщо переходити від помірнього (наукового) до радикального реалізму, в межах якого визнаються як реально існуючі не тільки об'єкти фізичного світу, а й об'єктивні

контексті його належності до adeptів парадигми реалізму чи антиреалізму було controверсійним.

З одного боку, Г. Фреге закидають прихильність до менталізму¹ через його ідею «третього світу». На нашу думку, таке антиреалістське потрактування концепції Г. Фреге² засвідчує надто вузьке розуміння поняття «реалізм», а саме у його матеріалістичній формі. Якщо ж «реалізм» розуміти більш широко і припускати реальне існування абстрактних об'єктів, як-то смисл чи істина, то Г. Фреге постає як послідовник парадигми реалізму у його платонічному (метафізичному) варіанті.

Навряд чи сам Г. Фреге замислювався над питанням його належності до реалістської парадигми чи антиреалістської, але дискусійний ґрунт був ним закладений, у першу чергу, в межах його семантичної теорії та філософії математики. Дискусійність викликає, з одного боку, ствердження Г. Фреге того, що значенням імені, його референтом є об'єкт фізичного світу, реально існуючий, що представляє німецького логіка, філософа як прихильника референціалістської семантики. Однак, не тільки значення є основоположним для теорії Г. Фреге. Не менш значущими є феномени смислу та істиннісних значень, існування яких затверджує універсалістський характер семантики Г. Фреге.

абстрактні сутності, то платонізм, звісно, буде охарактеризований як прояв реалістської парадигми.

¹ Менталізм є антиреалістською позицією, оскільки стверджує існування лише фактів психічного життя суб'єкта мислення; про існування ж «реального» позасвідомого світу мова взагалі не йде.

² Бенаццераф П. Фреге: последний логист // Философия науки. – 2004. – № 4 (23). – С. 127.

2.3 ТЕОРІЯ ІСТИНИ Б. РАССЕЛА

Ім'я британського філософа, громадського діяча Б. Рассела не можна обійти у справі ствердження його належності до витоків аналітичної філософії і який на переконання В. Рьода є одним із найвагоміших основоположників аналітичної філософії.¹ Схожої думки дотримується і Р. Монк. Хоча він й дещо скептично поставився до того факту, що Б. Рассел цілком відповідає трьом принципам аналітичної філософії, сформульованих М. Дамітом², тим не менше, наприкінці своєї розвідки зауважує, що було б помилковим виключати Б. Рассела з лав філософів-аналітиків, для якого віра в аналіз була беззаперечним фактом його філософії.³

Б. Рассела не випадково відносять до лав фундаторів аналітичного стилю філософування: він, як і його колега Дж. Мур певний час був захоплений пануючим на той час у британській філософії абсолютним ідеалізмом, але потому виступив із різкою критикою неогегельянства, закликаючи звільнити розум від метафізики і послуговуючись принципами «здорового глузду» тверезо провадити концептуальний аналіз.⁴

Критика абсолютного ідеалізму Б. Расселом набула вигляду його так званої плюралістичної теорії, у відповідності до якої за об'єктами, що фактично не існували, визнавалася ймовірна реальність їх онтологій. Така ймовірна, фактична реальність неіснуючих об'єктів

---

¹ Рьод В. Шлях філософії: XIX–XX століття / В. Рьод. – Київ : Дух і літера, 2010. – С. 210/

² Dummett M. Truth and other enigmas. – London : Duckworth, 1978. – P. 458.

³ Monk R. Was Russell an analytical philosopher? // The rise of analytic philosophy / Ed. by H.-J. Glock. – Oxford : Blackwell Publishers, 1997. – P. 50.

⁴ Саме вимога опертя мислення на принципи «здорового глузду» і стала відправною для появи аналітичної філософії.

визнавалася британським філософом якщо можна сформулювати істинне висловлювання щодо таких об'єктів.

Пізніше Б. Рассел заперечує реальність логічно можливих об'єктів (по типу «Пегас», «круглий квадрат» тощо), які розглядаються ним як безглузді дескрипції. Така позиція Б. Рассела віднайшла свого вираження в його славнозвісній теорії дескрипцій, основне завдання якої полягало в пошуці логічно досконалої мови, яка б відображала тільки реально існуючі сутності.

На думку британського філософа, логічний аналіз буде сприятливий для пізнання тоді і тільки тоді, коли його підставою буде науково обґрунтована онтологія, з якою узгоджуються мовні засоби аналізу. Для побудови ж логічно досконалої мови необхідно переформулювати твердження буденної мови таким чином, щоб усунути посилення на сумнівні сутності, уникаючи як суперечливих описів, так і фіктивних дескрипцій. Тоді вимога істинності висловлювання буде еквівалентною вимозі відповідності висловлювання до дійсності. Таке бачення відношення логіки та онтології базується на припущенні Б. Расселом «атомарної» (дискретної) структури світу.

Згідно з цією ідеєю реальний світ складається із «атомів» (партикулярій, або індивідів),¹ до яких, зокрема, Б. Рассел відносить і так звані «факти», виражені пропозиціями. В залежності від того, чи відповідають судження фактам чи не відповідають, вони можуть бути або істинними або хибними.

Б. Рассел досить часто і не безпідставно переосмислював свої погляди на сутність «атомів».² Припущення існування таких сутностей як пропозицій, абстрактних властивостей та відношень, вочевидь,

---

¹ Тобто окремих предметів.

² Marcus R. On some post-1920s views of Russell on particularity, identity, and individuation // Marcus R. Modalities: Philosophical Essays. – Oxford university press, 1995. – P. 177–188.

зактуалізовує їх платонічний характер.¹ Лише під впливом аргументів Л. Вітгенштайна² британський філософ відмовляє абстрактним сутностям у їх онтологічному статусі.³

Щодо епістемології, то свої погляди у цьому контексті Б. Рассел характеризує як «аналітичний емпіризм». Необхідно зазначити, що поняття досвіду є одним із принципових у філософії Б. Рассела, але розуміння ним цього поняття видається достатньо широким. На думку британського філософа, підставовим для будь-якого досвіду є безпосереднє сприйняття («безпосереднє знайомство» за термінологією Б. Рассела).

Ще одним із головних понять расселової філософії є поняття істини, яку британський філософ розумів у її традиційному метафізичному сенсі, заперечуючи як позитивістський варіант істини (як редукцію до спостереження та верифікації) так і прагматистський варіант, який замінював поняття істини поняттям раціональної прийнятності.

Вочевидь, Б. Рассела однозначно можна кваліфікувати як послідовника парадигми реалізму у питанні щодо статусу та місця істини в філософії науки. Його реалістську позицію у розумінні істини можна пояснити, по-перше, в термінах відношення висловлювань до фактів; по-друге, через визнання ним існування універсалій. А, отже, очевидна в цьому контексті еволюція Б. Рассела від метафізичного (платоністського) реалізму до наукового реалізму.

---

¹ Таку позицію Б. Рассела можна назвати «реалізмом відношень»: див. Неретина С., Огурцов А. Пути к универсалиям. – Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2006. – С. 750.

² Так, коли Б. Рассел писав статтю «Матерія» для «Філософського словника розуму, матерії і моралі», Л. Вітгенштайн звинуватив його у глупоті, бо як можна писати про те, чого немає; а книга Б. Рассела «Проблеми філософії» була названа ним «дешевою бульварною читанкою».

³ Перцептивні властивості та відношення віднині потрактовуються ним як реальні, а от пропозиції та пропозиційні функції – як суто мовні конструкції.

Як відомо, свого часу ідеї Г. Фреґе не віднайшли належної підтримки, причини якої мусимо шукати як в об'єктивній, так і суб'єктивній площині, зокрема, панування ідей абсолютного ідеалізму гегельянсько-бредліанського типу. На переконання Б. Рассела, усі метафізичні системи покладалися на традиційну аристотелівську логіку. Його ж на критику цих систем і на побудову метафізики нового типу надихнули наукові результати, одержані Г. Фреґе.

Певною мірою завдання популяризації ідей німецького логіка, філософа було вирішено Б. Расселом, який у нашій класифікації постає як один із засновників аналітичної філософії, нарівні із Дж. Муром, Г. Фреґе та іншими. Тим не менше, Б. Рассел відіграв неабияку позитивну роль, критикуючи певні ідеї Г. Фреґе, що дозволило краще зрозуміти філософську позицію німецького логіка. До таких, приміром, можна віднести віднайдення Б. Расселом парадоксу в системі формалізованої арифметики і побудованої на цьому теорії типів або ж критично осмислюючи спадок Г. Фреґе, Б. Рассел трирівневу фреґівську семантику (знак-смісл-значення) замінює дворівневою (знак-значення).¹ Крім того, Б. Рассел виключив з категорії власних імен пропозиції та предикати. На його думку, пропозиція, яка вказує на складну сутність, не може її іменувати, оскільки було б неможливо вказати, що тоді іменують хибні пропозиції, які аж ніяк не позбавлені значення.

Необхідно зазначити про деяку схожість (зокрема, щодо функціональної природи висловлювань) отриманих Г. Фреґе і Б. Расселом результатів, більшість з яких британський філософ віднайшов самостійно. А, отже, не можна абсолютно розглядати Б. Рассела як учня Г. Фреґе, хоча для першого й була близькою програма логіцизму, ідея

---

¹ Відмовившись від розрізнення змісту і значення, на чому наголошував Г. Фреґе, Б. Рассел виступив на підтримку теорії значення, яку прийнято називати денотативною. Денотативна теорія значенням імені визнає його носій, ототожнюючи його (значення) із денотатом (референтом).

реформування логіки, міркування про підстави математики, інспіровані інтелектуальними зусиллями його попередника.

Б. Рассел вибудовує власну систему корелятивів у моделі «мова-світ». Він наголошує на помилковому поясненні метафізикою цієї моделі але не відкидає можливості пояснення світу і наближення до «остаточної метафізичної істини». Основоположною у критиці метафізики, що є показовим для аналітичної філософії взагалі, на думку британського філософа є логіка. Б. Рассел був переконаний, що застосування логічних методів у вирішенні філософських проблем додасть філософії строгості і визначеності математики.¹

Розмежовуючи завдання, які постають перед наукою та філософією, Б. Рассел зауважує, що усі емпіричні питання мають розглядатися у межах наукового дискурсу, тоді як питання про фундаментальні структурні особливості світу (факти) мають бути віднесені до компетенції філософії.² Успішною у такого типу критицизмі філософія, на думку британського мислителя, буде лише у поєднанні із логікою. Логіка, якої додержується Б. Рассел, є «атомистической в противоположность монистической логике тех, кто более или менее следует Гегелю... Я не рассматриваю наблюдаемое многообразие мира как то, что состоит только из фаз и мнимых членений единственной нераздельной Реальности. Из этого следует, что значительная и требующая оправдания

---

¹ На думку британського філософа, логіка вивчає формальні особливості світу. А зацікавленість вивченням мови зумовлена тим фактом, що буденна мова не здатна адекватно виразити логічну форму, а відтак постає завдання побудови ідеальної мови, мови математичної логіки, що дозволило б виразити структуру реальності. На відміну від Г. Фреге, для якого аналіз логіки асоціювався в першу чергу із реформою мови математичних висловлювань, для Б. Рассела першочерговим було завдання дослідити відношення структури думки до мислимого.

² Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 164.

часть того типа философии, которую я намерен отстаивать, должна заключаться в объяснении процесса анализа».¹

Моністичні та плюралістичні тенденції цікавлять британського філософа з точки зору характерної для традиційної аристотелівської логіки суб'єктно-предикатної структури судження як форми мислення. І в цьому відношенні така мисленнєва структура позірно засвідчує негативну онтологію відношень або, принаймні, їх (відношень) нереальність. Суб'єктно-предикатна структура судження ($S \in P$) засвідчує належність певної властивості, ознаки, характеристики, вираженої предикатом, тому чи іншому суб'єкту судження, заперечуючи власну онтологію предикату. Так, у судженні

«У серпні 48 року до н.е. Цезар переміг армію Помпея» ми приписуємо суб'єкту судження «Цезар» певну властивість, а саме – бути «переможцем армії Помпея». Це судження (як, в принципі, і інші аналогічні) в структурі класичної логіки відображає внутрішні відношення між предметом (суб'єктом) і його властивістю, коли такі відношення розглядаються як властиві певній субстанції і як такі, що не мають власної онтології. Відтак виявляється, що такі внутрішні, редуковані до властивостей відношення і можуть бути амбівалентно потрактовані: з позиції плюралізму з позиції монізму².

---

¹ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 4.

² Плюралістична інтерпретація відношень якнайкраще виражена у філософії Г. Ляйбніца і яка репрезентує ідею багатьох субстанцій. Так, припустивши існування двох різних субстанцій «Цезар» і «Помпей», їх позірно об'єднує відношення: «бути переможцем» і «бути переможеним». Однак, у плюралістичній інтерпретації відношень, ми в цьому контексті маємо дві властивості двох субстанцій, а саме: властивість «бути переможцем», що відповідає субстанції «Цезар» і властивість «бути переможеним», що відповідає субстанції «Помпей». Такі відношення, редуковані до властивостей субстанцій, засвідчують незалежність останніх одна від одної. Моністична ж інтерпретація відношень якнайкраще виражена у філософів-гегельянців, коли суб'єкти відношень

Проведений Б. Расселом аналіз як плюралістичної, так і моністичної інтерпретації вочевидь доводить нередуктивність відношень до властивостей. Щодо плюралістичної позиції у цьому питанні, то проблематичним видається визначення підстав такої редукції. Навіть якщо ми приймаємо можливість редукції відношення до властивості, це породжує нову проблему але вже кореляції не субстанцій, а властивостей субстанцій. Запропонований Г. Ляйбніцем принцип «напередвстановленої гармонії» якраз і «розв'язує» проблему саме відношення, але не субстанцій, а їх властивостей. Як бачимо, плюралістична інтерпретація реального не розв'язує проблеми онтології властивостей.

Так само проблематичною виглядає й моністична інтерпретація відношень предметів та їх властивостей. Розглянемо на нашому прикладі:

«У серпні 48 року до н.е. Цезар переміг армію Помпея» маємо відношення «перемога» яка поєднує дві субстанції «Цезар» (a) та «Помпей» (b), яке формально можна виразити так: aRb . В моністичній інтерпретації відношення (R) вказує на властивість цілісного суб'єкта (ab). Напевно, в моністичній інтерпретації має місце відношення еквівалентності:

$$(ab=ba)$$

що є не зовсім коректним с точки зору істиннісного значення наведеного висловлювання, оскільки асиметричність відношення субстанцій передбачає в цьому контексті інакший смисл відношення (R) і висловлювання в цілому. Тому, між істинним «У серпні 48 року до н.е. Цезар переміг армію Помпея» та хибним «У серпні 48 року до н.е. Помпей переміг армію Цезаря» ми аж ніяк не можемо поставити знак еквівалентності.

розглядаються як прояв єдиної нероздільної і самототожної реальності. В такій інтерпретації відсутнє протиставлення субстанцій, як це мало місце у плюралістичній моделі Г. Ляйбніца. Навпаки, відношення субстанцій розглядається як властивість цілісного суб'єкта і яка може бути потрактована як відношення тотожності субстанцій.

Отже, виходить, що будь-яку властивість ми можемо звести до відношення, але не навпаки,¹ що заaktuалізує онтологію зовнішніх відношень, які уявляються як реальні елементи дійсності, примітивні елементи, не редуковані до інших елементів. Більше того, в концепції Б. Рассела властивості субстанцій постають як одномісні відношення.² Якщо відношення не може бути зведене до властивості, то останні можуть бути редуковані до відношень.³

Отже, можемо констатувати факт залежності онтологічних уявлень від логічної структури, коли той чи інший спосіб формалізації не тільки відображає структуру думки, а й дещо мовить про реальність.⁴ Така ситуація була схарактеризована Б. Расселом як «відчуття реальності», коли логіка оперує таким ж реальними сутностями, що й, приміром, біологія, але з більш абстрактним, загальним змістом. Ця ідея британського філософа засвідчує неможливість допущення нереального при аналізові суджень.⁵ Логіка, за Б. Расселом, хоча і є наукою про можливе, все ж таки зреалізована в реальному світі.

---

¹ Виняток, мабуть, становлять такі відношення, які є або транзитивними, або рефлексивними, або симетричними. В цьому випадку відношення можна редукувати до властивостей. Так, якщо N. є співавтором M., то і M. є співавтором N. (симетричність). А якщо K. є співавтором N., то він є й співавтором M. (транзитивність). Асиметричні відношення ж не можна звести до того чи іншого класу із спільними властивостями. Так, якщо Сократ є вчителем Платона, то не може бути так, щоб Платон був вчителем Сократа.

² Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 24.

³ Там само. С. 31.

⁴ Така позиція, як видається, близька до утвердження Дж. Муром про те, що факт існування чогось аж ніяк не різниться від твердження про факт існування цього «чогось». А, отже, маємо, співпадання реальності у твердженні. Відтак, расселова логіка постає із трансцендентальним містом.

⁵ Тому існування єдинорогів для логіки не більше і не менше допустиме, аніж для біології.

На цьому маємо необхідність розглянути расселову теорію типів аби наблизитися до розглядуваної нами проблеми: реалістської інтерпретації Б. Расселом проблеми істини. В цілому погоджуючись із принципами функціонального аналізу мови Г. Фреґе, Б. Рассел не погоджується із тлумаченням німецьким філософом функції як невизначеного поняття. Принцип контекстності Г. Фреґе, який стверджував можливість функції перетворюватися на аргумент і навпаки, надихнув Б. Рассела на віднайдення ним так званого «парадоксу Рассела»,¹ який засвідчував суперечливість згаданого принципу контекстності. Однак, віднайдений британським філософом парадокс аж ніяк не заперечує функціонального потрактування логічної структури виловлювань.

Яким же є підґрунтя расселової теорії типів? Очевидно, що одним з них є запропонований Г. Фреґе алгоритм визначення числа через поняття класу, існування яких не потребує емпіричної підтверджуваності. Так, для функції

$$x \neq x$$

область її застосування дорівнює пустому класу предметів ($\emptyset$), оскільки для жодного з предметів ця функція не є істинною. Відтепер, після уведення $\emptyset$ можна перейти до визначення числа. Логічно, що число «0» є числом, що відповідає усім тим класам, які однозначно співпадають з $\emptyset$, тобто з класом, який не містить жодного елементу, є «пустим», «нульовим». Далі аналогічно: якщо маємо $\emptyset$, то маємо змогу утворити клас, який би містив один елемент, а саме – «пустий» клас $\{\emptyset\}$, що відповідало б числу «1». Послугуючись цим алгоритмом, можемо визначити безкінечний ряд чисел:

$$\langle 0 \rangle \equiv \emptyset;$$

$$\langle 1 \rangle \equiv \{\emptyset\};$$

$$\langle 2 \rangle \equiv \{\emptyset, \{\emptyset\}\};$$

---

¹ Рассел Б. Математическая логика, основанная на теории типов // Рассел Б. Введение в математическую философию. – Новосибирск : Сибирское университетское изд-во, 2007. – С. 22.

«3» $\equiv \{\emptyset, \{\emptyset\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}\}$;

«4» $\equiv \{\emptyset, \{\emptyset\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}\}\}$ і т.д.

Саме такий алгоритм визначення числа Г. Фреґе видався Б. Расселу дещо суперечливим.¹ Виявилось, що алгоритм Г. Фреґе допускає ситуацію, коли клас є елементом самого себе, а функція – власним аргументом. Виявлену суперечливість Б. Рассел намагається розв'язати засобами теорії типів, основоположний принцип якої засвідчує обмеження, що накладаються при творенні класів і, відповідно, пропозиційних функцій, коли для класу одного типу неможливо бути (або не бути) ідентичним з класом іншого типу. Таким чином Б. Рассел вибудовує ієрархію типів:² перший рівень становлять класи індивіди; другий клас становлять класи, елементами яких є класи першого типу, тобто класи класів індивідів; третій клас становлять класи, елементами яких є класи класів індивідів і т.д.:³

класи I типу: індивіди a, b

класи II типу: $\{a\}, \{b\}, \{a, b\}$

класи III типу: $\{\{a\}\}, \{\{b\}\}, \{\{a, b\}\}$ і т.д.

Як вже було зазначено, теорія типів Б. Рассела повсюдно визначає не тільки специфіку класів та класоутворень, а й функцій. При цьому зазначається, що жодна з функцій не може бути зведена до самої себе: функція ніколи не може постати як аргумент, а аргумент – як функція (звісно, якщо ми говоримо про однорівневі функцію та

---

¹ Справа в тім, що Г. Фреґе під класом розумів будь-яку не специфіковану сукупність елементів, коли вони можуть бути класами інших або тих самих елементів. Слід зазначити, що для поставленого Г. Фреґе завдання (визначення числа), се не є принциповим, поскільки зберігається співпадання елементів.

² Таку позицію Б. Рассела можна назвати «реалізмом класів»: див. Неретина С., Огурцов А. Пути к универсалиям. – Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2006. – С. 752.

³ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 90–91.

аргумент). Отже, як видається, причиною парадоксів є саме змішування різних типів, чого не слід допускати.¹

А тому має бути чітка фіксація типів і, відповідно, символів із відповідним їх значенням. Б. Рассел з цього приводу зауважує, що нерозуміння факту існування різних символів та різних відношень між символами та тим, що вони позначають, із необхідністю призводить до хибних думок, зокрема щодо поняття існування або ж реальності.² Отже, символізм Б. Рассела ставить під сумнів принцип контекстності Г. Фреґе, поскільки значення символу встановлюється ієрархічно побудованим (у відповідності до типів) словником, коли правила творення висловлювань обмежені застосунком цього словника.

Аксиома безкінечності, яку результує теорія типів Б. Рассела, постулює ієрархічно збудовану модель онтології, в якій знання щодо сукупності предметів у цій онтології виходить за межі аналітичного знання. Така модель онтології, може розглядатися як «платонівська»; більше того, у випадку Б. Рассела, нескінченно помножена, враховуючи власне специфіку теорії типів,³ така онтологія містить суперечливість позицій, що могло б статися, якщо б Б. Рассел наділяв класи (типи) предикатом реального існування.⁴

---

¹ Теорія типів Б. Рассела виявилася дещо спрощеною системою, не здатною розв'язати деякі інші парадокси. Так, теорія типів незастосовувана до «парадоксу Рішара», «парадоксу Беррі», «парадоксу Греллінґа». Видається, така незастосовуваність теорії типів пов'язана із похідним характером поняття класу із його інтенціональним визначенням сукупності предметів.

² Рассел Б. *Философия логического атомизма*. – Томск : Водолей, 1999. – С. 11.

³ Так, для будь-якої сукупності n предметів реальності можна утворити $2n$ класів для цієї сукупності.

⁴ Показовим в цьому контексті є розгляд усіх (нескінченної) сукупності предметів реальності: однозначно, кількість класів цієї сукупності буде більшою за цю сукупність. Якщо визнати реальними класи, які відповідно до теорії типів не можуть бути елементами

В дусі теорії типів Б. Рассела можна було б розрізнити висловлювання щодо індивідів і висловлювання щодо класів, які тоді б можна було уявляти як логічні фікції. А відтак, необхідно виключити класи із розряду сутностей із власною онтологією і розглядати їх (класів) символічне позначення як символічне позначення сутностей, безсумнівних у своєму незалежному існуванні. Виходить, що усе потенційно висловлене стосовно класу можна виразити функціонально,¹ поскільки клас може бути представлений системою функціональних значень в екстенціональних та неекстенціональних контекстах.²

Приміром, затвердженню того факту, що клас адміністративно-територіальних одиниць України складають 24 області, можна співставити пропозиційну функцію «області України (x)», яка істинна тоді і тільки тоді, коли значення змінної дорівнює 24. Одним з різновидів пропозиційних функцій Б. Рассел називає «формально еквівалентними функціями»,³ прикладом яких можуть бути функції «x – людина» та «x – двонога істота без пір'я».⁴

Отже, один і той самий клас ми можемо визначити за допомогою різних функцій, які в певних контекстах не змінюють істинність цілого, як у випадку «Сократ є людиною» та «Сократ є двоногою істотою без пір'я».⁵ Однак, те що стосується однієї формально еквівалентної пропозиційної функції не обов'язково застосовуване до іншої

самих себе, маємо парадоксальний наслідок: реальна кількість існуючого назагал є меншою за кількість того що насправді є.

¹ Аксиома редукції.

² Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 92–93.

³ Формально еквівалентними є функції, які співпадають у своїх істиннісних значеннях і які мають однаковий набір аргументів.

⁴ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 92.

⁵ Такий контекст Б. Рассел називає «екстенціональним» і який не допускає багатозначності, коли певному класу відповідні певні функції.

формально еквівалентної пропозиційної функції.¹ Так, функції «двонога істота без пір'я (x)» та «політична істота (x)», які однозначно вказують на клас «людина», не можуть бути редуковані одна до одної: утворене на цій підставі висловлювання «Двоногі істоти без пір'я є політичними істотами», очевидно, буде хибним.

Виправити такий контент Б. Рассел пропонує у такий спосіб: якщо і є такі формально еквівалентної пропозиційної функції, які змінюють своє істиннісне значення за умови трансформації їх одна в одну, всеодно можна віднайти екстенціональну формально еквівалентну пропозиційну функцію, еквівалентну висхідним функціям.²

Отже, визначивши онто-епістемологічний статус індивідів, класів, властивостей та відношень, можемо дійти попереднього висновку про те, що логічний аналіз уявляється Б. Расселом як метод, що визначає критерії реальності або ж нереальності існування. Так, відношення, нередуковані до властивостей, є реальними, тоді як класи – не реальні, бо розглядаються як певного роду симулякри, замітники, що можуть бути зведені до пропозиційних функцій.

Виявлення такого штибу «замінників» заактуалізовує питання пошуку примітивних, надалі нередукованих одиниць і символів, що позначають такі одиниці.³ В контексті

---

¹ Такий контекст значення функції є «неекстенціональним».

² Єдиною вимогою щодо такої новотвореної екстенціональної формально еквівалентної пропозиційної функції, виголошеної знову-таки теорією типів, є те, що ця функція має відображати предикативні властивості класу. Непредикативні властивості, на відміну від предикативних, є самореферентними, що, як це доводить теорія типів, спричинює парадоксальність. Позбутися парадоксу можливо у випадку, якщо розглядати функції, що виражають непредикативні властивості класу як функції вищого типу ніж функції, що відображають предикативні властивості класу.

³ Поскілки природна мова (через властиві їй «вади») не оприявнює структуру думки, функцію запобігання використанню у мові науки виразів із фіктивними значеннями мають виконувати штучні мови.

цього питання варто розглянути пропоновану Б. Расселом дистинкцію видів знань: знання через знайомство (з об'єктом) і знання через описування (об'єкта). На думку британського філософа, саме знання через знайомство є підставовим для процесу пізнання, усе ж інше знання (не через знайомство) є лише опосередкованим логічною структурою мислення. Знання через опис не є результатом якоїсь нової пізнавальної процедури, поскільки опис не можна вважати таким; не є описування й логічним елементом типу судження тощо. Завше знання через описування фокусує думку на об'єктові, який нам безпосередньо не знайомий. А тому підмурівком такого знання завше буде сукупність відповідних істинних суджень.

Прагнучи віднайти підстави безсумнівного знання, британський філософ виявляє такі в знанні, яке ми отримуємо в актах безпосереднього сприйняття і яке виключає можливість помилки. Однак, Б. Рассел не вважає, що через таке знання можна упевнитись у достовірності фізичних речей, навіть, власного «Я». Знання такого типу завжди є вивідним, похідним, а тому не може бути безпомилковим. Ім'я може бути застосоване тільки до того, з чим людина безпосередньо знайома, а дескрипції використовуються для вираження знання, яке ми отримуємо від інших або виводимо з безпосередніх актів сприйняття.

Знання через знайомство є безпосереднім відношенням свідомості до сутностей поза нею. Знайомство – це таке когнітивне відношення, яке не спирається ні на яку структуру або теорію і в цьому сенсі є безвідносним. Об'єктами знання через знайомство Б. Рассел називав чуттєві дані, партикулярії, універсалії, змісти свідомості тощо. Пізніше він обмежив знайомство безпосереднім знанням того, що дано нам у сприйнятті, залишивши єдиними об'єктами такого знання чуттєві дані. Знання через знайомство становить фундамент всієї системи знань, коли ми маємо справу із поймаєними об'єктами, а це значить, що знання через знайомство не є пропозиційним.

Значна частина нашого знання є знанням через описування бо слова не іменують безпосередньо об'єкти, а описують їх. За своїм характером, як вже зазначалося, таке знання є вивідним. До емпіричних фактів британський філософ застосовує метод «логічного конструювання», який, на його думку, є найбільш плідним в логічних і математичних дослідженнях. Концепція логічних конструкцій, на нашу думку, є теорією про значення певного виду пропозицій, яка засвідчує, що пропозиції щодо матеріальних об'єктів, насправді є пропозиціями про чуттєві дані. Це означає, що пропозиції потребують радикальної переінтерпретації, в результаті якої стає очевидним, що їх істинність визначається вже не відповідністю фізичним об'єктам, а чуттєвим даним.

А відтак, саме логічний аналіз і є тією редуccionістською процедурою, яка структурово визначає думку, речення тощо у їх елементарних, нередукованих складових,¹ якими, вочевидь, можуть бути як відношення, так і властивості, редуковані до відношень, які Б. Рассел іменує універсальями, що виражаються через пропозиційну функцію. Аналіз пропозиційних функцій передбачає віднаходження таких аргументів, які б позначали об'єкти, що мають власну онтологію (реально існуючі) і безпосередньо нам знайомі. Окрім універсальї, такими символами, що позначають безпосередньо знайомі реальні об'єкти є власні імена та дескрипції.

Дескрипції за своїми логічними функціями відчутно різняться від імен. Якщо ім'я має самостійне значення, то

---

¹ Як вже зазначалося, у концепції аналізу Б. Рассел пропонував розрізняти логічну і граматичну форми. Так, приміром, пропозиція має граматичну форму, тоді як виражене нею судження має логічну форму. Іноді ці форми співпадають, проте для визначення істиннісних значень пропозиції важлива саме логічна форма. У зв'язку з цим необхідним для кожної пропозиції видається формулювання логічно еквівалентної пропозиції у такий спосіб, щоб граматична форма останньої точно відображала логічну структуру судження, вираженого в першому і другому випадках.

дескрипція є недовизначеним символом, який набуває остаточного значення лише в контексті пропозиції і, відповідно, втрачає його при зведенні пропозиції до форми логічно досконалої мови. Більше того, значення імені власного доступне лише через безпосереднє знайомство¹ із об'єктом, який цим ім'ям позначений; тоді як дескрипція набуває свого змісту у контексті нашого знання її структурованості, наповнюваності значенням її складових.

Цікаво, що Г. Фреге як власні імена, так і дескрипції іменував власне поняттям «ім'я», що вказують на один і той самий об'єкт але із відмінним смислом. Б. Рассел, не погоджуючись із субстанціональною природою смислу, яку в ньому вбачав Г. Фреге, зауважував, що смисл є інваріантом комбінування символів із примітивними значеннями, розуміння і інтерпретування яких уможлиблює лише безпосереднє знайомство із тим об'єктом, який позначений цими символами.²

Показовим є аналіз британським філософом контекстів і висловлювань щодо існування тих чи інших об'єктів, на манер «Платон існує». Як не дивно, це висловлювання є, послуговуючись міркуваннями Б. Рассела, безглуздим. Чому?

- 1) оскільки «Платон» є власним ім'ям, то воно має на щось безпосередньо вказувати, затверджуючи знання про це щось (в даному випадку, про конкретну людину) на рівні знання через знайомство;
- 2) ствердження існування якогось конкретного об'єкта має бути виражене через квантор, зокрема, квантор існування ($\exists$);

---

¹ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – С. 26–27.

² Так, ми розуміємо вираз «вчитель Платона» або ж «учень Сократа» навіть якщо не маємо жодного уявлення про людину, яка позначена цими дескрипціями. В той же час, такого ми не можемо мовити щодо значення цих дескрипцій, оскільки описувані нею об'єкти позадосвідні, вони недосяжні для безпосереднього знайомства.

- 3) квантори ж застосовувані лише до змінних відповідної пропозиційної функції, тоді як власне ім'я «Платон» є константою;
- 4) якщо у висловлюванні має місце константа, яка позначає конкретний об'єкт, то істиннісним значенням такого висловлювання не може бути «істина» або «хиба», оскільки воно (висловлювання) є безглуздим.¹

Отже, осмисленими (небезглуздими) в контекстах (висловлюваннях) існування можуть бути тільки дескрипції, як-то «учень Сократа існує», яка містить пропозиційну функцію і змінну, до якої застосований квантор існування. По суті, Б. Рассел намагався зберегти основні положення денотативної теорії, істотно скоротивши категорію власних імен: якщо мовний вираз зустрічається в реченні, яке може бути трансформоване в логічно еквівалентну йому пропозицію, що не містить цього виразу, то даний вираз не є ім'ям, а стало бути, воно не є онтологічно навантаженим. Це означає, що пропозиції із пустими сингулярними термінами не позбавлені істиннісного значення, як це було у Г. Фреге. А тому, за Б. Расселом, будь-яка осмислена пропозиція є або істинною, або хибною.² Результуючим для позначення тих виразів, які не тільки граматично, але й логічно є іменами, а стало бути, позначають дещо існуюче стало уведення Б. Расселом терміну «логічно власного імені». Якщо спочатку до категорії логічно власних імен філософ відносив звичайні імена реальних об'єктів, то надалі він став потрактовувати їх як «приховані» або «скорочені» дескрипції.³

Розглянуті вище ідеї Б. Рассела, зокрема, є намагання зрозуміти взаємозв'язок між мовою і світом, усвідомлюючи,

---

¹ Оскільки ім'я «Платон», як і інше, засвідчує факт існування позначуваного об'єкта фактом свого існування.

² Таке можливе лише за умови відсутності «пустих» термінів.

³ Дескрипції такого типу позірно нагадують дійсні імена, які, тим не менше, позбавлені референта в дійсному (фізичному) світі, себто не виконують функції знайомства, а тому завше будуть хибними, бо структурово дескрипція затверджує існування об'єкта.

що логіка уможливить побудову досконалої мови, забезпечить найкращий спосіб розуміння цього взаємозв'язку. Слід зауважити, що поняття логічного атому не слід зводити до фізичного атому, про що вже мимохідь йшла мова. Під логічним атомом Б. Рассел, радше, розуміє онтологічно найпростіше, що є межею логічного аналізу знання.¹ Свою концепцію «логічного атомізму» Б. Рассел протиставляє монізму неогегельянців, що мислили реальність як цілісність, частини якої необхідно пов'язані одна з одною. В межах такого монізму атомарні висловлювання не можуть бути ані абсолютно істинними, ані хибними, бо істинною є реальність як така, помислена як абсолют.

Онтологія ж Б. Рассела є плюралістичною. На його переконання, світ складається з дискретних фактів, які можуть бути помислені і виражені в мові. Якщо пропозиції відповідають фактам, то вони, як окремі «атоми», є або істинними або хибними. Бо, як зауважував Б. Рассел: «Мое определение истины таково: убеждение истинно тогда, когда оно соответствует факту... Чисто формальное определение истинности и ложности не составляет особой трудности. Требуется формально выразить, что высказывание истинно, когда оно указывает на свой объект, и ложно, когда не

---

¹ Логічний аналіз дескрипцій, вочевидь, доводить, що буденна мова в багатьох випадках не відповідає критерію точності як основоположного для мови науки. Відтак, зрозуміле прагнення Б. Рассела збудувати таку мову, для якої б вірцевим був застосунок аналізу аж до її примітивних (найпростіших) символів з примітивними (найпростішими) значеннями. Ось і виходить, що логічний аналіз в концепції Б. Рассела постає як метод редукції до безпосередніх чуттєвих даних, які є підставовими для знання. Такий логічний аналіз буде неможливий на рівні нередукованих надалі «залишків», які і будуть тими жаданими найпростішими символами/значеннями.

указывает на него... Я твёрдо придерживаюсь этой теории» (тобто теорії відповідності, теорії кореспонденції).¹

Згідно з думкою Б. Рассела, найбільш фундаментальні риси реальності є очевидними. Очевидним є факт побудови світу з дискретних фактів, які, в свою чергу, складені з метафізично найпростіших компонентів – партикулярій (індивідних сущих) і універсалій. Останні і є граничними «атомами», виявити які можна лише через логічний аналіз мови, бо Б. Рассел постулює паралелізм між онтологічною структурою реальності і логічною структурою мови: для того щоб пропозиція стверджувала конкретний факт, вона мусить мати логічну структуру, що збігається із онтологічною структурою факту.

Атомарні пропозиції, складені з логічних власних імен, відображають реальність, забезпечуючи зв'язок із нею, поскільки якщо вираз є ім'ям, то має бути й конкретна річ, що позначається цим іменем. Атомарна пропозиція є істинною в тому випадку, коли вона відповідає атомарному фактові. Останній розглядається Б. Расселом як складна сутність, що складається із універсалії, позначеної предикатом і партикуляра, поійменованих логічним власним іменем. Істинність молекулярних пропозицій визначається як функція від істинності складових їх атомарних пропозицій.

Якщо істинність атомарних пропозицій обумовлюється їх відповідністю атомарним фактам, то чи існують в світі факти, відповідні негативним та молекулярним пропозиціям? Істинність негативної (заперечувальної) пропозиції не може бути обумовлена відповідністю фактові, бо такого не існує. Але разом з тим, Б. Рассел визнає, що істинна негативна пропозиція відповідає фактові, який таки містить абстрактний елемент, маркований «не». До його онтології включені і «загальні» факти, що відповідають пропозиціям із кванторами, на тій

---

¹ Рассел Б. Философский словарь разума, материи и морали. – Київ : Port-Royal, 1996. – С. 113–114.

підставі, що загальні судження, як правило, не є логічним наслідком із сукупності одиничних суджень. А, стало бути, необхідними є загальні факти, що не редуковані до одиничних фактів.

Із вищевикладеного стає зрозумілим, що саме на логічний аналіз Б. Рассел покладає не тільки методологічну, а й, вочевидь, евристичну функцію у процесі розв'язання проблеми співвідношення мови та реальності, вужче – реалізму/антиреалізму і, відповідно, в цьому контексті – проблеми істини. Теорія істини Б. Рассела засвідчує не тільки апіорний характер логіки,¹ а й можливий спосіб трансформації знання через знайомство (яке, як виявилось, розглядуване Б. Расселом в традиції британського емпіризму і для якого особливих проблем не виявлено) у знання через описування.

Теорію істини Б. Рассела схарактеризовують такі принципи:

- 1) теорія істини із необхідністю передбачає існування і власної протилежності – хиби; при цьому, стосовно знання через знайомство, така протилежність явно не виокремлена;
- 2) істина та хиба є властивостями переконань (beliefs) та тверджень, а, отже, реальність, хоча і насичена «фактами», не містить ані переконань, ані тверджень щодо цих «фактів» цієї реальності;
- 3) тим не менше, істинність та хибність переконань безсумнівно перебувають поза самих переконань; оскільки істина та хиба є властивостями, відтак, вони залежні від відношення переконання до фактів реального

---

¹ Можна впевнено засвідчити, що для Б. Рассела тотожними є теорії логіки і теорії істини.

світу, а не від особливостей самого переконання.¹

Очевидно, затверджені Б. Расселом принципи власної теорії істини засвідчують її належність до реалістської парадигми, а саму теорію істини варто розглядати як кореспондентну теорію істини. При цьому, британський філософ зауважує про недієвість в межах пріоритету його філософських пошуків когерентної теорії істини, прихильниками якої були розкритиковані Б. Расселом неогегельянці.

Вістря критики Б. Расселом когерентної теорії істини² стосувалося, передусім, дистинкції типів знання: через описування та через знайомство. Відношення того чи іншого переконання до реальності інакше за відношення до неї безпосереднього знайомства, яке, тим не менше, є підставовим для переконання, судження стосовно реальності. Переконання тим відмінне, що воно завше конститує два своїх істиннісних значення: істина та хиба, чого не можна було б сказати у випадку, якщо б воно (переконання) пов'язувалося би із реальністю через інтелектуальне споглядання, засвідчуючи істинність/хибність останнього.

Саме такої позиції дотримується, зокрема, Ф. Бредлі та інші неогегельянці, коли вбачають в істині властивість абсолюту. При цьому, як вже зазначалося, підставовим для судження стосовно «реального» («знання через описування» у термінології Б. Рассела) для того ж Ф. Бредлі є інтелектуальне споглядання, аналогічне «знанню через знайомство», але із самим «Абсолютом», бо «партикулярне

---

¹ Рассел Б. Проблемы философии // Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии. – Москва : Республика, 2000. – С. 245; С. 247.

² Особливість когерентної теорії істини Б. Рассел вбачав у тому, що сутність істини полягає у її вкоріненості в системі цілісної, монолітної Істини, тоді як хиба дезактивує таке злагоджене єднання переконань у єдиній Істині.

не може бути ані істинним, ані реальним. Істинне універсальне...».¹

У контексті расселової критики такої абсолютистської (моністичної за своїм характером) позиції, вочевидь, проблемним видається існування хиби як такої, поскільки безпосереднє споглядання, відношення до об'єкта-абсолюта не може бути хибним, бо будь-яке споглядання за умови можливої хибності, об'єктивує її у об'єкті споглядання.

Необхідність об'єктивації хиби унеможливорює розгляд переконань, суджень як відношення свідомості до окремого об'єкта, про який можна ствердно мовити, що він є тим, в чому ми переконані. Якщо так, тоді подібне переконання аналогічне знанню через знайомство і не протиставляє істину і хибу, бо завше має бути істинним. Б. Рассел пояснює це на прикладі,² підсумовуючи який можна стверджувати, що процедура винесення судження, процедура формування того чи іншого переконання окрім об'єктів, знаних нами через знайомство, передбачає ще й необхідно наявний суб'єктивний аспект, а саме розум, свідомість, що упорядковує³ конституенти фактичної реальності. Саме порядок конститuent і є логічною формою переконання, судження і яка (форма) є зв'язківцем свідомості та фактичності у реальності.

Отже, у встановленні Б. Расселом онто-епістемічної структури світу основоположним є принцип «відповідності», що визначає його потрактування теорії істини як класичної або ж кореспондентної. На його думку, пропозиція істинна, якщо і тільки якщо є факт, що ця пропозиція точно описує.

---

¹ Брэдлі Ф. Этические исследования. – Санкт-Петербург : РХГА, 2010. – С. 132.

² Рассел Б. Проблемы философии // Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии. – Москва : Республика, 2000. – С. 247–251.

³ Власне, саме здатність, можливість упорядкування і є підставою для істинності/хибності. Переконання, судження є істинним, якщо воно відповідає складному комплексові конститuent, а якщо не відповідає – хибним.

Точний опис означає збіг логічної структури пропозиції і онтологічної структури факту, тому для Б. Рассела істина – структурна відповідність, через яку відображається відповідність вираженої в мові думки з об'єктивним фактом. Згідно з думкою Б. Рассела, зв'язок між мовою і реальністю має два аспекти:

- 1) структурна відповідність пропозицій і фактів, через що пропозиції є істинними;
- 2) прямий зв'язок між логічними власними іменами і партикулярами, що передбачає, що якщо якийсь вираз є власним ім'ям, то має бути партикуляр, що позначається цим виразом.

Модель Б. Рассела певним чином відтворює модель Г. Фреґе, в якій мова репрезентує позамовну сферу, а відношення між ім'ям і референтом потрактовується як ідентичне. Людина в такій моделі постає як суб'єкт, акти знання через знайомства якої є способом встановлення референції імен. Існує єдино можлива мова, логічний аналіз якої може бути застосовний до метафізичних досліджень і якій протистоїть єдино можливий світ, структура якого копіюється структурою мови. Більше того, відношення між мовою і світом є детерміновано незмінними.

Згідно з принципами, покладеними в основу моделі Фреґе-Рассела, мовний вираз набуває свого значення через відношення слова до світу, через референцію. Остання потрактовується як первинне відношення між мовою і світом, а істина – як відповідність пропозицій фактам встановлюється тоді, коли складові частини цих пропозицій референційно позначають реальні об'єкти.

Реалістські ідеї Б. Рассела в подальшому віднайшли свого продовження в аналітичній філософії, зокрема, в філософії модального реалізму,¹ основним принципом якого

---

¹ Модальний реалізм – філософська позиція, згідно з якою можливі світи так само реальні, як і фактичні світи. Докладніше див. Lewis D. On the Plurality of Worlds. – Oxford : Blackwell, 1986. – 276 p.

є принцип модальної природи універсалій.¹ Цей принцип значно розширює коло об'єктів, по відношенню до яких ми можемо сформулювати «знання через знайомство» і є програмовим для критики концепції Г. Фреге та Б. Рассела з точки зору орієнтації на реальні модальності, філософську теорію дії, проблеми етики та соціальної теорії. Відтак, семантика Б. Рассела репрезентує позицію реалізму з певним уточненням: якщо фрегівська семантика є радикально реалістичною, що затверджує існування як фізичних конкретних об'єктів, так і метафізичних абстрактних, то расселова семантика є помірковано реалістичною, обмежуючи онтологію сферою конкретного

---

¹ Відповідного до цього принципу, універсалії реально існують в якості модальних структур – атракторів реальних можливостей. Так, «істинність» є структурою реальних можливостей носіїв істинності.

2.4 ТЕОРІЯ ІСТИНИ Л. ВІТГЕНШТАЙНА

Як ми вже зауважували, проблема істини є однією із основних в теорії пізнання, розв'язання якої традиційно відносять до теорій істини. Актуальність дослідження феномену істини зумовлена її проблемним характером, яка (істина) «сама по собі є лише абстракцією, верблюдом, що тягне логічну конструкцію і який не може пройти непоміченим навіть повз граматику. Ми шанобливо наближуємося до неї, тримаючи наготові категорії. Ми задаємося питанням, чи є Істина субстанцією..., якістю... чи відношенням (відповідності)... Чим же є те, про що ми говоримо, що воно є істинним чи хибним? Або, як саме вираз «є істинним» вживається у природній мові?».¹ На думку П. Вейнгартнера питання про істину хоч і не є безглуздим, тим не менше, воно може таки вводити в оману. Мало того, продовжує дослідник, що воно є недостатньо обґрунтованим та ще й марним.²

Зактуалізовані завдання пов'язані із намаганням віднайти специфіку розуміння поняття істини в межах аналітичної філософії і, зокрема, у філософії Л. Вітгенштайна та його послідовників, в тому числі й Дж. Остіна. Оскільки поняття «істина» так чи інакше дотичне проблеми референції, аналізу мовних виразів тощо, тим самим виправдовується і спосіб, обраний нами для вирішення поставленої мети, а саме – аналіз мовних конструкцій в контексті лінгвістичної аналітичної філософії.

Останню зважаючи на специфіку нашого дослідження, можна схарактеризувати такими рисами:

- в межах аналітичної філософії мова як знакова система розглядається як така, що не передує думці, а аналітика мови вичерпує аналітику мислення;

---

¹ Остин Д. Три способа пролить чернила: Философские работы. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2006. – С. 138.

² Вейнгартнер П. Фундаментальные проблемы теорий истины. – Москва : РОССПЭН, 2005. – С. 14–16.

- не існує жодних, окрім мовного аналізу, адекватних способів прийнятної аналітики мислення;
- аналітика не є можливою поза вичерпною дефініцією значень термінів та критеріїв тієї мови, якою будемо оперувати.

Отже, в силу сказаного, необхідним видається термінологічне уточнення таких понять як «істинний» та «істина». Перше поняття постулює питання про те, які саме об'єкти є істинними, друге ж – що означає твердження про те, що вони істинні. Постулювання цих типів питань корелює із розумінням істини, відповідно, як критерію та дефініції. Ця ідея чітко прослідковується у А. Айера, який зазначав: «звичайним є для філософа, який пов'язаний із «істиною», - це відповісти на питання: «Що є істина?», - і що на це питання є єдино можлива відповідь, про яку можна зазначити, що вона і становить «теорію істини». Але коли ми починаємо розгляд того, що слідує із цього питання, то очевидним є, що це питання, власне, не становить жодної проблеми, а, отже, для його обговорення немає потреби у теорії».¹

На думку філософа усі питання, що мають форму «Що є х?» вимагають визначення специфіки вживання символу «х». Тобто речення, в яких зустрічається «х», повинні транспонуватися в еквівалентні речення, що не містять «х» або його синонімів. Застосовуючи до питання «Що є істина?» подану схему, коли «х» - істина, маємо речення на кшталт «(пропозиція) р - істинна».

Як зауважує А. Айер: «у всіх висловлюваннях за формою «р істинна» вираз «істинна» є логічно надмірним».² Отже, сказати, що пропозиція істинна, означає лише її ствердження, тоді як сказати, що вона хибна – стверджувати її протиріччя. Це вказує, що поняття «істина»

---

¹ Айер А. Язык, истина и логика. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 125.

² Там само. С. 127.

та «хиба» нічого додатково не позначають, а функціонують в реченнях лише як знаки ствердження та заперечення. В такому випадку, як свідчить А. Айер, взагалі безглуздо аналізувати поняття «істина». Подібна позиція знайшла своє відображення в так званих дефляціоністських теоріях істини, в яких остання не розглядається як основоположна для системи знань.

«Таким чином, - продовжує А. Айер, - ми доходимо висновку, що проблеми істини, як вона звично розглядається, не існує. Традиційне поняття істини як «реальної властивості» чи «реального відношення», як і більшість філософських помилок, постає як нездатність правильно проаналізувати речення».¹ Іншими словами, питання про істину є не більше не менше як питанням про обґрунтування пропозицій. Отже, і істина в такому випадку постає такою властивістю пропозицій, завдячуючи якій ми знаємо їх значення.

Поняття істини, таким чином, пов'язане із будь-яким пропозиційним значенням, оскільки йдеться про те, яким би був світ, якби речення, в якому виражена пропозиція, було б істинним. На цьому неодноразово наголошував Л. Вітгенштайн, який прямо пов'язує значення речення з умовами його істинності: «Істинним чи хибним речення може бути лише тоді, коли воно є образом дійсності» (4.06) і далі «...речення істинне, якщо те, про що у ньому йде мова, насправді є, має місце» (4.062).²

Але якщо істина – відповідність думки об'єктові, то ми не в змозі дещо помислити про світ поза самим світом, зовнішнім по відношенню до свідомості. Через це Л. Вітгенштайна ніяк не можна назвати ідеалістом, на думку якого, якщо і існує щось чітко визначене, то його слід назвати «факт». Факти, за Л. Вітгенштайном, існують не у свідомості, а у світі речей, які є ідеальною їх конструкцією. Свідомість

---

¹ Там само. С. 128.

² У дужках наведені номери афоризмів за Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995.

сприймає саме речі, а не факти про речі. Людина, отже, здатна дещо мовити не про факти, а про речі. Але світ складають саме факти, а не предмети (1.1). На факти вказують елементарні речення формалізованої мови, які структурно співпадають із реальністю і відображають її. Отже, мова у концепції Л. Вітгенштайна періоду «Логіко-філософського трактату» є чимось на зразок дзеркала дійсності.

Вочевидь, в семантичній теорії Л. Вітгенштайна першого етапу його творчості можемо подібати очевидний вплив напрацювань Б. Рассела, зокрема його концепції «логічного атомізму», коли прості об'єкти фактичності утворюють між собою елементарні зв'язки, атомарні факти. В свою чергу, атомарний факт відображається елементарною лінгвістичною картиною (реченням) через його структуру, корелятивна структурі факту.

Все це дійсно нагадує расселові інтуїції аби не унікальний застосунок Л. Вітгенштайном фреґіанського терміну «смысл»:¹ речення має смысл та відображає його незалежно від того, істинне воно чи хибне. Вітгенштайнове розуміння смислу як структурну відповідність синтаксичних частин речення навряд чи якомсь подібне фреґіанському його застосунку як думки чи-то смислу імені, які є ідеальними за своєю суттю, а не знаки як такі як у Л. Вітгенштайна.

Якщо до цього додати сентенцію щодо того, що на думку австрійського філософа осмисленими є лишень твердження природничих наук і аж ніяк не метафізики, то натомість можемо висновувати про те, що «ранній» Л. Вітгенштайн, очевидно, у «Tractatus logico-philosophicus» репрезентує позицію поміркованого (наукового) реалізму та референціалістську семантику.

Якщо в ранній період своєї творчості Л. Вітгенштайн здебільшого розбудовував систему логічної мови, то в

---

¹ За Л. Вітгенштайном, смысл є структурною відповідністю елементів речення, себто, знаків, мислимих не у їх графічному, а у просторовому конституванні (наче столи, стільці, книжки). При цьому смысл виражається через взаємне розташування цих предметів.

подальшому він відходить від цієї позиції, більшою мірою цікавлячись питаннями аналізу буденної мови. В цей період філософ відмовляється від ідеї логічного аналізу мови, у відповідності до якої існує єдиний критерій точності висловлювань, що встановлюється логікою. На його переконання в буденній мові просто безглуздо безкінечно уточнювати усі висловлювання, а, отже, логічний ідеал точності не поширюється на усі мовні ігри. Домінування логічної, штучної мови на переконання Л. Вітгенштайна знищить смисл. Логічна мова лише показує але нічого не говорить про речі.

Як зазначав філософ з цього приводу у своїх «Філософських дослідженнях»: «Хиба це мовна гра, якій потрібно навчатися, як і будь-якій іншій».¹ Продовжуючи його думку, зазначимо, що «будь-якою» може виступати і істина, яку аналогічно можна розглядати як мовну гру і якій можна навчитися. В такому випадку, як на мене, ми зміщуємося у площину конвенціоналізму, поскільки для кожної гри, є вона мовною чи не є, існують умовно прийняті правила. Звідси випливає, що і істина постає як умовно прийнятий критерій певної системи правил, процедур, дій тощо.

Характерним для будь-якої мовної гри є те, що ми в неї віримо, відповідно, значення слів конкретизуються не засобами логіки, а в процедурі їх (слів) вживання. Залишаючись певною мірою на позиції реалізму, Л. Вітгенштайн, тим не менше, прагне віднайти критерії достовірності не в мові, а в дійсності. Філософ зазначає: оскільки «істинність емпіричних висловлювань відноситься до системи референцій»,² то «в уживанні виразу «істинно чи хибно» є дещо дезорієнтуюче».³ Достовірність згідно з думкою Л. Вітгенштайна є не просто тим, в чому людина переконана, а те, в чому вона не може бути не переконана.

---

¹ Вітгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва : Гнозис, 1994. – С. 223.

² Там само. С. 333.

³ Там само. С. 347.

Поскілки не існує єдиних критеріїв істинності для усіх мов та мовних ігор, то мислитель пропонує відмовитися від категорії «істина», замінивши її категорією «достовірність».

Як зауважує Г. Глок: «Немає жодної теорії істини, яку б не приписували Вітгенштайну», і далі «в ранній період своєї творчості від був прихильником кореспондентної теорії істини, а вже пізніше, як і Ф. Рамсей – теорії надлишковості істини».¹ Такої ж думки дотримується і Л. Макеєва, яка засвідчує той факт, що «щодо питання істини Вітгенштайн, як і Рассел, дотримувався кореспондентної теорії».²

Певним чином ці сентенції подибуємо вже в «Tractatus logico-philosophicus», поскілки світ є сукупністю фактів, а не предметів, будь-який факт або є, або його немає. Факт наявний, коли він єднає в собі об'єкти (предмети, речі). В цьому випадку він є «атомарним фактом», незалежним від інших атомарних фактів. А вже уся сукупність атомарних фактів являє собою фактичність, «світ». Отже, факти є доступними нам через образи, що конститууються нами і є моделлю дійсності, аби факт був образом, він має корелювати із тим, що він відображає. А відтак, «образ або відповідає, або не відповідає дійсності... він істинний або хибний». Щоб дізнатися про це ми мусимо «порівняти його із дійсністю».

У своїх лекція про Л. Вітгенштайна З. Сокулер³ звертає увагу на той факт, що в описуваній Л. Вітгенштайном системі немає того, хто розуміє смисл образів. Смисл наче існує сам по собі, ототожнюючись із тим чи іншим фактом. Справедливим видається зауваження З. Сокулер, що можливий факт стане смислом як тільки з'являться ті, хто сприймає його в якості такого. Якщо немає суб'єкта, як образи можуть бути покваліфіковані як істинні або хибні?

---

¹ Glock H.-J. Słownik Wittgensteinowski. – Warszawa : Wydawnictwo Spacja, 2001. – S. 259.

² Макеєва Л. Язык, онтология и реализм. – Москва : ИД ВШЭ, 2011. – С.55.

³ Сокулер З. Людвиг Витгенштейн и его место в философии XX века. – Долгопрудный, 1994.

Тим не менше, ми можемо споглядати «сліди» суб'єкта, оскільки онтологія «Трактату» є модальною і детермінована власне поняттям факту як такого. Усі модальності є апіорними.

$$F_p = p \wedge \diamond \neg p^1$$

В самій фактичності закладена можливість заперечення, якого власне немає в бутті як такому (що є, те є). Відсутність не існує сама по собі, вона у світі постає завдяки суб'єктові. Саме тому в онтології «Трактату», який має очевидну інтенціональну структуру, приявні сліди трансцендентального суб'єкта. Сам же суб'єкт, так само як і здатність судження – за межами світу та мови. Але світ своєю структурою сигніфікує їх.

А вже у «Філософських дослідженнях» Л. Вітгенштайн наголошує на тому, що істина та хиба є складовими тої чи іншої мовної гри, якій слід вчитися, як і будь-якій грі.² Для мовної гри характерним є те, що ми віримо у її правила, а відповідно, значення слів в контексті гри конкретизуються не засобами логіки, а в процесі їх (слів) ужитку.

Філософ відзначає, що оскільки істинність емпіричних висловлювань має стосунок до системи референцій,³ то ужиток виразів «істинне» чи-то «хибне» є дезорієнтуючим, оскільки наголошуючи на відповідності чи невідповідності фактам, актуалізовує питання про те, що означає «відповідність».⁴ Звідси виходить, що достовірність (істинність) є не просто тим, у чому ми певні, переконані, а те, в чому ми не можемо бути не певні.

Оскільки немає жодного універсального критерію істинності для усіх мов та мовних ігор, необхідним видається, на думку філософа, відмовитися від поняття «істина»,

---

¹ Звернімося до 1.21 «Трактату»: «Будь-який факт або є, або його немає».

² Вітгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва : Гнозис, 1994. – С. 133.

³ Там само. С. 333.

⁴ Там само. С. 347.

замінивши його на менш заангажоване «достовірність», що підтверджує інтуїції Г. Глока, викладені вище.

В контексті нашого дослідження зауважимо, що Л. Вітгенштайн є автором найрадикальнішої скептичної версії теорії значення, яку можна поінтерпретувати у термінах радикального конвенціоналізму,¹ відому як «парадокс слідування правилу». Парадокс сформульований австрійським філософом у § 201 «Філософських досліджень» і мовить про те, що «правило не може визначити способу дії, бо кожен спосіб дії можна узгодити з ним... Якщо кожен спосіб дії можна узгодити із правилом, то кожен із них можна довести й до суперечності з правилом».²

В узагальненому вигляді парадокс затверджує незбагненність змісту правила в контексті фінітного досвіду ужитку мовних виразів, що актуалізує невизначеність у питанні розрізнення правил та конкретного ужитку виразів згідно із цим правилом. Парадокс слідування правилу сумнівним представляє існування стабільних значень у комунікаціях.

Щонайменше, парадокс може бути подоланий на рівні комунікативних конвенцій, коли учасники «мовної гри» узгоджують правила самої гри та навички їх дотримання, створюючи тим самим ілюзію стабільності значення. Отже, в межах мовних комунікативних конвенцій постають не стійкі інтерсуб'єктивні сутності в якості значень, а лише їх імітації, симулякри. Це дає підстави затверджувати, що ідеї Л. Вітгенштайна, викладені ним у його пізніх творах, зокрема, у «Філософських дослідженнях», в онтологічному контенті постають як антиреалістські за своїм характером, причому у радикальній його версії.

---

¹ З точки зору традиційного конвенціоналізму значенням є якесь стабільне утворення в межах тої чи іншої лінгвістичної групи, тоді як радикальний конвенціоналізм постулює ідею, згідно з якою агенти мовлення взагалі не мають змоги зафіксувати будь-які сутності, утворення у якості значень.

² Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 170.

С. Елленбоген же навпаки вважає, що «пізній» Л. Вітгенштайн, заперечуючи реалістські ідеї, тим не менше не може розглядатися і в якості антиреаліста.¹ На підтвердження своїх слів дослідниця пропонує звернутися до «Про достовірність» Л. Вітгенштайна. Теорію істини пізнього Л. Вітгенштайна вона іменує «ревізійністською», пов'язуючи її і з відмовою від теорії істини як відповідності і від семантичного реалізму. Ще одна причина полягає в тому, що істинність речень встановлюється через виконуваність умов його істинності. Умови істинності речень визначаються на підставі звичних критеріїв, історично мінливих, в залежності від того, в якій мовній грі вони представлені.

Своє продовження ідея відповідності набула в концепції послідовника ідей Л. Вітгенштайна Дж. Остіна – британського філософа-аналітика, що у своїй системі поєднав логічний та лінгвістичний методи аналізу ідеальної та буденної мови. Великого значення Дж. Остін надавав аналізу використання філософських термінів в буденній мові. Філософи, на його думку, досить недбало поведуться із словами, ігноруючи особливості їх вживання в межах буденної мови. Тоді як її аналіз доводить багатство і багатоплановість цього типу мов, що перевершує будь-які штучні мови. Як зазначає Дж. Остін, філософи стали жертвами інтелектуального нарцисизму.

Дж. Остін критично ставиться до редукції досвіду до чуттєвого сприйняття та логічного обґрунтування останніх. Як і Г. Райл, він намагається розв'язати проблему обґрунтування так званого «знання-як» (що виступає інструкцією по вживанню мови), протиставляючи цей тип знання «знання-що». «Знання-як» носить практичний характер і не може бути проаналізоване за межами самої мови.

На відміну від Г. Райла, Дж. Остін вважає, що в мові існують стабільні, а не «систематично дезорієнтуючі

---

¹ Ellenbogen S. Wittgenstein's account of truth. – Albany : State University of New York Press. – P. 55-59.

висловлювання». Наголошуючи на існуванні так званих «ритуальних фраз», сенс яких полягає в колективній чи-то індивідуальній реакції на певні вимоги, правила (привітання, поздоровлення, вшанування тощо), Дж. Остін висноує, що не всі істинні або хибні висловлювання є дескрипціями. У цьому зв'язку очевидною для Дж. Остіна є необхідність перегляду теорії дескрипцій Б. Рассела. Очевидність ця пов'язана із необхідністю віднайти відповідники судженням у реальному світі і водночас показати, що значна кількість висловлювань вживаються як аксіоми.

Так, аналізуючи теорію істини як відповідності, Дж. Остін пропонує замінити поняття «факт» поняттям «факт-що», який, на його думку, не вказував би на ідею відповідності висловлювання об'єктові. Висловлювання, таким чином, виступає лише «фразою» для позначення ситуації, у якій відношення істинного/хибного висловлювання і положення справ, дійсного стану речей нехтуються.

У понятті «факт-що» Дж. Остін поєднує відповідність висловлювання об'єктивній дійсності і конвенціональний характер введення висловлювання в мовну гру. «Факт-що» первинний по відношенню до поняття «факт», а істина є не відповідністю, а серією аксіом, якими оволодівають при знайомстві з мовою. «Факт-що» виступає, таким чином, предметом граматичної зручності, питання ж про об'єктивне співвідношення факту та істини є похідним від нього.

Дж. Остін критикує ідеал точного і логічно чіткого знання, що описує факти. Він вважає, що побудована на емпіризмі та логіцизмі, така методологія аналізу є помилковою. Британський філософ пов'язує це із недостатньою точністю наших відчуттів, можливістю збігу відчуття і фізичного об'єкта. Насправді, ми оперуємо тільки даними, які є позначеннями найбільш звичних вживань наших відчуттів. Ці вживання, в істинності яких ми впевнені, слід називати «судженнями чуттєвого сприйняття». Дж. Остін у зв'язку із цим, як і Л. Вітгенштайн наголошує на

необхідності заміни категорії «істина» категорію «достовірність». Однак ідея відповідності суджень фактам як критерій істини, згідно позиції Дж. Остіна, не може бути повністю відкинута, її необхідно лише доповнити.

Так, в багатьох ситуаціях ставиться питання не про істинність або хибність сприйняття, а про його доречність, адекватність, точність тощо. Так, приміром, якими: істинними чи хибними можна назвати передвиборні обіцянки, виголошені кандидатами на державні посади? Як видається, аж ніяк не істинними, як і не хибними.

Дж. Остін переконує, що абстрактне потрактування чуттєвих даних, позбавлених зв'язку із буденним життям, ігнорує феномен довіри і колективних угод. Його в цьому контексті, певним чином можна розглядати як послідовника психологізму в епістемології, особливо коли він наголошує на тому, що вживання різних виразів для опису чуттєвих даних часто обумовлене не тільки різним рівнем знання, проникливістю тощо; воно може бути обумовлено і сприйманим об'єктом і тим, що один і той самий об'єкт ми сприймаємо в різних аспектах, відмінних від його сприйняття іншими. На думку філософа, відчуття не завжди відповідають об'єктам, вони можуть виправлятися і коригуватися, а то й взагалі не мати предмета.

Дж. Остін критикує принципи реалістичної епістемології, згідно з якими об'єктом відчуття обов'язково має бути фізичний об'єкт. Дійсно, об'єкт відчуття завжди існує, але ним, як об'єктом відчуття, може бути інше відчуття або емоція. Зважаючи на це, Дж. Остін пропонує замінити кореспондентну теорію істини як теорію відповідності «теорією комунікації». Він переконаний, що запропонована ним «теорія комунікації» розширить діапазон теоретичного опису досвіду. Очевидним є, що віра в авторитет (в тому числі і істини) є частиною акту комунікації, який ми всі постійно здійснюємо.

Питання ж про безпосереднє чи не безпосереднє сприйняття виявляється вторинним, адже в межах комунікації ми їх закріплюємо у відповідних мовних формах.

Так, говорячи «На зелене і тільки зелене світло світлофору можна переходити дорогу», ми впевнені, що цим правилом керуються більшість людей в різних країнах. Такого типу конвенції не суб'єктивні, вони, безсумнівно, виходять за межі лише мовних угод. До того ж велика кількість висловлювань, які розглядалися в якості суджень, не є в дійсності описовими і які можуть бути або істинними, або хибними. Коли судження вказують на формулу або обчислення, вигуки, оцінки, визначення тощо, вони, безсумнівно, описують щось інше ніж об'єкт, тому їх не можна назвати описами.

Тим самим, Дж. Остін наголошує на необхідності відмовитися від абсолютного приписування судженням дескриптивної функції. Є конвенціональна процедура, згідно з якою у мові закріплюються значення слів, але не на підставі їх відповідності фактам, а на підставі розуміння їх як суб'єктів ситуацій. Пояснюючи, прикладом, значення слова «хмара», ми, вочевидь, не завжди зможемо коректно це зробити, а то й взагалі не «виправдати сподівань», які покладає на наш опис співрозмовник. У цьому випадку можна дослухатися правила Л. Вітгенштайна, згідно з яким простий опис може виявитися кращим за будь-яке пояснення.

У цій частині можемо бачити певну суголосність позиції А. Айера, який зазначав з цього приводу, що: «у мові не можна вказати на об'єкт, не описуючи його»¹ та Л. Вітгенштайна, на думку якого: «Речення має визначати дійсність тією мірою, щоб достатньо було сказати «Так» чи «Ні» для приведення його у відповідність із дійсністю. Для цього дійсність має повністю описуватися цим реченням... Як опис об'єкта відбувається за його зовнішніми ознаками, так і речення описує дійсність за її внутрішніми ознаками» (4.023).

Дж. Остін вважає взагалі неможливим визначити природу чуттєвого сприйняття, що обумовлено не наявністю або ж відсутністю у людини певних інтелектуальних

---

¹ Айер А. Язык, истина и логика. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 131.

здібностей або знань, а, власне, структурою мови. Мова відображає те, що наші сприйняття, спостереження і свідчення так само можна підтвердити або спростувати, як і теоретичні знання. У кожному конкретному випадку, залежно від обставин, ми вирішуємо, яким свідченням довіряти, принципово не розрізняючи при цьому факт наявності факту і видимість факту. Єдино можливим способом вирішити проблему нездатності відокремити факт і видимість факту є принцип розумного скептицизму Д. Г'юма, згідно з яким немає положень, що не підлягали б корегуванню, виправленню, як немає й абсолютно недостовірних положень.

На думку Дж. Остіна, положення буденної мови завжди передують будь-яким теоретичним міркуванням. Постулюючи вторинність епістемологічних положень по відношенню до «граматичних зручностей», стверджуючи послідовний конвенціоналізм, Дж. Остін не відмовляється від думки, що факт стосується об'єктивного світу, розуміючи під ним те, що є дійсним станом справ, що дійсно сталося, має місце.

Концепція британського філософа вибудовується не тільки на критичному розгляді емпіризму, а й на критиці логіцистського принципу спрощення мови, який на його думку є хибним. Одним із головних своїх завдань мислитель вбачає у створенні такої моделі аналізу, яка б дозволила безпосередньо виразити дійсну складність світу, а не розглядати його у системі заздалегідь побудованої теорії. Такими «дійсно складними» речами, за Дж. Остіном, є мовні ситуації та дійсний стан справ, який відображають ці ситуації.

Отже, однією з головних проблем аналізу буденної мови є проблема доведення того, що кожен мовний акт невіддільний від дії і що мовні акти і є діями. Будь-які фрази – це явні чи приховані спонуки, наміри, бажання, накази та інші імперативи. При цьому дія вважається правильною і необхідною тоді і тільки тоді, коли вона відповідає висловам. Аналізуючи буденну мову важливо враховувати не тільки те,

які дії ми здійснюємо за допомогою слів, але також і те, в яких ситуаціях ці дії доречні. Від цього багато в чому залежить істинність наших висловлювань. Можна, наприклад, правильно виконали всі дії і виголосити усі необхідні слова, але при цьому неправильно співвіднести мовні акти з необхідно конкретними обставинами і ситуаціями.

Очевидним є, посилаючись на твердження Дж. Остіна, що в такому випадку проблема визначення значення слова є безглуздою, оскільки недооцінюється можливість виключення слова з мовного контексту і розгляд його поза слововживанням. Значення слова, на думку Дж. Остіна розкривається тільки в реченні, в контексті мовних ігор, що суголосно принципіві Л. Вітгенштайна «Значення – це є уживання». Це стосується і проблеми визначення значення висловлювання про «відповідність фактам» або «точного опису факту» - проблеми теорії кореспонденції.

Кожен факт потребує доповнюючого його предиката «що» і виступає як «факт-що». Тому визначення значення слова через відповідність фактам помилкове. Для висловлювання немає потреби чомусь відповідати, воно може бути просто висловлене. Спосіб вживання висловлювання взагалі, а не тільки у вигляді окремої фрази, Дж. Остін називає «констативом». У цьому сенсі, постулати дискретної математики і дитячі міркування рівною мірою можуть бути констативами. Але є висловлювання, які не є ані істинними, ані хибними, вони також не є і констативами. Такі висловлювання Дж. Остін називає «перформативами».¹ Із цього слідує, що через наявність у мові таких одиниць, як констативи і перформативи, усі претензії логіки бути певним чином метамовним конструктором є неідеальними, оскільки критерії істини і хибності взагалі не можуть бути виведені однозначно через значну кількість мовних ігор, відсутність «простоти» в правилах мовної гри, а також неможливістю точного визначення значення слова.

---

¹ Остин Д. Избранное. – Москва : Идея-Пресс, 1999. – С. 19.

Як і Л. Вітгенштайн, Дж. Остін постулює конвенціоналізм в якості головного критерію встановлення мовних правил. Аналізуючи буденну мову, ми повинні вважати, що люди вживають слова, підкоряючись неписаним угодам. У спеціалізованих і групових мовах процес набуття значення слова виглядає більш явним, ніж у буденній. Більше того, не існує можливості визначити природу всіх угод в мові. Можливі такі ситуації, коли вся попередня історія конвенційної процедури не допоможе остаточно вирішити коректність тої чи іншої процедури.¹ Хоча Дж. Остін і віддає перевагу буденній мові порівняно із штучними мовами, він, тим не менше, далекий від її ідеалізації. У буденній мові на відміну від ідеальної ствердження чогось не завжди означає висловити істину, а суперечливість не завжди означає хибність. Слова є інструментами і вони не повинні затверджувати і описувати щось раз і назавжди визначене. Буденна мова може бути скоригована, але не формалізована.

Дж. Остін так і не дійшов компромісу у процедурі поєднання, примирення логічного аналізу і аналізу буденної мови. Очевидно, що для нього аналіз буденної мови не просто опис слововживання, а й спроба його уточнення. Аналізуючи «примітивну» мову, філософ прагне виявити якнайбільшу кількість способів вжитку слова, а не віднаходити його «найпримітивніше» вживання. Тому і буденну мову не варто розглядати як панацею всіх філософських проблем.

Отже, розгляд позицій Л. Вітгенштайна та Дж. Остіна щодо проблеми істиннісних значень та їх вираження у мовних конструкціях засвідчує той факт, що ці філософи принципову відмінність між буденною мовою і штучними мовами намагаються вивести на категоріальний рівень. Буденна мова, як вважав Л. Вітгенштайн, на відміну від мови логіки є «живою», вона така, як наше життя, а тому звести її до чітких, «мертвих» правил означає її смерть, коли вона вже не буде грою.

---

¹ Там само. С. 38.

2.5 ТЕОРІЯ ІСТИНИ Д. ДЕВІДСОНА

В контексті аналітичної філософії чітко можна простежити скепсис щодо дієвості тих чи інших теорій істини. Досліджуючи їх евристичний та методологічний потенціал, можна певним чином упевнитися у їх слабкості та упередженості. Вочевидь, це є наслідком і того, що рішення тої чи іншої практичної чи-то теоретичної задачі із необхідністю обумовлене способом її актуалізації, формою її вираження у мові. Коли ми приписуємо тому чи іншому висловлюванню властивість бути істинним, то що це означає? Що є носієм істиннісного значення? На цьому питанні є сенс ще раз заактуалізувати увагу аби зрозуміти специфіку розв'язання Д. Девідсоном сутнісного для його концепції питання про істину.

Отже, носіями істиннісного значення можуть бути судження, пропозиції, висловлювання, речення, які мають ментально-психічну, ідеальну, семантичну чи-то об'єктивну сутність. Так, на думку Я. Шрамка,¹ істина та хиба є абстрактними об'єктами, вивченням яких має займатися логіка. В. Горбатов,² досліджуючи поняття істини та хиби у Г. Фреґе, закликає розрізняти «логічні значення» та істиннісні значення». Щодо останніх, він припускає їх існування у вигляді значень функцій, цінностей, інтенціональних об'єктів, денотатів речень, «пробіг» значень. Не таким оптимістичним видається погляд П. Куслія³ на сутність істини. Так, на його думку, розуміння істини як абстрактного об'єкту, що є денотатом речення в кращому випадку лишається лише зручним технічним прийомом чи-то просто гіпотезою.

---

¹ Шрамко Я. Истина и ложь: что такое истинностные значения и для чего они нужны // Логос. – 2009. – № 2 (70). – С. 119.

² Горбатов В. Из чего «сделаны» истинностные значения? // Эпистемология & философия науки. – 2010. – Т. 25, № 3. – С. 82–94.

³ Куслий П. Является ли истина денотатом предложения? // Эпистемология & философия науки. – 2010. – Т. 23, № 1. – С. 82.

Ця позиція дещо нагадує роздуми П. Вейнгартнера,¹ якого питання «Що є істина?» вводить в оману але тим не менше не полишене смислу. І аби у майбутньому позбутися нечітких питань такого типу, упослідуючи Л. Вітгенштайна, те, про що можна висловитися можна висловитися чітко. А відтак, питання «Що є істина?» релевантно замінити на питання «Що значить бути істинним реченням?» тощо.

Це вочевидь заактуалізовує висновок про те, що істина є нічим іншим, як властивістю носіїв істиннісного значення, яка може бути виражена не інакше як через мову та мовлення: «Істина... має стосунок виключно до того, про що мовиться».² Це в свою чергу поняття істини визначає через умови істинності носіїв істиннісного значення

Як вже зазначалося, для реалістської парадигми одним з основних є принцип кореспондування, відповідності мовних виразів, думок, знань екстралінгвістичній реальності, себто питання референції, що відображають специфіку репрезентативних уявлень про взаємозв'язок мови та реальності.

Відтак, теорія значень має виконувати найголовнішу свою функцію, а саме продемонструвати, як саме значення приписуються мовним виразам, що є можливим з а умови:

- теорія має бути композиційною, себто значення цілого визначається сукупністю значень його складників і способом їх єднання;³
- теорія має бути холістичною.⁴

---

¹ Вейнгартнер П. Фундаментальные проблемы теории истины. – Москва : РОССПЭН, 2005. – С. 15.

² Гудмен Н. Способы создания миров / Н. Гудмен. – Москва : Идея-Пресс, Праксис, 2001. – С. 135.

³ Так, Д. Девідсон через поняття «композиційність» роз'яснює алгоритм навчання мові. І в цьому контексті очевидним є вплив на американського філософа ідей Г. Фреге та Л. Вітгенштайна.

⁴ Це означає, що поскільки елементарною комунікативною одиницею є не слово але речення, то значення слова визначуване функцією, яку це слово систематично виконує в реченні. Якщо ми

Питання про кореляцію мови та світу є надважливим для історії аналітичної філософії, в якій постали декілька моделей, що описують феномен залежності мови та фактичності, реальності:

- мова відображає структуру реальності;
- мова не відображає структури реальності, але виявляє її;
- мова конструює реальність;
- мова та реальність нейтральні по відношенню один до одного;
- мова є одним із засобів практичного освоєння людиною реальності.

На думку багатьох філософів, найприроднішим, універсальним та стійким типом зв'язку мови та реальності є відповідність і базована на цьому принципі репрезентація. Це означає, що структури мови певним чином відповідають структурам світу, про який мовиться цією мовою, а зміни у реальності відповідно детермінують і зміни у мові. Як відомо, таку позицію можна назвати реалістською, що підтримує першу та третю вище наведені тези, а також класичну, кореспондентну теорію істини.

Така позиція філософів-аналітиків де в чому корелювала із позитивістськими тенденціями і домінуванням фізикалізму. Тим не менше, конструктивна критика і логіцизму, і фізикалізму дещо послабила позиції реалізму, актуалізувавши тим самим необхідність переосмислення функцій та ролі мови і, відповідно, питання про істину.

На думку Дж. Пассмора, «філософія мови... зацікавила значну кількість найталановитіших філософів. Насправді, «мова» стало основним поняттям у післявоєнній культурі в цілому, як поняття «атом» було таким у XVIII ст., а поняття

затверджуємо своє розуміння того чи іншого речення, ми з упевненістю можемо затверджувати й свою обізнаність щодо значень слів-складників цього речення, значення якого можна встановити через умови його істинності.

«розвиток» - у ХІХ ст.».¹ Одним із таких «найталановитіших філософів» був американець Д. Девідсон, основоположним для творчості якого було питання про відповідність мови та фактичності, реальності: «Когда мы совместно пользуемся некоторым языком..., мы принимаем также картину мира, которая в своих общих чертах должна быть истинной. Отсюда следует, что, выявляя общие особенности нашего языка, мы выявляем общие особенности реальности».²

У дискутуванні щодо реалістських та антиреалістських унормовувань творчість Д. Девідсона є особливо цікавою. Такою її робить той факт, що сам філософ трансгресував з позицій реалізму (у ранній період своєї творчості) на позиції антиреалізму, що з одного боку може сигніфікувати або тенденційність розвитку аналітичної філософії у цьому контексті, або її наперед хибні та неправдиві конституювання. До того ж, така «суперечлива» позиція американського філософа водночас постає амбівалентною, оскільки може бути потрактована як реалістською, так і антиреалістською, про що далі.

Здавалося б, що позиція Д. Девідсона однозначно може бути потрактована як реалістська, у чому є відповідний сенс. Однак, як зауважує В. Ладов,³ концепція американського філософа радше є амбівалентною і містить такі аргументи, якими б могли послуговуватися як реалісти, так і антиреалісти. Ми погоджуємося із таким формулюванням, оскільки, по-перше, Д. Девідсон вибудовує свою теорію істини на принципах семантичної теорії істини А. Тарського, яка, як відомо, є логічною експлікацією

---

¹ Пассмор Дж. Сто лет философии. – Москва : Прогресс–Традиция, 1998. – С. 83–84.

² Дэвидсон Д. Метод истины в метафизике // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 343.

³ Ладов В. Философия языка Д. Дэвидсона в контексте онтологической проблематики // Философия науки. – 2009. – № 4(43). – С. 13.

класичної теорії істини, що репрезентує реалістську парадигму в аналітичній філософії.

Л. Макеєва¹ схильна до думки, що семантична теорія істини є теорією істини в іншому смислі, аніж традиційні теорії типу кореспондентної, поскільки:

- по-перше, традиційні теорії типу кореспондентної можуть бути сформульовані природною мовою, тоді як теорія А. Тарського є аксіоматизацією штучних, формальних мов;
- по-друге, традиційні теорії типу кореспондентної налаштовані визначити інтенціонал поняття «істина», тоді як теорія А. Тарського – екстенціонал цього поняття.

Початково Д. Девідсон був прихильним семантичної теорії істини, заaktuалізувавши в якості основоположного принцип виконуваності, корелятивного принципові відповідності. Принцип виконуваності, на його думку є не таким строгим у відображенні відношень мови та світу, коли у потрактовуванні істинності задіяні усі концептуальні ресурси мови L та її онтології. Тим не менше, він дещо критично поставився до так званої «стратегії фактів», коли висловлювання є істинним тоді і тільки тоді, коли є факт, якому відповідає висловлювання.

Згодом, американський філософ відмовляється від принципу виконуваності, вважаючи, що він нічого не пояснює і стає на позиції когерентизму у питанні істини. Таку зміну орієнтирів Д. Девідсон пояснює тим, що думка може бути обґрунтована іншою думкою лише у системі обґрунтованих співставних, узгоджених думок. Ну а поскільки ця система думок має бути істинною, когерентна теорія, на його переконання, означає підтримку реалістської парадигми у відношенні істини та фактичності.²

---

¹ Макеєва Л. Язык, онтология и реализм. – Москва : ИД ВШЭ, 2011. – С. 152

² Davidson D. Subjective, Intersubjective, Objective. – Oxford : Clarendon Press, 2001. – P. 137–138.

Але тому американський філософ змушений був відмовитися і від цієї ідеї на користь думки про принципову невизначуваність поняття «істина». На його переконання, філософи від часів Сократа адекватно не визначили жодного поняття, окрім тривіальних, банальних, елементарних. До таких він відносить і поняття істини, і без яких ми не мали б розуміння інших понять. А відтак, безглуздо одні елементарні поняття (на зразок істини) визначати за допомогою інших елементарних понять.

Саме «елементарність» та «прозорість» поняття істини уможлиблює на цій підставі експлікацію поняття значення поскільки якщо ми розуміємо значення виразу, то значить, ми знаємо умови його істинності. Очевидний зв'язок значення та істини ми подибуємо у творчості Д. Девідсона, долучний до пропозиційних настанов та людського праксису.

Відтак, реалістську позицію Д. Девідсона підтверджує його дослідження питань взаємозв'язку істини, мови та фактичності, що модифікують теорію значення в теорію інтерпретації, яку філософ репрезентує як теорію розуміння ідіолекту опонента, важливим для якої є «Charity»-принцип.

Видається, що Д. Девідсон дещо абсолютизує «Charity»-принцип, який визначає істинність припущення того, що і опонент і пропонент бачать речі такими, якими вони є, що мовці вказують на одні і ті самі події, факти, явища, по-різному тіки називаючи їх. Інакше кажучи, поінтерпретовуючи висловлювання свого візаві, ми мусимо довіритись тому, що він бачить світ таким самим (так само «правильно») як і ми. більше того, ми ще мусимо довіритися і його здібності раціональної вибудови не тільки образу думок та суджень, а ще й дій.

Тим не менше, усі аргументи на користь реалізму Д. Девідсона перестають бути переконливими після того, як ми скептично поставимося до однозначних інтерпретацій того фундаменту, на якому вибудовані ці аргументи. Так, наслідування Д. Девідсоном принципів семантичної теорії однозначно не схарактеризовує, на нашу думку, його концепцію як реалістську. Суперечливим тут видається

питання інтерпретації семантичної теорії А. Тарського: як інфляціоністської (реалістської) чи дефляціоністської (антиреалістської).

Як відомо, дефляціонізм заперечує епістемологічний та онтологічний зміст поняття «істина», яке є надлишковим, зайвим. Це поняття постає виключно як категорія лінгвістики і обмежено контекстом мови та мовлення. «Істина» лише пов'язує об'єкт-мову та метамову, вибудовуючи загальну ієрархію метамов. При цьому, референція метамови взагалі не обговорюється. Виходячи із принципів теорії А. Тарського, ми не маємо задаватися питанням «Що це таке – білий сніг?» Ми спроможні лишень висновувати те, що якщо ми вважаємо, що сніг білий, то мовлячи про це, бути певним, що тим самим ми мовимо істинне висловлювання.

Отже, амбівалентна інтерпретація семантичної теорії (чи-то з позицію інфляціонізму, чи-то з позиції дефляціонізму) є першою критичною заувагою супроти визнання Д. Девідсона реалістським філософом. Тим не менше, однозначно не можна говорити (про що замовчував і сам американський філософ), що Д. Девідсон є філософом-антиреалістом. Єдине, якщо ми таки поінтерпретуємо його теорію істини і висхідну для неї семантичну теорію у термінах дефляціонізму, затверджувати реалізм Д. Девідсона буде проблематичним.

Наслідково у інший спосіб й тлумачиться девідсонівська теорія інтерпретації та ключовий у її контексті «Charity»-принцип. Зважаючи на надлишковий характер істини і конвенціональність семантики Д. Девідсона, істинними тепер будуть уважатися не ті переконання, які адекватно репрезентують фактичність, а переконання в межах єдиної когерентної системи, подібні у сприйнятті фактичності.

Амбівалентність концепції Д. Девідсона затверджує й М. Лебедев,¹ на думку якого інтенції американського філософа щодо істини, мови та реальності важко позиціонувати відносно метафізичної контраверсійності реалізму-антиреалізму. На переконання Д. Девідсона, ані реалізм, ані антиреалізм не є прийнятним у чистому вигляді, оскільки ні той, ні той одночасно не сумісні із холистичним та екстерналістським характером знання та переконання. Аргументація американського філософа вибудовується з позицій неприйняття як скептицизму, так і релятивізму щодо істини. Реалізм, припускаючи можливу хибність максимально верифікованих теорій, убаचाє істину як «річ в собі», недоступну нам. А антиреалізм абсолютизує відносність істини, заперечуючи її об'єктивність.

М. Даміт,² приміром, убаचाє у Д. Девідсоні реаліста на тій підставі, що останній визначає значення виразу через умови його істинності. Знати значення виразу означає знання факту, існування якого забезпечує істинність виразу про цей факт. Протиставляючи знання умов істинності виразів знанню умов їх верифікації, М. Даміт свою позицію схарактеризовує як антиреалістську, на противагу девідсонівському реалізмові.

Одним із понять, яким Д. Девідсон послуговується для поінтерпретування істини, мови, реальності та їх взаємозв'язку є поняття «концептуальна схема»,³ яку можна помислити як:

- спосіб організації досвіду;
- система категорій, що уформує *sens-data*;
- *point of view* індивідів, культур та епох.

Таким чином, концептуальна схема може бути помислена як індивідуальна картина світу, утворена

---

¹ Лебедев М. В. Значение, истина, обоснование. – Москва : Либроком, 2011. – С. 263.

² Dummett M. Realism and Anti-Realism // Dummett M. The Seas of Language. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – С. 462–478.

³ Дэвидсон Д. Об идее концептуальной схемы // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 144.

системою ментальних репрезентацій. Різні концептуальні схеми¹ містять й різні метафізики. Відтак, адекватний переклад однієї концептуальної схеми (однієї мови) в іншу концептуальну схему (іншу мову) видається неможливим. Вчені, які працюють в межах різних концептуальних схем, в межах різних наукових традицій, фактично досліджують різні світи, а відтак, говорити про поняття «об'єктивна істина» неприйнятно, поскільки вона (істина) детермінована конкретною концептуальною схемою, поза якою істинне в цій схемі в іншій може вже або хибним, або безглуздим. «Навіть сама реальність, - зауважує американський філософ, - відносна схеми: те що вважається реальним в одній системі, в іншій вже такою може не бути».²

Тим не менше, Д. Девідсон таки прагне відстояти принцип об'єктивності істини: «Отбрасывая свою зависимость от понятия неинтерпретируемой реальности как чего-то находящегося вне всех схем и науки, мы не отказываемся от понятия объективной истины. Напротив, как раз приняв догму дуализма схемы и реальности, мы получаем концептуальный релятивизм и относительность истины к схеме. Без этой догмы релятивизм остается в стороне. Конечно, истина предложений является относительной к языку, но она объективна настолько это возможно. Отказываясь от дуализма схемы и реальности, мы не отбрасываем мир, а восстанавливаем непосредственный доступ к знакомым объектам, чьи «гримасы» делают наши предложения и убеждения истинными или ложными».³

А для цього потрібна вже інша епістемологічна позиція, а саме: уживати предикат істини не в контексті верифікації, а в контексті комунікації, себто соціалізувати істину. Ребрендинг істини, таким чином, відбувається не

---

¹ Тут маються на увазі не тільки природні мови, а й, приміром, мова науки тощо.

² Дэвидсон Д. Об идее концептуальной схемы // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 144–145.

³ Там само. С. 159.

через віднайдення загальних підстав затвердження істинності чи-то когеренції теорій, а через принцип довіри до носіїв інших мов, інших концептуальних схем. Аби інтерпретувати переконання іншого агента мовлення необхідно асимілювати їх відповідно із нашими власними переконаннями. Як висловлюється Д. Девідсон: «Доверие воздействует на нас, хотим мы этого или нет, и если мы стремимся понимать других, мы должны считать их правыми по существу. Создал теорию, которая согласовывает доверие и формальные условия для теории, мы сделаем всё, что может быть сделано для обеспечения коммуникации. Больше невозможно, да ничего большего и не нужно».¹

Як бачимо, основоположним у філософуванні Д. Девідсона як і багатьох інших філософів-аналітиків є поняття істини, яке розкриває сутнісні характеристики теорії значення американського філософа і ключовим поняттям його «метода істини у метафізиці».

Отже, на переконання Д. Девідсона, не існує позамовних критеріїв істинності висловлювань, поскільки немає жодного шансу вийти поза межі мови концептуально схеми. Всі випадки мовного узусу мають відповідати єдиним критеріям істинності, обґрунтовувані в термінах мови, але не фактичності. В цьому і полягає сутність славнозвісного «Charity»-принципу американського філософа, на думку якого, необхідно позбутися «третьої догми» (дуалістичного протистояння мови та екстралінгвістичної реальності), поскільки мова не об'єктивує висловлювання, а кореспондентна теорія істини не працює у багатьох схемах. Відповідність без конфронтації – таким є принцип філософії, методологічна настанова Д. Девідсона.

---

¹ Там само. С. 158.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ (АНТИ)РЕАЛІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ІСТИНИ

3.1 МОРАЛЬНИЙ (АНТИ)РЕАЛІЗМ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Одним із типів (анти)реалізму є моральний (анти)реалізм, в контексті якого мова йде про об'єктивне (не)існування таких моральних сутностей як благо, добро, зло, справедливість тощо. Одним з перших, хто заактуалізував питання об'єктивного, позадосвідного існування такого типу сутностей були давньогрецькі філософи. В контексті ж нашого дослідження ми звертаємо увагу на (анти)реалістські концепції в контексті аналітичної філософії. Ті концепції, в яких визнається об'єктивне існування моральних сутностей (реалізм), прийнято називати етичним об'єктивізмом.¹ Ті ж концепції, в яких заперечується об'єктивне існування моральних сутностей (антиреалізм), прийнято називати етичним суб'єктивізмом. Суперечка представників об'єктивістської (реалістської) та суб'єктивістської (антиреалістської) лінії в етиці має давню історію із ситуативним переважанням тої чи іншої сторони, а в аналітичній філософській традиції така суперечка є чи не найвизначнішим інтелектуальним суперництвом філософі-аналітиків.²

Поперемінний успіх одної з позицій заактуалізував необхідність призвичаїтися, відреагувати на аргументи опонента, що наразі спонукає до пошуку таких положень, які б були прийнятними для обох протилежних позицій; таку можливість віднайдення єднальної ідеї, принципу Л. Максімов називає ідеєю «квазіоб'єктивності моральних

---

¹ Див, прикладом, Kramer M. Moral realism as a moral doctrine. – Wiley-Blackwell : A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2009. – 400 p.

² Objectivism, subjectivism, and relativism in ethics: Vol. 25, Part 1 / Ed. by E. F. Paul, F. Miller, J. Paul. – Cambridge University Press, 2008. – 421 p.

цінностей».¹ Основна ідея квазіреалізму полягає у пошуку компромісу між представниками об'єктивістської (реалістської) та суб'єктивістської (антиреалістської) лінії, що постала через суперечку щодо об'єктивності моралі в сучасній аналітичній етиці і для якої властивим є узгодження елементів морального реалізму (об'єктивізму), себто між визнанням об'єктивно-істинного змісту моральних цінностей і суб'єктивізацією моральної позиції і поведінки, що є наріжним каменем концепції морального антиреалізму (суб'єктивізму).²

Реалізм в етиці певною мірою пов'язаний із затвердженням існування різних моральних позицій суб'єкта. Навіть якщо й існують протилежні позиції стосовно предмету суперечки, приміром, сутності моральних цінностей, справедливості тощо, послідовники реалізму не вбачають в цьому нерозв'язної проблеми.³ На їх переконання це є радше певним недоліком одного з учасників суперечки (приміром, його недостатня обізнаність щодо предмету обговорення, недостатня аргументованість, алогічність, надвисока емоційність тощо). Більше того, навіть якщо учасники суперечки володіють однакою інформацією стосовно обговорюваного питання, сеє ще не гарантує віднайдення спільної позиції щодо нього, оскільки ми не враховуємо момент поінтерпретування даної інформації.

Суперечка з приводу морального (анти)реалізму продукує серію проблем, які стосуються об'єктивності, (нон)когнітивізму, реалізму, істинності моралі та моральних

---

¹ Максимов Л. В. Квазиоб'єктивність моральних цінностей // *Этическая мысль: ИФ РАН.* – 2005. – Вып. 6. – С. 28.

² Cuneo T. Moral realism, quasi-realism and skepticism // *The Oxford handbook of skepticism.* Ed. by John Greco. – Oxford University Press, 2008. – P. 176-199.

³ Суперечливість поглядів в цьому контексті аж ніяк не засвідчує (не)існування об'єктивних моральних сутностей.

тверджень. Зважаючи на це, М. Ч'ю,¹ аби вибудувати систематичну стратегію розв'язку (або, принаймні, наблизитися до нього) дистинкції моральний реалізм-моральний антиреалізм, пропонує серію метаетичних запитань, покладений на розв'язок запропонованої дистинкції:

- 1) Чи мають етичні судження істиннісне значення?
- 2) Чи можливо, що хоча б деякі моральні судження були насправді істинними?
- 3) Чи можемо ми знати про їх істинність і у який спосіб ми можемо про це дізнатись?
- 4) Чи можна етичні судження поінтерпретувати буквально (а не контекстуально)?
- 5) Чи є моральні якості подовженням природних властивостей?
- 6) Чи можливо редукувати моральні якості до природних властивостей?

В подальшому М. Ч'ю наводить відповіді на ці питання, залежно від того, яким є ставлення до метаетичної проблематики послідовниками (анти)реалізму:

Чи мають етичні судження істиннісне значення?

Так:

Ні:

– емотивізм (А. Айер)

–

Чи можливо, що хоча б деякі моральні судження були насправді істинними?

Ні:

– нон-когнітивізм;

– теорія помилок
(Дж. Мекі)

Так:

– когнітивізм

Чи можемо ми знати про істинність моральних суджень?

Так:

– когнітивізм

Ні:

– скептицизм

---

¹ Chew M. A taxonomy of moral realism // Див. <https://www.bu.edu/wcp/Papers/TEth/TEthChew.htm>

Чи можна етичні судження поінтерпретувати буквально (а не контекстуально)?

Ні:

- антиреалістський когнітивізм;
- раціоналізм (кантіанський конструктивізм);
- релятивізм (Г. Харман, Д. Вонг)

Так:

- когнітивізм

Чи є моральні якості подовженням природних властивостей?

Ні:

- етичний інтуїтивізм (Дж. Мур)

Так:

- когнітивізм

Чи можливо редукувати моральні якості до природних властивостей?

Ні:

- британський моральний реалізм (Дж. Макдауел, М. Платтс)

Так:

- теорія підтвердження (П. Рейлтон, Р. Бойд)

Отже, моральний реалізм може бути схарактеризований такими основоположними для нього позиціями:

- моральні якості (факти) існують незалежно від свідомості людини, її теоретизування щодо них;
- такі моральні якості описувані моральними судженнями, які можуть бути поінтерпретовані (зрозумілими) буквально, а не контекстуально;
- моральні судження є незалежними від їх суб'єктивного усвідомлення, від того, що є або що є правильне і неправильне;
- моральні судження за своєю сутністю є судженнями дескриптивними, у яких зафіксовано ті чи інші моральні факти і які

- (судження) є відповідниками фактичності (дійсності);
- моральний реалізм в аналітичній традиції якнайширше спирається на критику таких феноменів як моральна свідомість та мова,¹ що в принципі корелює із загальним трендом аналітичної філософії як такої, позбуваючись метафізичних спекуляцій стосовно моральних сутностей, здебільшого – платонічного характеру.²

Моральний об'єктивізм (реалізм) визнає фундаментальною можливість об'єктивної моральної істини, а також приймає основні положення кореспондентної теорії істини (теорії відповідності), яка в етиці набуває вигляду відповідності певному зразку. Найпоширенішою моделлю

---

¹ Лінгвоцентризм аналітичної філософії із його абсолютизацією аналізу мови етики та моралі, певною мірою нівелює емпіричний (соціальний) характер моралі, без врахування якого наші уявлення про мораль вочевидь будуть неповними.

² Так, приміром, в аналітичній етиці такі сутності як справедливість, зло, добро та ін. віднесені до так званих «вторинних якостей» (якщо послуговуватись теорією чуттєвості Дж. Лока), тоді як класичний доаналітичний моральний реалізм відносив ці ж сутності до «первинних якостей», наголошуючи на їх абсолютному характерові; тоді як вони, очевидно, містять ознаки суб'єктивної чуттєвості. В цьому контексті логічним буде згадати концепцію квазіреалізму С. Блекберна, який зацентовує увагу на новій методології дослідження проблеми об'єктивності моральних сутностей. Ця методологія навертає нас на питання про суб'єктивну віру, упевненість в існуванні референтів моральних норм, оцінок, понять замість питання про їх референційність. Відтак, особливістю квазіреалізму є те, що зазначені нами його характерологічні принципи аж ніяк не передбачають, що підтримування одних із необхідністю означає непідтримування інших. Цілком ймовірно, що С. Блекберн і Дж. Мекі, які відстоювали цю позицію, не дистанціюють жорстко критику морального реалізму суб'єктом та його віру в об'єктивність його постулатів.

кореспондентського ґатунку є моральний платонізм,¹ в контексті якого визнається об'єктивне існування добра, а моральна істина розглядається чи-то як відповідник цій реалії чи-то як констатування її існування.

В контексті такої об'єктивістської моделі моральні висловлювання набувають здебільшого дескриптивної, оціночної форми, нехтуючи властивими власне для моральної свідомості і моральної практики прескриптивними висловлюваннями, тобто висловлюваннями, в яких виражена імперативність моральної дії. Хоча й багато з моральних висловлювань формально дескриптивних насправді не описують, а виражають психічні стани суб'єкта моральної дії. А в цьому контексті такі експресії є надлишково психологічними (суб'єктивними) і в такому разі чи містять вони однаковий евристичний потенціал нарівні із об'єктивними судженнями моралі?

Оцінку таких можна віднайти в іншій (когерентистській) моделі моралі, або ж моделі кантіанського ґатунку, яка на додачу має ще аналізувати так звані імперативні висловлювання. Імперативні висловлювання на відміну від дескриптивних не мають референта, а відтак, навряд чи вони мають істиннісні значення (істина/хиба), як це має місце у кореспондентській моделі моралі. Якщо імперативні висловлювання аж ніяк не мають відповідників у фактичності і до яких не застосовувані ознаки істинності чи хибності, має бути інший критерій їх оцінки. Цей критерій напряму відображає специфіку когерентної теорії істини з тією різницею, що моральні висловлювання мають бути узгоджені із іншими висловлюваннями в межах єдиної для них теорії моралі або іншим епістемічним канонам. Когерентизм в етиці можна вважати успішним з точки зору можливості уникнення контраверсійних питань відносно того, який з моральних імперативів істинний, а який – хибний.

---

¹ А також натуралізм та інтуїтивізм.

Тим не менше, не зважаючи на неспроможність морального об'єктивізму узгодити психологічні механізми функціонування моралі та моральної свідомості, концепція морального реалізму полишається найавторитетнішою. принаймні в контексті аналітичного філософування та аналітичної етики. Як видається, цьому можна віднайти раціональне, збудоване на принципах здорового глузду пояснення. одне з яких полягає в тому, що моральний реалізм (об'єктивізм) може бути ототожнений із високою стійкою моральною позицією, тоді як моральний антиреалізм (суб'єктивізм) може бути потрактований з точки зору морального нігілізму, релятивізму чи-то аморалізму.

Все ж таки, чи можна віднайти слабіну морального реалізму (об'єктивізму) з-поміж тих, які вже мимохідь були вказані? Вочевидь, серед таких цілком можливо вказати такі: по-перше, філософи-послідовники морального реалізму (об'єктивізму) не доводять факту трансгресу теоретичного пояснення моральних цінностей до їх обґрунтування. Іншими словами, в реалістських теоріях моралі не йдеться про те, яким же чином об'єктивне знання добра та обов'язку стає суб'єктивно інтенційним та імперативним,¹ що відображає сократівську інтуїцію природи моралі.

Ця колізія відома як «гільйотина Г'юма».² Шотландський філософ, «помітив, що в кожній теорії моралі, з якими мені досі траплялося знайомитися, автор впродовж певного часу виводить міркування у звичайний спосіб, встановлює існування Бога або викладає свої спостереження щодо справ людей; і тут раптом я, на свій подив, виявляю, що замість звичайного з'єднання тверджень за допомогою дієслів «є» і «не є», не зустрічаю жодного положення, у якому у якості зв'язки не використовувалися б слова «повинно» або «не повинно». Ця підміна майже непомітна, але має суттєві наслідки. Бо оскільки ці «повинно» або «не повинно»

---

¹ Практика ж доводить, що знання моральних норм ще не гарантує їх дотримання.

² Boyd D., Kohlberg L. The is-ought problem: a developmental perspective // Zygon. – 1973. – Vol. 8, Is. 3-4. – P. 358-372.

передають якісь нові відношення або твердження, їх слід було б визначити і пояснити і в той же час варто б вказати причину того, що здається зовсім незрозумілим, а саме того, яким чином це нове відношення може бути виведене з інших, цілком відмінних від нього. Але оскільки автори зазвичай не зважають на такі перестороги, то я дозволю собі звернути на них увагу читачів, і я переконаний, що трохи більше уважності спростує усі поширені теорії моралі...».¹

Виходить, що, згідно з Д. Г'юмом, із суджень про об'єктивність моральних цінностей та норм, аж ніяк логічно не слідує імперативні судження щодо дотримання цих цінностей та норм. Фіксуєчи взаємозв'язаність цих суджень, більше того, їх детермінованість, послідовники морального реалізму (об'єктивізму) не переймаються тим, аби пояснити механізм такого зв'язку, просто констатуючи його наявність.

По-друге, моральному об'єктивізму властива абсолютизація лінгвоаналітичних практик, про що вже побіжно йшла мова, коли за таким надмірним лінгвоцентризмом не видно реальної моральної практики. По-третє, наслідково в контексті морального об'єктивізму фундаментальними є об'єктивна істинність моральних висловлювань, для яких реальними є об'єктивні референти але чомусь полишені уваги моральні детермінанти та детермінації, психічні стани суб'єкта моралі, його віра в «об'єктивно істинні» моральні принципи та норми.

По-четверте, апологети морального об'єктивізму (реалізму), як видається, необґрунтовано затверджують принципову пізнаваність моральних феноменів, що не може не викликати сумніву щодо таких заяв. Якщо ми й припускаємо існування об'єктивної істини в теорії моралі, об'єктивних моральних феноменів, сеє ще не означає, що ця істина не може мати суб'єктивованого буття на рівня знання. А відтак, така істина навряд чи може існувати на рівні

---

¹ Г'юм Д. Трактат про людську природу: спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі. – Київ : Всесвіт, 2003. – С. 389–390.

об'єктивності, радше, квазіоб'єктивності, на рівні суб'єктивної онтології і рефлексії. Справедливим буде зазначити, що й затвердження нонкогнітивізму не вирішує справи, бо позбавляє моральні феномени статусу ціннісних настанов, об'єктивних за своєю суттю.

Альтернативним моральному реалізмові є моральний антиреалізм (суб'єктивізм), згідно із яким будь-яка моральна норма є суб'єктивною, такою, що відображає суб'єктивні інтереси, вподобання, цінності і є наслідковою від сваволі суб'єкта моральної дії. Водночас, послідовник морального суб'єктивізму не може не визнавати (аби не бути звинуваченим у моральному релятивізмі) якщо не об'єктивну істинність моральних принципів та норм, а, принаймні, їх об'єктивну обумовленість. Але в такому разі ми, скоріше за все, мовимо не про моральний суб'єктивізм, а радше про специфічний різновид морального об'єктивізму, а саме про каузальний (детерміністичний) об'єктивізм.

Фундаментальний принцип детерміністичного об'єктивізму полягає в тому, що його послідовники вбачають не стільки об'єктивне існування моральних норм, скільки в їх закономірному функціонуванні поза усяким свавіллям чи-то суб'єктивним наміром.¹ Моральні норми в такому разі аж ніяк не набувають загальнозначущого статусу, вони є плінними, ситуативними в соціальному просторі, залежними від політичних, економічних, ментальних тощо чинників.

Суб'єктивістськими за своїм спрямуванням можна назвати етичні теорії софістів, що заперечували загальнозначущий характер моральних норм, а серед сучасних етико-аналітичних концепцій, зокрема, етичний фікціоналізм, етичний конструктивізм, нонкогнітивізм, емотивізм, дескриптивний суб'єктивізм та ін.

---

¹ Необхідно зазначити поліваріативний характер морального об'єктивізму, як, в принципі, і морального суб'єктивізму. Так, у Максимов Л. В. Квазиобъективность моральных ценностей // Этическая мысль: ИФ РАН. – 2005. – Вып. 6. – С. 39–42 виокремлюються контексти розгляду поняття «об'єктивність», а саме: онтологічний, епістемологічний та аксіологічний.

Узагальнюючи принципи та настанови суб'єктивістських теорій в етиці, можна сформулювати такі фундаментальні для них позиції:

- моральні висловлювання не можуть бути ані істинними, ані хибними (нонкогнітивізм), оскільки вони не є дескрипціями, а здебільшого виражають моральне суб'єктивне ставлення до (к)чогоось (емотивізм);
- два «суперечливих» моральних висловлювання (осудне або схвальне) про один і той самий об'єкт можуть бути одночасно істинними (хибними), а відтак – несуперечливими (дескриптивний суб'єктивізм);¹
- моральні висловлювання недоказові у раціональний спосіб² через їх фіктивний але водночас корисний характер, що, зокрема, виявляється у затвердженні як помилкової віри в існування об'єктивних моральних цінностей та феноменів (етичний фікціоналізм);³

---

¹ В цьому контексті варто зазначити, що в моральному суб'єктивізмі (антиреалізмі) існує точка зору, згідно з якою моральні висловлювання є дескриптивними, але тою мірою, що вони описують не зовнішню реальну фактичність, стан справ, а ставлення морального суб'єкта до (к)чогоось. Так, приміром, якщо дехто S₁ зауважує, що «А – добро», затверджуючи тим самим схвальне своє ставлення до «А» (при цьому його заява може бути як істинною, так і хибною, нещирою), а дехто інший S₂ зауважує, що «F – зло», він тим самим висловлює (істинно-щиро чи хибно-нещиро) своє неприйняття, осуд «А». А, отже, ці два «суперечливі» висловлювання щодо «А» можуть бути одночасно істинними (хибними), а відтак – несуперечливими.

² Тим самим в контексті етичного фікціоналізму затверджується нонкогнітивізм щодо основоположень етики.

³ Одним із різновидів етичного фікціоналізму є так званий модальний фікціоналізм, який затверджує (всупереч позиції етичного раціоналізму про наявність каузального зв'язку

- не існує незалежних від свідомості моральних фактів, принципів, які є лише конструкціями розуму, згенерованих практикою розмірковування щодо них. При цьому, заперечується дескриптивний але аж ніяк не когнітивний їх характер (етичний конструктивізм);¹

Беззаперечним є той факт, що суб'єктивістські концепції мають досить вагому емпіричну складову і є потужними теоріями-конкурентами моральному об'єктивізму. Тим не менше, моральний об'єктивізм (реалізм) та моральний суб'єктивізм (антиреалізм) не є абсолютно суперечливими парадигмами в етиці. Кожна з цих парадигм однозначно містить такі несуперечливі елементи, які можуть бути синтезовані в межах єдиної (об)суб'єктивістської теорії моралі.

На нашу думку, на користь такої єдиної (об)суб'єктивістської (квазіреалістської) теорії моралі можна висунути певні зауваги. Плідність дискусії щодо дистинкції морального об'єктивізму (реалізму) та морального суб'єктивізму (антиреалізму) на пряму залежить від вдалої, зручної, осмисленої систематизації їх типів, бо очевидно є підміна понять та принципів під час систематизування.

Це є наслідком того, що основоположними для систематизування є зовсім різні підстави поділу: таким повсякчас є не моральний феномен як такий, а різні поінтерпретування мови моралі, що, приміром, має місце при розрізненні типів суб'єктивізму але з відмінною позицією щодо (не)пізнаваності моральних феноменів. В цьому контексті слід чітко виокремити «суб'єктивізм» як необґрунтована позиція морального суб'єкта по відношенню

морального обов'язку із поняттям необхідності) неіснування моральних фактів в об'єктивному світі, а відтак, моральні оцінки та імперативи не мають денотату у вигляді субстанційних обов'язку, справедливості, блага тощо.

¹ Constructivism in ethics / Ed. by C. Bagnoli. – Cambridge university press, 2013. – 258 p.

до того чи іншого морального феномену, принципу та «суб'єктивізм» незангажований «внутрішніми» уподобаннями, а натомість концептуально і методологічно виважений у відстоюванні суб'єктивної позиції.¹

Щодо «фіктивності» моральних феноменів, необхідно зазначити, що мораль є специфічною соціально-духовною реальністю (нарівні із не менш специфічною «фіктивною» математичною реальністю та ін.). Дійсно, предметність моральних феноменів може бути втілена у практиці людських взаємовідносин, але не в пізнавальному, а, радше, в реляційному аспекті, що, вочевидь, заперечує фіктивність моралі як такої. Фікціоналізм фіктивність моральних феноменів, як видається, пояснює через принципову непізнаваність, раціональну недоказовість останніх, через їх нонкогнітивізм. Останнє аж ніяк не означає, що моральні принципи, цінності, норми тощо не можуть бути розглядувані як елементи індивідуальної чи-то суспільної свідомості, соціальної пам'яті, до того ж ще й інституалізовані.

Амбівалентним, з нашої точки зору, постає й етичний конструктивізм, зокрема, в об'єктивістському тлумаченні моральних висловлювань але яке не спирається на метафізичність моральних фактів. Об'єктивність моральних висловлювань є наслідковою із специфіку самого етичного конструктивізму, а саме – із послуговування стандартами практики розмірковування щодо моральних феноменів. Конструктивізм в етиці зовсім не означає, що моральні принципи є витвором людського розуму або ж результатом морального вибору через уподобання. Етичний конструктивізм не є «чистим» суб'єктивізмом, радше, він виражає певну форму об'єктивності моралі через її нормативність. Конструктивізм в цьому контексті постає як процедурна складова виведення об'єктивного базису моралі.

---

¹ В цьому контексті варто жорстко і безапеляційно розрізняти зміст (інтенціональність), належність (індивід чи група, соціум), джерело (релігія, соціум, індивід) тощо моральних принципів, настанов, нахилів, цінностей.

3.2 МЕНТАЛЬНИЙ (АНТИ)РЕАЛІЗМ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Послугуючись метафорою Д. Деннета, яку він виголосив у своїй книзі,¹ насьогодні проблема свідомості є чимось на зразок «brainstorms» не тільки в площині аналітичної філософії, а й на маргінесі когнітивних, суспільно-гуманітарних та природничих наук.² Доречно сказати про те, що проблематика свідомості не є новою для філософського та наукового дискурсу. Зактуалізованість же філософської та наукової аналітики проблеми свідомості у ХХ ст. (зокрема, в контексті аналітичної філософії) зумовлена, зокрема, й появою та потребою дослідити та осмислити перспективи та здобутки розвою «штучного інтелекту», когнітивних наук тощо.³ Важливість і невимірюваність поняття свідомості породжує чимало точок зору аби наблизитися до розв'язку цієї давнішньої проблеми, «останнього бастиону традиційної філософії».

В контексті нашого дослідження необхідним видається затуалізувати увагу на проблемі свідомості у її реалістській та антиреалістській репрезентації. Чому постає питання такого характеру? На нашу думку, осмислення та усвідомлення реальності як такої із необхідністю передбачає існування суб'єкта пізнання. Відтак, розуміння об'єктивної реальності як незалежної від поглядів, думок, вподобань тощо суб'єкта пізнання вимагає поставити питання про феномен свідомості і, зокрема, про його реальність чи-то

---

¹ Dennett D. *Brainstorms: Philosophical essays on mind and psychology*. – Cambridge : MIT Press, 1981

² Див, приміром, *The Blackwell Companion to Consciousness*. – Blackwell Publishing, 2007. – 768 p.

³ В цьому контексті проблема свідомості постає не тільки як спекулятивна, а здебільшого – як практична, розв'язок якої можливий, на нашу думку, лише у міждисциплінарній синтезі науки та філософії.

нереальність,¹ а також визначення істиннісного значення висловлювань, що містять ментальні терміни.

Як вже зазначалося, аналітика феномену свідомості не є новою, у ній ми можемо виокремити декілька основоположних стратегій або парадигм, які акцентують увагу на тому чи іншому аспекті дослідження цього феномену. Так, зокрема, О. Косілова² виокремлює декілька парадигм у філософії свідомості: картезіанську (Р. Декарт), трансцендентальну (І. Кант); феноменологічну (Е. Гусерль) і «сучасні наукові парадигми» (логічний біхевіоризм, матеріалізм, діяльнісний підхід, психоаналіз, аналітичну філософію свідомості тощо). Авторка певна того, що аби дати адекватну дефініцію поняттю «свідомість», необхідно розрізняти суб'єктну та безсуб'єктну складові психіки. Редукуючи філософські теорії свідомості до той чи іншої психологічної школи, О. Косілова висновує, що психологія як емпірична наука принципово не може вивчати таку здатність свідомості, як трансцендування, яку вона віддає на поталу філософії. Відтак, зауважується, із чим не можна не погодитися, що як для психології свідомості, так і для її філософських теорій, необхідна побудова такої «базової» парадигми, яка б враховувала принципову неповноту у дослідженні феномену свідомості.

Д. Дубровський³ поставлену проблему розглядає з більш універсалістської позиції, заактуалізуючи її у класичній термінології: об'єктивний ідеалізм, суб'єктивний ідеалізм, дуалізм, матеріалізм. Тим не менше, пропонуваній

---

¹ Примітивізуючи: чи мають ментальні терміни референти чи не мають.

² Косілова Е. В. Философия и психология о сознании // Методология и история психологии. – 2009. – Т.4. Вып.1. – С. 25–45.

³ Дубровский Д. И. Проблема сознания: опыт обзора основных вопросов и теоретических трудностей // Проблема сознания в философии и науке. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 5–52.

ним «інформаційний підхід»¹ є оригінальною концепцією, яка посідає чільне місце в традиції осмислення феномену свідомості та суб'єктивної реальності, вістря критики якої направлене в тому числі і на здобутки аналітичної філософії свідомості.²

Рефлексія феномену свідомості в контексті парадигми реалізму та антиреалізму заaktuалізовує низку питань у площині mind-body problem. В парадигмі антиреалізму свідомість, ментальні стани розглядаються як такі, що не мають репрезентантів у фактичності, а ментальні поняття – референтів.

Свій аналіз розпочнемо із розгляду антиреалістських теорій свідомості, що ґрунтуються переважно на матеріалістичних³ принципах щодо феномену свідомості,

---

¹ На його думку, свідомість є емерджентною властивістю біологічної матерії і яка у в умовах функціонування суспільних та культурних систем перетворюється на систему, що самоорганізується.

² Дубровский Д. И. Сознание, мозг, искусственный интеллект. – Москва : ИД Стратегия-Центр, 2007. – 272 с.

Дубровский Д. И. Проблема «сознание и мозг»: Теоретическое решение. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2015. – 208 с.

³ В цьому контексті слід розрізнити такі поняття як: «матеріалізм», «фізикалізм», «натуралізм». Здебільшого, ці терміни можуть розглядатися як синоніми. Хоча, певні відмінні конотації цих понять все ж таки можемо назвати. Так, «матеріалізм» наголошує на тому, що об'єктивний світ є матеріальним за своїм характером, тоді як у тому ж таки об'єктивному світові існують не матеріальні сили, поля тощо. Відтак, більш «зручним» виглядає термін «фізикалізм», який не слід розуміти як чисту філософію фізики чи-то філософію науки, а, радше, як стратегію дослідження феномену свідомості, зорієнтовану на успіхи фізичної науки із її значним онтологічним та епістемологічним авторитетом серед інших наук. Натуралізм у традиційному розумінні є світоглядною позицією, що заперечує наявність надприродної, трансцендентальної реальності, чогось такого, що перебуває поза межами світу природних законів або ж є більш фундаментальним за нього. Щодо натуралізму, то йому не слід закидати редукціонізм та саєнтизм, властиві фізикалізмові, хоча він і наголошує на високому епістемологічному потенціалові науки. Лабільність цих трьох термінів доводить

qualia, ментальних станів тощо. Фізикалістська стратегія дослідження феномену свідомості полягає у визнанні основоположними таких принципів:

- «фізичне» - це те, що таким вважають фізики і до чого філософи не мають стосунку, а фізикалізм, в такому разі, постає як концепція, що постулює виключно існування сутностей фізики, які підпадають під дію фізичних законів. Таке розуміння фізикалізму наголошує на його онтологічному статусі із моністичним розв'язком mind-body problem;¹
- заперечення декартівської дихотомії res extensa та res cogitans;
- віра у можливість побудови «єдиної науки» на базі фізики із обґрунтуванням єдності та універсальності наукового знання;
- свідомість є частиною моністичної матеріалістичної каузально-детерміністичної картини світу;
- об'єктивізм;
- екстерналізм;
- інтерсуб'єктивність.

Якщо заглибитися до витоків аналітичної філософії, зокрема, до її неопозитивістського варіанту, то вирішення mind-body problem вбачалося доволі легкою справою: через

приклад Д. Деннетта, який схарактеризовував власну філософську позицію щодо аналітики феномену свідомості водночас і матеріалістичною, і фізикалістською, і натуралістською. Видається, що більш тонке розрізнення цих понять можливе із врахуванням специфіки об'єкту, методу та мети дослідження, поскільки дослідження свідомості, як вже було сказано, стає можливим лише у міждисциплінарній єдності наук та філософії.

¹ Як наголошував Р. Карнап, усі висловлювання психології є такими, що описують фізичні явища, а саме – поведінку людей і тварин. А відтак, мова фізики є універсальною мовою, якою можуть бути описані будь-які події. Усе об'єктивне може бути описане наукою, а тому – усі об'єкти є рівними перед лицем науки.

застосунок діючих у науці методів об'єктивного дослідження, редуцціоністських за своїм характером. Пропонувалося, зокрема, Р. Карнапом позбутися від «радикального менталізму» із його оптимістичною візією щодо можливості рефлексії феномену свідомості з позиції першої особи та за допомогою референційних ментальних категорій.

Редуцціонізм психічного до фізичного у неопозитивістській версії означає об'єктивацію свідомості у термінах публічно (а не лише особисто) спостережуваних фактах поведінки, коли можливим стає їх верифікація за критеріями істинності. Філософи-аналітики фізикалістського напрямку були певні того, що перш ніж висновувати про дистинкцію фізичне-психічне, слід початково проаналізувати, у який спосіб мовиться про фізичне і психічне. Так, на їх думку, фізика та психологія¹ відмінні не за характером досліджуваних об'єктів, а, радше, за мовою їх описання.² Саме це уможлиблює трансляцію мовних виразів психології на більш досконалу мову фізики, зануляючи тим самим картезіанський дуалізм, для якого властиві такі положення:

- тіло та душа є різними субстанціями;
- тіло є машиною, керована рефлексамі;
- свідомість та мислення є тотожними;
- носій свідомості має безпосередній доступ до власної свідомості; він може вільно управляти своїм мисленням;
- носій свідомості також може управляти і власним тілом за допомогою спеціального

---

¹ У Р. Карнапа це – біхевіористська психологія.

² Панівною в цьому контексті була думка про те, що синтаксис та логічна структура мови психології мало чим відрізнялася від мови точних наук, зокрема, фізики. Єдине, що принципово відрізняло їх, так це уживання психологією «менталістських термінів» на зразок «воля», «душа», «духовне» тощо.

таємничого місця, де відбувається інтеракція субстанцій;¹

- суб'єкт та його свідомість є цілісними і неподільними.

Тим не менше, в самій неопозитивістській антиреалістській стратегії стосовно свідомості була закладена підвалина для її критики. Справа в тім, що прийнявши редукціонізм такого типу, ми нарівні із затвердженням редукованих і верифікованих (об'єктивний бік процедури) менталістських протокольних висловлювань, що мають стосунок до поведінки конкретних індивідів, водночас затверджуємо і їх суб'єктивний характер, бо завше такі протокольні висловлювання відносні суб'єктивних проявів соціальної інтеракції. Виходить, що цей аспект певним чином фізикалістами не заaktuалізований, але він і не руйнує стратегію антиреалізму. Просто – вимагає нових аргументів, які будуть віднайдені у пізніших його версіях.

Натомість, неопозитивістська стратегія стосовно феномену свідомості заaktuалізувала появу нового вектору дослідження цього феномену, найактуальнішого і найперспективнішого насьогодні, який умовно можна назвати «Bridge laws». «Bridge laws» наголошує на міждисциплінарному характерові дослідження феномен свідомості, на поєднанні наукових та філософських його рефлексій.

Єднаючи фізикалістську та поведінкову (біхевіористську²) стратегії стосовно феномену свідомості,

---

¹ Д. Деннетт метафорично назвав цю властивість «Картезіанським театром».

² Біхевіоризм багато в чому сповідує принципи фізикалістської парадигми, зокрема, у площині застосунку об'єктивістських методів дослідження та описування ментальних актів та станів. Так, Б. Скіннер, один з найавторитетніших представників так званого «психологічного біхевіоризму», запропонував описувати ментальні стани, послуговуючись операційними та функціональними описами поведінки носія свідомості. В подальшому класичні ідеї

В. Куайн продовжив антиреалістський наступ на «останній бастион класичної філософії». Він погоджується із неопозитивістами у тому, що менталістські поняття раціонально не доказові і є сумнівними у їх референційності. Водночас, філософ заперечує абсолютизацію принципу редукціонізму,¹ схарактеризовуючи останній як «спосіб мовлення». На переконання В. Куайна, «початково проблема свідомості була онтологічною та лінгвістичною».² Щодо першої (онтологічної) мислитель висловлюється однозначно: онтологічний дуалізм Декарта – це не та позиція, із якою можна легко погодитися.³ На думку В. Куайна, якщо свідомість розглядати як субстанцію (онтологічна проблема ментального), це у свою чергу автоматично заактуалізовує й синтаксичну та семантичну проблеми мови щодо ментального (лінгвістична проблема).⁴

психологічного біхевіоризму були розвинені і доповнені у його лінгвістичній та логічній версіях.

¹ Редукцію ментального до фізичного В. Куайн порівнює за аналогією із зведенням арифметики до теорії множин.

² Куайн У. Преследуя истину. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014. –С. 120.

³ Куайн У. От стимула к науке. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2016. –С. 150.

⁴ Філософ наголошує на неможливості в менталістському дискурсі екстенціонального заміщення коекстенсивних термінів та підрядних речень, що стає можливим лише за умови тлумачення ментальних понять в термінах класичної логіки предикатів з урахуванням специфіки уживання модальностей *de re* та *de dicto*. Проблема віднайдення тотожних понять є значущою в науці та філософії науки, коли для терміна із повсякденного ужитку можна віднайти теоретичний науковий термін із однаковим екстенсіоналом (приміром, «H₂O є хімічною формулою води», де терміни «H₂O» та «вода» є тотожними, мають однаковий екстенсіонал, але різняться інтенсіоналом, смислом). За аналогією можна припустити, що для повсякденно уживаних понять, на кшталт «біль», «свідомість», «воля» тощо можна віднайти тотожні їм і науково обґрунтовані замітники – нейрофізіологічні, фізико-біологічні процеси чи-то стани головного мозку. В подальшому ця

На думку філософа, оптимальним в аналітиці феномену свідомості було б його фізіологічне пояснення,¹ коли «кожен прояв ментального стану є проявом фізичного стану тіла», а, отже, ментальні предикати виконують функцію групування станів фізичного тіла та фізичного сприйняття. При цьому важливо дослідити нейрофізіологічні механізми того чи іншого інтроспективно ідентифікованого ментального стану або процесу. А коли потрібно їх об'єктивувати у верифікованих і зрозумілих термінах, то слід звернутися до поведінкових критеріїв.

Отже, для фізикалістської (антиреалістської) стратегії В. Куайна щодо феномену свідомості, яку можна схарактеризувати як «лінгвістичний біхевіоризм», основоположними є такі принципи:

- нейрофізіологічні процеси недосяжні для спостереження;
- не усі ментальні стани оприявнюються у зовнішній (публічній) поведінці суб'єкта-носія свідомості;
- об'єктивно досліджуваним, тим не менше, є саме зовнішня (публічна) спостережувана поведінка суб'єкта-носія свідомості;
- менталістські ідіоми логічно помилкові.

Хоча й *mind-body problem* для В. Куайна і не була основною, тим не менше, ним була заактуалізована проблема її аналізу, особливо в контексті натуралістичної епістемології як різновиду емпіричної психології, реабілітації онтологічної проблематики тощо.

Іншим біхевіористським трендом є логічний біхевіоризм Л. Вітгенштайна та Г. Райла. Так, на відміну від класичного біхевіоризму, Л. Вітгенштайн вбачає процедуру об'єктивації та аналітику ментальних станів не внаслідок поведінкових реакцій, а через спостереження та аналіз

ідея була зреалізована у так званій *identity theory* (теорії тотожності свідомості і мозку).

¹ Куайн У. От стимула к науке. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2016. –С. 151.

уживання природної мови у актах комунікування. Відтак, ментальні поняття не мають репрезентантів у фактичності, вони є лише зручними способами іменування відношень.

Mind-body problem розв'язувана Л. Вітгенштайном в контексті аргументування ним неможливості індивідуальної мови.¹ Хоча, в принципі, індивідуальна мова у певних контекстах можлива, приміром, якщо людина вигідає кодований запис для шифрування своїх думок, а також запропонує шифр для декодування: в цьому разі ми можемо говорити про індивідуальну мову.

А як бути із таким ментальним станом, як відчуття і відчуття болю, зокрема? Л. Вітгенштайн пропонує поглянути на такого типу питання з позиції:

- навчання словам, що позначають ті чи інші відчуття;
- заперечення можливості індивідуальних остенсивних дефініцій;
- необхідної підставовості rules-комунікування;
- необхідності публічних критеріїв для встановлення значень ментальних понять.

Так, слово «біль» не є маркером якого індивідуального, суто суб'єктивного ментального стану. Радше, воно є заміником проявів болісних станів. Так, дитина, що ще не навчена говорити, мовить

---

¹ Тим самим, його аргумент руйнує картезіанський дуалізм, феноменологію та соліпсизм. Так, на думку Р. Декарта, досвід власного існування та феномен свідомості є прямо залежними «величинами»: носій свідомості має доступ до власних внутрішніх станів не може бути впевнений в існуванні-усвідомленні інших. Знання з позиції the first-person views не може бути скореговане: якщо я певен того, що перебуваю в тому чи іншому ментальному станові, таке моє переконання є істинним. А, отже, тим самим, Р. Декарт постулює можливість індивідуальної мови, зрозумілої лише її носієві. Паралельно і соліпсизм, і феноменологія допускають існування такої мови: для соліпсиста, приміром, затвердження існування тільки моєї свідомості набуває сенсу тільки у співставленні із змістом моєї мови, незрозумілої іншими, яких, в принципі, і не існує.

нелінгвістичними знаками, тоді як дорослі, часом мимоволі, навчають її вербально, лінгвістично виражати свої відчуття, в тому числі, й відчуття болі.¹ Виходить, що слово «біль»² здебільшого постає як прояв болі, а не її ім'ям. Тим самим, навчаючись лінгвістично виражати біль, людина формує таку систему маркерів, яку можна назвати мовою, але не індивідуальною, бо така неможлива.

Така позиція філософа дає підстави критично поставитися до можливості індивідуальних остенсивних дефініцій і, зокрема, до вірування в те, що своїх значень слова набувають якраз шляхом елементарних остенсивних дефініцій, на зразок демонстрації кола аби вказати на значення слова «коло» тощо. Як же обстоюються справи із остенсивними дефініціями ментальних понять, приміром, «біль», «свобода волі», свідомість тощо?

Функціонал, життєва форма слова визначається тією мовною грою, у якій це слово задіяне. Саме мовна гра, на думку Л. Вітгенштайна, є фактором, що визначає екстенціонал поняття. Іншими словами, значенням поняття є умови його ужитку. Відтак, значення не є чимось внутрішнім, утаємниченим, сакральним; воно об'єктивоване у дискурсі є публічним, біхевіористським.

Концепція Г. Райла відома тим, що він виступив із критикою дуалістичної концепції Декарта, схарактеризувавши її як «міф Декарта», «догма приви́ду в машині».³ На думку філософа, картезіанський дуалізм субстанцій – тіла та свідомості (душі) – є категоріальною помилкою, ілюзією, наслідком неправильного ужитку слів буденної мови.⁴ Більше того, неправильно розуміючи

---

¹ Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 177–178.

² За аналогією – всі ментальні терміни.

³ Райл Г. *Понятие сознания*. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 25.

⁴ Г. Райл наводить достатню кількість прикладів («університет», «командний дух», «дивізія» та ін.) аби показати, з якою легкістю

функціонування мови у звичних повсякденних контекстах, ми припускаємося через це й онтологічних помилок, приписуючи, приміром, атрибут реального існування свідомості, принаймні, у її картезіанському сенсі. На думку Г. Райла, «Ghost in the machine» є наслідком категоріальної помилки, коли ми розглядаємо поняття (приміром, ментальні), які мають стосунок до однієї категорії, таким чином, начебто ці поняття мають стосунок до іншої категорії.¹

Так, мислитель зауважує, що коли ми говоримо про свідомість, це не означає, що ми говоримо про щось, що уміщує певну сукупність об'єктів і в цьому «щось» не можна розміщувати об'єкти так званого «фізичного світу». Говорити про свідомість означає – говорити про людські здатності і здібності, причому відносно до їх повсякденного проявлення. А відтак, немає сенсу говорити про два чи одинадцять світів.² На думку філософа, ментальні поняття набувають свого значення не через утаємничене маркування інтроспективного досвіду, а внаслідок їх відповідності публічно спостережуваній поведінці та висловлюванням.³

Г. Райл продовжив лінію класичного позитивізму у площині затвердження того факту, що якщо питання довгий час не віднаходить достойної відповіді, може так бути, що проблема – у самому питанні. Місце дуалізму субстанцій у Г. Райла займає плюралізм мов: про людину ми можемо говорити і мовою фізики, і мовою моральних оцінок, як і на багатьма іншими мовами – жодна з мов, жодна з

виникають концептуальні помилки внаслідок неправильного слововжитку.

¹ Так виходить, коли ментальні поняття розглядаються нарівні (аналогічно) із фізичними поняттями але водночас із приписуванням їм специфічних для них менталістських характеристик.

² Райл Г. Понятие сознания. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 197.

³ Там само. С. 34.

концептуальних схем не суперечить іншій і жодним чином не може бути зведена до іншої.

Отже, онтологічний статус феномену свідомості в контексті логічного біхевіоризму визначався ідеєю існування ментальних станів, але які не є ані внутрішніми, ані індивідуально-суб'єктивними, ані феноменальними. Психофізична проблема є псевдопроблемою, а ментальні поняття є поняттями, що неправомірно уживаються в науковому дискурсі. Свідомість логічними біхевіористами ототожнювалася із зовнішніми, інтерсуб'єктивними диспозиціями, відтак, ментальні поняття є позначниками певних фізичних, поведінкових станів. Себто, перебувати в тому чи іншому ментальному стані, означає демонстрування тих чи інших поведінкових та фізіологічних реакцій.

Натомість, можемо висновувати про біхевіористський погляд на феномен свідомості у таких положеннях:¹

- значенням того чи іншого висловлювання є умови його верифікації;
- умови верифікації принагідно мають бути інтерсуб'єктивно спостережуваними;
- тільки поведінкові стани є інтерсуб'єктивними;
- відповідно, висловлювання, що містять ментальні поняття є осмисленими і верифікованими тоді і тільки тоді, коли вони описують інтерсуб'єктивні феномени і реакції.

Якими б переконливими не були аргументи біхевіористів, їх теорія свідомості, однак, може бути небезпідставно покритикована за такими позиціями: поперше, принцип верифікації не є взірцевим для затвердження істинності протокольних висловлювань, що містять ментальні поняття.² Крім того, щодо не будь-якого осмисленого висловлювання однозначно можна

---

¹ «Аргумент Гемпеля».

² Див. з цього приводу полеміку О. Нейрата, Р. Карнапа та М. Шліка на сторінках журналу «Erkenntnis», а також критичні зауваги К. Поппера.

затверджувати можливість або неможливість його верифікації, приміром, для перформативів.¹

По-друге, редукуючи ментальні стани до поведінкових, біхевіористи почасти не відмежовують ментальні стани як причину тої чи іншої поведінки від, власне, ментальних станів як поведінкових станів, як це, приміром, може бути при відчутті радості, смутку, болю тощо, коли радість, радше, є причиною сміху, а смуток – плачу, а не сукупністю певних дій та реакцій.

По-третє, не можна висновувати про ментальний стан суб'єкта лише за його інтерсуб'єктивно спостережуваною поведінкою. Можемо зауважити, що лише цього недостатньо, важливим, як видається, мати одночасний доступ й до інших ментальних станів аби сформуванати холистичне уявлення про ментальний світ суб'єкта.

Ну і наостанок, до контраргументів щодо біхевіористської теорії свідомості можна й додати такий: уявімо людину, яка, відчуваючи біль, ніяким чином поведінково не демонструє свій ментальний стан. Виходить, на думку біхевіористів, така людина позбавлена відповідного ментального стану, реально відчуваючи біль. Як видається, таке висновування є почасти неприйнятним. З іншого боку, уявімо актора, який на сцені майстерно демонструє ментальний стан, коли має місце відчуття болю, тоді як насправді його немає. Як бути в цьому випадку? Послуговуючись принципами біхевіоризму, маємо затверджувати наявність болю, що не відповідає дійсності.²

---

¹ Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 22–129.

² Н. Блок з цього приводу висловився доволі метафорично. Так, зокрема, біхевіористську теорію свідомості він схарактеризовує або як надто ліберальною, коли затверджується існування ментальних станів у істот, які полишені цієї якості; або ж шовіністичною, коли заперечується наявність ментальних станів у істот, які мали б їх мати.

Отже, головним недоліком біхевіористської теорії свідомості, як видається, є ігнорування ним існування внутрішніх взаємопов'язаних ментальних станів на користь зовнішніх їх виразників. Відтак, постає проблема визнання існування феноменальних аспектів свідомості і ментальної каузачії, що автоматично генерує редуccionістський підхід до розв'язання такої і яка була втілена у identity theory фізичного та психічного.¹

До цього часу мова йшла про такі антиреалістські теорії свідомості як: логічний позитивізм, лінгвістичний та логічний біхевіоризм, в контексті яких спостерігається критика дуалістичних уявлень про сутність свідомості, її взаємозв'язок із тілом, фізичним, що, власне, і наповнює зактуалізовану філософами-аналітиками mind-body problem.

Роздумуючи над основоположним для mind-body problem характерові зв'язку психічного та фізичного, можемо констатувати чотири їх різновиди:

- випадкова кореляція фізичного і психічного;
- каузальний зв'язок між фізичним і психічним;
- відношення реалізації;
- відношення тотожності.

Останні два типи зв'язку є найсильнішими, а з-поміж останніх – відношення тотожності, яке наголошує на тому, що психічні властивості є фізичними властивостями. Якщо відношення реалізації² припускає множинність реалізації тої чи іншої властивості декількома фізичними процесами, то identity theory заперечує таку можливість. Філософи-матеріалісти (антиреалісти) наголошують на тому, що мж

---

¹ На відміну від біхевіоризму, identity theory не заперечує існування внутрішніх ментальних станів, взаємопов'язаних між собою і які можуть бути причинами тих чи інших фізичних процесів.

² Послідовники точки зору, згідно з якою зв'язок психічного та фізичного є відношенням реалізації, є прибічниками так званого «нередуктивного фізикалізму», які хоча і вважають, що усі об'єкти можуть бути зреалізовані у фізичний спосіб, тим не менше, між ними (об'єктами вищого рівня і фізичними об'єктами) очевидний не такий жорсткий зв'язок, як його описує identity theory.

фізичним та психічним із необхідністю має бути каузальний зв'язок,¹ а, відтак, будь-яка випадковість у цьому питанні ними виключається.

Згідно з identity theory, психічні стани є нічим іншим як відповідними станами головного мозку (нейрофізіологічними станами).² Щодо поняття тотожності принагідно до mind-body problem, то можемо засвідчити два його смисли:

- token identity, або тотожність до кожного конкретного випадку, коли кожна ментальна властивість є фізичною властивістю;
- type identity, або тотожність типів, коли ментальні властивості є фізичними властивостями.³

На захист identity theory було наведено низку аргументів, зокрема, «аргумент від простоти» Дж. Смарт⁴ та «аргумент від каузальності» Д. Льюїса.⁵ Так, аргумент Дж. Смарт можна викласти у такій редакції:

Т₁. Очевидно, що між фізичними та психічними станами наявний корелятивний зв'язок.

---

¹ Психічне (ментальне) із необхідністю детерміноване фізичним, а висловлювання, що описують тотожність властивостей і станів не є необхідно істинними, оскільки їх істинність встановлюється в емпіричний спосіб, на відміну від славнозвісного «5+7=12».

² Feigl H. The «Mental» and the «Physical» // Minnesota studies in the philosophy of science. Vol. II: Concepts, theories and the mind-body problem. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1958. – P. 135–169.

³ Type identity наголошує на більш тіснішому, більш сильнішому зв'язку, аніж token identity. Так, token identity може бути істинним й за умови відсутності залежностей між властивостями, тоді як type identity передбачає, що кожному типові психічних станів є відповідник у станах нервової системи.

⁴ Smart J. J. C. Sensations and Brain Processes // The Philosophical Review. Vol. 68. № 2. – 1959. – P. 141–156.

⁵ Lewis D. An argument for the identity theory // Journal of Philosophy. – 1966. – № 63. – P. 17–25,

Т₂. Відповідно до принципу «лезо Оккама», найпростішим і, відповідно, найкращим поясненням цього корелятивного зв'язку є теза про тотожність фізичних та психічних станів.

В. Отже, психічні стани є тотожними фізичним станам.

А аргумент Д. Льюїса у такій:

Т₁. Для будь-якого ментального стану характерним є той чи інший каузальний зв'язок, каузальна роль.

Т₂. У каузально замкненому всесвіті кожний стан, якому властивий той чи інший каузальний зв'язок, каузальна роль, є фізичним станом.

В. Отже, психічні стани є фізичними станами.¹

Безперечно, identity theory є явно фізикалістською теорією, що абсолютизує саєнтизм та натуралізм щодо mind-body problem. Відтак, наскільки б сильною не була аргументативна база прихильників цієї теорії, водночас фіксуємо й її «слабкі» місця, зокрема: логічно некоректно ототожнювати смисли ментальних та фізичних понять,² індивідуально-суб'єктивний характер мислення, сприйняття, відчуття тощо й де в розріз із редукціоністською стратегією identity theory, згідно із якою, такі індивідуально-суб'єктивні особливості мали б бути шаблонуваними.³ Отже, головним недоліком фізикалістської за духом identity theory є ігнорування в аналітиці феномену свідомості його

---

¹ Очевидним видається той факт, що такого типу потрактування identity theory здебільшого походить на функціоналістську її версію, коли психічні стани є функціональними станами (іншими словами, станами, що каузально пов'язані з іншими психічними станами, input та output signals).

² Якщо ми припускаємо тотожність фізичного та ментального, постає питання: в цьому випадку мислиться одна сутність чи дві? І чи може в такому разі одна сутність семантично визначатися за посередництва іншої без втрати смислу?

³ Дивись, приміром, Хакер П. Могут ли разные люди чувствовать одну и ту же боль? // Вестник ТомГУ. Серия «Философия. Социология. Политология». – 2012. – № 4(20). – С. 141–156.

приватного, індивідуального, квалітативного характеру, якщо вже й не йде мова про банальне існування самої свідомості.

Щодо контраргументів, які б долали редукціонізм *identity theory*, серед таких наведемо, зокрема, контраргументи М. Блека, Г. Патнема та С. Кріпке. Так, контраргумент М. Блека наводить Дж. Смарта у цитованій нами роботі¹ який зауважує, що терміни із різним значенням можуть позначати один і той самий об'єкт лише у випадку позначення ними різним властивостей та репрезентацій. Має бути така властивість (або властивості), яка виокремлювала б один об'єкт від іншого. Звідси виходить, що два терміни, приміром, «відчуття солодкого» та «процес у мозку», значення яких не співпадає, можуть позначати один і той самий процес, якщо йому властиві як ментальні, так і фізичні властивості. Тоді виходить, що ототожнення відчуття із мозковими процесами передбачає існування нередукованих феноменальних властивостей самого відчуття: ментальні та фізичні властивості є різними властивостями одного і того ж самого фізичного стану. Себто, феноменальна якість відчуття є відмінною від мозкових властивостей, що заперечує *type identity*.

Аби не відходити від позиції фізикалізму, Дж. Смарта вимушений дещо послабити свою редукціоністську позицію і відмовитися від принципу *type identity*, змінивши її «матеріалізмом нейтральних станів». На думку Дж. Смарта, висловлювання про ментальні стани абсолютно не можна звести, транслювати до висловлювань про фізичні стани та поведінкові реакції. Така трансляція можлива лише до висловлювань, які не містять інформації про предмет висловлювання і які Дж. Смарта називає «*topic neutral*».²

---

¹ Smart J. J. C. *Sensations and Brain Processes // The Philosophical Review*. Vol. 68. № 2. – 1959. – Р. 141–156.

² Видається, що тим самим Дж. Смарта намагався позбутися небезпеки подвоєння реальності, а тому, аби довести принцип тотожності, слід заперечити існування множини об'єктів, в даному випадку – ментальних.

Недоліком такого підходу, як видається, є розпредмечування мови, зникнення предмету мовлення, небуття «what»: свідомості, душі, qualia тощо.¹

На думку ж Г. Фьойгла, що хоча ментальні та фізичні терміни є семантично несумісними, водночас вони мають однакові референти. При цьому, між психічним та фізичним немає ані логічної, ані емпіричної тотожності. Ментальні ж поняття Г. Фьойгл називає «номологічними гультяями (danglers)»,² оскільки лише нейрофізіологічні терміни релевантні фізичним описам. Теорія Г. Фьойгла описує відношення тотожності не як «чистий» редукціонізм психічного до фізичного, а, радше, як «подвійне пізнання» через безпосереднє знайомство та об'єктивне описування.

Критика С. Кріпке identity theory базується на таких поняттях як «можливий світ» та «жорсткий десигнатор». Приміром, він зауважує, що висловлювання, в якому ототожнюється відчуття болю (як ментального стану) і збудження нервових волокон типу «С» (як фізичного стану) у якомусь з можливих світів було б хибним. На додаток, філософ пропонує уживати поняття «жорсткий десигнатор», що позначає один і той самий об'єкт у будь-якому з можливих світів.³

---

¹ Приміром, ментальне «Я відчуваю тривогу» резонно, в цьому контексті, замінити нейтральним «Я перебуваю у тому стані, коли мені загрожує небезпека». За логікою Дж. Смарта, ми можемо будь-яке висловлювання про ментальні стани замінити на «topic neutral»-висловлювання.

² Feigl H. The «Mental» and the «Physical» // Minnesota studies in the philosophy of science. Vol. II: Concepts, theories and the mind-body problem. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1958. – P. 144.

³ Будь-яка випадкова тотожність двох об'єктів було б можливим, в такому разі, коли хоча б один із цих об'єктів (байдуже який) був позначений поняттям, що не є жорстким десигнатором. Якщо ж ототожнення фізичного і психічного є істинним, як, власне і будь-які інші тотожності, воно має містити жорсткі десигнатори, які забезпечують істинність цього висловлювання в усіх можливих світах, себто воно є необхідно істинним.

Аргумент С. Кріпке проти identity theory можна викласти у такій редакції: повсякденне сприйняття тих чи інших явищ базується на рівні понять folk-psychology, що заміщують феноменальну їх складову поняттям на кшталт «прозора рідина без запаху та смаку» = «вода».¹ У «Іменування і необхідність»² С. Кріпке спробував розв'язати декілька надважливих завдань: дослідити відмінність між апіорним і необхідним, розробити теорію власних імен, висунути аргументи на користь необхідності і спростувати поняття випадкової тотожності. Усі ці завдання є актуальними в контексті аргументування щодо критики identity theory.

На думку С. Кріпке, «необхідність» є логічним поняттям. Пропозиція «число 5 є простим» є необхідною істиною незалежно від того, визначили ми її істинність апіорно або вважаємо так по факту оповідання кимось про те, що 5 є простим числом. Сам факт, що ми дізналися щось з досвіду, ще не доводить, що це знання не може бути необхідно істинним. Аргумент С. Кріпке спирається на випадковість емпіричного пізнання, де змістовно можуть мати місце комплекси понять еквівалентних необхідній істині.

С. Кріпке притримується точки зору Дж. С. Мілля про те, що власні імена хоча й позначають дещо, але не виконують дескриптивної і референційної функції щодо позначуваних ними об'єктів. Ми можемо уявити, приміром, що Сократ любляв дискутування, а потім уявімо, що в іншому можливому світі не Сократ був великим філософом, а хтось інший, нехай це буде Яхонт. Тоді всі фактичні умови, пов'язані з Яхонтом мають бути такими: Сократ не є

---

¹ Наукове розуміння схожих процесів, здебільшого зорієнтоване на абстрагування від такого типу феноменально складених понять, на розкриття позасуб'єктної, позасприйняттевої сутності об'єкту. Розгляд його таким, яким він є насправді, а не в нашому представленні. Відтак, в науковому розумінні «вода» = «H₂O».

² Kripke S. Naming and necessity. – Oxford : Basil Blackwell, 1980. – 288 p.

філософом, навіть якщо любить подискутувати. Але якщо до цього додати пропозицію «Сократ – вчитель Платона», тоді й всі фактичні умови, перенесені на ім'я Яхонта, ми повинні будемо пов'язати із фактом, що Яхонт любляв подискутувати, що з точки зору С. Кріпке є грубою помилкою. А все тому, що ім'я «Сократ» є жорстким десигнатором і не може бути замінене ні на яке інше. Ім'я «Сократ» має один-єдиний референт у всіх можливих світах, оскільки Сократом є конкретна особа, поява якої є необхідно здійсненою за певних фактичних умов. Інакше ми не могли б вживати ім'я Сократа для позначення людини, яка навчала Платона.

Також С. Кріпке наводить аргументи на користь необхідності речей, з якою узгоджується наше знання. Так, висловлювання «Атомна вага золота дорівнює 79» є необхідно істинним. Але що буде, у випадку якщо в іншому можливому світі подібна до золота речовина взагалі не буде хімічним елементом і, відповідно, не буде мати атомної ваги? Як тоді обстоюються справи із необхідною істиною? Уявімо існування такої хімічної сполуки, яка б мала усі ознаки золота. Така сполука, звісно що, не була б золотом, хоча чуттєво б від нього не відрізнялася. А отже, відкриття хімічного елемента із атомною вагою 79 становить необхідну істину і унеможливорює тотожність. Відтак, не будь-яка необхідність є апріорною.

Тепер екстраполюємо висновки, отримані С. Кріпке на теорію свідомості, зокрема щодо критикування ним identity theory, тотожності ментального і фізичного. Отже, будь-яка тотожність є тотожністю із необхідністю. У зв'язку з цим С. Кріпке звертається до питання тотожності свідомості і мозку: якщо єдність станів мозку і свідомості можна визначити як жорсткі десигнатори, аби ця тотожність була необхідною і єдино істинною у всіх можливих світах, то це стосується структури молекул або сукупності індивідів. Проте логічно можливою є ситуація, коли фіксований певний стан мозку існував, а відповідний йому стан свідомості – не існував; звідси слідує, що вони не можуть бути тотожними. Оскільки випадкові тотожності неможливі, С. Кріпке, тим

самим, спростовує аналогію активності мозку при подразненні, збудженні нервових волокон типу С і феноменом теплоти, коли для молекулярного руху і теплоти може бути віднайдена «випадкова тотожність», а за таким же принципом нібито можлива й випадкова тотожність свідомості і мозку.

С. Кріпке зауважує, що і теплота і молекулярний рух є жорсткими десигнаторами, епістемічно пов'язаних transworld тотожністю у всіх можливих світах. А отже, для такого відчуття як біль (як і будь-яких інших, в принципі) не існує іншого референта окрім свідомості, оскільки можна порізнному розуміти збудження нервових волокон типу С (як спостережуваний феномен), але біль не може бути сприйнята інакше як відчуття. Це означає, що ментальні стани і фізичні стани аж ніяк не можуть бути випадково тотожними, але і не можуть бути необхідно тотожними.

Ще одним контраргументом супроти ототожнення ментального та фізичного є «zombie-argument».¹ «Zombie-argument» є однією з версій «аргументу від мислимості»,² що став актуально дискусійним у сучасній філософській думці: зокрема, його аналітику ми можемо віднайти у Р. Столнейкера, Д. Деннетта, Д. Чалмерса та інших. Останній є найбільшим популяризатором «zombie-argument».³ Філософський зомбі - це персонаж уявних експериментів, за допомогою якого філософи доводять, що проблема свідомості є «важкою проблемою» і водночас пояснити, що феноменальні, суб'єктивні аспекти свідомості нередуковані до функціональних фактів. Аргумент доводить, що свідомість

---

¹ Kirk R. Sentience and behavior // Mind. – 1974. – № 83. – Р. 43–60.

² «Аргумент від мислимості» найперше був уживаний Парменідом для доведення існування сущого внаслідок його помислення. Надалі цей аргумент був пов'язаний із модальними операторами можливості та необхідності, зокрема, у контексті логічної та метафізичної можливості чи-то необхідності існування зомбі-двійників людини.

³ Чалмерс Д. Сознający ум: в поисках фундаментальной теории. – Москва : URSS, 2013. – С. 127–133.

є чимось інакшим, ніж те, якою вона презентована фізикалістською картиною світу і матеріалістичними теоріями свідомості, identity theory зокрема.¹ Філософський зомбі, по суті, наш двійник, який фізично, функціонально тощо повторює нас. У цієї істоти є всі психічні здібності, які має звичайна людина. Єдине що: у зомбі відсутні qualia феноменальні властивості.

Іншим варіантом «аргументу від мислимості» є «inverted spectrum argument» («аргумент від перевернутого спектру»)². Д. Чалмерс³ вважає, що «аргумент від перевернутого спектру» доречно використовувати як слабку версію «zombie-argument». Його можна викласти у такій редакції: маємо двійника тої чи іншої особи, що відрізняється від неї тим, що цей двійник по-іншому сприймає кольори. Так, дехто сприймаючи зелений колір, зазнає відповідні переживання, тоді як його двійник-інверт зазнає ті ж переживання але сприймаючи, приміром, червоний колір.⁴ Однак зовнішньому спостерігачеві не під силу виявити відмінність між обома істотами, поскільки обидва будуть однаково використовувати властивість «червоний» чи-то «зелений» для позначення кольору відповідно стиглого кавуна та стиглих огірків. Отже, мозкові процеси двох уявних істот при сприйнятті червоного (зеленого тощо) кольору, виявляються абсолютно однаковими, незважаючи на

---

¹ Природньо, що «zombie-argument» не став панацеєю для важкої mind-body problem. Він заактуалізував чимало контраверсійних закидів щодо логічної неможливості філософського зомбі. Насьогодні одним з таких є «anti-zombie-argument» К. Франкіша (див. Франкіш К. Аргумент антизомбі // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – С. 340–360).

² Початки цього аргументу можемо подибувати вже у Дж. Лока, який писав, що ідея, приміром, блакитного чи-то червоного, наявна у однієї людини, буде відмінною від аналогічної ідеї але вже іншої людини.

³ Чалмерс Д. Сознающий ум: в поисках фундаментальной теории. – Москва : URSS, 2013. – С. 133–135.

⁴ Тому й перевернутий спектр.

відмінність в свідомому досвіді. Однаковою буде і їх поведінка. На думку Д. Чалмерса, якщо порівнювати «zombie-argument» та «inverted spectrum argument», то, не беручи до уваги більшу інтуїтивну очевидність другого, філософ вважає сильнішим саме «zombie-argument», адже якщо приймається лише «inverted spectrum argument», ризикуємо заглибитися у нетрі редуکتивного пояснення свідомості.

Отже, якщо в контексті mind-body problem феномен свідомості, внутрішній світ наших переживань розглядати як фізичний феномен, то всі побіжні проблеми стають ефемерними, а сама mind-body problem редукується до одного питання. Теорія тотожності свідомості і тіла є однією з найвпливовіших метафізичних позицій. Вона стверджує, що свідомість і тіло - це одне і те ж. Така на вигляд екстравагантна позиція здається багатьом дослідникам найбільш елегантною і найбільш науковою теорією свідомості, тому що долає труднощі пояснення зв'язку свідомість-тіло без залучення надприродних сутностей, що і є головною рисою такого натуралістичного пояснення.

Доводи цієї теорії були посилені каузальною аргументацією Д. Льюїса та Д. Армстронга.¹ Якщо проаналізувати ментальні стани, запевняли вони, їх можна поінтерпретувати у термінах каузації: ментальні стани якимось чином пов'язані із причиновістю² тих чи інших дій, станів, реакцій тощо. Виходить, що ментальні стани в цьому контексті можна помислити в якості каузальних посередників у системі стимул-реакція. Водночас функцію посередника виконує й мозок. А для того аби не говорити про недоречну тут supra-детермінацію, послуговуючись принципом «лезо Оккама», доречніше гіпостазувати про те, що ментальні стани є фізичними станами мозку, що й доводить основоположення identity theory.

---

¹ Braddon-Mitchell D. David Lewis, David Armstrong and the causal theory of the mind // Philosophy of mind: The key thinkers. – London : Bloomsbury, 2014. – P. 129–147.

² Вони є або причиновими, або наслідковими.

Як вже побіжно згадувалося, найслабшим у identity theory, у ідеї ототожнення фізичних та ментальних станів є її неверифікованість. Задаймося питанням: у випадку ототожнення ментального образу та процесів у мозку що саме верифікується? Ймовірно, що в цьому контексті верифікованою може бути тільки теза про кореляцію нейронних процесів та суб'єктивних переживань. Але проблема в тім, що кореляція не є тотожністю. У. Плейс,¹ приміром, ці поняття міксував, називаючи тотожність «досконалою кореляцією». Можливо, він і має рацію, хоча і його інтуїція щодо «досконалої кореляції» не є бездоганною. Але водночас не можна нехтувати й принципом верифікаціонізму, який не сконав із небуттям Віденського гуртка, зберігаючи, хоча й дещо обмежене, значення.

Identity theory була пануючою у західній філософській думці десь до кінця 60-х років ХХ ст. і поступилася т. зв. «функціоналізмові» у питанні розв'язання основоположних завдань mind-body problem, зокрема, онтологічного статусу свідомості, умов істинності висловлювань, що містять ментальні терміни тощо. Поява функціоналізму у філософській практиці дискутування про феномен свідомості була обумовлена й тією тенденцією, що якщо ми приймає тезу про кореферентність аргіогі т. зв. «нейтральних термінів» та термінів, що позначають ментальні стани, то виходить, що вони позначають однакові каузальні чи-то функціональні стани. Головним message функціоналізму є теза про те, що ментальні стани не є властивостями: ані матеріальними, ані ідеальними; радше, вони є нейтральними функціональними станами. Сутність же таких ментальних станів визначувана не їх носієм, а тією каузальною роллю, функцією, яку ці ментальні стани виконують. Загалом же, функціоналізм є антиредукціоністською теорією свідомості, зорієнтованою на принципи реалізації, втілення тощо.

---

¹ Place U. T. Is consciousness a brain process? // Philosophy of mind: classical and contemporary reading. – Oxford university press, 2002. – P. 55-60.

Одним із сильних аргументів супроти identity theory, який оперував поняттям реалізації є «Multiple realizability argument».¹ Основна ідея аргументу така:

- а) ментальні стани потенційно можуть бути зреалізовані на різних носіях;
- б) можливо помислити, що істоти із різною фізичною організацією можуть мати однакові ментальні стани;²
- в) деякі психічні функції можуть бути зреалізовані у інший спосіб, приміром, внаслідок отриманої травми мозку або за наявності різних еволюційних відповідей на однакові виклики середовища.

Отже, функціоналізм,³ який став однією із відповідей на радикальні виклики mind-body identity theory, є теорією, яка описує ментальні стани як певні функціональні стани, тобто стани, які можна заaktuалізувати через їх каузальні зв'язки. Власне, про можливість і важливість індивідуалізації, виокремлення сутності за її каузацією та співвіднесення, ототожнення її із відповідним функціональним станом, засвідчував Д. Армстронг.⁴ Відтак, ментальні стани, що зумовлюються тою чи іншою причиною input, мають цілком визначений наслідок output, виражений у поведінковій реакції.⁵ Це відповідає, приміром тому, що ми

---

¹ Див. статтю у SEP: Bickle J. Multiple realizability // <http://plato.stanford.edu/entries/multiple-realizability/>

² Приміром, тварини (мова йде не тільки про свавців), мозок яких має іншу конституцію, ніж людський можуть відчувати біль.

³ Функціоналізм є доволі розгалуженою системою поглядів, серед яких, зокрема, виокремлюють каузальний функціоналізм, the Turing machine-функціоналізм, фізикалістський функціоналізм, психофункціоналізм та інші.

⁴ Armstrong D. The Nature of Mind // The nature of mind, and other essays. – New-York : Cornell University Press, 1981 – 175 p.

⁵ В цьому контексті варто зауважити, що функціоналізм аж ніяк не можна звести до біхевіоризму. Так, якщо останній ментальні стани описує як поведінкові стани, то функціоналізм у ментальних станах вбачає, радше, причину поведінкових станів, а не власне

знаємо вхідну та вихідну інформацію стосовно відчуття болі, а власне, чим саме є біль – не знаємо.

Тим не менше, Г. Патнем функціоналізм вважає за кращу теорію, що описує феномен ментальних станів, принаймні, у її порівнянні із *mind-body identity theory*.¹ Функціоналізм є варіантом вже згадуваної теорії тотожності, але на відміну від фізикалістського варіанту теорії тотожності він ототожнює ментальні стани не з фізичними станами мозку, а з його функціональними станами. За такої умови мозок розуміється як складна система, яка крім фізичних властивостей має властивості вищого рівня – це так звані «функціональні властивості», що передбачає пряму аналогію між мозком і цифровим комп'ютером.

Особливістю функціоналізму є його онтологічна нейтральність, з приводу чого Н. Блок зауважив, що функціоналізм є метафізикою без онтології. Визначаючи назагал, чим є свідомість як така, в межах функціоналістської методології не стверджується, які саме типи об'єктів існують, як це, приміром, робить той же фізикалізм та ін.

Якою б успішною не була функціоналістська стратегія вирішення *mind-body problem*, її вразливим місцем першочергово називають той факт, що функціоналізм так і не продемонстрував адекватність редукції ментальних станів до функціональних станів. Серед відомих критиків функціоналізму варто назвати Дж. Сьорла, який своїм аргументом «Китайська кімната» продемонстрував, радше, не хибність функціоналізму як такого, а незадовільний стан

поведінкові стани. Так, якщо $A \rightarrow B$, то A та B не є тотожними, оскільки лише різні сутності можуть перебувати у відношенні каузативності.

¹ На його думку, теорія тотожності не може запропонувати жодного механізму, який би пояснював появу ментальних репрезентацій подіями або процесами в мозку. Не здатна також теорія тотожності пояснити і те, як ми безпосередньо спостерігаємо і усвідомлюємо ментальні сутності.

computationalism'у,¹ який сам Дж. Сьорл назвав сильною версією штучного інтелекту.

Підсумовуючи наш виклад антиреалістської стратегії функціоналізму, звернімося до точки зору з цього приводу Д. Деннетта. Філософ певний в тому, що свідомість пояснювана в площині не її онтології, а в площині когнітивістики та лінгвістичного аналізу. Він не бачить різниці між сприйманим (дійсністю, що репрезентована qualia «феноменологічного садку») та судженням щодо цього. Відповідь проста: змістом нашого досвіду є його когнітивний стан та вербальний звіт, а поскільки останній є нічим іншим, як системою висловлювань, себто, актами лінгвістичної поведінки, він щонайменше може бути поінтерпретований об'єктивно функціоналістськи в контексті фізикалістської стратегії аналітики феномену свідомості.

Більш радикальною по відношенню до онтологічного статусу свідомості, засвідчуючи тим самим антиреалістську її інтерпретацію, є позиція елімінативного матеріалізму.² Варто зауважити, що в основному, риторика елімінативних матеріалістів (Р. Рорті, П. Фойерабанд, П. Чьорчленд та ін.) співставні із аргументацією неопозитивістів і їх бажанням витіснити ментальні терміни із наукового дискурсу, замінивши їх суто науковими поняттями.

Так, на думку Р. Рорті, проблема свідомості є виключно лінгвістичною проблемою, поскільки усі наукові теорії не є репрезентаціями реальності, а виключно – конструкціями та моделями культури. А відтак, усі досліді

---

¹ Сутність computationalism'у полягає в тому, що ним затверджується існування свідомості у будь-якої фізичної системи з правильною програмою та правильним пристроєм вводу та зчитування даних.

² В контексті елімінативного матеріалізму, що є корелятом радикального фізикалізму, не йдеться про редукцію свідомості, ментального до якихось фізичних процесів тощо. Радше, мова йде про елімінацію, витіснення як неіснуючих, квазінаукових понять, як то: «флогістон», «ефір» тощо, а також понять folk-psychology, уживаних у повсякденності і які мають полісемантичне звучання: біль, радість, бажання тощо.

свідомості є елементом певної мовної гри і аж ніяк – не реального, фактичного стану справ. Свідомість, на думку філософа, не можна назвати існуючим феноменом,¹ поскільки він є лінгвістично невиразним, таким, що не має референту у фактичності.

Не менш радикальним антиреалістом стосовно онтологічного статусу свідомості є П. Чьорчленд,² що захищає позицію матеріального елімінативізму. Так, на його думку, усі висловлювання, що містять ментальні поняття є висловлюваннями folk-psychology, що не мають репрезентантів у фактичності і яким неможливо віднайти відповідники у мові науки. Відтак, folk-psychology є наскрізь хибною системою репрезентацій внутрішніх, ментальних станів.

П. Чьорчленд доводить це послуговуючись семантичним аргументом мережевої теорії значення.³ Логічно висновується із цього, що для folk-psychology підставовими є засновки без прийнятної евристичної аргументації. Так, вербалізуючи відчуття болю від першої особи, ми навряд чи сподіватимемося на те, що інша особа зрозуміє значення поняття «біль» у тому сенсі, який ми поклали у нього. Поскільки, як би там не було, все одно полишиться частка суто індивідуальних відчуттів,

---

¹ Проблематичність досліду феномену свідомості в тому, що він вибудовується на інтроспективній аналітиці, свідочстві від першої особи, а відтак, не має об'єктивного, наукового підтвердження.

² Churchland P. Matter and consciousness: a contemporary introduction to the philosophy of mind. – MIT Press, 2013. – 240 p.

³ Прийнято вважати, що фіксація значень ментальних понять та теоретичних понять науки відбувається в однаковий спосіб: тобто через генералізацію в системі загальних висловлювань, законів, які складають теоретичний каркас теорії. Виходить, що значення висловлювань встановлювані не відповідністю їх одиничному фактові або ж описові, а когеренцією мережі значень інших термінів та висловлювань. А, отже, пояснення того чи іншого феномену в межах теорії означає його виведення із згенералізованих в межах цієї теорії законів, послуговуючись дедуктивно-номологічною метою.

полишиться і питання, чи позначаємо ми тим чи іншим поняттям, приміром, «біль», той самий стан, що й інші.

Відтак, для network theory of meaning категорично неприйнятні посили folk-psychology, а саме:

- висновування про існування інших свідомостей з позиції власної, від першої особи;
- висновування про привілейований доступ до власної свідомості, послуговуючись її змістовністю.

«Агресивна саентична» позиція П. Чьорчленда підставовим у вирішенні проблеми ментальне-фізичне вбачає майбутні успіхи наук, зокрема нейронауки, хоча й з децицею здорового скептицизму у порівнянні із аналогічною позицією неопозитивістів.¹ Скептицизм П. Чьорчленда можна пояснити у той спосіб, що хоча сутність свідомості і складають інформаційні системи, вони (як і різноманіття форм життя) набувають безкінечних формоутворень, засвідчуючи тим самим, що свідомість не є єдиною сутністю, зімітувати яку навряд чи вдасться.

Узагальнюючи наші інтуїції щодо фізикалістської (антиреалістської) стратегії дослідження феномену свідомості, варто зауважити, що її абсолютизація не видається цілком прийнятною, хоча і висновується на підставі емпіричних, наукових актів, які мали б підсилювати її теоретичну частину. Суперечливим видається висновок антиреалістів про не-існування ментального і вкоріненим переконанням в існуванні нашого суб'єктивного «Я», невиразним «сухою» мовою науки. Полишаючись на ниві емпіризму, фізикалісти-антиреалісти феномен свідомості намагаються пояснити через його співставність із фізичним. А поскільки «фізичне» само по собі не завше є досвідним, то

---

¹ Контroversійним у цьому контексті виглядає сподівання на евристичний абсолютизм науки стосовно феномену людини коли ще проблема свідомості так і полишається на сьогодні нерозв'язаною.

цей факт дещо нівелює прерогативи фізичного над ментальним.

Здавалося б, могутність фізикалістської стратегії, яка постає на ґрунті величі науки, віри у прогрес, є непохитною. Тим не менше, у питанні про сутність ментального і його місце у науковій картині світу, фізикалістською за суттю, фізикалізм, власне, вразливий у своєму абсолютизуванні принципу каузальної замкненості, детермінізму всесвіту.¹ Виходить, що радикальний фізикалізм незіставний із сучасною науковою картиною світу, в межах якої ментальне постає як його (світу) вагомий чинник. Відтак, заактуалізована потреба у bridge laws, потреба у номологічному описові сутностей різного рівня (мозку та думки) та їх взаємодії.

Як видається, досить вдалим у цьому питанні є підхід Д. Девідсона, на ймення «аномальний монізм». Д. Девідсон хоча й продовжує традицію фізикалізму, але, тим не менше, у її «слабкій», пом'якшеній формі. Сутність аномального монізму можна звести до таких принципів:

- усі події в принципі є фізичними за своєю суттю;
- сумнівним з точки зору його істинності є твердження про те, що ментальні феномени можуть бути поінтерпретовані виключно у фізичних термінах;
- сутність ментального визначувана не фізичними, а соціокультурними параметрами: мовою, соціумом, комунікуванням.

Філософ переконаний, що між фізичним та ментальним все-таки наявний каузальний зв'язок, а, відтак, має бути й закон, який би описував цей зв'язок. Водночас, поскільки жоден із наявних законів не поінтерпретовує, не

---

¹ Парадоксальність детермінізму принагідно до проблеми свідомості, по-перше, виражається у питанні про можливість каузальних описів учинків суб'єкта, наділеного free will; по-друге, у можливості номологічного, каузального опису взаємодії системи мозок-свідомість.

пояснює каузальний зв'язок фізичного та ментального, він (зв'язок) постає як якась природна аномалія. Аби пояснити цей парадокс, Д. Девідсон уживає поняття «супервентність»,¹ для позначення такого зв'язку фізичного та ментального, коли ментальне вивідне із фізичного і сполучене із ним але не редуковане до фізичного.²

До того ж, апеляція до точності і чіткості наукової термінології не завжди має місце в таких здається гарантах точності як логіка чи-то математика, відтак, годі й казати про філософію. Важливим, як видається, припущенням в цьому контексті є те, якою є висхідна стратегія, від чого й залежить вибудовувана на цій підставі модель світу, свідомості тощо.³ А, отже, найбільш прийнятним видається системний підхід,

---

¹ Супервентність означає, що свідомість є залежною від мозку і що його фізичні властивості є первинними щодо властивостей свідомості, себто детермінують їх. Ідея супервентних відношень є прийнятною для багатьох різних теорій свідомості. Свідомість є супервентною на мозкові за умови: 1) якщо не існує ідентичних за своїми фізичними властивостями мізків, але які різняться за своїми ментальними властивостями; 2) якщо зміна ментальних властивостей мозку неможливо без зміни його фізичних властивостей. Однак, поняття супервентності не конкретизує специфікацій відношень свідомості і мозку. Відтак, воно може бути співставне і з mind-body identity theory, і з функціоналізмом, що затверджує реалізацію свідомості мозком, і з емерджентизмом. Сее не означає, що поняття супервентності повсюдне на всі теорії свідомості, зокрема, теза супервентності суперечить тим теоріям свідомості, які заперечують принцип каузальної замкненості фізичного всесвіту. Насьогодні існує декілька видів супервентних відношень. Але найактуальнішим з них є логічна супервентність. Логічна супервентність є видом жорстко детермінованого зв'язку фізичного і ментального, коли останнє жорстко детерміноване першим. Принцип логічної супервентності найбільше критикує Д. Чалмерс, який прагне довести, що свідомість не вичерпується лише властивостями мозку, а відтак, мусимо віднайти інший шлях тлумачити феномен свідомості.

² Супервентний зв'язок є слабшим за редуктивний зв'язок.

³ Такою стратегією може бути натуралістична, соціально-детермінована, культурно-нормативна та інші.

який мав би вирішити дилему двох мов, двох світів, двох моделей реальності тощо і місця свідомості у ній, пошук, так би мовити, третього шляху: щось середнє між радикальним фізикалізмом та панпсихізмом.

Не зважаючи на досить потужну критику матеріалізму і фізикалізму у їх стратегії щодо вивчення феномену свідомості, кількість наукових публікацій в цьому напрямі продовжує невпинно зростати, залучаючи до лав прихильників антиреалістської за суттю моністичної стратегії представників природничих, комп'ютерних та точних наук. І хоча проліферацію теорій свідомості можна розглядати як певний недолік чи-то слабину науки та філософії, однозначно про це годі й казати: незважаючи на те, що таїна свідомості до кінця так і не розкрита, вчені і філософи не полишають сподівань руйнації цього бастиону класичної (а здебільшого – сучасної, модерної) філософії.

Отже, як бачимо, намагання пояснити феномен ментального у термінах радикального фізикалізму стикається із чималими суперечностями, здолання яких за Aktualizuje потребу поінтерпретування ментального у нередуктивний спосіб. Відтак, постає дилема: чи-то розглядати свідомість з позиції панпсихізму, як фундаментальну властивість, характеристику всесвіту, чи-то прийняти позицію емерджентизму, визнаючи при цьому фундаментальність фізичного по відношенню до ментального але, водночас, нередукованість останнього до фізичного (затверджуючи тим самим специфічні риси та закономірності ментального, відмінні від фізичного).

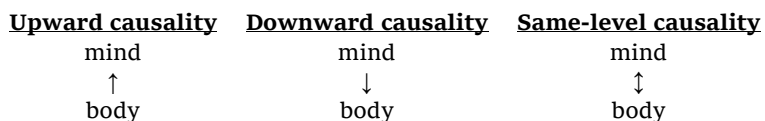
Емерджентизм як методологічна позиція реалізму, застосовувана, принаймні, у двох аспектах: для пояснення нередуктивної сутності свідомості, ширше – для дослідження еволюційних механізмів, коли емерджентні властивості розглядаються як такі, що виникають у процесі самоорганізації матерії, а потому постають як її нередуктивна ознака.

Хоча й емерджентизм у філософії свідомості і постає як протипага радикальному фізикалізмові, сам він, тим не

менше, не полишений суперечливих, неоднозначних ситуацій. Так, принагідно до тематики нашого дослідження, актуальним є з'ясування проблеми каузації. Затвердження принципів радикального фізикалізму заaktuалізує механізми фізичного детермінізму і каузації. Трансферінг же на позиції емерджентизму заaktuалізує питання вже про потенційну ментальну каузацію (оскільки ми все-таки визнаємо факт взаємодії фізичного та ментального).

В цьому контексті важливими видаються такі питання:

- чи є емерджентні ознаки якісно новими і якою (справжньою чи несправжньою) є ця новизна. Іншими словами, чи постає, додається щось нове із появою емерджентної ознаки (приміром, свідомості) до вже наявного у всесвіті, або ж це «нове» просто є варіацією, різновидом вже наявного;¹
- яким чином «нова» емерджентна якість (приміром, свідомість) контактує із фізичним носієм (мозком, тілом): в цьому контексті можна виділити три різновиди такого контактування (див. схему):

Прихильники «сильної» версії емерджентизму новизну новоутворених якостей (свідомості, зокрема) потрактовують її в універсальному вимірі як радикальні трансформації еволюції, як-то поява життя, свідомості, науки тощо. Ця версія емерджентизму є онтологічною за своєю суттю, оскільки диференціює реальність за різними онтологічними рівнями із специфічними каузальними

---

¹ Так, поява життя на планеті Земля як, і потому свідомості, є емерджентним явищем, фундаментальним для якого є його непередбачуваність, а також нередукованість.

зв'язками на кожному з них. При цьому, новоутворені якості нефізичного характеру є такими, що доповнюють фізичну картину світу, себто, свідомість як така постає в цій картині як абсолютна нова і унікальна властивість.

На відміну, «слабка» версія емерджентизму заперечує універсальний характер новоутворень, зводячи останні до рівня локальних станів та процесів. Саме відсутність творчого потенціалу вбачалося представниками «сильної» версії достатньою умовою для заперечення новизни локальних емерджентностей. «Слабка» версія емерджентизму є епістемологічною за своєю суттю: в ній, по-перше, заперечується доповнювальний потенціал емерджентностей; по-друге, затверджується недостатність наукових знань про доемерджентні стани, які згодом будуть розширені із поступом науки.

Якою б гострою не була дискусія між прихильниками різних версій емерджентизму, необхідним постає завдання пояснити феномен емерджентних новоутворень, причини їх появи, механізми їх можливої дії на рівні окремих (приміром, біологічних чи-то хімічних *same-level causalities*) систем та ін. Уведення у науковий дискурс поняття ментальної каузації¹ заaktuалізувало, зокрема, дискусію про кореляцію фізичної (*upward causality*) та ментальної (*downward causality*) каузації, сутність ментальної каузації у її порівнянні із фізичною, а також про те, як саме ментальні за суттю феномени чинять дію на нементальні феномени. По суті, зміст цієї дискусії затверджує оптимістичні висновки щодо онтології ментального, свідомості зокрема. Відтак, маємо справу із реалістською парадигмою *philosophy of mind*.

Так, К. Поппер, відстоював принцип «відкритості всесвіту» для новоутворень. Центральними для його теорії свідомості були поняття *free will*, ментальної каузації, еволюціонізму та емерджентизму як універсальних принципів буття, що визначали багаторівневий характер

---

¹ Sperry R. W. A modified concept of consciousness // *Psychological review*. – 1969. – Vol. 76, № 6. – P. 532–536.

онтології. На думку філософа, фізикалізм чинить деструктивну дію на багатоманіття світу, який не є жорстко детермінованим (радіше, частково), а повсякчас є інваріантно номологічним із достатньою кількістю випадковостей аби постали новоутворення у вигляді ментальних феноменів, феноменів культури, науки тощо.

Досить оригінальною є критика фізикалістської (антиреалістської) парадигми відомим автором аргументу «Китайська кімната»¹ Дж. Сьорлем. Його основний посил стосується неприйнятної концептуалізації та концептуального аналізу ментальних термінів, зокрема, «свідомість», «каузальність», «емердженція», «новизна» тощо.²

Аргументи Дж. Сьорла³ супроти фізикалізму (антиреалізму) на захист емерджентизму (реалізму) такі:

- свідомість сутнісно представлена з позиції first person perspective;⁴
- аналогічний аргумент;⁵
- каузальний аргумент.⁶

---

¹ Уявний експеримент, покликаний викритикувати «сильну версію» штучного інтелекту.

² Варто зазначити, що Дж. Сьорл наголошує на тому, що подекуди помилки концептуального аналізу ментальних термінів є наслідковими від заміщення онтологічних проблем та питань (які є основоположними для mind-body problem) другорядними епістемологічними.

³ Сёрл Дж. Открывая сознание заново. – Москва : Идея-Пресс, 2002. – С. 115–128.

⁴ Свідомість не здатна розрізнити феномен та реальність, поскільки і сама свідомість як феномен є реальністю, себто, невіддільною від універсуму, а відтак, нередукована.

⁵ Свідомість – такий же природний феномен, як і, приміром, масова частка речовини чи-то протонне число елементу. Свідомість є наслідком біологічної еволюції і як новотворений елемент цілого закидає неприпустимість дуального поділу реальності.

⁶ Ментальні феномени неможливо редукувати до фізичного, позаяк нейробіологічні процеси каузально детермінують стани свідомості (як наслідок цих процесів) таким чином, що наслідок (свідомість)

Наведені Дж. Сьорлем аргументи, підставово уможливають віднесення його до прибічників слабкої версії емерджентизму і натуралізму, по-перше, свідомість не є якимось доповненням до фізичного (а відтак, ідея про нібито захист концепції дуальності властивостей Дж. Сьорлом, не витримує критики); по-друге, свідомість є продуктом нейробіологічних процесів у мозку, унікальних за своєю сутністю і які є найкращим поясненням причини та реалізації свідомих станів, хоча ми до кінця і не розуміємо, як саме нейробіологічні процеси продукують свідомість. Це не є, на думку Дж. Сьорла, підставовим для відмови від онтології суб'єктивності та принципу каузації.

Реалізм свідомості затверджує й *argument for cognitive closure* К. МакГінна.¹ Філософ дещо скептично ставиться до пропонованих пояснень щодо пояснень кореляції фізичного та ментального. Не є виключенням і поняття супервентності, яке на думку К. МакГінна, не полишає антиреалістські платформи (теорії) редуціоністські потрактовувати феномен ментального. Філософ вбачає логічну вивідність ментального із еволюційних процесів живого, виходить, що поява свідомості є закономірним, необхідним, раціонально вивіреном явищем. А, отже, свідомість у К. МакГінна постає як «логічна машина».

Тим не менше, у здавалося б сильній у своїй раціональності і логіцизмові теорії є й свої слабкі місця: так, К. МакГінн зазначає, що *mind-body problem* є надто складною, першочергово, у поясненні детермінованості свідомості, продукуванні нематеріального матеріальним тощо. На відміну від багатьох, філософ не досить оптимістичний щодо евристичного потенціалу науки у розв'язанні *mind-body problem*.

К. МакГінн заперечує необхідний характер зв'язку свідомості із нейробіологічними процесами у мозкові,

---

невіддільний, нерозрізняваний від його причини (нейробіологічних процесів).

¹ McGinn C. *Logic, mind and mathematics // Philosophical issues*. – 1993. – Vol. 4. *Naturalism and normativity*. – P. 101–118.

вбачаючи такий (зв'язок) як стохастичний феномен, інтроспективно не доказовий. Феномен свідомості і його кореляція із фізичним є чимось містичним, рецептивно недосяжним через особливості біології людини, що засвідчує замкненість проблеми свідомості.¹

Таким же скептичним щодо фізикалістської (антиреалістської) інтерпретації феномену ментального виявився і підхід Т. Нагеля. Варто зауважити, що на його думку, не лише фізикалізмові не вдалося вибудувати прийнятну теорію свідомості, а й емерджентизму та теорія, які активно долучали до свого масиву поняття «супервентність». Так, щодо поняття «емердженція» Т. Нагель висловлювався дещо радикально: ніякої емердженції, ніяких емерджентних властивостей не існує. Його славнозвісне «What is it like to be a bat?»² затуалізувало проблему інших свідомостей та можливості їх рецепції. Висновок, якого доходить Т. Нагель, невтішний для фізикалістів та редукаціоністів (ширше – антиреалістів): суб'єктивний, індивідуальний ґештальт світу є складником процесу пояснення цього світу. Сеє значить, що відчуття «бути кимось...» є невід'ємною складовою сприйняття світу живими істотами, іншими словами – відчуття і є світом. Заперечуючи емерджентизм ментального, Т. Нагель щодо останнього захищає позицію панпсихізму,³ наголошуючи на існуванні протоментальних властивостей. Насьогодні ідея

---

¹ В цьому контексті аж ніяк не йдеться про агностицизм К. МакГінна, радше, про недоступний людському пізнанню природний феномен, яким є свідомість. Відтак, може констатувати натуралістичний характер теорії свідомості філософа.

² Nagel T. What is it like to be a bat? // The Philosophical Review. – 1974. – Vol. 83, № 4. – P. 435–450.

³ Ми не поділяємо думки, якої дотримується, зокрема, Т. Нагель про панпсихічний всесвіт, поскільки, як видається, це припущення є таким собі аргументативним вивертом аби позбутися пасток, explanatory gap, інтерпретації різних об'єктів всесвіту, позбавляючись, тим самим, потреби обґрунтування чи-то дуалізму, чи-то емерджентизму, чи-то, приміром, редукаціонізму.

панпсихічної інтерпретації ментального найуживаніша, як видається, у так званих «квантових теоріях свідомості» (Р. Пенроуз, Г. Степ та ін.).

Квантовий підхід до проблеми пояснення феномену свідомості зміщує акцент від локального (індивідуального) поінтерпретування свідомості до глобального, в контексті якого свідомість мислиться як складовий елемент реального світу фактичності. Прихильники цієї точки зору наголошують на можливості (якщо не необхідності) пояснити феномен ментального не через його редукцію до фізичного, а через інтегрування у фізичну модель універсуму, конструйовану, зокрема, квантовою фізикою. Пояснюється це, зокрема, й тим, що якщо у матеріальному світі (в мозкові також) відбуваються квантові процеси, то й феномен свідомості можна роз'яснити, послуговуючись квантовою аналогією.

Одним з апологетів квантового підходу до проблеми свідомості є Р. Пенроуз, реаліст у питанні про ментальне.¹ Сутність ментального Р. Пенроуз поінтерпретовував, послуговуючись висновками теореми про неповноту К. Гьоделя: усі мозкові процеси, свідомість, мислення не можуть бути повною мірою формалізовані та обчислені; усі ці процеси є неалгоритмізованими. Тим самим, Р. Пенроуз відкидає усяку можливість комп'ютерної метафори свідомості, підтримуючи ідею Дж. Сьорла в тому, що комп'ютер не здатен «зрозуміти» семантику, розрізняючи лише синтактику процесів.

Фізицизм Р. Пенроуза, за його словами, є альтернативною натуралізму, фізіологізму, комп'ютерному підходові точкою зору на феномен ментального, підставовим для якої є гіпотеза про інтеракцію мозкових структур із квантовими подіями. На думку послідовників квантової теорії свідомості, зокрема, згадуваного вже Р. Пенроуза, С. Хамероффа та ін. свідомість

---

¹ Пенроуз Р. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики / Р. Пенроуз. – Москва : Едиториал УРСС, ЛКИ, 2015. – 402 с.

виникає як результат квантових ефектів на рівні субклітинних структур нейронів.

Вочевидь, видається, що концепція свідомості Р. Пенроуза є наскрізь платонічною. Він вибудовує моністичну уніфіковану метафізику свідомості таким чином, що остання вмонтована у буттєві процеси фізичного світу як його глобальна властивість. Вчений застосовує до феномену ментального методологію OR,¹ не зводячи ментальне до фізичного (як це ми бачимо в концепціях елімінативістів), а розчиняючи ментальне у фізичному, не заперечуючи його (ментального) існування.

Натомість, критики концепції Р. Пенроуза, такі як С. Хокінг, Г. Патнем, Н. Картрайт та ін. скептично поставилися як до ідеї застосунку теореми Гьоделя до пояснення феномену свідомості, так і до постульованої Р. Пенроузом ідеї про фізичну сутність свідомості, яка, на думку критиків, має, радше, біологічну сутність.

Ідею Р. Пенроуза про те, що свідомість є у фундаментальною властивістю реальності підтримує і Г. Степа² із тою відмінністю, що він принципи,³ на яких постає гіпотеза Р. Пенроуза, вважає не достатньо обґрунтованими з наукової точки зору, хиткими, не беззаперечними. Теорія Свідомості Г. Степа постає як результат осмислення копенгагенської версії квантової фізики, принципів невизначеності та доповнюваності, а також математичних принципів квантової механіки Дж. Неймана.

Основна ідея реалістської версії філософії свідомості Г. Степа в тому, що він через уведення у ньютонно-

---

¹ Об'єктивна редукція.

² Stapp H. *Mind, matter and quantum mechanics*. – Berlin : Springer, 2009 – 301 p.

Stapp H. *A quantum-mechanical theory of the mind-brain connection // Beyond physicalism: Toward reconciliation of science and spirituality*. – Lanham : Rowman and Littlefield publishers, – P. 157–193.

³ Квантова теорія гравітації, застосунок теореми Гьоделя до пояснення феномену ментального та уявлення про те, що свідомість виникає на рівні субклітинних структур нейронів.

картезіанську картину світу принципів free will та знання суб'єкта, репрезентує діяльнісну парадигму свідомого суб'єкта, універсального у своєму конструюванні та продукуванні знання не про всесвіт несвідомої матерії, а про Всесвіт діяльного, активного у своїх пізнавальних потенціях суб'єкта; про Всесвіт, у якому класична механіка постає лише як приблизна теорія у вихорі квантових процесів.

В цьому контексті Всесвіт розуміється здебільшого як інформаційна структура, представлена сукупністю наукових знань, що асоціюються із психофізичними подіями та процесами. Все це дає підстави висновувати Г. Степу про фізично відкритий Всесвіт, на противагу фізично закритому всесвіту фізикалістів, де реально заактуалізовані феномени downward causality, інтеракції, інтенціональності, free will та інші. Вочевидь, теорія свідомості Г. Степа постає як реалістська і в онтологічному і в гносеологічному вимірах.

Тим не менше, як видається, запропонована філософом теорія є абсолютно не верифікованою, побудованою виключно на спекулятивних гіпостазуваннях, про що свідчать й аргументи критиків теорії. Так, М. Велманс,¹ наголошує не тому, що Г. Степ для об'єктивності та доказовості своєї теорії скористався невизначеністю онтологічного та епістемологічного рівнів квантової механіки, підмінивши їх, зокрема, при поясненні ментальної каузатії. Крім того, на думку М. Велманса, в теорії Г. Степа має місце й термінологічна неточність, зокрема, щодо поняття «каузальна замкненість всесвіту».

Б. Лоуер,² приміром, зауважує, що якщо й розглядати свідомість як квантово-механічний феномен, то чому так само не можна поставитись і до інших феноменів, як-то дихання чи-то травлення. Виходить дещо несправедливо, якщо можна так висловитися, по відношенню до інших біологічних процесів та феноменів (окрім свідомості), в яких,

---

¹ Velmans M. Understanding consciousness. – London : Routledge, 2009. – P. 17–27.

² Consciousness: new philosophical perspectives. – Oxford : Clarendon, 2003. – P. 507–523.

напевно, теж відбуваються квантово-механічні процеси. Б. Лоуер, звісно що, припускається думки, що ці процеси на рівні свідомості відбуваються у дещо специфічний спосіб, однак зауважує, що приміром, проблема free will чи-то проблема феноменального досвіду нерозв'язувана за допомогою квантового підходу.

Різнобарв'я та жорстке дискутування стосовно сутності та (не)реальності ментальних феноменів і свідомості як такої зайвий раз затверджує ускладненість нових парадигмальних побудов та відмови від традиційних переконань та уявлень, які почасти перетворюються на догми. Тим не менше, дискусії на тему свідомості не перестають жититися усе новими концепціями та позиціями, актуалізуючи тим самим розкриття таїни свідомості. Цьому, як видається, сприяють декілька факторів, серед яких можна виокремити такі:

- авторитет «великої науки», яка не тільки створює світоглядний гештальт, а й визначає певний методологічний інструментарій досліджень, в тому числі, і феномену свідомості;
- якими б не були аргументованими, доказовими та достовірними інвестигації, вчені та філософи так і не віднайшли свідомості у мозку; його існування репрезентоване лише гіпотетично;
- попередня теза зовсім не корелює із нашим природним уявленням про свою сутність, коли ми чітко розрізняємо, що тіло – це одне, а свідомість – щось інше. Тим не менше, нам важко позбутися таких уявлень, навіть за умови упевненості у хибності інтроспекції.

Очевидно, дві останніх тези такі мають антиреалістичний характер, а отже, контраверза реалізм-антиреалізм щодо ментальних феноменів заактуалізовує, принаймні, декілька планів, програм,¹ що уможливають

---

¹ 1) Онтологічний план заактуалізовує питання буття, данності ментальних феноменів та їх зв'язку із фактичністю, світом

усебічний дослід ментальних феноменів, аналітику та семантику висловлювань про ці феномени, зокрема, в площині затвердження їх істиннісних значень.

Відтак, залежно від прийняття позиції реалізму чи позиції антиреалізму по відношенню до ментальних об'єктів та станів, ми, вочевидь, стикаємося із комплексом проблем та завдань, які можливо вирішити лише у міждисциплінарній синтезі наук та філософії. До таких ми б віднесли:

- a) чи може (а якщо може, то у який спосіб) інтроспекція бути джерелом фактів;¹
- b) що/хто є носієм свідомості;
- c) питання єдності суб'єкта та його свідомості;²
- d) проблема (не)існування свідомості та free will;
- e) питання ефективності та етичної складової NBISC-технологій і, зокрема, штучного інтелекту;
- f) проблема mind reading;
- g) проблема фіксації актів свідомості і їх оцінка та інші.

Розв'язання цих та інших завдань в контексті дихотомії реалізм-антиреалізм наблизить філософів та науковців до руйнації «останнього бастиону традиційної філософії» (проблеми свідомості), який завдяки когнітивній культурі аналітичної філософії із розряду другорядних на сьогодні постав як її mainstream. Саме в контексті аналітичної філософії був прийнятий виклик здатності людини до самопізнання, на який, на нашу думку, філософи-аналітики відповіли як достойники.

фізичного. 2) Гносеологічний план заaktuалізує питання знання та пізнання реальних чи-то не реальних ментальних об'єкт, а також можливості суджень щодо цих об'єктів із визначенням їх (суджень) істиннісного значення: чи є судження про ментальні феномени однозначно істинними чи хибними тощо. 3) Аксіологічний план встановлює ієрархію ціннісних інтенцій «Я» у системі взаємозв'язків соціально-нормативного та особистісно-екзистенційного. 4) Праксеологічний план стосується активності свідомого «Я» щодо впливу та трансформацій на фізичні, в тому числі, й інформаційні процеси.

¹ Тобто, чи є правочинними для науки дані, факти від першої особи.

² Актуальним є лише в контексті реалізму.

3.3 МОДАЛЬНИЙ (АНТИ)РЕАЛІЗМ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Концепція «можливих світів», яка сягає постаті Г. Ляйбніца, і на думку якого Бог обрав цей світ у якості актуального і найкращого, затверджуючи тим самим можливість існування інших, «можливих світів», які натомість не були ним зреалізовані, особливої ваги і значущості набула в контексті аналітичної філософії, зокрема, у площині аналітики природи необхідної та випадкової істини,¹ mind-body problem, зокрема, обґрунтування дуалізму і теорії тотожності, умов істинності контрфактичних висловлювань тощо. Назагал, концепт «можливого світу»² функціонує у досить багатьох контекстах:

- в контексті філософського дискурсу про актуальне і потенційне, необхідне, випадкове, можливе;
- в контексті проблематики аналітичної теології;

---

¹ Ще Аристотель заактуалізував тезу про те, що поняття істинності досить часто є випадково наслідковим, а відтак, висловлювання « $3+5=8$ » та «Аристотель народився у Стагірі» – абсолютно різні. Так, перше висловлювання є необхідно істинним в усіх «можливих світах», воно незалежне від нашого актуального світу; друге ж висловлювання випадково (не необхідно) істинне в нашому актуальному світі, бо так могло скластися, що Аристотель міг би народитися не м. Стагіра. Висловлювання ж «Аристотель народився в Афінах» в нашому актуальному світі є хибним, однак в контексті ідеї «можливих світів», в одному з них, це висловлювання могло б бути й істинним.

² Ймовірно, ідея Г. Ляйбніца про необхідний характер логічних та математичних істин в усіх «можливих світах», незалежних від фактичності, є чи не найвідомішою інтуїцією в цьому контексті. Ми ж у нашій розвідці під «можливим світом» розуміємо множину висловлювань щодо фактичного опису онтологічно можливого світу та його застосунок до аналітики істинності умовних контрфактичних висловлювань.

- в контексті теоретико-модельної семантики для некласичних логік;
- в контексті розробки високорівневого комп'ютерного інтерфейсу;
- в контексті медіакультури, Fantasy, віртуальних net-traveling тощо.

Отже, концепт «можливий світ» та його аналітика віднайшов досить широкого застосунку, а онто-епістемічний статус *possibilia* закріплював численні дослідження в межах філософії модальностей, модальної онтології, зокрема в проблематиці 1) встановлення реального змісту поняття «(не)можливий світ» в онтологічній перспективі аналітичної алетіології; 2) дискусії з приводу визначення актуального світу як одного з можливих світів в контексті (анти)реалістської дихотомії; 3) чи потрапляють «можливі об'єкти» з позиції їх специфічної онтології «чистої можливості» чи з позиції схеми концептуалізації об'єктів актуального світу; 4) чи можна говорити певною мірою про реальність реально неіснуючих об'єктів і яким є статус істини висловлювань щодо таких та ін.

Щодо онто-епістемічного статусу *possibilia* в контексті аналітичної традиції склалося щонайменше три точки зору: посибілізм, модальний реалізм та актуалізм. Актуалісти, зокрема, Р. Адамс,¹ засвідчують фіктивність існування можливостей і можливих об'єктів, неіснуючі сценарії або стани справ. На їх думку, все, що є, є існуючим або актуальним; немає речей, які б не існували актуально, фактично.² Отже, актуалісти зацентровують існування лишень актуальних сутностей, як підмножини класу можливостей. Якщо вже щось і існує, то таке існування ані досвідно залежне, ані суб'єктивно зреалізоване; інші ж сутності лише потенційно існуючі.

Посибілісти ж дотримуються тієї думки, що можливості і можливі об'єкти онтологічно в «можливих

---

¹ Adams R. Theories of actuality // *Nous*. – 1974. – № 8. – P. 211–221.

² Adams R. Actualism and thisness // *Synthese*. – 1981. – № 49. – P. 3–41.

світах», але вони не існують (не актуальні),¹ хоча деякі з них могли б й існувати у фізичному світі. Усе існуюче онтологічно урівноважене, *possibilia* існують у тому ж сенсі, що і актуальні об'єкти. А, отже, сфера можливого співпадає із сферою існуючого.

Представники модального реалізму (Д. Льюїс) наголошують на реальному існуванні можливості і можливих об'єктів, але в інших світах. Нескінченна кількість «можливих світів» існує в дійсності, так само актуально, як і наш, актуальний світ.

Пітер ван Інваген² розрізняє два підходи щодо поінтерпретування концепту «можливий світ»: абстракціоністський³ та конкретистський.⁴

Конкретизм

pro

- редуктивний аналіз модальностей (Д. Льюїс);
- функціонально придатний для такого аналізу (Д. Льюїс).

contra

- наслідково, модальні висловлювання побіжно можуть бути еквівалентними немодальним висловлюванням, а ті немодальні висловлювання, що відмінні від модальних своїм істиннісним значенням – позірно еквівалентні (абстракціоністи);
- викликає недовіру (Д. Льюїс);

---

¹ McDaniel K. Modal realisms // Philosophical perspectives. – 2006. – Vol. 20. Metaphysics. – P. 303.

² van Inwagen P. Two concepts of possible worlds // Midwest studies in philosophy. – 2008. – Vol. 11. – P. 185–213.

³ В контексті цього напрямку «можливий світ» розглядається як абстрактний об'єкт, судження в логічному значенні, коли предикат «актуальний» означає лише, що такий стан речей, така фактичність має місце.

⁴ В контексті цього напрямку «можливий світ» розглядається як реально існуючий у часо-просторі.

- майже неможливий, малоймовірний (абстракціоністи);
- потребує подвійної аналітики модальних висловлювань, тим самим спотворюючи модальні факти (абстракціоністи).

Абстракціонізм

pro

- є правдоподібним і передбачає існування чогось, але не більше за те, що є необхідним для висловлювання щодо певного стану справ (абстракціоністи).

contra

- не здатен до редуکتивного аналізу модальностей (Д. Льюїс);
- функціонально не придатний для такого аналізу (Д. Льюїс).

Небезпідставно до «*A-in*» П. ван Інваген відносить С. Кріпке, Р. Столнекера, Р. Чізолма, Дж. Поллока та А. Плантінгу, а до «*C-in*» - Д. Льюїса, який переконаний, що необхідний характер істинної пропозиції визначається фактом істинності цієї пропозиції в усіх можливих світах. Такий критерій, як видається, уможливорює розрізнення умовних контрфактичних висловлювань у двох контекстах: в контексті їх істинності (хибності) та в контексті існування (наявності ознаки, властивості).

Так, для «*A-in*» маємо:

p істинне [хибне] в $A - in$ $w = df$ якщо $w \in A - in$ і якщо $w \in A -$
актуальним, тоді
 p можливо істинне [хибне]

x існує [має властивість P] в $A - in$ $w = df$ якщо $w \in A - in$ і якщо $w \in A -$
актуальним,
тоді x можливо існує [має властивість P]

для «*C-in*»:

p істинне в $C - in$ $w = df$ якщо w належить $C - in$ і якщо
 p істинне в межах $C - in$

x існує в $C - in w = df$ якщо w належить $C - in$ і якщо x є частиною w

На переконання Д. Льюїса, (в цьому контексті ми можемо говорити про «принцип Льюїса»: $\forall p(\Diamond p \rightarrow \exists w(w \models p))$) реальним є існування декількох способів існування фактичного, окрім актуального, а, отже, якщо світ можливо помислити, то такий «можливий світ» є реальним.¹ Ось як американський філософ аргументує свою думку, вибудовуючи силігізм у рамцях онтологічного доведення Ансельма Кентерберійського:

Засновок 1. Усе існуюче у розумі може бути помислене як існуюче поза розумом, в дійсності.

Засновок 2. Усе існуюче у розумі було б більшим, якби воно існувало б і в реальності, ніж не існувало в ній.

Засновок 3. В розумі дечого існує настільки багато, що найбільше вже марно собі уявити.

Висновок. В дійсності дечого існує настільки багато, що найбільше вже марно собі уявити.²

Назагал можна наголосити на таких основоположних принципах концепції «можливих світів», запропонованих американським філософом-аналітиком Д. Льюїсом:

- «можливі світи» такі ж реальні, як і актуальний³ світ; вони відмінні один від одного лише змістовно, а не онтологічно, тобто за тим, що відбувається, а не за видом;

---

¹ Lewis D. Counterfactuals. – Oxford : Basil Blackwell, 1973. – P. 84.

² Lewis D. Anselm and actuality // Nous. – 1970. – P. 176.

³ «Актуальність» є індексним поняттям, що диференціює «можливий» і «актуальний» світи фактом нашої фактичності в останньому.

- «можливі світи» каузально,¹ як, в принципі, і у просторовому і часовому вимірах,² відмежовані один від одного;
- «можливий світ» є мереологічною сукупністю елементів-складників, він містить усе, що в ньому може міститися і в цьому контексті є повним універсумом;
- оскільки логічне протиріччя обмежує вже існуюче, не можна говорити про неможливість «можливих світів».

Отже, можемо говорити про «принцип Льюїса», відповідно до якого

В цьому контексті слушним видається розгляд концепції Д. Льюїса у порівнянні із думкою А. Майнонга про необхідність існування предмету пізнання,³ що корелює із думкою американського філософа-аналітика про «якщо

---

¹ Жодне з явищ в одному із «можливих світів» не детермінує подієвість іншого «можливого світу». Хоча з іншого боку, якщо розглядати стандартну семантику «можливих світів» С. Кріпке як реляційну структуру у порівнянні із двовимірною семантикою, можемо констатувати про переосмислення статусу поняття досяжності/альтернативи. Відмінність, зокрема, в тому, що відтепер оцінка формули як чи-то можливої чи-то необхідної стосується не усієї потенційної множини «можливих світів», а того чи іншого конкретного «можливого світу» з урахуванням того, які інші «можливі світи» є досяжними з представленого. Очевидним є те, що той чи інший «можливий світ» детермінує не лише свою, а й структури досяжних з нього і через нього світів. Отже, один і той самий світ можна помислити амбівалентно: і як актуальний і як контрфактуальний.

² Для різних частин різних «можливих світів» притаманні просторово-часові взаємини, але в межах одного світу. В той же час «можливі світи» є нередукованими, нерозкладними до нічого більш первинного світами.

³ Майнонг А. О теории предметов // Эпистемология & философия науки. – 2011. – Т. XXVII, № 1. – С. 202–229.

мислиме, то існуюче».¹ Але в такому разі, як це уважає Д. Льюїс, до мислимих, а відтак, і існуючих, автоматично відносяться абстрактні сутності, для яких проблемним (радше, неможливим) видається виокремлення їх конкретних властивостей. Бо саме властивості, на переконання американського філософа є фундаментальними у структурі фактичності, причому про ієрархію властивостей-відношень мова не йшла, бо усі вони набували однакового онтологічного статусу.²

Пізніше, під дією критики цієї концепції австралійським філософом-аналітиком Д. Армстронгом, Д. Льюїс вимушений був дещо пом'якшити висновки своєї «розширеної онтології». Сутнісно критика австралійського філософа-аналітика стосувалася, зокрема, коекстенсивних властивостей. Так, на думку Д. Льюїса, дві коекстенсивні властивості актуального світу є випадковими, з приводу чого Д. Армстронг зауважує, що «можливі світи», де речі мають якусь одну із цих двох властивостей і тільки одну, наприклад, властивість «народжених істот, що мають серце» і «народжених істот, що не мають серця».³ Хоча в нашому актуальному світі ці дві коекстенсивні властивості («усі народжені мають серце» і «усі, хто має серце, народжені»), послуговуючись логікою американського філософа, мають бути випадковими. А відтак, як зауважує Д. Армстронг: «властивості не коекстенсивні усім «можливим світам».⁴

Критика Д. Армстронгом «розширеної онтології» Д. Льюїса заактуалізувала пошук останнім так званих «натуральних властивостей» дійсності, віднайдення яких

---

¹ Майнонгіанська «теорія предметності» так само побудована на уявленні про мислення, пізнання як предикацію предметності, фактичності.

² Linsky B., Zalta E. Is Lewis a Meinongian? // Australasian journal of philosophy. – 1991. – № 69/4. – Р. 438–453.

³ Армстронг Д. Универсалии. Самоуверенное введение. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2011. – С. 64.

⁴ Там само. С. 65.

покладалося філософом на універсалії, які, на відміну від просто властивостей:

- інакше втілювані у фактичність: універсалія в цьому контексті є ейдетичною по відношенню до властивості, поєднуючи позначувані універсалією об'єкти не просто у спільний клас, а наголошуючи на їх винятковій спільності в межах цієї універсалії;
- перебуваючи у меншості, універсалії об'єктивують функціональність речей та детермінують їх каузальність, назагал структурують онтологію.

Поява внаслідок армстронгіванської критики ієрархії властивостей, дозволила Д. Льюїсу висновувати обмеженість «можливих світів». Такої думки свого часу дотримувався й І. Кант. Так, він зауважує, що на перший погляд видається, ніби можливе кількісно перевищує дійсне, поскільки аби мати дійсне, до можливого треба ще дечого додати. На переконання німецького філософа, йому не відоме таке додавання до можливого, бо те, що має бути ще додане до можливого, було б неможливим.¹ Цікаво те, що концепція «модального реалізму» не виключає існування «можливих світів»-копій (не абсолютних) нашої планети, принаймні, в контексті цієї системи таке висновування не сприймається як суперечливе.²

Модальний реалізм Д. Льюїса є наслідком його власної інтерпретації модальної логіки, яка полягає в актуалізації категорії можливого всім можливим світам. Аналізуючи умовні контрфактичні висловлювання американський філософ стверджує, що всі способи існування речей могли б існувати крім того способу, яким вони актуально, фактично

---

¹ Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Сочинения в 8 тт. Т. 3. – Москва : Чоро, 1994. – С. 226–227.

² Щодо «двійників», «копій» можна для порівняння заактуалізуватися на мисленневих експериментах іншого американського філософа-аналітика Г. Патнема, а саме: «Мізки в посудині» або «Двійник Землі».

існують, тобто є можливими світами. А, отже, «можливі світи» реально існують, є просторово, часово і каузально ізольованими від нашого, актуального світу.

Така позиція потребує, як видається, деякого уточнення, аби не засвідчувати свій антимодальний характер, а тому й жадаємо називати її не «модальним реалізмом», а «модальним релятивізмом», коли б категорії можливого, дійсного, випадкового та необхідного розглядалися б як відносні, реляційні.

Можемо припустити, що статус актуальності світу Д. Льюїса є індексним,¹ себто, залежним від лінгвістичних умов, а саме від того, яким чином заaktuалізоване це питання: важливо те, в якому із світів, «описів стану»,² постає питання щодо нього, інші ж світи, «описи стану» втрачають свою актуальність по відношенню до нього. Предикат «актуальний» є okazіональним за своїм характером, він також є необхідним для кожного з «можливих світів», за умови належності висловлювань цьому «можливому світові».³ Відтак, актуальність репрезентує таку властивість «можливого світу», яку можемо приписувати йому безоглядно на його фактичність, що заaktuалізовує,

---

¹ Lewis D. Anselm and actuality // *Nous*. – 1970. – P. 184–185.

² Ототожнення «можливого світу» із «описом стану» належить Р. Карнапу. «Опис стану» можна визначити як множину, яка в якості своїх елементів містить елементарні формули мови або ж їх заперечення. При цьому така множина має відповідати, якнайменше, двом принципам: несуперечливості, коли жодна з формул не складає множину разом із своїм запереченням та повноти, коли для будь-якої елементарної формули істинним є те, що вона сама або її заперечення складає множину. Семантика Р. Карнапа в якості екстенсіоналу мовних виразів уможлиблювала не тільки так звані «індивіди», а й абстрактні сутності, на кшталт чисел, властивостей, класів тощо. Звинувачений В. Куайном та Н. Гудменом у «платонізмі», Р. Карнап формулює славнозвісну теорію «мовних каркасів», у якій, між іншим, розрізнив зовнішні та внутрішні питання щодо того чи іншого мовного каркасу.

³ Такий підхід прийнято називати «okazіональною теорією актуальності».

принаймні, не заперечує можливість існування чи-то водяників, чи-то русалок тощо.

Отже, достатньою для такої фактичності «можливого світу» є інкорпорування відповідного висловлювання в межі такого «можливого світу». «Актуальність» світу є приписуваною йому властивістю висловлюванням із перспективи цього ж світу. Видається дещо проблемним така настанова Д. Льюїса, бо ж ми не в змозі висловлюватися про «можливі світи» з перспективи нашого, актуального світу, поскільки тоді світ, щодо якого ми висловлюємося з перспективи нашого світу, не є актуальним.

Крім того, заактуалізовується ще й епістемологічний скепсис щодо цього світу. У «можливих світах» існують лише можливості щодо актуального світу. Модальний реалізм заперечує взаємодію різних «можливих світів». Жоден з них не більше, не менше реальний за той, у якому ми живемо. Проблема ж існування фактичності лише в актуальному світі, а не в усіх можливих, вирішуються, як вже зазначалося, теорією двійників.

Ми вже засвідчували полемічний, контраверсійний характер концепції «можливих світів» Д. Льюїса у його полеміці із Д. Армстронгом. До сього слід додати ще й семантику «можливих світів» С. Кріпке, в якій можливі світи постають у вигляді абстрактних понять, що не мають актуального статусу. Модальний реалізм певним чином був чимось на кшталт противаги семантики С. Кріпке, яка була першою концепцією «можливих світів» в контексті модальної логіки. Семантика модальної логіки С. Кріпке перетворила концепт «можливий світ» на досить потужний аналітичний інструмент, який віднайшов застосунок у широкому проблемному полі, про що ми вказували на початку. Зокрема, концепт «можливий світ» є корисним

інструментом для експлікації модальностей *de dicto*¹ та модальностей *de re*.²

Як вже зазначалося, концепція «можливих світів» в тому числі розв'язує й актуальну насьогодні психофізичну проблему, зокрема, проблему тотожності психічного і фізичного. Не вдаючись до подробиць цього питання, яке перебуває за межами нашого дослідження, заaktuалізуємо лишень те, як його розв'язував С. Кріпке принагідно до концепту «можливий світ». Припускаючи модальність *de re*, американський філософ доводить, що будь-яке висловлювання про тотожність доводить її (тотожності) необхідний характер:³

$$(1) (x) (y) [x = y] \supset (F_x \supset F_y)]$$

$$(2) (x) \square (x = x)$$

$$(3) (x) (y) (x = y) \supset [(x = x) \supset \square (x = y)]$$

$$(4) (x) (y) ((x = y) \supset \square (x = y))$$

Отже, виходить, що якщо (x) та (y) є одним і тим самим об'єктом, то їх тотожність є необхідною. Такий висновок звучить щонайменше парадоксально, оскільки кожен з нас переконаний в тім, що тотожні висловлювання все ж таки можуть бути випадково істинними. І дійсно, С. Кріпке наводить приклади таких висловлювань: приміром, висловлювання «Перший головний поштар США» та «Винахідник біфокальних окулярів» є випадково тотожними.

---

¹ Поняття «можливість» та «необхідність» в цьому контексті мають застосунок як модальні оператори, що визначають, що висловлювання $\square p$ істинне в актуальному світі тоді і тільки тоді, коли висловлювання p є істинним в усіх «можливих світах», а також, що висловлювання $\diamond p$ істинне в актуальному світі тоді і тільки тоді, коли висловлювання p є істинним хоча б в одному досяжному з «можливих світів».

² Приміром, якщо $\square P(x)$ (об'єкту x із необхідністю належить властивість P), сеє означає, що даному об'єктові дана властивість притаманна не лише в актуальному світі, а й в усіх «можливих світах».

³ Кріпке С. Тожество и необходимость // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. «Логика и лингвистика (проблемы референции)». – Москва : Прогресс, 1982. – С. 341.

Американський філософ, однак, вказує на позірну випадковість цього та й інших висловлювань, вказуючи на необхідно-істинний їх характер, але у випадку їх фактичної істинності, хибні ж тотожні висловлювання, звісно ж, необхідними не є і не можуть бути.¹ Так, він зазначає, що формула (4) може бути непарадоксально потрактована, якщо замість квантору загальності до неї підставити дескрипції, через що позірно випадкове співпадання «головного поштаря» (x) та «винахідника» (y) із необхідністю буде вказувати на одну й ту саму людину – Бенджаміна Франкліна.² А поскільки Бенджамін Франклін тотожний самому собі, як і «Сол Кріпке є Сол Кріпке», постільки й ($x = y$) із необхідністю є необхідно істинним.

Розрізнення випадкових та необхідних істин уможливлене поняттям «жорсткий десигнатор», яким послуговується американський філософ та логік. «Жорсткий десигнатор» є терміном, що є істинним в усіх «можливих світах», і в усіх «можливих світах» він позначає той самий об'єкт.

Так, $\sqrt{25}$ є «жорстким десигнатором», що в усіх «можливих світах» має однаковий денотат – число «5» і є істинним в цих світах. Згадуваний «винахідник біфокальних окулярів» «жорстким десигнатором» не є, поскільки у різних контрфактичних контекстах, за різних станів справ ним могли бути зовсім різні люди. Говорячи про «можливий світ», С. Кріпке має на увазі не щось відділене у певному сенсі від нашого, актуального світу, а контрфактичні ситуації, контексти, у яких ті чи інші об'єкти із відповідними ознаками-властивостями могли б мати інші ознаки-властивості, а висловлювання щодо них – інші істиннісні значення.

Дистинкція «жорсткого десигнатора» та «нежорсткого десигнатора», на думку С. Кріпке, аж ніяк не означає, що позначуваний «жорстким десигнатором» об'єкт

---

¹ Там само. С. 350.

² Там само. С. 345.

із необхідністю має існувати в усіх «можливих світах». Очевидне одне: в будь-якому з «можливих світів». в яких такий об'єкт існує або існував би, для його позначення можна послуговуватися «жорстким десигнатором». У випадку ж неіснування такого об'єкту в якомусь із «можливих світів», із необхідністю слідує відсутність у десигнатора референта, а відтак, об'єкта, позначуваного десигнатором.

Крім того, контрфактичні контексти (потенції десигнації об'єктів) не передбачають інакшійсть застосунку мови. Маючи на увазі, що дескрипція референційно могла б бути пов'язана із іншим об'єктом, С. Кріпке зазначає, що для такого застосунку мови для контрфактичного контексту можливим би було існування іншого об'єкту, що задовольняє дескриптивним умовам, за якими ми визначаємо референцію дескрипції. А, отже, американський філософ, логік репрезентує парадигму реалізму, довівши існування необхідних істин, незалежних від наших концептуальних схем, мовних каркасів.

Опоненти С. Кріпке¹ закидають йому те, що поскільки він використовує «жорсткі десигнатори» в контрфактичних контекстах («можливих світах») в перспективі актуального світу, необхідним видається встановити критерій тотожності об'єктів у різних «можливих світах», поскільки в цих світах наявні різні об'єкти, наділені властивостями, відмінними від властивостей об'єктів в актуальному світі. З іншого боку наявний і більш радикальний критицизм щодо ідеї «жорстких десигнаторів»: так, якщо «можливі світи» не пов'язані із актуальним світом, то говорити про тотожність об'єктів, що існують у цих світах із реально існуючим об'єктом в актуальному світі неможливо. Ми лишень можемо

---

¹ Прикладом, В. Куайн, який зауважував, що якщо ми помислимо президента Р. Ніксона без «Watergate» чи-то без президенства в одному з «можливих світів», нічого не завадить нам помислити його вже не як людину, а як бозна-кого, але який всеодно буде йменуватися «Річард Ніксон». До цього слід додати ще й більш строгі заперечення: Г. Патнема «Twin Earth» та Д. Девідсона «The Swampman».

засвідчувати певну схожість таких об'єктів, які по відношенню один до одного є копіями.¹

Відреаговуючи на закиди того ж В. Куайна, С. Кріпке зауважує, що якщо Р. Ніксон вже не ідентифікується за його описами, себто його дескриптивістська ідентифікація не спрацьовує, то вимога абсолютної жорсткості десигнатора перетворює власні імена (яким є «Річард Ніксон») у слова індивідуальної мови, зрозумілої одній людині і не існуючої в принципі.² В цьому випадку константність денотату не гарантована, бо у випадку індивідуальної мови маємо справу не з стійкою системою, а з довільним слововжитком.

Отже, згідно з думкою С. Кріпке, який послуговується ідеєю Дж. Мілля,³ «жорсткі десигнатори» мають денотати і не мають конотату, інтенціоналу, хоча і доповнює, що для деякого конотація все ж таки властива «жорстким десигнаторам» але внаслідок чого вони втрачають зв'язок із своїм денотатом.⁴ У цьому сенсі американський філософ-аналітик зреалізує ідею «екстенціональної мови» науки Р. Карнапа. Екстенціональна мова – це мова, в якій інтенціональний зміст тяжіє до нуля, заaktuалізовуючи можливість прямої денотації. Така позиція протилежна поглядіві структуралістів і, зокрема, Р. Якобсона,⁵ згідно з думкою якого, мова, першочергово – художня, вживається як

---

¹ Водночас зазначимо, що реагуючи на подібні зауваження, С. Кріпке вбачав в них «буквальне розуміння метафоричного виразу «можливий світ», начебто йдеться про якусь іншу країну або віддалену планету, мешканці якої ледь помітні в телескоп». Аби позбутися «неправильного розуміння виразу «можливий світ» С. Кріпке пропонує замінити його більш нейтральним але не менш дієвим «контрфактична ситуація».

² Крипке С. Витгенштейн о правилах и индивидуальном языке. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – 256 с.

³ Милль Дж. Система логики. Т. 1. – Санкт-Петербург : Изд-во М. О. Вольфа, 1865. – С. 40.

⁴ Kripke S. Naming and necessity. – Oxford : Basil Blackwell, 1980. – P. 26.

⁵ Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – Москва : Прогресс, 1975. – С. 193–231.

«поетична функція мови», позбавлена екстенціонального змісту (денотату) і яка має лишень інтенціональний зміст (конотат).

В аналітичній філософії ставлення до «поетичної функції мови» було досить критичним, навіть, до її заперечення, бо, як зауважував Н. Гудмен, художні твори в літературі та їх аналоги в інших мистецтвах відіграють помітну роль у творенні *можливих* світів. Але як може версія, що нічого не позначає, може брати участь у творенні *дійсного, актуального* (курсив мій – А. Л.) світу?¹ Про що засвідчує і Р. Карнап, який наголошує на тому, що екстенціональна мова для логіки і науки в цілому є не тільки можливою, а й ефективнішою за неекстенціональну (інтенціональну) мову.²

Таким чином, критика позиції Д. Льюїса стосується того факту, що модальний реалізм нівелює модальність як таку.³ Цілком ймовірно, що модальності актуального світу є лише відображеннями інших, «можливих світів», а їх (модальностей) онтологічний статус як потенційних відображень – небуття. Зауважимо, що концепція «можливих світів» Д. Льюїса, як видається, першочергово покликана розв'язувати проблеми в царині логіки та семантики. Як повноцінна ж метафізика вона розглядатися не може. Як зазначає С. Кріпке, коли мова йде про «можливі світи», то вони жодним чином не пов'язані із актуальним світом, бо дійсний світ – не один з «можливих світів», він власне є актуальним світом.

А. Плантінга як теолог-аналітик, є ще одним дослідником концепту «можливий світ» з тією різницею, що ним він послуговувався для обґрунтування положень

---

¹ Goodman N. Ways of worldmaking. – Indianapolis : Hackett publishing company, 1988. – P. 103.

² Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике. – Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – С. 216.

³ Як видається, парадокс антимодальності вирішується трансгресією від індетермінізму, в підставі виникнення можливостей, до суворого детермінізму: світи все ж таки вже існують!

християнської віри. Первинним в його онтології є так звані «стани справ» (S), для яких американський філософ сформулював вичерпні дефініції:

- 1) S містить S_1 , якщо неможливо, щоб S мало місце, а S_1 – ні;
- 2) S виключає S_1 , якщо неможливо, щоб S і S_1 одночасно існували;
- 3) додаток S - це стан справ, що має місце тоді і тільки тоді, коли S не має місця;
- 4) S є максимальним, якщо і тільки якщо для будь-якого S_1 істинним є, що S або містить або не містить S_1 ;
- 5) «можливий світ» є будь-яким максимальним станом справ.

Очевидним є те, що «можливі світи» не наділені самостійною онтологією, але мисляться як специфіковані стани справ, а відтак, можемо говорити про їх співпадання.

А. Плантінга закцентовує увагу на унікальності актуального світу. Доведення:

Актуальний світ має місце

Значить, як мінімум (і як максимум) один світ має місце¹

Отже, якщо стан справ S є можливим, то S необхідно можливе, тобто можливе щодо кожного «можливого світу». Кожен «можливий світ» є можливим щодо кожного «можливого світу», оскільки будь-який «можливий світ» є максимально можливим станом справ. А відтак, якщо S можливий щонайменше для одного «можливого світу», S є можливим щодо кожного «можливого світу». Звідси виходить, що якщо «можливий світ», можливий щонайменше для одного «можливого світу», він є можливим щодо кожного «можливого світу».

---

¹ Припустимо, є два актуальних світу W і W_1 . Оскільки це два різних світи, вони відмінні хоча б за одним станом справ. Нехай S – стан справ, який має місце в W і не має місця в W_1 . Тоді S одночасно має місце і не має місця актуально, що суперечить здоровому глуздові. А отже, один і тільки один світ має місце, себто є актуальним.

Американський філософ вважає, що кожен світ існує в кожному світі, тобто всі «можливі світи» існують в актуальному «можливому світі», але які при цьому не є заактуалізованими. З одного боку, в будь-якому «можливому світі» висловлювання щодо нього як про актуальний світ є істинним. Проте, це висловлювання є контингентно істинним, оскільки релятивізоване щодо світу, в якому воно висловлюється.

Отже, онтологія А. Плантінґи є дворівневою:¹ «можливий світ» та стани справ, а сам американський теолог-аналітик є представником «актуалізму» («конкретизму» - в термінології П. ван Інваґена), поскільки «можливі світи» є нескінченною множиною максимальних станів справ, один з яких є актуальним. Водночас кожний максимальний стан справ є актуальним щодо самого себе, але не в абсолютному значенні.

Виходячи з вище висловленого, концепт «можливий світ» може розглядатися як:

- абстрактний об'єкт;
- мислимий ймовірний стан справ;
- уявлення про майбутній перебіг подій, про належний вчинок, знання, переконання тощо.

А відтак, концепт «можливий світ» застосовуваний у моделюванні реального процесу пізнання. Більше того, кожен з нас час від часу має враховувати декілька варіантів розвитку подій, моделювання яких відбувається у певному контрфактичному контексті. А, отже, як правило, такі уявлення про ймовірний стан справ, майбутній перебіг подій виражаються через умовні контрфактичні висловлювання. Відомо, що наше знання може бути виражене у тій чи іншій формі виловлювань: чи-то фактуальній,² як-то «Сила тяжіння на Місяці менша за силу тяжіння на Землі», чи-то контрфактичній, як-то «Якби сила тяжіння на Місяці не була

---

¹ Хоча для аналітичної філософії властиво вирізняти, принаймні, три онтологічних рівня: рівень об'єктів, рівень станів справ та рівень «можливих світів».

² Побудовані у дійсний або ж у наказовий спосіб.

б меншою за силу тяжіння на Землі, то його поверхня б втримувала молекули деяких газів, що подекуди визначає температурний режим супутника». Себто, контрфактичні висловлювання – це висловлювання, утворені в умовний спосіб. Формально контрфактичне висловлювання імпліцитно містить пропозицію щодо відмінної фактичності від ситуації, мислимої в умові (антецеденті) такого висловлювання.¹

Не можна заперечувати вагомність значення контрфактуалів у науковому пізнанні, роль яких, зокрема, виражається і через процедуру висування та підтвердження гіпотез. Умовні контрфактичні висловлювання мають місце і при доведенні «*Reductio ad absurdum*», коли антецедент суперечить фактичності. Під час спростування аби вказати на суперечливість тези (засвідчуючи тим самим її контрфактичний характер), ми виводимо з неї абсурдні наслідки. Відтак, можна сформулювати основоположні проблеми у контексті функціонування контрфактуалів:

- a) проблема детермінації можливих світів структурою контрфактуалів;
- b) проблема еквівалентності та тотожності антецедентів контрфактуалів;
- c) проблема істинності контрфактичних висловлювань;²
- d) проблема логічного слідування в структурі контрфактуалів;

---

¹ Це означає, що умови контрфактичних висловлювань передбачають їх хибність але виражених у наказовій формі.

² Якщо щодо фактуальних висловлювань можуть бути застосовувані ті чи інші теорії істини інфляційної форми (на манер класичної теорії істини), то істинність контрфактуалів, як видається, не може бути визначена через такі інфляційного характеру теорії. Натомість, істинність контрфактуалів визначається комплексом теорій дефляційного характеру, початківцями яких були Г. Фреге та Ф. Рамсей.

е) проблема розрізнення так званих «випадкових» та номологічних висловлювань¹ тощо.

Актуальність дослідження контрфактичних висловлювань та умов їх істинності якнайкраще визначив Н. Гудмен у своїй статті «Проблема умовних контрфактичних висловлювань».² Серед іншого він, зокрема, зазначає, що аналіз умовних контрфактичних висловлювань аж ніяк не можна розглядати як невартісні розваги із граматиною. Ба, більше, можливість адекватного філософського аналізу феномену науки Н. Гудмен пов'язує саме із вибудовою засобів інтерпретування умовних контрфактичних висловлювань, що навзаємин уможливить задовільну дефініцію поняття наукового закону, теорії підтвердження або ж диспозиційних термінів, значення потенційності.³

З іншого боку, аналітика контрфактуалів заактуалізує проблему можливих світів, концепцію модального реалізму, згідно з якою можливі світи заслуговують на рівний із дійсним (реальним) світом онтологічний статус. В цьому контексті зв'язок аналітики контрфактуалів із концепцією модального реалізму передбачає віднайдення умов та критеріїв істинності умовних контрфактичних висловлювань,⁴ які оповідають про події, що ще не відбулися (не можуть відбутися) і для яких неможливо віднайти емпіричних відповідників, які б кореспондентували такі висловлювання із фактичністю. А відтак, критерії та умови істинності контрфактуалів здебільшого перебувають у площині їх логічного аналізу.

---

¹ Себто висловлювань загального характеру, у яких відображено той чи інший закон науки.

² Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals // The Journal of Philosophy. – 1947. – Vol. 44, № 5. – P. 113–128.

³ Ibid. P. 113.

⁴ Тобто висловлювань, що мають форму «Якби..., то...» або ж «Якби не..., то...». Тут треба бути уважним і не ототожнювати умовні контрфактичні висловлювання із імплікативними висловлюваннями, для яких ми встановлюємо форму «Якщо..., то...».

Отже, початково визначимось із специфікою контрфактуалів, а поготів – імплементуємо теорію умовних контрфактичних висловлювань до концепції можливих світів та розглянемо умови істинності контрфактичних висловлювань. Беззаперечно, що істиннісні значення контрфактуалів аж ніяк не можуть бути редуковані до істиннісних значень спостережуваних фактуальних висловлювань. Таке можна пояснити тим, що контрфактичні висловлювання часом демонструють відсутність зв'язку між подіями, описуваними цими висловлюваннями, що зумовлює також і неможливість їх (подій) пояснення. Так, для істинного фактуального висловлювання

«Будь-який матеріальний об'єкт схарактеризовує така його властивість, як протяжність»

можемо побудувати істинний контрфактуал:

«Якби той чи інший об'єкт був би матеріальним, то йому була б властива така його характеристика, як протяжність»

Вочевидь, висловлювання такого характеру відображають не випадкові, а необхідні риси описуваних ними явищ, а відтак, можуть бути потрактовані як закони. Отже, першочергове підсумування встановлює взаємопов'язаність істиннісних значень фактуалів та контрфактуалів, що є номологічними за своїм характером.¹

Для порівняння поглянемо на так звані «випадкові» висловлювання. Маємо фактуал:

«Більшість великих європейських держав були колоніальними»

контрфактуал:

«Якби ця країна була європейською, то великою була б ймовірність, що вона була б і колоніальною»

Як бачимо на цьому прикладі, істинний фактуал із необхідністю не передбачає істинність контрфактуалу, що можна пояснити саме випадковим (не необхідним)

---

¹ Хоча, як це буде доведено в подальшому, такий висновок є передчасним.

характером фактуалу. Натомість, можемо констатувати неможливість екстенціонального потрактовування контрфактичних висловлювань, неправомірно мислимі як умовні висловлювання і ототожнювані із матеріальною імплікацією.¹

Необхідно зауважити, що намагання визначити умови істинності контрфактуалів у їх зв'язку із матеріальною імплікацією не були надто вже успішними. Так, Н. Гудмен² та Р. Чізолм³ намагалися встановити вивідність консеквента із антецедента контрфактуалів, для чого необхідно були віднайти такі релевантні умови (R), які б при додаванні до антецедента (A) уможлилювали б вивідність консеквента (B):

$$(RA) \vdash B$$

Логічно, що в такому випадку із антецедента (A) контрфактично вивідним було б (B) і контрфактично невивідним ($\neg B$). Проблема полягає в тому, чи можливо за умови потенційної нескінченності релевантних умов (R) віднайти саме ті, за яких (B) було б контрфактично вивідним, а ($\neg B$) – контрфактично невивідним. На думку Н. Гудмена, підсилює релевантні умови (R) додавання до них законів природи, які узагальнюють контрфактичні висловлювання.

Однак, постає потреба чітко відмежовувати висловлювання, що виражають закони природи та вилучування, які позірно мають номологічний, а насправді – випадковий характер. Б. Рассел, начебто, і наблизився до

---

¹ Поскілки умова контрфактуалу є хибним висловлюванням, то у разі його ототожнення із матеріальною імплікацією усі б вони (контрфактуали) були б істинними. Також передбачався б каузальний зв'язок між умовою та наслідком у такому висловлюванні. Хибність такого ототожнення, зважаючи на представлені вище контраргументи, можна довести прикладом «Якби каву виготовляли б із смородини, то людина б жила вічно».

² Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals // The Journal of Philosophy. – 1947. – Vol. 44, № 5. – P. 113–128.

³ Chisholm R. The contrary-to-fact conditional // Mind. – 1946. – Vol. 50. № 220. – P. 289–307.

розв'язку цієї проблеми, запропонувавши формальну фіксацію закону у вигляді:

$$\forall x(A_x \vdash B_x),$$

для якої рівносильними (формально) будуть висловлювання:

- i. «Усі метали є електропровідними» (в прочитанні формального запису – «для усіх (x) , якщо (x) є металом (A) , то із необхідністю (x) є електропровідним (B) – є необхідно істинним висловлюванням, що виражає закон;
- ii. «Усі мої друзі мають науковий ступінь» («для усіх (x) , якщо (x) є моїм другом (A) , то із необхідністю (x) має науковий ступінь (B) – є хибним (або випадково істинним) висловлюванням.

А відтак, для (ii) можливою є ситуація, яка засвідчує недовіру формального, на відміну від змістовного, характеру визначення умовного контрфактичного висловлювання:

$$[(\forall x(A_x, B_x)) \rightarrow ((A_x \vdash B_x) \wedge (A_x \vdash \neg B_x))].$$

Як зауважує Н. Решер, людина оперує певною системою істинних (на її переконання) висловлювань. Але досвідно можливе таке твердження (гіпотеза), яке буде суперечить певним принципам (твердженням) в межах цієї системи, що і заактуалізує формулювання контрфактуалу. Постає питання: якби новоявлене твердження (гіпотеза) було б істинним, то які б твердження із системи мали б бути прийняті, а які – відкинуті? Американський логік і філософ науки пропонує послуговуватись «принципом відкидання та прийняття»,¹ який, варто зазначити, застосовувався не до всіх контрфактуалів, а лише до так званих «спекулятивних» контрфактичних висловлювань, двозначних за своєю суттю та для яких відсутні загальні принципи, що відрізняє їх від номологічних контрфактичних висловлювань.

---

¹ Відповідно до цього принципу, ми приймаємо той чи інший контрфактуал тоді і тільки тоді, коли це не потребує відкинути той чи інший закон (в цьому випадку вживання контрфактуалу є неприйнятним і він відкидається).

Як видається, встановлення істиннісного значення контрфактичного висловлювання не підпадає під принцип контекстності, сформульований Г. Фреґе і згідно з яким істинність такого висловлювання мала б визначатися істиннісним значенням умови (антецеденту) та наслідку (консеквенту) контрфактуалу. Мало того, зв'язок умови та наслідку у контрфактичних висловлюваннях набирає душе широкого резонансу, залежно від описуваної висловлюванням події і тим самим не завжди являє очевидний зв'язок між антецедентом та консеквентом.

На думку Н. Гудмена,¹ для обґрунтування істинності контрфактуалу необхідна дещо інша процедура, а саме: насамперед, має бути певна сукупність істинних необхідних, загального типу висловлювань (T), що виражають певний закон, себто є номологічними.² В межах цієї сукупності може бути чітко виокремлена умова-антецедент (A) потенційного контрфактуалу ($A \mapsto B$). Сам же контрфактуал логічно вивідний саме із (T) та (A). Відтак, маємо доведення:

$$T, A \vdash B$$

Тим не менше, видається очевидним, що для розрізнення необхідних, загальних номологічних висловлювань та так званих «випадкових» висловлювань використання контрфактуалів авжеж недостатньо. Іншими словами: не завше необхідним, загальним номологічним висловлюванням із необхідністю відповідають істинні контрфактуали, ну і, що логічно, не завше «випадковим»

---

¹ Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals // The Journal of Philosophy. – 1947. – Vol. 44, № 5. – P. 113–128.

² Така процедура виводить за межі істинних контрфактуалів значну кількість неномологічних висловлювань але які, тим не менше, широко уживані, прикладом. у повсякденному дискурсі і описують певну фактичність. Наприклад, «Якби комунальні служби мали належне фінансування, багатьох би проблем міста можна було б уникнути». Встановлення істиннісного значення такого типу неномологічних, але контрфактичних, висловлювань не є можливим поза реального врахування, реального знання реального стану справ.

висловлюванням відповідають хибні контрфактуали. А, отже, має бути якийсь чинник, що визначає істиннісні значення $(A \mapsto B)$ та його слідування із $(T, A \vdash B)$.¹

$(T, A \vdash B)$ може бути підставовим для утвердження істинності $(T, A \vdash B)$ тоді і тільки тоді, коли (T) є сукупністю висловлювань, безвідносно до істиннісного значення (A) та (B) . Пояснити цей принцип незалежності можна у такий спосіб: очевидно, що контрфактуал $(A \mapsto B)$ репрезентує певний можливий світ, на який не розповсюджувана аргументація через істиннісні значення (A) та (B) в актуально реальному світі і які визначені фактичністю (A) та (B) . Відтак, істинні в актуально реальному світі фактичні (A) та (B) в контексті можливого світу із необхідністю постулюють хибність $(A \mapsto B)$.²

Ба більше, декілька контрфактуалів із однаковою умовою (антецедентом) детермінують зовсім різні «можливі світи», що може бути використано на підтвердження тези про рівновеликість, рівноучасть як умови так і наслідку у детермінуванні можливих світів.³ Розглянемо приклади:

(I) «Якби Одеса знаходилася північніше за Чернігів, то вона б знаходилася північніше і за Київ»;

(II) «Якби Чернігів знаходився південніше за Одесу, то він би знаходився і південніше за Київ».

Беззаперечно, обидва контрфактуали є істинними. До того ж, на позір видається, що обидва антецеденти цих контрфактуальних висловлювань є еквівалентними, а відтак

---

¹ От якби (T) складали виключно номологічні висловлювання, питання про істинність $(A \mapsto B)$ не було б заактуалізоване; залежно від фактуальної наповнюваності контрфактуалу, $(A \mapsto B)$ може бути або істинним, або хибним.

² Відмінність актуально реального світу від світу можливого полягає й в тому, що актуальний світ детермінований здебільшого умовою висловлювання про нього, тоді як можливий світ із необхідністю детермінований ще й наслідком.

³ Це можна пояснити тим, що еквівалентні умови (антецеденти) контрфактичних висловлювань все одно використовувані у різному сенсі, а тому не можуть бути схарактеризовані як взаємозамінні.

– взаємозамінними. Але після простої рокировки антецедентів отримуємо якщо не хибні, то доволі такі «цікаві» висловлювання:

(I.I) «Якби Одеса знаходилася північніше за Чернігів, то вона б знаходилася південніше за Київ»;

(II.I) «Якби Чернігів знаходився південніше за Одесу, то він би знаходився північніше за Київ».

Такі «цікавинки» можна пояснити тим, що позірно еквівалентно-замінні антецеденти наведених контрфактуалів насправді мають відмінну фактичність, їх описування певного стану речей аж ніяк не можна назвати ідентичним, що додає скепсису щодо самої можливості обґрунтування істинності ($A \mapsto B$) через істинність деякого висловлювання із ($T, A \vdash B$).

Отже, припускаючи еквівалентну замінність антецедентів, уживаних у дієвий спосіб, мусимо констатувати відмінну фактичність їх ужитку. Очевидно, що має бути певна відповідність системи (T) контрфактичному висловлюванню ($A \mapsto B$). Така відповідність можлива через віднаходження у системі (T) таких висловлювань,¹ істинність яких була б інваріантною в усіх можливих світах. Проблематичним в цьому контексті видається встановлення критеріїв «достатності» висловлювань у визначенні істиннісних значень контрфактуалів.

Як видається, обґрунтування ($A \mapsto B$) «достатнім» висловлюванням із ($T, A \vdash B$) можливе лише за умови трансцендентності знання щодо фактичності, позначуваної термінами з уявного антецеденту, екстенсіональне значення яких у контрфактичному висловлюванні інакше, ніж насправді.² На підтвердження наших слів наведемо приклад. Маємо фактичне висловлювання:

---

¹ Які, очевидно, можна назвати «достатніми».

² Іншими словами, антецедент будь-якого контрфактуалу детермінований припущенням того, що той чи інший реальний об'єкт із відповідними властивостями насправді їх (властивостей) не має. Така властивість приписується даному об'єктові у вигляді припущення її наявності.

(I) «Київ давніший за Москву
приблизно на 700 років»,

з якого утворимо цілком осмислене умовне виловлювання

(II) «Якщо вік Києва становить n років,
то вік Москви становить $(n + 700)$ років».

І зовсім інакшим постає вивідний з фактичного
контрфактуал:

(III) «Якби Москва тільки-но була б заснована, то
Києву вже виповнилося б 700 років».

Беззаперечно, що поза аналітики фактичності, тобто без верифікації фактуалів, умови їх істинності є недостатніми; та й годі говорити про вивідну істинність (III) з (I). Відтак, аналітика фактичності є необхідною умовою визначення істинності фактуалів; більше того, саме цей факт не результує достатність (I) для виведення (III), поскільки умова (антецедент) останнього фіксує властивість, що досить проблематично верифікується.¹ Але сее ще не означає, що (I) не може бути підставовим, достатнім для обґрунтування якогось іншого висловлювання, приміром:

(IV) «Якби Глухів було засновано тоді, коли і Київ, то він був би давнішим за Москву приблизно на 700 років».

Відмінність між (III) та (IV) полягає в тому, що зміна множини об'єктів у (IV) аж ніяк не відображається на істинності (I), для якого верифікація властивості «бути одного віку із Києвом» не є необхідною.

Отже, принцип невизначеного екстенсіоналу заперечує коректність висновування щодо висловлювань типу «*SaP*», яким начебто має відповідати істинні контрфактуали. Бездоказовою на підставі лише емпіричного аналізу об'єктів із властивістю *S* видається форма

---

¹ В дійсності достатньо проблематичним видається фактично встановити точну дату (в нашому випадку) заснування того чи іншого міста. Здебільшого у цьому питанні історики часом послуговуються чи не легендарними відомостями; ба більше, не завше навіть літописні свідчення є достатніми для встановлення істини. Це саме стосується не тільки запропонованого антецеденту даного висловлювання, а й консеквенту.

$$(SaP) \rightarrow (S_{(a)} \leftrightarrow P_{(a)})^1$$

Проблема в тому, що безкінечна множина об'єктів, мислима судженням типу SaP , аж ніяк не гарантує істинності відповідного йому контрфактуалу. Її намагалися розв'язати вимогою нескінченного екстенціоналу висловлювання SaP .² Більше того, а чи потребує встановлення істинності контрфактуалу обчислення усієї множини об'єктів SaP ? Якщо такої потреби немає та/або ж ми не в змозі визначити екстенціонал суб'єкта висловлювання через індуктивне узагальнення, то тоді висловлювання можна кваліфікувати як строго універсальне; коли таке висловлювання є наслідковим, вивідним із закону. Натомість виходить, що висловлювання SaP має відповідник у вигляді істинного контрфактуалу тоді і тільки тоді, коли SaP можна буде однозначно трактувати як не випадкове і аж ніяк не навпаки.

Отже, що ми маємо? Умовні контрфактичні висловлювання можна поділити на такі типи:³

- 1) невизначені двозначні контрфактуали;
- 2) контрфактуали про ідеальні об'єкти логіки та математики;
- 3) «реальні» контрфактуали з емпіричним змістом;
- 4) контрфактуали про події минулого.

Щодо першого типу: прикладом, маємо гіпотезу «Г. Фреге та Б. Рассел були співвітчизниками». Формулюємо щодо неї контрфактуали:

- i. «Якби Г. Фреге та Б. Рассел були співвітчизниками, то обидва були б німцями»;
- ii. «Якби Г. Фреге та Б. Рассел були співвітчизниками, то обидва були б англійцями».

---

¹ Безпідставно стверджувати, що якщо об'єкту властива ознака S , а відтак, і ознака P , то й об'єкту (a), якому належить ознака S притаманна й ознака P .

² В такому випадку SaP можна схарактеризувати як строго, а не «нумерично» універсальним (за термінологією К. Поппера).

³ Никифоров А. Условные контрфактические высказывания // Логос. – № 2 (70). – 2009. – С. 84–95.

Натомість, не відомо, який із запропонованих контрфактуалів маємо обрати, бо антецеденти «і Г. Фреге та Б. Рассел є німцями» та «і Г. Фреге та Б. Рассел є англійцями» є невизначеними щодо гіпостазування. Тому в цьому випадку і спрацьовує «принцип відкидання та прийняття» Н. Решера, про який вже йшла мова. Щодо контрфактуалів про ідеальні об'єкти логіки та математики, то слід наголосити, що питання щодо їх істиннісного значення зазвичай має розглядатися лише в контексті відповідної теоретичної системи. Справа в тім, що контрфактуали є чимось на кшталт зідеалізованих теоретичних об'єктів в межах відповідної теорії, істинність яких, власне, встановлюється не кореспонденцією їх до фактичності (поскільки вони засвідчують неіснування фактичності), а когерентизмом в межах самої теорії.

«Реальні» контрфактуали з емпіричним змістом є істинними лише у випадку фіксації ними причиново-наслідкових зв'язків двох і більше подій і які через це набувають номологічного статусу, себто закону. Про неоднозначний характер висловлювань такого типу та прецеденти відношень номологічних та випадкових висловлювань, які можуть бути підставовими для контрфактичного висновування досить чітко висловився К. Гемпель.¹ Зокрема, філософ зазначав, що основною функцією загального закону (принаймні, в природничих науках) є пояснювально-передбачувальна функція.² Хоча це властиве й історії як емпіричній науці,³ істинність якої залежна від підтвердженості та відповідності загальному законові. Тому не випадковим видається виокремлення умовних контрфактичних висловлювань щодо історичних подій,⁴ статус яких є не зовсім визначеним, принаймні, у

---

¹ Гемпель К. Логика объяснения. – Москва : ДИК, 1998. – С. 16–32.

² Там само. С. 17.

³ Там само. С. 22.

⁴ Детальніше дивись 1) Нехамкин В. А. Проблема поливариантности исторического процесса: генезис, пути решения. – Москва : Изд-во МАКС-Пресс, 2002. – 104 с. 2) Нехамкин В. А. Контрфактические

площині їх критеріїв науковості,¹ а відтак, і істинності, які використовувані як риторичні фігури.²

Отже, проблема умовних контрфактичних висловлювань – це проблема визначення умов їх істинності та хибності. Специфічним для таких висловлювань є те, що їх не можна кореспондентувати до фактичності, радше, маємо виявити підставові для висновування досяжні альтернативи. Зважаючи на те, в контексті якої схематики (актуалізм, посибілізм чи модальний реалізм)³ ми розв'язуємо цю проблему, можна свідчити про реалістську та антиреалістську парадигми істинності умовних контрфактичних висловлювань. Розробка семантики можливих світів С. Кріпке, Я. Хінтікою, А. Плантінґою та іншими логіками та філософами стала вагомим внеском у вивчення модальностей та їх істиннісної оцінки. Існуючі до цього аксіоматично побудовані теорії описували модальності у нееквівалентний спосіб почасти послуговуючись звичаєвим розумінням понять «можливість» та «необхідність», що унеможливило їх уніфіковану визначуваність. Більше того, кожна з цих теорій урізномбій відповідала на питання правильності та істинності модальних висновків.

исследования в историческом познании: генезис, методология. – Москва : Изд-во МАКС-Пресс, 2006. – 176 с. 3) Нехамкин В. А. Становление контрфактической истории: философско-методологический аспект. – Москва : Макс-Пресс, 2010.

¹ Нехамкин В. А. Контрфактические исторические исследования в системе научного познания // Общественные науки и современность. – 2007. – № 5. – С. 136.

² Никифоров А. Условные контрфактические высказывания // Логос. – № 2 (70). – 2009. – С. 95.

³ «Абстракціонізм» та «конкретизм» за термінологією П. ван Інвагена.

3.4 СЕМАНТИЧНИЙ (АНТИ)РЕАЛІЗМ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Як тривіальний факт затвердимо знову-таки думку про те, що суб'єкт пізнання має справу із реальністю, незалежною від його свідомості, не є новою. Вона була заактуалізована ще за часів античного та середньовічного філософування, а насьогодні набула нових вимірів, проблем, методів тощо. Так, зокрема, проблема семантичного (анти)реалізму в сучасній аналітичній філософії постала, вочевидь, із необхідності рефлексії феномену «лінгвістичного повороту», який, власне, і заактуалізував проблематику мови та референції в науковому дискурсі. Ба більше, проблеми мови та референції коннектують із онтологічною проблематикою, певною мірою визначаючи останню.¹

Проблематизм семантичного реалізму та антиреалізму в сучасній аналітичній філософії зумовлений, першочергово, онтологічним та гносеологічним статусом так званих «нульових» понять², які вказують на не існуючі сутності, себто таких, що не мають референтів. Відтак, актуальність дослідження феномену семантичного (анти)реалізму зумовлює розглянути його специфіку у декількох вимірах, або ж контекстах:

- в контексті проблеми існування;³

---

¹ Хрестоматійним прикладом такого співвідношення мови та реальності є гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа, на думку яких «мова якнайкраще відображає дійсність» (див., приміром, Whorf B. Language thought and reality. – Boston : MIT Press, 1956. – Р. 137, Лебедев М., Черняк А. Онтологические проблемы референции. – Москва : Праксис, 2001. – С. 5, Макеева Л. Язык, онтология и реализм. – Москва : ИД ВШЭ, 2011. – С. 5.

² Таких як, «найвіддаленіший від Землі космічний об'єкт», «найбільше натуральне число», «круглий квадрат», «Еркуль Пуаро» тощо.

³ Щодо проблеми існування (принагідно до проблеми референції) в аналітичній філософії склалася доволі суперечлива ситуація: з

- в контексті дослідження системи «мова-світ (дійсність, реальність)» та їх співвідношення;
- в контексті проблеми референції «нульових» понять;
- в контексті встановлення істиннісного значення для висловлювань, які містять «нульові» поняття.

Отже, проблема семантичного реалізму та антиреалізму в сучасній аналітичній філософії постає, зокрема, як проблема визначення істиннісних значень висловлювань, що містять «пусті імена». І в цьому випадку постає дилема:

- по-перше, «пусті імена» є іменами, що не мають референтів у фактичності, а відтак, висловлювання, що містять «пусті імена», не можна кваліфікувати як такі, що мають відповідне істиннісне значення: істинність та хибність;
- по-друге, «пусті імена» можуть бути позбавлені аби-якого семантичного змісту, відтак, й висловлювання із «пустими» іменами є семантично невиразними.

Виходить, що якщо значення висловлювання тотожне умовам його істинності, а висловлювання з «пустими іменами» позбавлені істиннісного значення, значить, ці висловлювання позбавлені значення.¹ Варто зазначити, що в

одного боку, такі мислителі як Дж. Сьорл, Г. Фреґе, П. Стросон та ін. зауважували про неможливість висловлювань відносно неіснуючих об'єктів, яким ми не в змозі або приписати або заперечити наявність у них атрибутивних характеристик. Отже, будь-яке позначуване має існувати. З іншого боку, в процесі комунікування широко застосовувані «пусті поняття», що ніяк не відображається на успішності цього процесу.

¹ Хоча, приміром, кожен з нас розуміє, про що йдеться у висловлюванні «Еркуль Пуаро та Шерлок Холмс були видатними детективами, які розплутали безліч складних справ», що містить «пусті імена» і яке, тим не менше, є осмисленим. Більше того, це

сучасній аналітичній філософії подибуємо не тільки антиреалістську (як найбільш репрезентативну у філософському середовищі аналітиків) позицію щодо «пустих імен», а й реалістську, відповідно до якої цілком виправданими у їх існуванні є імена, що позначають неіснуючі об'єкти.¹

Проблематичність семантичного антиреалізму засвідчена, принаймні, у трьох контекстах: логічному, епістемологічному та онтологічному. Так, якщо ми припускаємо існування «пустих імен», вочевидь, постає питання про онтологічний статус референтів цих імен. Однозначно, вони не будуть частиною фізичного, матеріального світу, тоді якими є критерії їх існування, якщо ці об'єкти не є даними нам у відчуттях.

В. Куайн² пропонує інструменталістський варіант вирішення цієї проблеми, а саме – варіант від простоти. Його ідея полягає в тому, що якщо ужиток «пустих імен» є проблематичним і породжує більше питань, ніж відповідей, природним буде просто відмовитись від таких імен, а посталі через їх ужиток семантичні проблеми, розв'язати в інший спосіб, приміром, перефразувавши висловлювання, що містять «пусті імена» у семантично еквівалентне йому.

Б. Рассел,³ зокрема, розглядав «пусті імена» і висловлювання, що містять їх у контексті його теорії факту і фактичності. Так, факт вважається існуючим, якщо

висловлювання, на думку пересічного громадянина є істинним, себто має істиннісне значення. Дещо докладніше про «пусті імена», що виражають уявних вигаданих персонажів, див. далі по тексту.

¹ McMichael A., Zalta E. 313An alternative theory of nonexistent objects // Journal of philosophical logic. – 1980. – Vol.9, № 3. – P. 297–313.

Parsons T. Referring to nonexistent objects // Theory and decision. – 1979. – № 11(1). – P. 95–110.

² Куайн У. О том, что есть // Куайн У. С точки зрения логики. 9 логико-философских очерков. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 21–44.

³ Рассел Б. Философия логического атомизма. – Томск : Водолей, 1999. – 192 с.

існуючими є й усі його компоненти. Згідно з думкою філософа, факт та його інструменталістське вираження – висловлювання – мають однакову структуру.¹ Позаяк мають місце «пусті імена», що містяться у висловлюваннях, то таким висловлюванням не будуть відповідати ті чи інші факти, оскільки (про що вже йшла мова) мають бути існуючими усі компоненти факту. Вихід із такого (що руйнує гармонію співвіднесення мови та фактичності) становища Б. Рассел убачає у перетворенні висловлювань із «пустими іменами» у дескрипції.

Проблеми «пустих імен» епістемологічного штибу мають стосунок здебільшого принагідно до визначення істиннісного значення висловлювань, які містять такі імена. Так, відповідно до класичної теорії істинності, істинними є висловлювання, які кореспондують затвердженню цим висловлюванням до фактичності. У випадку ж наявності у висловлюванні «пустих імен» по факту не маємо прецеденту кореспондування затвердженню до фактичності. Відтак, очевидно є правомірність антиреалістської інтерпретації «пустих імен», висловлювань та їх істиннісних значень. Єдине що, так це можливість контекстуального, пресупозиційного розгляду висловлювань такого типу.

Нарешті, Б. Рассел² зауважує, що у висловлюваннях із «пустими іменами» порушено закони формальної логіки,³ приміром, расселовий «Нинішній король Франції лисий» та «Нинішній король Франції не лисий»,⁴ чи-то майнонганський «Круглий квадрат».⁵

---

¹ Полишимо дискусійний характер расселового отождолення факту та висловлювання щодо цього факту.

² Рассел Б. Об обозначении / Язык, истина, существование. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2002. – С. 7–22

³ Вихід із цієї колізії доволі простий: достатньо побудувати відповідну логічну систему, у якій би не діяли або були б обмеженими закони класичної логіки.

⁴ Порушено закон виключеного третього.

⁵ Порушено закон (не)суперечності.

Антиреалістське потрактування «пустих імен» подибуємо вже у Г. Фреге, який наголошував на тому, що деякі імена (приміром, «найбільше натуральне число», «найвіддаленіший від планети Земля космічний об'єкт» та ін.) мають лише смисл і не мають значення, полишаючись, тим не менше, іменами нарівні із іменами зі значенням.¹ Відтак, висловлювання з такими іменами не будуть ані істинними, ані хибними, поскільки предикація можлива лише щодо існуючих сутностей.

Наслідуючи в дечому Г. Фреге, Б. Рассел виокремлює «справжні» і «несправжні» імена. На його переконання, існує ряд висловлювань, граматично подібних до імен але помилково ототожнюваних із ними і які не мають значення (приміром, «Еркуль Пуаро», «Шерлок Холмс» та ін.). Відмінність у цьому аспекті концепції британського мислителя від фрегіанських інтуїцій полягає в тому, що Б. Рассел скептично поставився щодо доречності категорії смислу. Він зауважує, що «справжні імена» можуть позначати лише ті об'єкти, із якими мовець «знайомий»² і які, відповідно, є реально існуючими, бо не можна іменувати те, що є невідомим.

Такі ж «справжні імена» як «Платон» чи-то «Гай Юлій Цезар», радше є дескрипціями, поскільки ані Платон, ані Гай Юлій Цезар нам невідомі і, відповідно, не можуть бути нами пойменовані. Відтак, «справжні імена» не мають смислу і позначають об'єкти наче ярлики,³ безпосередньо зв'язані із своїм референтом. Отже, для розуміння імені об'єкта достатнім видається «познайомитися» із позначуваним цим іменем об'єктом (себто, знати значення імені). Аби позбутися помилок через граматичну форму «несправжніх імен», висловлювання із такими іменами замінювались на

---

¹ Фреге Г. О смысле и значении // Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов / Г. Фреге. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – С. 230–246.

² Расселово «знання через знайомство».

³ Цю аналогію можна кваліфікувати через поняття «жорсткий десигнатор» для позначення сутностей у всіх «можливих світах».

дескрипції, які в принципі могли після цього бути або істинними, або хибними, тоді як висловлювання із «пустими іменами» завше були хибними.

Антиреалістський аналіз висловлювань із «пустими іменами» можливий у семантичному¹ та прагматичному² вимірах. На семантичному рівні застосовувані такі прийоми, як перефраз висловлювань, що містять «пусті імена», а також заміна таких висловлювань на інші. При цьому, умови істинності висхідного висловлювання не обов'язково співпадають із умовами істинності похідного висловлювання, як це подибуємо у перефразі.

Стратегія перефразу передбачає рівносильну (за умовами істинності та інформативності) трансформацію висловлювань із збереженням смислу в межах відповідного контексту, приміром, через уведення контексту вигаданих подій, героїв тощо. Так, висловлювання із «пустим іменем» «Еркуль Пуаро має гострий розум та хист до вирішення складних інтелектуальних задач» передбачає специфічну онтологію через наявність у висловлюванні «пустого імені». Аби позбутися такої специфічності, можемо через уведення оператора вигадки, створити контекст, умову, в якій такого типу висловлювання будуть істинними: «Згідно із задумом Агати Крісті, Еркуль Пуаро має гострий розум та хист до вирішення складних інтелектуальних задач». Отже, перефраз заактуалізує інтенціональну³ аналітику висловлювань із «пустими іменами».

Стратегію заміни висловлювань із «пустими іменами» на інші висловлювання із одночасним збереженням

---

¹ Коли «пусті імена» або елімінуються із контексту висловлювання, або ж розглядаються у певному контексті, а відтак, їх референти та істиннісне значення висловлювань вибудовуються виходячи із контекстуальної семантики «пустих імен».

² Коли до аналізу «пустих імен» застосовувані інструменталістські технології, на кшталт мовних ігор, пресупозицій тощо.

³ У дусі «внутрішніх питань» Р. Карнапа.

функціональності висхідного уперше застосував Б. Рассел¹ аби позбутися суперечностей у зв'язку із ужитком безреферентних «несправжніх імен», які на думку британського мислителя є скороченими дескрипціями. Крім расселової, подибуємо й іншу (В. Куайна)² стратегію розгляду «пустих імен». Зокрема, В. Куайн пропонує імена розглядати як загальні терміни, застосовуючи при цьому принцип квантифікації імен.

Пресупозиція є одним з інструментів аналізу «пустих імен» в прагматичному контексті. Формально пресупозицію можна визначити так: семантична складова (Р) судження/висловлювання (S) є пресупозицією S тоді і тільки тоді, коли хибність Р детермінує беззмістовність, безглуздість, аномалію для S.

Пресупозиція широко застосовувалася Г. Фреге³ для аналітики імен та дескрипцій, зокрема щодо проблеми існування. Так, зокрема, на його думку, якщо ми щось затверджуємо, то тим самим передбачається⁴ існування у імені значення. Якщо це припущення (пресупозиція) порушується у частині відсутності у імені значення, то й у висловлюванні, яке містить це ім'я, також відсутнє значення. Отже, пресупозиції в цьому контексті є чимось на кшталт умови наявності/відсутності у висловлювань значення.

Цікавою щодо пресупозицій видається думка П. Стросона. Почнімо з того, що Б. Рассел уважав, що висловлювання типу «Король Франції є мудрим королем» є хибним, поскільки такою ж хибною є екзистенційна

---

¹ Рассел Б. *Философия логического атомизма*. – Томск : Водолей, 1999. – 192 с.

² Куайн У. *Слово и объект*. – Москва : Логос, Праксис, 2000. – 386 с.

³ Фреге Г. *О смысле и значении* // Фреге Г. *Логика и логическая семантика: Сборник трудов / Г. Фреге*. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – С. 230–246.

⁴ Латиною *praesupponere* означає «попереду» і *suppositio* – «підставляти», себто припущення, попереднє припущення. Приміром, якщо ми затверджуємо факт закінчення якогось дійства, то підставою для відповідного висловлювання буде пресупозиція про його початок.

пресупозиція цього висловлювання про начебто реальне у сьогоденні існування короля у Франції (байдуже якого, мудрого чи не мудрого).

На відміну від раселової, позиція П. Стросона полягає в тому, що висловлюванням «Король Франції є мудрим королем» ми не затверджуємо, а лишень припускаємо його існування.¹ Відтак, якщо у висловлюванні порушено принцип його пресупозиції і мова йде лишень про неналежний ужиток імені, хибу комунікування, то й схарактеризувати таке висловлювання як істинне/хибне є безпідставним, себто, висловлювання позбавлене істиннісного значення.²

До цього мова йшла про так звану «семантичну пресупозицію», інтерналістську³ за своїм характером. Саме інтерналізм семантичної пресупозиції для низки дослідників виявився її недоліком, слабким місцем, зокрема, й для П. Портнера.⁴ Екстерналістська (прагматична) пресупозиція є таким типом висловлювання, яке має бути відомим для слухача, аби воно було прийнятним для відповідного контексту. Згідно з думкою П. Портнера, важливим у цьому контексті є поняття «підґрунтя діалогу», яке складають ті і тільки ті висловлювання, які приймають і з якими погоджуються обидві сторони комунікування.

На відміну від семантичної пресупозиції, яка із необхідністю має бути істинною, поскільки від цього залежить наявність/відсутність істиннісного значення у висловлювання; прагматична пресупозиція не потребує істиннісного забезпечення, маючи нейтральний

---

¹ Strawson P. On referring // Mind, – Vol. 59, № 235. – P. 330.

² Такий же позірний, удаваний, на думку П. Стросона, характер мають і висловлювання, що містять імена вигаданих героїв. Такі висловлювання, як і висловлювання несправжнього ужитку імен, не є ані істинними, ані хибними, поскільки не стосуються жодного реального об'єкту.

³ Коли пресупозиція пов'язана із змістом висловлювання, для якого вона є висхідною.

⁴ Portner P. What is meaning? Fundamentals of formal semantics. – Oxford : Blackwell, 2005. – 246 p.

денотативний статус. Прагматична пресупозиція здебільшого застосовна для зручності комунікування, коли прийнятними є міркування про вигаданих героїв і коли такі міркування не потрактуються учасниками дискурсу як істинні чи-то хибні. Радше, ці міркування є «відносно істинними»: ¹ так, висловлювання «Еркюль Пуаро має гострий розум та хист до вирішення складних інтелектуальних задач» було б істинним за умови істинності (реальності) оповідань про Еркюля Пуаро.

Ще одним з інструментів аналізу «пустих імен» в прагматичному контексті є звернення до когнітивного значення імен та висловлювань, ² а також до імплікатури висловлювання. ³ Так, на думку Д. Брауна, імена та висловлювання з-поміж семантичного мають ще й когнітивне значення, яке виражається в тому, що ці імена/висловлювання здатні сформулювати відповідні асоціації, ментальні стани тощо у людини, яка уживає/сприймає ці імена/висловлювання.

Щодо висловлювань, що містять «пусті імена», то Д. Браун строго диз'юнктивно виокремлює два підходи, які, на його переконання, дозволяють більш точно зрозуміти семантичний зміст висловлювання:

- або висловлювання із «пустими іменами» не мають значення; ⁴

---

¹ Sainsbury R. Fiction and fictionalism. – New York : Routledge, 2010. – 264 p.

² Braun D. Empty names, fictional names, mythical names // *Noûs*. – 2005. – № 39. – P. 596–631.

³ Green M. Direct reference, empty names and implicature // *Canadian journal of philosophy*. – 2007. – Vol. 37, № 3. – P. 419–447.

⁴ У цьому випадку усі висловлювання такого типу не відмінні одне від одного, оскільки у кожного з них відсутній семантичний зміст, істиннісне значення.

- або висловлювання із «пустими іменами» позначають незакінчену (незаповнену) пропозицію.¹

Недолік цих підходів в тому, що вони не пояснюють методологію застосунок «пустих імен» у процесі комунікування. Єдине що, так це застосунок «пустих імен» із прагматичним підтекстом, коли мовці в принципі усвідомлюють сенс таких імен, а відтак, є істинними.

Мовні ігри також певним чином є функціоналами висловлювань що містять «пусті імена». При цьому, в контексті тої чи іншої мовні ігри встановлюється відповідний їй ступінь вдавання² реальності/істинності описуваної автором і сприймаваною читачем, спостерігачем фактичності.³ Ступінь вдавання встановлюється суб'єктивно, принагідно до конкретної мовної гри.

Отже, в антиреалістській аналітиці «пустих імен» чітко подибуємо семантичний та прагматичний підходи. Філософи-антиреалісти в цьому питанні здебільшого наголошують на ефективності прагматики аналізу «пустих імен», ніж на їх семантичному поінтерпретуванні. Семантика аналізу «пустих імен», на їх думку, недосконала за декількох причин. Так, методологія переформулювання, заміни висловлювань із «пустими іменами» вирішую більшою мірою логічні проблеми і аж ніяк не прояснюють сенс (подекуди,

---

¹ Приміром, суб'єктно-предикативно структурована пропозиція, в якій місце суб'єкта не є пустим і коли суб'єкт висловлювання екземпліфікує властивість, позначувану предикатом, така пропозиція є істинною. Так, висловлювання «Золота гора є тяжкою для сходження на неї» є хибною, оскільки місце суб'єкта в пропозиції («золота гора») є пустим. А відтак, заперечні екзистенційні пропозиції, у яких місце суб'єкта є пустим, однозначно є істинними.

² Удаваними можуть бути або усі висловлювання, що стосуються описуваної ними фактичності, або безпосередньо фактичність як елемент вимислу, або ж сама референція, тоді як висловлювання із «пустим іменем» може бути буквально поцінене як істинне/хибне.

³ Make-believe.

навіть, втрачаючи сенс висхідного, замінюваного висловлювання) самого висловлювання, тим більше, не розв'язують проблеми онтології «пустих імен». Такі трансформовані висловлювання інтуїтивно вважаються істинними, хоча насправді – є хибними.

Не вирішує проблеми й контекстуальність «пустих імен» у мовній грі із уведення оператора вигадки. Наразі, по відношенню до дискурсу щодо вигадки маємо розрізнити внутрішні та зовнішні висловлювання. Так, висловлювання «Еркюль Пуаро якнайкраще розв'язує інтелектуальні задачі» є внутрішнім по відношенню до дискурсу. Тоді як «Еркюль Пуаро – найвідоміший детектив» – зовнішнім по відношенню до дискурсу.

Останнє висловлювання, як видається, не можна поінтерпретувати в межах вигаданого контексту, поскільки тоді ми все одно приписуємо цій вигаданій істоті властивості та здібності реальної людини. Тоді як приписувати цій істоті властивість «бути відомим детективом» має стосунок до Еркюля Пуаро як до вигаданого героя. От і виходить, що контекстний підхід аж ніяк не розв'язує проблем, пов'язаних із зовнішніми висловлюваннями щодо дискурсу щодо вигаданого.

На відміну від філософів-антиреалістів, апологетів ідеї, що імена в будь-якому разі мають позначати лише те, що має фактичність, себто те, що існує насправді, реально; а референтами «пустих імен» є неіснуючі об'єкти. Філософи-реалісти,¹ як видається, мають вирішити два основних питання, пов'язаних із онто-гносеологічним статусом неіснуючих об'єктів та, відповідно, «пустих імен», а саме:

- запропонувати адекватну теорію, яка б вибудувала прийнятну онтологію неіснуючих об'єктів; іншими словами: зреалізувати нереальні (неіснуючі) об'єкти;

---

¹ Г. Пріст, Т. Парсонс, Е. Залта, С. Кріпке, П. ван Інваген, Н. Салмон та ін.

- поінтерпретувати через категорію здорового глузду, виходячи із такої можливої теорії, функціонал «пустих імен» із їх включенням у слововжиток на рівні не тільки наукової теорії, а й буденного.

Реалістська стратегія уведення у дискурс неіснуючих об'єктів за висхідну послугоувалася теорією предметів А. Майнонга,¹ основоположною ідеєю якої було затвердження того факту, що незалежно від того, чи існує фізично той чи інший об'єкт чи не існує, думка щодо цього об'єкту містить об'єкт (думки). А. Майнонгу, який, передусім займався проблемами метафізики та онтології, а не теорією значень, вдалося привернути увагу науковців до проблеми неіснуючих об'єктів, радикально виступивши супроти упередження щодо актуального, що панувало в наукових колах на початку ХХ ст.

На думку австрійського філософа, актуальні, себто, фізично існуючі об'єкти, є мізерною часткою серед предметів мислення та знання. На його переконання, людина прагматично зацікавлена реальним, тоді як значний пласт нереального, як-то математичні, абстрактні, уявні, вигадані тощо об'єкти перебувають на маргінесі знанневого праксису.

Послугуючись таким генералізуючим принципом багатоманіття об'єктів, А. Майнонг виокремлював чотири їх групи:

- реальні (дійсні) об'єкти фізичного світу, основоположним для яких є факт їх існування, зреалізованості у фактичності;
- нереальні (недійсні) об'єкти, основоположним для яких є факт їх наявності (приміром, числа хоча і не мають матеріального, фізичного втілення, існування як такого, втім, ми не можемо говорити і про їх не-існування, радше, про наявність);
- можливі об'єкти, основоположним для яких є факт їх не-існування, незреалізованості у фактичності,

---

¹ Майнонг А. Теория предметов // Эпистемология & философия науки. – 2011. – Т. XXVII, № 1. – С. 202–229.

себто, актуальному світі; але які, водночас, мають несуперечливі характеристики, властивості для їх потенції;

- неможливі об'єкти, підставовим для яких є неможливість їх існування через суперечливі характеристики, як-то «найвіддаленіший від Землі космічний об'єкт».¹

Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що принагідно до теми нашого дослідження теорія предметів А. Майнонга має декілька небеззастережних наслідків, про що свого часу висловлювався, зокрема, Б. Рассел² та інші.

- по-перше, будь-яке референтне висловлювання має відповідний йому референт;
- по-друге, об'єкт, який є референтом референтного висловлювання є індивідом однієї з чотирьох груп об'єктів, про які йшла мова вище;
- по-третє, «пусті імена» позначають або можливі або неможливі об'єкти;
- по-четверте, можливі/неможливі об'єкти можуть бути помислені як актуальні у тому сенсі, що їм можуть бути приписані цілком конкретні властивості, як і існуючим/наявним об'єктам.

Багато хто з філософів-аналітиків припускають «існування» лише деяких неіснуючих об'єктів. Зокрема, П. ван Інваген, Н. Салмон, С. Кріпке наголошують на існуванні лише вигаданих об'єктів. Ідеї С. Соамса,³ який здебільшого послуговується прагматикою аналізу висловлювань із «пустими іменами», видаються

---

¹ Приміром, золота гора чи-то круглий квадрат хоча і не існують, але круглий квадрат є круглим, а золота гора – золотою. Це, на думку А. Майнонга, засвідчує, що належність властивостей неіснуючим об'єктам як і властивостей існуючим об'єктам розуміється в однаковому сенсі.

² Russell B. Meinong's theory of complexes and assumptions // Mind. – 1904. – Vol. 13, № 52. – P. 509–524.

³ Soames S. Beyond rigidity: the unfinished semantic agenda of Naming and Necessity. – Oxford : Oxford university press, 2002. – 379 p.

суголосними: так, на його думку, саме абстрактні об'єкти є референтами вигаданих «пустих імен», тоді як референтами інших «пустих імен» є об'єкти «можливих світів».

Серед реалістських теорій щодо «пустих імен» та їх референтів, а також істиннісних значень висловлювань, що їх містять, цікавою, на нашу думку, є теорія Т. Парсонса.¹ Він² продовжив розпочату А. Майнонгом роботу по створенню онтології неіснуючого, суттєвим чином спростивши її:

- по-перше, Т. Парсонс вдався до аналітики лише фізичного способу існування, себто, матеріального існування об'єктів, втіленого у фактичність;
- по-друге, Т. Парсонс вдався до аналітики лише конкретних (стілці, тигри, люди тощо), а не абстрактних (властивості, числа тощо) об'єктів;
- по-третє, Т. Парсонс полишав права на існування об'єктам із суперечливими властивостями;
- по-четверте, Т. Парсонс не погоджувався із А. Майнонгом у думці, що усі «пусті імена» мають референт.

Як зауважував філософ, сформульована ним теорія предметів мала б вирішити три проблеми:

- 1) проблему властивостей вигаданих об'єктів;³

---

¹ Parsons T. *Nonexistent objects*. – New Haven : Yale University Press, 1980. – 258 p.

² Концепції Т. Парсонса та Е. Залти є кращими за теорії, які послуговуються елементами семантики можливих світів у тій частині, що в них імена позначають одиничні об'єкти, а не класи, як це має місце у семантиці можливих світів. А в цьому відношенні концепція Е. Залти є більш вдалою реалістською інтерпретацією, оскільки предикація, кодування та екземпліфікація уможлиблює припис неіснуючим об'єктам суперечливих та екзистенційно-наслідкових властивостей.

³ Треба зауважити, що обійти труднощі, пов'язані із онтологією неіснуючого А. Майнонга (коли приписування тої чи іншої властивості неіснуючому об'єктові детермінує його постання в існуванні), Т. Парсонс намагався шляхом розрізнення двох типів властивостей об'єктів: нуклеарних (внутрішніх) та екстрануклеарних (зовнішніх). Нуклеарні властивості об'єкта не

2) проблему відношення існуючого до неіснуючого;¹

3) проблему тотожності.²

Т. Парсонс розрізняє декілька типів неіснуючих об'єктів: вигадані,³ які на думку мислителя, вже наявні ще до того, як автор згадує їх у своїх творах, трансформуючи такі

детермінують його існування (приміром, у висловлюванні «Золота гора є золотою» властивість гори «бути золотою» аж ніяк не детермінує існування золотої гори). На відміну, екстрануклеарні властивості (онтологічні, модальні, інтенціональні та технічні) є визначальними (вказівними) онтології об'єкта. Відтак, в цьому контексті Т. Парсонс розрізняє також «повні» та «неповні» об'єкти: повним є такий об'єкт, для якого характерним є наявність у нього нуклеарної властивості або ж її заперечення. Звідси слідує, що усі існуючі об'єкти є повними, тоді як неіснуючі об'єкти – повними або ж неповними. Аналогічно усі існуючі і деякі неіснуючі об'єкти є можливими об'єктами.

¹ Проблема відношення існуючого до неіснуючого Т. Парсонс вирішує аналогічно, уводячи до дискурсу нуклеарні та екстрануклеарні відношення. Так, існуючі/реальні об'єкти не можуть бути нуклеарно («бути вищим за...», «бути важчим за...» тощо) пов'язані із неіснуючими/нереальними об'єктами. Тоді як екстрануклеарний зв'язок/відношення («пишатися чимось/кимось», «поклонятися чомусь/комусь» тощо) реального та нереального цілком можливий. Водночас, ми можемо порівнювати існуючі об'єкти з неіснуючими не послуговуючись застосунком нуклеарних реляцій, а лише перефразом таких.

² Однією із помилок філософів-реалістів їх опоненти, які виступали проти уведення до дискурсу неіснуючих об'єктів, називали неможливість чіткого визначення ідентичності такого типу об'єктів (ідентичними слід розуміти такі об'єкти, у яких абсолютно співпадають нуклеарні властивості). Приміром, чи будуть ідентичними такі неіснуючі об'єкти, як «Еркуль Пуаро» та «герой детективного серіалу за творами Агати Крісті, якого грає Девід Суше». Або ж згадаймо в цьому контексті славнозвісний приклад В. Куайна про лисого та товстого у дверному отворі, наведений ним у його «Про те, що є».

³ Т. Парсонс розрізняє два їх види: «native», або інтенціональні (такий об'єкт, як Еркуль Пуаро) та «immigrant», або екстенціональні (такий об'єкт, як місто Брюссель).

об'єкти із неіснуючих у об'єкти фікцій.¹ Щодо істинності висловлювань, що містять неіснуючі (вигадані) об'єкти, то навряд чи можна буквально говорити про таке їх істиннісне значення, визначуване, знову-таки, контекстом інтерпретації як мінімум.

Серед інших типів неіснуючих об'єктів, згідно з думкою Т. Парсонса, можемо виокремити такі:

- об'єкти міфотворчості, сновидінь та фантазій;
- об'єкти мистецтва, зокрема, живопису та скульптура;
- об'єкти науки (хибно передбачені спостережувані об'єкти, ідеальні сутності).

На відміну від Т. Парсонса, Е. Залта² наголошує на тому, що у будь-якого осмисленого імені є референт. До того ж, Е. Залта до неіснуючих відносить дещо ширший (ніж у Т. Парсонса) масив об'єктів, зокрема, з-поміж традиційних вигаданих об'єктів в теорії абстрактних об'єктів Е. Залти подибуємо як неіснуючі ляйбніцеві монади, платонові ейдоси, вітгенштайнові стани справ (не)можливі світи тощо. Як видається, теорія абстрактних об'єктів була створена для систематизації, тлумачення та аксіоматизації такого типу об'єктів і є традиційною модальною кванторною теорією, рівносильною модальній теорії S₅ Льюїса.

На думку Е. Залти існують два типи об'єктів: фізичні та абстрактні. основоположним принципом такого їх розрізнення є їх просторово-часова властивість (перебування у часі та просторі), через що вони йменуються ще й як «конкретні» об'єкти. Відтак, фізичні об'єкти є конкретними об'єктами, а абстрактні – не є такими. Щодо онтології цих двох типів об'єктів, Е. Залта диференціює і два типи

---

¹ Очевидно ускладнюючим евристику та онтологію вигаданих автором об'єктів є факт їх інтерпретації: в цьому разі ми постаємо перед проблемою тотожності, ідентичності об'єкту інтерпретацій.

² Zalta E. Abstract objects: An introduction to axiomatic metaphysics. – Dordrecht, Boston, Lancaster : D. Reidel Publishing company, 1983. – 193 p.

предикації властивостей цих об'єктів: фізичні об'єкти екземпліфікують¹ властивості, тоді як абстрактні об'єкти – кодують² їх. Виходячи з цього, Е. Залта наголошує на існуванні мінливого від контексту (можливого світу) обсягу екземпліфікації та константного обсягу кодування.

Отже, абстрактні об'єкти Е. Залти:

- 1) не можуть існувати у часо-просторовому континуумі;
- 2) не є ані фізичними, ані ментальними сутностями;
- 3) передбачають певну сукупність властивостей, що відповідають умовам кодування;
- 4) якщо вони кодують ті чи інші властивості, вони не належать до того класу об'єктів, які виокремлюються цією кодовою властивістю;
- 5) не існує двох таких абстрактних об'єктів, які б кодували однакові властивості;
- 6) тільки абстрактні об'єкти (на відміну від конкретних³) можуть кодувати власні властивості.

Особливу групу серед неіснуючих об'єктів у теорії Е. Залти складають вигадані об'єкти, які філософ витлумачує досить розлого, як це ми подибуємо і у Т. Парсонса. Висловлювання із вигаданими об'єктами, на переконання Е. Залти не є істинними буквально, а є такими лишень в межах вигаданого (кон)тексту. Тоді як висловлювання, що репрезентують елементи критики вигаданого (кон)тексту, можуть бути істинними буквально. Вигадані (кон)тексти є абстрактними об'єктами, але через це не можна сказати, що вони можливі,⁴ поскільки відносяться до таких сутностей, які не можуть існувати у часо-просторовому континуумі.

---

¹ Так, приміром, такий об'єкт як Еркюль Пуаро екземпліфікує властивість «герой детективних оповідань Агати Крісті».

² А такі властивості як: «бути пунктуальним і користуватися кишеньковим годинником», «товаришувати із капітаном Гастингсом», «бельгієць-емігрант, колишній поліцейський» та ін. кодують такий об'єкт як Еркюль Пуаро.

³ Конкретні об'єкти завше екземпліфікують свої властивості, себто вони наявні у них буквально.

⁴ Можливі об'єкти визначувані Е. Залтою як такі, що можуть перебувати у часо-просторовому континуумі, але чомусь в ньому не

Цікавою і перспективною темою є аналітика неіснуючих об'єктів як об'єктів, що існують у можливих світах із широким застосуванням модальних понять та модальних операторів, як-то «можливо», «необхідно», «випадково» та ін. Щодо неіснуючих об'єктів деякі філософи, зокрема, Г. Пріст, Д. Льюїс та ін. запропонували розглядати їх як не актуальні, а можливі сутності, що перебувають у можливих світах: але лише ті об'єкти, які реально можливі. До того ж можна помислити й неможливі і внутрішньо суперечливі світи, у яких, відповідно, перебувають неможливі об'єкти.

Семантика можливих світів, найбільш розвинена С. Кріпке, Я. Хінтікою, А. Плантінґою та ін., заaktuалізовує, щонайменше, дві проблеми: онтологічну, в межах якої ми задаємося питанням щодо реальності «можливих світів» та епістемологічну, що заaktuалізовує альтернативу рефлексії зовнішнього світу. Насьогодні проблематика можливих світів заaktuалізовує альтернативні теорії щодо їх сутності, зокрема, можна виокремити такі теорії як: модальний реалізм¹

перебувають. Можливі об'єкти є неактуальними і не можуть кодувати властивості.

¹ В контексті цієї теорії можливі світи мають однаковий із актуальним світом онтологічний статус. На думку апологетів модального реалізму, можливі світи не є абстрактними сутностями, ба, більше, вони такі ж конкретні, як і актуальні світи. Єдине що, можливі об'єкти як складники можливого світу хоча і є реальними (як і об'єкти актуального світу) але тим не менше, є неактуальними. Можливі об'єкти можливих світів не перебувають у часо-просторових взаєминах ані з об'єктами актуального світу, ані з об'єктами інших неактуальних світів. Кожен із можливих світів є актуальним для тих/того, хто заaktuалізований в цьому (актуальному для нього/них) світі, який для інших постає лише як можливий.

(Д. Льюїс), поміркований реалізм (Р. Столнейкер),¹ актуальний репрезентаціоналізм (Я. Хінтіка)² та ін.

Отже, можемо побіжно висновувати щодо парадигмальних основоположень концепції можливих світів в контексті модальної логіки, аналітичної метафізики та епістемології, принагідно до проблеми нашого дослідження:

- наш актуальний світ є одним із можливих світів;
- істиннісне значення висловлювання набуває лише в контексті конкретного світу;³
- деякі з можливих світів перебувають у відношенні відносної можливості⁴ або досяжності.

В цьому контексті цікавою є теорія Г. Пріста,⁵ який потрактував можливі та неможливі світи як неіснуючі

---

¹ В контексті цієї теорії дистинкція реалізм–репрезентаціоналізм (антиреалізм) не є прийнятною.

² В контексті цієї теорії актуальний світ постає як репрезентація дійсних стан справ у всесвіті, тоді як можливий світ – як репрезентація потенцій. Цікавим є той факт, що на думку прибічників цієї теорії

³ Так, приміром, висловлювання «Київ є столицею України» є відносно істинним принагідно до актуального світу, в якому дійсно Київ є столицею України. Однак, це висловлювання не є необхідно істинним .оскільки в інших світах може бути хибним. Відтак, висловлювання «Київ є столицею України» є як можливо істинним, так і можливо хибним, залежно від контексту актуалізації (можливого світу). Тим не менше, певна група висловлювань, на кшталт математичних аксіом, є необхідно істинними, себто, істинною в усіх можливих (і, звісно, що в актуальному) світах. А їх заперечення, відповідно, буде необхідно хибним.

⁴ Це поняття використовувалося для дефініції поняття необхідності: бути необхідним, значить бути/бути істинним у всіх можливих світах.

⁵ Priest G. Towards Non-Being: the logic and metaphysics of intentionality. – Oxford University Press, 2005. – 208 p.

об'єкти. Відтак, денотати «пустих імен» існують¹ саме у таких (не)можливих світах і не існують в актуальному світі. Потрактуючи «існування» як одномісний предикат,² Г. Пріст наголошує на тому, що наявність властивості у об'єкта детермінує факт його існування, виходить, що якщо об'єкт є червоним, то цей об'єкт існує. Із цього слідує, що об'єктна область усіх світів є однаковою, незалежно від онтологічного статусу об'єкту в актуальному світі.

Значущим у теорії Г. Пріста виявляється й питання референції «пустих імен». На думку філософа, референти «пустих імен» встановлюються за посередництва каузальної теорії референції.³ У випадку неіснуючих об'єктів каузальний зв'язок має місце лише між суб'єктами комунікування і аж ніяк не має стосунку до об'єкту комунікування (референтів «пустих імен»). Важливий висновок, якого доходить Г. Пріст, полягає в тім, що процедура іменування можлива не лишень остенсивно, а й через дескрипцію, особливо якщо мова йде про неіснуючі об'єкти, на які, звісно що, ми не можемо вказати, а лише поіменувати.⁴

Серед неіснуючих, Г. Пріст виокремлює інтенціональні, вигадані та абстрактні об'єкти. Іntenціональні об'єкти, на його думку, це об'єкти, на які спрямована свідомість суб'єкта, відтак, універсальним

---

¹ Критерієм існування об'єкта-денотата у (не)можливому світі є його ментальна (мисленнева) репрезентація. Але в об'єктів наявні не лишень приписувані репрезентаціями властивості. Ментальна репрезентація завше подає об'єкт у його неповноті властивостей і який не може існувати у можливому світі.

² Сеє означає, що поскільки беззаперечна наявність властивостей у об'єктів лишень у тих світах, в яких вони існують і коли існування є однією з таких властивостей, це нівелює негативну онтологію таких об'єктів-денотатів і висновування щодо їх реальності.

³ Згідно із цією теорією, приписування об'єктові імені відбувається у наслідковий (певною мірою, конвенціональний) спосіб, коли ім'я, що позначає той чи інший об'єкт, передається від суб'єкта до суб'єкта комунікування.

⁴ В цьому контексті постає питання про джерела знання неіснуючого: Г. Пріст серед таких називає інтроспекцію та контекст.

способом актуалізації усіх (не лише інтенціональних, хоча усі об'єкти тою чи іншою мірою є інтенціональними) об'єктів є ментальна репрезентація, як початкова стадія постання об'єкта.

Інтенціональні стани виражені інтенціональним дієсловом, як-то хвилюватися, піклуватися, поклонятися тощо. Інтенціональні дієслова можуть відноситися як до об'єктів (в такому разі вони будуть називатися інтенціональними предикатами): «Діти мусять піклуватися про батьків», так і до речень (в такому разі вони будуть називатися інтенціональними операторами): «Багатьох людей турбує їх майбутнє». Відтак, інтенціональні дієслова можуть бути і/або предикатами, і/або операторами. В контексті цього, у випадку із референтами «пустих імен», наголошує Г. Пріст, існуюче може мати стосунок до неіснуючого. Приміром, людина цілком реально може відчувати фобії до неіснуючих об'єктів.

Щодо вигаданих об'єктів, згідно з думкою Г. Пріста, можна висновувати наступне:

- у вигаданих об'єктів буквально наявні ті характеристики та властивості (в тому числі й властивість бути), які їм приписуються, але лише і тільки лише у тих можливих світах, які репрезентують відповідний їм наратив;
- вигадані об'єкти не є витвором (із відповідним онтологічним статусом) автора, поскільки є неіснуючими об'єктами як до, так і після їх актуалізації у тексті. Єдине, що визначає онтологію вигаданого об'єкту, так це те, що автор є унікальною особою із відповідною репрезентацією і яка поїменує новотворений вигаданий об'єкт певним чином, приміром, «Еркуль Пуаро»;¹

---

¹ Цікавою є думка Г. Пріста щодо реальних подій та людей, які ми зустрічаємо у художньому тексті. Зокрема, їх (події та людей) філософ кваліфікує як вигадані об'єкти, а не як такі, що реально існують в актуальному світі. Приміром, Ганнібал (чи-то хто інший)

- взаємодію існуючого та неіснуючого Г. Пріст вирішує шляхом переформулювання висловлювань, які водночас містять такі об'єкти.

Ще іншою множиною неіснуючих об'єктів є так звані «абстрактні об'єкти», до яких Г. Пріст відносить математичні об'єкти та ідеальні об'єкти інших наук. Абстрактні об'єкти в теорії Г. Пріста є особливим класом неіснуючих об'єктів, що суттєво вирізняються з-поміж іншого неіснуючого:

- по-перше, характерологічним для абстрактних об'єктів (на відміну від вигаданих та інтенційних об'єктів) є неможливість каузального зв'язку між існуючими/реальними об'єктами і абстрактними об'єктами, за умови їх існування;
- по-друге, абстрактні об'єкти є абстрактними,¹ а вигадані – конкретними;
- по-третє, абстрактні об'єкти фізично не існують необхідно, тоді як вигадані об'єкти – не існують не необхідно;
- по-четверте, істина щодо абстрактних об'єктів є апіорною, істина ж щодо вигаданих об'єктів – апостеріорною.

Отже, на відміну від А. Майнонга, який приписував абстрактним об'єктам особливий стан буття, а саме – наявність, Г. Пріст зауважує про неможливість існування цих об'єктів як в актуальному світі, так і у можливих світах. Єдине що, так це існування абстрактних об'єктів у неможливих світах, поскільки теорією Г. Пріста абстрактні об'єкти репрезентовані як необхідно не існуючі, що суперечить законам та принципам логіки.

Реалістській аргумент філософів-аналітиків щодо статусу «пустих імен» та їх референтів ґрунтується на принципі здорового глузду, основоположною для якого є ідея включення неіснуючих об'єктів в онтологію реального, визначеного, передусім, потребами теорій референції. Ідея в

як літературний персонаж постає в теорії Г. Пріста вигаданим об'єктом, відмінним від реального Ганнібала.

¹ В термінології Г. Пріста.

тім, що якщо ми послуговуємось принципом здорового глузду щодо проблеми референції «пустих імен», ми подекуди припускаємо й істинність висловлювань, що містять такі імена.¹

І ще: поінтерпретовуючи фреґіанську ідею про те, що висловлювання із «пустими іменами» не мають істиннісного (істинне/хибне) значення, філософи-аналітики реалістського спрямування наголошують на тому, що наділення істиннісним значенням таких висловлювань можливе у буквальному сенсі. Приміром, у негативному екзистенційному висловлюванні «Не існує такого об'єкту як золота гора»² йдеться про неіснуючий об'єкт «золота гора». А відтак, можемо встановити істиннісне значення цього висловлювання: воно постає як істинне, поскільки у фактичності, фізичній реальності насправді такого об'єкту не існує. Цей приклад доводить універсалістську стратегію філософів-реалістів щодо аналізу істинності висловлювань, що містять «пусті імена». І ця універсальна уніфікована стратегія видається більш зручною, у порівнянні із подекуди «формалізованими», «штучними» стратегіями семантичних антиреалістів, як-то звернення до расселової теорії дескрипцій із подальшим переформулюванням висхідного висловлювання із «пустими іменами»³ чи-то послуговування

---

¹ В цьому контексті варто зауважити, що на рівні буденного слововжитку навряд чи вдасться обґрунтувати відмінності висловлювань про існуючі об'єкти від висловлювань про неіснуючі об'єкти. Отже, й на рівні буденної мови має місце продукування «пустих імен», які є не менш реальними за продуковані наукою «пусті імена», на кшталт «число», «можливий об'єкт», «ідеалізований об'єкт» та ін.

² Чи-то, приміром, нинішній король Франції.

³ В такому разі, висловлювання ««Не існує такого об'єкту як золота гора» згідно із теорією дескрипцій було б переформульовано у «Не існує такого об'єкту, який одночасно був би і горою і золотим» і яке б, звісно що, було б істинним, але полишеним того смислу, який містився у висхідному висловлюванні.

концепцією мовних ігор, пресупозиціями, імплікатурами¹ тощо.

На користь стратегії уведення у дискурс імен, що позначають неіснуючі об'єкти, свідчить і факт актуальності поняття «аналітична істина». Приміром, висловлювання «круглий квадрат є круглим» є необхідно істинним аналітичним висловлюванням, що мітить «пuste ім'я» «круглий квадрат». Якщо послуговуватися принципом екзистенції, то це висловлювання засвідчує факт існування такого об'єкту, який одночасно є і квадратним і круглим, що не може бути покваліфіковано як не суперечливе.²

Стратегія філософів-реалістів щодо уведення у дискурс імен, що позначають неіснуючі об'єкти, у більш простий спосіб вирішує проблему виявленого парадоксу, а саме: витлумачити квантор існування через принцип екзистенційного узагальнення не як «існує», а як «має місце», що убезпечить від екзистенційного засвідчення існування неіснуючого об'єкту і водночас збереже аналітичний характер істинності такого висловлювання.

Розглянуті варіації онтологій неіснуючого, тим не менше, містять певні суперечливі конотації. Так, приміром, проблемний характер онтології неіснуючого в якомусь з «можливих світів» пов'язаний із помисленням множинності референтів одиничного терміна. Зокрема, якщо ми приписуємо такому вигаданому об'єктові, як «Еркуль Пуаро» деяку сукупність властивостей, то, по-перше, потенційно може існувати множина сутностей із властивостями Еркуля

---

¹ В такому разі, висловлювання «Еркуль Пуаро має гострий розум та хист до вирішення складних інтелектуальних задач» з точки зору теорії дескрипцій було б оцінене як хибне, що не узгоджується з принципом здорового глузду, оскільки усі імена у цьому висловлюванні є уживаними в буденному комунікуванні, а відтак, не може бути однозначно оцінене як хибне; радше, навпаки.

² Звісно що, цього парадоксу можна й уникнути, узявши за правило свідчити лишень про несуперечливі об'єкти, або ж переформулювати висхідне висловлювання, яке від цього було б полишене пустих імен/об'єктів.

Пуаро, а по-друге, жодна з цих сутностей не буде Еркюлем Пуаро, поскільки ми не в змозі виокремити один-єдиний референт імені «Еркюль Пуаро» із множини цих сутностей. Очевидним є той факт, що усі ці сутності є Еркюлем Пуаро, що, в принципі, є суперечливим.¹

Аби розв'язати суперечливе питання із неповнотою імен неіснуючих об'єктів, і Д. Льюїс і Г. Пріст пропонували увести множину референтів для цих імен. Варто зауважити, що й концепти «неможливий світ» та «неповний світ» не вирішують заaktuалізованої проблеми. Крім того, немає достатньо аргументованих критеріїв ідентифікації об'єктів у можливих світах.² Так, Г. Пріст наголошує на тому, що не тільки можливі, а й реальні сутності можуть не мати чітких критеріїв їх ідентифікації: ми ж не можемо встановити чітких кордонів, приміром, пустелі чи-то океану, або ж згадаймо славнозвісні парадокси «Купа» та «Лисий», які доводять істинність міркування Г. Пріста. Відсутність чітких критеріїв ідентифікації реальних об'єктів не заважає, тим не менше, вважати їх існуючими.

Що ж стосується неіснуючих об'єктів, то, на думку Г. Пріста, цілком можливо встановити чіткі критерії, умови їх ідентифікації: об'єкти є ідентичними у тому випадку, якщо у всіх «замкнених» світах абсолютно співпадають їх властивості, приписувані ментальною репрезентацією. Але однозначної відповіді таки немає: дискусії з приводу кроссвітової ідентичності об'єктів актуальне для філософування аналітиків і насьогодні; і поки що не сформульовані достатні умови визнання тотожними можливих об'єктів.

Отже, можемо зауважити, що смисл «пустих імен» є абсолютно дешифрованим у відповідному контексті: чи це текст наукової теорії, чи звичайний художній текст. В цьому сенсі смисл постає як інтерсуб'єктивна сутність. З іншого

---

¹ Kripke S. Naming and necessity. – Oxford : Basil Blackwell, 1980. – P. 156–160.

² Згадаймо–таки в цьому контексті питання В. Куайна про кількість сутностей у дверному отворі.

боку, сприйняття фізичного об'єкту породжує образність його представлення, що і відповідатиме смислові терміна, що позначає цей об'єкт. А поскільки різні люди по-різному осмислюють імена, постільки й об'єкти, що представлені цими смислами будуть різними. Інакше позиціонують себе «пусті імена»: вочевидь, ми можемо дискутувати стосовно інтерпретації смислів «пустих понять», коли водночас проблематичним видається дискутування про загальнозначущі та загальноуживані смисли таких понять.¹

І філософи-реалісти, і філософи-антиреалісти у питанні аналітики висловлювань, що містять «пусті поняття» та встановлення їх істиннісного значення, вирішували не однакові завдання. Так, філософи-антиреалісти переймалися питанням наявності/відсутності значень у «пустих імен» принагідно до умов ідеальної наукової теорії.² Тоді як філософи-реалісти ідентифікують проблему розглядали в контексті багатоманіття мов та слововжитку.³ Однак, жодна з теорій не пояснює механізмів (як?) існування об'єктів, позначуваних «пустими іменами». Якщо ж ми усе-таки мовимо про такі об'єкти, сигніфікуємо їх іменами нашої мови, так об'єкти мусять мати специфічну онтологію, звісно що відмінну від онтології «існуючих» об'єктів. Навіть поінтерпретування таких об'єктів у термінах не-існування чи-то можливої актуалізації у світах, не вирішує проблеми і не оприявнюють їх «реальної» онтології.

---

¹ Хоча є й винятки, зокрема, гіпотетичний об'єкт науки планета Вулкан, характеристики якої були чітко виписані У. Левер'є, що унеможливило суб'єктивні приписи та оцінки.

² У зв'язку із чим вони послуговуються прагматичним інструментарієм трактування «пустих імен».

³ У зв'язку із чим вони побудовують семантичні теорії «пустих імен».

ПІСЛЯМОВА

Феномен аналітичної філософії, особливо заактуалізований в англо-американському філософському дискурсі, унікальна та специфічна віха в історико-філософському поступі, який на сьогодні демонструє не тільки різнобарв'я методологій та праксисів, а й багатоманіття їх застосування до множини *fields research*: від питань логіки та мови науки до аналітичної теології та метафізики.

Назагал це засвідчує як універсальність, так й інструментальність аналітичної філософії, що постала як відповідь на «ідеалістичні» та метафізичні закиди континентальної філософії. І якщо початково подибуємо деяке суголосся у концепціях та настановах філософів-аналітиків та континентальних філософів (погляньмо, приміром, на аналітику Sinn Г. Фреге та Е. Гусерля), то потому – гострий конфлікт та неприйняття (прикладом, постмодерністського дискурсу), хоча й дещо умовно та неоднозначно.

Ба, більше, навіть в межах самої аналітичної філософії ми не подибуємо однакості і єдності думок, що декому дали підставу затверджувати про кризу ідентичності аналітичної філософії. Розбіжність дійсно має місце і у принципах, початково властивих суто аналітичній філософії, і у тематиці інвестицій, що мимохідь тяжіють у бік метафізики та теології. Але і в цьому прирвний засадничий принцип аналітиків: детальний аналіз чи-то сутності бога, чи-то пропозицій, чи-то моральних настанов тощо; почасти із використанням апарату символічної логіки, модальних операторів, семантики можливих світів, теоретико-ігрової, умово-істиннісної семантики та ін.

Відтак, зазначимо той факт, що аналітична філософія, радше, є проблемо-зорієнтованою, аніж історико-зорієнтованою, а самі філософи-аналітики, передусім, витворюють її, а не описують, поскільки, на їх переконання, філософія може бути успішною лише у разі мікротаргетингових досліджень, уникаючи системних

інвестигацій. Саме таку вузькопрофесійну зорієнтованість філософів-аналітиків ми продемонстрували у представленій монографії, зокрема, у частині встановлення істиннісних значень для різного типу висловлювань: контрфактичних, із пустими іменами, висловлювань про ментальні чи-то моральні феномени тощо.

Отже, значною перевагою аналітичної філософії, як видається, є позаконтекстність філософування, що знову-таки, представляється умовним, особливо в світлі останніх тенденцій розвитку аналітичної філософії, яка, на думку Г. Патнема, була колись анти-метафізичною, а наразі – про-метафізичною, хоча й мавпуючи «величні метафізичні системи минулого» бо надто спекулятивна, формалістична та відсторонена від екзистенційних проблем та потреб людини.

Як видається, попри усі «негаразди» усередині аналітичної філософії та почасти радикальний її критицизм, (аж до затвердження «смерті», навіть – не кризи) аналітичній філософії властивий лінгвістичний редуccionізм як *mainstream* філософування із повсюдним розширенням її технік та стилю на проблеми не тільки мови та комунікації, а й семантики та референції, свідомості, свободи волі та суб'єктивної реальності, політики та культури тощо. І в цьому контексті досить таки слушною є думка Н. Решера про «доктринальну збанкрутілість» аналітичної філософії, тоді як методологічно і стилістично вона почасти постає як продуктивне джерело.

Щодо тематики представленої назагал монографії, варто зауважити, що проблемні питання, пов'язані із дефініціонуванням концепту «істина», визначення його ролі та функцій в (пі)знанні та ін. дотичні питання є основоположними для аналітичної філософії. Здебільшого, дискусійність питань аналітичної алетіології заактуалізована вже не стільки прийнятим формулюванням поняття та теорії істини, скільки його наслідками, що детермінує обрання тої чи іншої теорії істини як парадигмальної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Adams R. Actualism and thisness // Synthese. – 1981. – № 49. – P. 3-41.
2. Adams R. Theories of actuality // Nous. – 1974. – № 8. – P. 211-221.
3. Alston W. A Realist conception of truth / W. Alston. – New York : Cornell University press, 1996. – xii+274 p.
4. Analytic philosophy and history of philosophy / Ed. by T. Sorell and G. A. J. Rogers. – Oxford : Clarendon Press, 2005. – 230 p.
5. Appiah A. For truth in semantics / A. Appiah. – Oxford, New York : Basil Blackwell publishers, 1986. – xx+186 p.
6. Armstrong D. The Nature of Mind / D. Armstrong // The nature of mind, and other essays. – New-York : Cornell University Press, 1981 – 175 p.
7. Ayer A. The Criterion of truth / A. Ayer // Analysis. – 1935. – №3. – P. 28-32.
8. Baldwin T. Moore's rejection of idealism // Philosophy in History: Essays on the historiography of philosophy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – P. 357-375.
9. Beaney M. Analysis // Stanford encyclopedia of philosophy. – Режим доступу <http://plato.stanford.edu/entries/analysis/> (23.07.2017). – Назва з екрану.
10. Bickle J. Multiple realizability // <http://plato.stanford.edu/entries/multiple-realizability/>
11. Boghossian P. A. The Status of Content // The Philosophical Review. – 1990. – Vol. 99, № 2. – P. 157-184.
12. Bonjour L. The Structure of Empirical Knowledge / L. Bonjour. – Cambridge : Harvard University Press, 1985.
13. Boyd D., Kohlberg L. The is-ought problem: a developmental perspective // Zygon. – 1973. – Volume 8, Issue 3-4. – P. 358-372.
14. Boyd R. On the current status of the issue of scientific realism // Erkenntnis. – 1983. – №19. – P. 45-90.

15. Braddon-Mitchell D. David Lewis, David Armstrong and the causal theory of the mind // Philosophy of mind: The key thinkers. – London: Bloomsbury, 2014. – P. 129-147.
16. Brandom R. Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment / R. Brandom. – Cambridge : Harvard University Press, 1994. – 741 p.
17. Braun D. Empty names, fictional names, mythical names // Noûs. – 2005. – №39. – P. 596-631.
18. Carl W. Frege's theory of sense and reference: its origins and scope / W. Carl. – Cambridge : Cambridge university press, 1994. – 232 p.
19. Cartwright R. Philosophical Essays / R. Cartwright. – Cambridge : The MIT Press, 1987. – 312 p.
20. Cieslinski C. Deflacyjna koncepcja prawdy / C. Cieslinski. – Warszawa : Semper, 2009. – 209 s.
21. Chakravartt A. Six degrees of speculation: metaphysics in empirical contexts // Images of Empiricism: Essays on Science and Stances. – Oxford University Press, 2007. – P. 183-208.
22. Chew M. A taxonomy of moral realism. – Режим доступу <https://www.bu.edu/wcp/Papers/TEth/TEthChew.htm> (23.07.2017). – Назва з екрану.
23. Chisholm R. The contrary-to-fact conditional // Mind. – 1946. – Vol. 50. №220. – P. 289-307.
24. Churchland P. Matter and consciousness: a contemporary introduction to the philosophy of mind / P. Churchland. – Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 2013. – 240 p.
25. Cohen L. J. The Dialogue of Reason: An Analysis of Analytical Philosophy / L. J. Cohen. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – x+237 p.
26. Consciousness: new philosophical perspectives / Ed. by Q. Smith and A. Jokic. – Oxford : Clarendon, 2003. – xii+532p.
27. Constructivism in ethics / Ed. by C. Bagnoli. – Cambridge : Cambridge university press, 2013. – 258 p.
28. Cuneo T. Moral realism, quasi-realism and skepticism // The Oxford handbook of skepticism / Ed. by J. Greco. – Oxford University Press, 2008. – P. 176-199.

29. Davidson D. Subjective, Intersubjective, Objective / D. Davidson. – Oxford : Clarendon Press, 2001. – xviii+238 p.
30. Dennett D. Brainstorms: Philosophical essays on mind and psychology / D. Dennett. – Cambridge : MIT Press, 1981. – 424 p.
31. Derra-Włochowicz A. Deflacyjna teoria prawdy Paula Horwicha i jej trudności // Filozofia Nauki. – 2006. – XIV, №2(54). – S. 13-21.
32. Dicken. P., Lipton P. What can Bas believe? Musgrave and van Fraassen on observability // Analysis. – 2006. – №66. – P. 226-233.
33. Dummett M. Origins of analytical philosophy / M. Dummett. – Harvard University Press, 1996. – 212 p.
34. Dummett M. Realism and Anti-Realism // Dummett M. The Seas of Language / M. Dummett. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – C. 462-478.
35. Dummett M. The Interpretation of Frege's Philosophy / M. Dummett. – Harvard University Press, 1981. – 480 p.
36. Dummett M. The philosophical basis of intuitionistic logic // Philosophy of Mathematics: Selected Readings. – Cambridge University Press, 1984. – P. 215-247.
37. Dummett M. Truth // Proceedings of the aristotelian society The virtual issue №1. – 2013. – P. 1-17.
38. Dummett M. Truth and other enigmas. – Cambridge, Massachusetts : Harvard university press, 1978. – 528 p.
39. Dummett M. What is a theory of meaning? // Dummett M. The seas of language / M. Dummett. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – P. 1-93.
40. Ellenbogen S. Wittgenstein's account of truth / S. Ellenbogen. – Albany : State University of New York Press, 2003. – 164 p.
41. Feferman S. Infinity in Mathematics: Is Cantor Necessary? // Philosophical Topics. – 1989. – Vol. 17, №. 2. – P. 23-45.
42. Feigl H. Existential hypotheses: realistic and phenomenalist interpretations // Philosophy of science. – 1950. – Vol. 17. – P. 35-62.
43. Feigl H. The «Mental» and the «Physical» // Minnesota studies in the philosophy of science. Vol. II: Concepts,

- theories and the mind-body problem. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1958.
44. Field H. Critical Notice: Paul Horwich's Truth // Philosophy of Science. – 1992. – Vol. 59, №2. – P. 321-330.
  45. Field H. Deflationist Views of Meaning and Content // Mind. – 1994. – Vol. 103, №411. – P. 249-284.
  46. Field H. Saving truth from paradox / H. Field. – Oxford : Oxford university press, 2008. – xvi+406 p.
  47. Field H. Tarski's Theory of Truth // The Journal of Philosophy. – 1972. – Vol.69, №13. – P. 347-375.
  48. Glock H.-J. Słownik Wittgensteinowski / H.-J. Glock. – Warszawa : Wydawnictwo Spacja, 2001. – 417 s.
  49. Glock H.-J. Was Wittgenstein an analytic philosopher? // Metaphilosophy. – 2004. – Vol. 35, №4. – P. 419-444
  50. Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals // The Journal of Philosophy. – 1947. – Vol. 44, №5. – P. 113-128.
  51. Goodman N. Ways of worldmaking / N. Goodman. – Indianapolis : Hackett publishing company, 1988. – 149 p.
  52. Green M. Direct reference, empty names and implicature // Canadian journal of philosophy. – 2007. – Vol. 37, №3. – P. 419-447.
  53. Grover D., Camp J., Belnap N. A Prosentential Theory of Truth // Philosophical Studies. – 1975. – №27. – P. 73-125.
  54. Gupta A. Critique of deflationism // Truth, meaning, experience. – Oxford : Oxford university pr., 2011. – P. 9-52.
  55. Hacker P. M. S. Analytic philosophy: what, whence and whither // The Story of analytic philosophy: plot and heroes. – London, New-York : Routledge publisher, 1998. – P. 3-34.
  56. Heil J. Analytic philosophy // The Cambridge dictionary of philosophy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – P. 26-27.
  57. Heil J. Philosophy of mind / J. Heil. A contemporary introduction. – London and New York : Routledge, 2000. – 238 p.
  58. Horwich P. Theories of Truth. – New York : Dartmouth, 1994
  59. Horwich P. Meaning, Use, and Truth // Mind. – 1995. – Vol. 204, №414. – P. 355-368.

60. Horwich P. Truth. – Oxford : Blackwell, 1998.
61. Jackson F., Oppy G., Smith M. Minimalism and Truth Aptness // Mind. – 1994. - Vol.103, № 411. - P. 287-302.
62. Jadacki J. Polish analytical philosophy / J. Jadacki. – Warszawa : Semper, 2009. – 384 s.
63. Kaluzinski B. Idea prawdy jako korespondencji w filozofii poznego Wittgensteina // Diametros. - №33. – P. 20-39.
64. Kirk R. Sentience and behavior // Mind. – 1974. - №83. – P. 43-60.
65. Kosso P. Appearance and reality: an introduction to the philosophy of physics / P. Kosso. – New-York, Oxford : Oxford university press, 1998. – 196 p.
66. Kramer M. Moral realism as a moral doctrine / M. Kramer. – Wiley-Blackwell : A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2009. – 400 p.
67. Kripke S. Naming and necessity / S. Kripke. – Oxford : Basil Blackwell, 1980. – 288 p.
68. Lebid A. «Death» of Truth – the Apotheosis of Deflationism // European Journal of Social and Human Sciences. – 2015. – Vol. 7, Is. 3. – P. 144-149.
69. Lebid A. In Defense of Common Sense of G.E. Moore's Realistic Theory of Truth // European Journal of Social and Human Sciences. – 2016. – Vol. 10, Is. 2. – P. 77-81.
70. Lebid A. Moral (anti)realism in analytic philosophy // American Journal of science and technologies. – 2015. – № 2(20), Volume II. – P. 234-240.
71. Lebid A. The main principals of paradigm of realism and problem of truth // Massachusetts Review of Science and Technologies. – 2015. – No.2, Volume VI. – P. 455-460.
72. Lebid A. The problem of the truth of the counterfactual conditionals in the context of modal realism and the semantics of the possible worlds // Journal of advocacy, research and education. – 2015. – Vol. (4), Is. 3. – P. 192-197.
73. Lebid A., Marchenko A. The Role of Methodology as a Key Component of Modern Analytic Philosophy // European Journal of Social and Human Sciences. – 2017. – №4(1). – P. 25-28.

74. Lewis D. An argument for the identity theory // Journal of Philosophy. – 1966. – №63. – P. 17-25.
75. Lewis D. Anselm and actuality // – Nous. – 1970. – P. 175-188.
76. Lewis D. Counterfactuals / D. Lewis. – Oxford : Basil Blackwell, 1973.
77. Lewis D. On the Plurality of Worlds / D. Lewis. – Oxford : Blackwell, 1986. – 276 p.
78. Linsky B., Zalta E. Is Lewis a Meinongian? // Australasian journal of philosophy. – 1991. – № 69/4. – P. 438-453.
79. Loux M. J. Realism and anti-realism: Dummett's challenge // The Oxford Handbook of Metaphysics. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 633-664.
80. Loux M., Solomon W. Quine on the inscrutability and relativity of reference // Notre Dame Journal of Formal Logic. – 1974. – Vol. 15, № 1. – P. 16-24.
81. Marcus R. Modalities: Philosophical Essays. – Oxford : Oxford university press, 1995. – 288 p.
82. McDaniel K. Modal realisms // Philosophical perspectives. – 2006. – Vol. 20. Metaphysics. – P. 303-331.
83. McDowell J. Physicalism and primitive denotation: Field on Tarski // Erkenntnis. – 1978. – №13. – P. 131-152.
84. McGinn C. Logic, mind and mathematics // Philosophical issues. – 1993. – Vol. 4. Naturalism and normativity. – P. 101-118.
85. McManus D. The Enchantment of Words: Wittgenstein's Tractatus Logico-Philosophicus / D. McManus. – Oxford : Clarendon Press, 2006. – 267 p.
86. McMichael A., Zalta E. An alternative theory of nonexistent objects // Journal of philosophical logic. – 1980. – Vol.9, №3. – P. 297-313.
87. Mellor D., Crane T. Matters of Metaphysics / D. Mellor, T. Crane. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 295 p.
88. Monk R. Was Russell an analytical philosopher? // The rise of analytic philosophy / Ed. by H.-J. Glock. – Oxford : Blackwell Publishers, 1997. – P. 35-50.

89. Nagel E. The Structure of science: Problems in the Logic of Scientific Explanation / E. Nagel. – New York : Harcourt, Brace & World, Inc. – 1961. – P. 106-153.
90. Nagel T. What is it like to be a bat? // The Philosophical Review. – 1974. – Vol. 83, №4. – P. 435-450.
91. Noe A. Is the visual world a grand illusion? // Journal of consciousness studies. – 2002. – Vol. 9., №5-6. – P. 1-12.
92. Objectivism, subjectivism, and relativism in ethics: Volume 25, Part 1 / Ed. by E. Paul, F. Miller, J. Paul. – Cambridge University Press, 2008. – 421 p.
93. Papineau D. Realism, Ramsey sentences and the pessimistic meta-induction // Studies in history and philosophy of science. – 2010. – vol. 41, № 4. – P. 375-385.
94. Parsons T. Nonexistent objects / T. Parsons. – New Haven : Yale University Press, 1980. – 258 p.
95. Parsons T. Referring to nonexistent objects // Theory and decision. – 1979. – №11. – P. 95-110.
96. Philosophy of mind: Classical and Contemporary Readings / Ed. D. Chalmers. – New York, Oxford : Oxford university press, 2002 – 675 p.
97. Place U. T. Is consciousness a brain process? // Philosophy of mind: classical and contemporary reading. – New York, Oxford : Oxford university press. – 2002. – P. 55-60.
98. Portner P. What is meaning? Fundamentals of formal semantics / P. Portner. – Oxford : Blackwell, 2005. – 246 p.
99. Price H. Three Norms of Assertability, or How the MOA became Extinct // Philosophical Perspectives. – 1998. - №12. – P. 241-254.
100. Priest G. Towards Non-Being: the logic and metaphysics of intentionality / G. Priest. – Oxford University Press, 2005. – 208 p.
101. Psillos S. The present state of the scientific realism debate // The British journal for the philosophy of science. – 2000. - №51. – P. 705-728.
102. Putnam H. A Half Century of Philosophy, Viewed from Within // Daedalus. – 1997. – Vol.126, №1. – P. 175-208.

103. Putnam H. Mathematics, matter and method: Philosophical papers. Vol. 1 / H. Putnam. – Cambridge : Cambridge university press, 1975.
104. Putnam H. Models and Reality // Journal of Symbolic Logic. – 1980. – Vol. 45, Issue 3. – P. 464-482.
105. Putnam H. Realism and reason. Philosophical papers. Vol. 3. / H. Putnam. – Cambridge : Cambridge university press, 1983.
106. Quine W. On the reason of indeterminacy of translation // The journal of philosophy. – 1970. – Vol. 67, №6. – P. 178-183.
107. Ostrow M. Wittgenstein's Tractatus: A Dialectical Interpretation / M. Ostrow. – Cambridge University Press, 2002 – 176 p.
108. Rescher N. The Coherence Theory of Truth / N. Rescher. – Oxford : The Clarendon press, 1973. – 374 p.
109. Russell B. Meinong's theory of complexes and assumptions // Mind. – 1904. – Vol. 13, №52. – P. 509-524.
110. Ryle G. Systematically misleading expressions // Proceedings of the Aristotelian society. – 1931/32. – Vol. 32. – P. 139-170.
111. Sainsbury R. Fiction and fictionalism / R. Sainsbury. – New York : Routledge, 2010. – 264 p.
112. Sluga H. What has history to do with me? Wittgenstein and analytic philosophy // Inquiry. – 1998. – №41. – P. 99-121.
113. Smart J. J. C. Philosophy and Scientific Realism / J. Smart. – London : Routledge & Kegan Paul, 1963. – 172 c.
114. Smart J. J. C. Sensations and Brain Processes // The Philosophical Review. – 1959. – Vol. 68. № 2. – P. 141-156.
115. Soames S. Philosophical analysis in the twentieth-century. Volume 1: The dawn of analysis / S. Soames. – Princeton University Press, 2005. – 432 p.
116. Soames S. Beyond rigidity: the unfinished semantic agenda of Naming and Necessity / S. Soames. – Oxford : Oxford university press, 2002. – 379 p.
117. Sperry R. A modified concept of consciousness // Psychological review. – 1969. – Vol. 76, №6. – P. 532-536
118. Stapp H. A quantum-mechanical theory of the mind-brain connection // Beyond physicalism: Toward reconciliation of

- science and spirituality. – Lanham : Rowman and Littlefield publishers, – P. 157-193.
119. Stapp H. Mind, matter and quantum mechanics / H. Stapp. – Berlin : Springer, 2009 – 301 p.
  120. Strawson P. On referring // Mind, – Vol. 59, № 235. – P. 320-344.
  121. Strawson P. Truth // Proceedings of Aristotelian Society. Virtual issue №1 (Truth) – University of Warwick. – 2013.
  122. Stroll A. Twentieth-century analytic philosophy / A. Stroll. – New York : Columbia University Press, 2000. – 302 p.
  123. Szubka T. Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia / T. Szubka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009. – 258 s.
  124. The Austrian Contribution to Analytic Philosophy / Ed. .by M. Textor. – London and NY : Routledge, 2006. – 329 p.
  125. The Blackwell Companion to Consciousness. – Blackwell Publishing, 2007. – 768 p.
  126. The Philosophy of G. E. Moore / Ed. by P. Schilpp. – Chicago : Northwestern university. – 1942. – Vol. IV. – 717 p.
  127. The program and first platform of six realists // The journal of philosophy, psychology and scientific methods. – 1910. – Vol. VII, №15 – P. 393-401.
  128. Van Fraassen B. C. The Scientific Image / B. van Fraassen. – Oxford : Clarendon Press. 1980. – 235 p.
  129. Van Inwagen P. Two concepts of possible worlds // Midwest studies in philosophy. – 2008. – Volume 11. – P. 185-213.
  130. Varieties of Scientific Realism. Objectivity and Truth in Science / Ed. E. Agazzi. – Springer International Publishing, 2017. – 410 p.
  131. Velmans M. Understanding consciousness / M. Velmans. – London : Routledge, 2009. – P. 17-27.
  132. Vision G. Modern Anti-Realism and Manufactured Truth / G. Vision. – London : Routledge, 1988. – 256 p.
  133. Walker R. The Coherence Theory of Truth, Realism, Anti-Realism, idealism / R. Walker. – London and New-York : Routledge, 1989. – xi+247 p.

134. Whorf B. Language thought and reality / B. Whorf. – Boston : MIT Press, 1956. – 278 p.
135. Wolniewicz B. A parallelism between Wittgensteinian and Aristotelian ontologies // Boston studies in the philosophy of science. – 1969. – Vol.4. – P. 208-217.
136. Wright von G. Analytic philosophy: a historico-critical survey // The tree of knowledge and other essays. – New-York : E. J. Brill, 1993. – P. 25-52.
137. Wright C. Truth and Objectivity / C. Wright. – Cambridge : Harvard university press, 1994. – 262 p.
138. Yablo S. Paradox without self-reference // Analysis. – 1993. – №53. – P. 251-252.
139. Yablo S. Self-knowledge and semantic luck // Philosophical issues. – 1998. – Vol. 9. – P. 219-229.
140. Young J. A Defence of the Coherence Theory of Truth // Journal of Philosophical Research. – 2001. – Vol. 46. – P. 89-101.
141. Zalta E. Abstract objects: An introduction to axiomatic metaphysics / E. Zalta. – Dordrecht, Boston, Lancaster : D. Reidel Publishing company, 1983. – 193 p.
142. Айдукевич К. Проблема істини // Айдукевич К. Проблеми і напрями філософії. Теорія пізнання. Метафізика. – К. : Освіта України, 2010. – С. 15-25.
143. Аквинский Ф. Сумма теологии. Часть I. Вопросы 1-43 / Ф. Аквинский. – Киев : Эльга, Ника-Центр; Москва : Элькор-МК, 2002. – 560 с.
144. Аналитическая философия / под ред. М. Лебедева, А. Черняка. – Москва : РУДН, 2004. – 622 с.
145. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – 374 с.
146. Аристотель. Метафізика // Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1 / Аристотель. – Москва : Мысль, 1976.
147. Армстронг Д. Универсалии. Самоуверенное введение / Д. Армстронг. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2011. – 240 с.

148. Бейкер Г., Хакер П. Скептицизм, правила и язык / Г. Бейкер, П. Хакер. - Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2008. - 240 с.
149. Бенацераф П. Фреге: последний логицист // Философия науки. - 2004. - №4 (23). - С. 105-131.
150. Беркли Дж. Сочинения / Дж. Беркли. - Москва : Мысль, 1978. - 556 с.
151. Бибихин В. Витгенштейн: смена аспекта / В. Бибихин. - Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. - 576 с.
152. Блинов А. Общение. Звуки. Смысл: Об одной проблеме аналитической философии языка / А. Блинов. - Москва : Русское феноменологическое общество, 1996. - 282 с.
153. Боброва А. Новый проект аналитической философии: Аналитический обзор / А. Боброва. - Москва : ИНИОН РАН, 2013. - 72 с.
154. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр. - Київ : Основи, 2004. - 230 с.
155. Борисов Е. Основные черты постметафизической онтологии / Е. Борисов. - Томск : Изд-во Том. ун-та, 2009. - 120 с.
156. Борисов Е., Ладов В., Суровцев В. Язык, сознание, мир: Очерки компаративного анализа феноменологии и аналитической философии / Е. Борисов, В. Ладов, В. Суровцев. - Вильнюс : ЕГУ, 2010. - 156 с.
157. Боррадори Дж. Американский философ: Беседы с Куайном, Дэвидсоном, Патнэмом, Нозиком, Данто, Рорти, Кейвллом, МакИнтайром, Куном / Дж. Боррадори. - Москва : Дом интеллектуальной книги, Гнозис, 1999. - 208 с.
158. Brentano Ф. О понятии истины // Brentano Ф. Избранные работы / Ф. Brentano. - Москва : Дом интеллектуальной книги, 2006. - С. 95-114.
159. Брэдли Ф. Этические исследования / Ф. Брэдли. - Санкт-Петербург : РХГА, 2010. - 421 с.

160. Вайсман Ф. Что такое логический анализ // Актуальні проблеми духовності. – 2015. – Вип.16. – С. 97-122.
161. Васильев В. Сознание и вещи: Очерк феноменалистической онтологии / В. Васильев. – Москва : Либроком, 2014. – 240 с.
162. Васильев В. Трудная проблема сознания / В. Васильев. – Москва : Прогресс-Традиция, 2009. – 272 с.
163. Васюков В., Драгалина-Черная Е., Долгоруков В. Logica Ludicra: Аспекты теоретико-игровой семантики и прагматики / В. Васюков, Е. Драгалина-Чёрная, В. Долгоруков. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2014. – 362 с.
164. Вергауен Р. Реализм, причинность и вычислимость // Вестник ВГУ. Сери 1. Гуманитарные науки. – 2001. - №1. – С. 85-100.
165. Веретенников А. Философия модальности: алетическая философия и логика // История философии. – 2008. – Вып.13. – С. 26-48.
166. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история / В. Виндельбанд. – Москва : Юрист, 1995. – 688 с.
167. Витгенштейн Л. Дневники 1914-1916 / Л. Витгенштейн. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
168. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. – Москва : Канон+, 2011. – 288 с.
169. Витгенштейн Л. О достоверности // Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва : Гнозис, 1994. – С. 323-405.
170. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва : Гнозис, 1994.
171. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження // Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 177-178.
172. Вригт фон Г. Х. Аналитическая философия: историко-критический обзор // Кантовский сборник. – 2013. – Вып. 1. – С. 78-88.
173. Гемпель К. Логика объяснения / К. Гемпель. – Москва : ДИК, 1998.

174. Гемпель К. Теория истины логического позитивизма // Вестник Томского гос. ун-та. Серия «Философия. Социология. Политология». – 2009. – №2. – С. 185-194.
175. Грязнов А. Ф. Аналитическая философия / А. Грязнов. – Москва : Высшая школа, 2006. – 375 с.
176. Грязнов А. Ф. Феномен аналитической философии в западной культуре XX столетия // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 37-47.
177. Гудмен Н. Способы создания миров / Н. Гудмен. – Москва : Идея-Пресс, 2001.
178. Г'юм Д. Трактат про людську природу: спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Д. Г'юм. – Київ : Всесвіт, 2003. – 552с.
179. Дегутис А. Онтологическа проблематика в современной аналитической философии // Проблемы онтологии в современной буржуазной философии. – Рига : Зинатне, 1988. – С. 205-225.
180. Декарт Р. Сочинения в 2 т. Т. I / Р. Декарт. – Москва : Мысль, 1989.
181. Деннет Д. Виды психики: На пути к пониманию сознания / Д. Деннет. – Москва : Идея-пресс, 2004. – 184 с.
182. Джемс В. Прагматизм и его концепция истины // Джемс В. Прагматизм. – К. : Україна, 1995. – С. 98-117.
183. Джохадзе И. Прагматический реализм Хилари Патнэма / И. Джохадзе. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2013. – 288 с.
184. Драгалина-Чёрная Е. Неформальные заметки о логической форме / Е. Драгалина-Чёрная. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2015. – 202 с.
185. Драгалина-Чёрная Е. Онтология для Убеляра и Элоизы / Е. Драгалина-Чёрная. – Москва : ИД ВШЭ, 2012. – 231 с.
186. Дубровский Д. Проблема «сознание и мозг»: Теоретическое решение / Д. Дубровский. – Москва : »Канон+» РООИ «Реабилитация», 2015. – 208 с.
187. Дубровский Д. Проблема сознания: опыт обзора основных вопросов и теоретических трудностей //

- Проблема сознания в философии и науке. – Москва : Канон⁺, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 5-52.
188. Дубровский Д. Сознание, мозг, искусственный интеллект / Д. Дубровский. – Москва : ИД Стратегия-Центр, 2007. – 272 с.
189. Инваген ван П. Нарис про свободу волі / П. ван Инваген. – Київ : Дух і літера, 2016. – 344 с.
190. Исследования аналитического наследия Львовско-Варшавской философской школы. Вып. 1. – Санкт-Петербург : ИД «Мір», 2006. – 304 с.
191. Кант И. Сочинения в 8 тт. Т. 3. – Москва : Чоро, 1994.
192. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – Київ : Юніверс, 2000. – 504 с.
193. Кантерян Э. Людвиг Витгенштейн / Э. Кантерян. – Москва : Ad Marginem пресс, 2016. – 248 с.
194. Каримов А. Введение в аналитическую философию / А. Каримов. – Казань : Казанский ун-т, 2012. – 115 с.
195. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике / Р. Карнап. – Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 372 с.
196. Кисельов М. Концепція «єдиної науки»: філософсько-методологічний аспект // Філософські діалоги-2010. Вип.4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. Шинкарука та сьогодення. – Київ, 2010. – С. 122-138.
197. Кирющенко В. Язык и знак в прагматизме / В. Кирющенко. – Санкт-Петербург : Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. – 199 с.
198. Ковальчик С. Загальна метафізика / С. Ковальчик. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 215 с.
199. Косилова Е. В. Философия и психология о сознании // Методология и история психологии. – 2009. – Т.4. Вып.1. – С. 25-45.
200. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / С. Крічлі. – Київ : Стилос, 2008. – 152 с.

201. Крипке С. Витгенштейн о правилах и индивидуальном языке / С. Крипке. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – 256 с.
202. Крипке С. Тожество и необходимость // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. «Логика и лингвистика (проблемы референции). – Москва : Прогресс, 1982. – С. 340-377.
203. Куайн У. От стимула к науке / У. Куайн. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2016.
204. Куайн У. Преследуя истину/ У. Куайн. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014.
205. Куайн У. Референция и модальность // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. «Логика и лингвистика (проблемы референции). – Москва : Прогресс, 1982. – С. 87-109.
206. Куайн У. Слово и объект/ У. Куайн. – Москва : Логос, Праксис, 2000. – 386 с.
207. Куайн У. С точки зрения логики. 9 логико-философских очерков / У. Куайн. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – 272 с.
208. Куайн У. Философия логики/ У. Куайн. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2008. – 192 с.
209. Кун Т. Структура научных революций/ Т. Кун. – Київ : Port-Royal, 2001. – 228 с.
210. Куслий П. Вступление к философско-литературному журналу «Логос» // Логос. – 2009. - №2(70). – С. 3-10.
211. Ладов В. Онтологическая проблематика в аналитической философии // Эпистемология & философия науки. – 2010. – Т. XXIII. – №1. – С. 84-97.
212. Ладов В. Иллюзия значения: Проблема следования правилу в аналитической философии. – Томск : Изд-во ТГУ, 2008. – 326 с.
213. Ладов В. Формальный реализм / В. Ладов. – Томск : Изд-во Томского гос. ун-та, 2011. – 132 с.
214. Ламберов Л. О мифах и проблемах определения термина «аналитическая философия» // Analytica. – 2010. – №4. – С. 25-37.

215. Лебедев М., Черняк А. Онтологические проблемы референции / М. Лебедев, А. Черняк. – Москва : Праксис, 2001. – 344 с.
216. Лебедев М. Стабильность языкового значения / М. Лебедев. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. – 168 с.
217. Лебедев А. Е. «Истина», «язык» и «реальность» в философии Д. Дэвидсона // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – 2014. – №1083. – С. 56-60.
218. Лебедев А. Е. Готтлоб Фреге о природе математических истин // Исторические предпосылки в становлении инновационных направлений и их обоснование: коллективная монография / под ред. В. Н. Кулезнева – Курск: Изд-во ООО «Учитель», 2014 – С. 138-142.
219. Лебедев А. Е. Дискуссия «реализм-антиреализм» и вопрос о состоятельности теории корреспонденции в неореалистических контекстах // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – 2012. – № 995. – С. 35-41.
220. Лебедев А. Е. Интенционал и экстенционал дефиниции логических семантик // Філософські науки. – 2005. – С. 190-196.
221. Лебедев А. Е. Интенциональные контексты интенциональных пропозиций // Філософські науки. – 2006. – С. 177-186.
222. Лебедев А. Е. Мировоззренческий потенциал современной науки // Наука и образование: современные трансформации: Монография. – К.: ПАРАПАН, 2008. – С. 293-306.
223. Лебедев А. Е. Понятие истины и дефляционизм // *Voprosy filosofii i psikhologii*. – 2016. – Vol. (7), Is. 1. – С. 29-35.
224. Лебедев А. Е. Проблема истины: существует ли она? // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Випуск 1. – 2011. – С. 240-245.
225. Лебедев А.Е. Аналитическая философия: польский контекст исследования проблемы истины // *W strone marzen*. – Warszawa. – 2013. – S. 487-497.

226. Лебедь А.Е. Язык и языковые структуры в контексте междисциплинарного диалога // Современная философия в контексте межкультурных коммуникаций. – Уссурийск: Изд-во УГПИ. – 2009. – С. 97-99.
227. Лебідь А. Є. Філософія як теорія Істини // Філософія науки: традиція та інновації. – 2012. - №1(5). – С. 28-35.
228. Лебідь А. Є. Аналітики при-сутності Буття-Істини-Ніщо // Філософія науки: традиція та інновації. –2012. - № 2(6). – С. 122-129.
229. Лебідь А. Є. Антиреалістська (фізикалістська) парадигма феномену ментального (стаття перша) // Світогляд-Філософія-Релігія. – 2016. – Випуск 11. – С. 27-37.
230. Лебідь А. Є. Істина-Буття та Буття-Істина: розмисли про нові смисли старих понять // Світогляд. Філософія. Релігія. – 2012. – №3. – С. 65-75.
231. Лебідь А. Є. Кореспондентна теорія істини: переваги та недоліки // Філософія науки: традиція та інновації. – 2013. - № 1(7). – С. 61-69.
232. Лебідь А. Є. На захист здорового глузду реалістської теорії істини Дж. Е. Мура // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія - 2015. - Випуск 726-727. - С. 14-18.
233. Лебідь А. Є. Парадигма реалізму та теорії істини // Людинознавчі студії. - 2014. - Випуск 30. Філософія. - С. 129-143.
234. Лебідь А. Є. Парадигма реалізму: істина в логіко-семантичній системі Г. Фреге // Світогляд-Філософія-Релігія. - 2015. - Випуск 8. - С. 68-81.
235. Лебідь А. Є. Проблема істинності умовних контрфактичних висловлювань в контексті модального реалізму та семантики «можливих світів» // Світогляд-Філософія-Релігія. – 2015. – Випуск 9. – С. 23-36.
236. Лебідь А. Є. Реалізм наукової істини у філософії Б. Рассела // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Збірник. – 2016. – № 2(8). – С. 94-104.
237. Лебідь А. Є. Світоглядний простір нанонауки та перспективи техногенної цивілізації // Вісник ХНУ імені

- В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки».
– 2005. – № 660. – С. 19-23.
238. Лебідь А. Є. Теорія істини як відповідності в логіко-семантичних системах Г. Фреге та Б. Рассела // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – 2013. – №1057. – С. 11-16.
239. Лебідь А. Є. Транспозиції поняття «істина» в аналітиці мовних конструкцій: Л. Вітгенштайн та Дж. Остін // Наукові записки. Серія «Філософія». – 2013. – Вип. 13. – С. 35-39.
240. Лебідь А. Є. Дистинкція аналітичних та синтетичних істин: рецепція ідей І. Канта в аналітичній філософії // «Сучасність філософії І Канта: pro et contra». Матеріали ХХІІ Харківських міжнародних читань, присвячених 290-річчю з дня народження І. Канта (26-27.09.2014р). – Сковородинівка-Харків : Вид-во «Майдан», 2015, – С. 105-115.
241. Лебідь А.Є. Епістемічний образ істини // Філософія науки: традиція та інновації. –2011. – № 1(3). – С. 51-57.
242. Лебідь А.Є. Істина: від онтології ἀληθεια до епістемології ψευδος // Філософія науки: традиція та інновації. –2011. – № 2(4). – С. 26-31.
243. Лебідь А.Є. Метаморфози Істини: ἀληθεια в системі онтологічної парадигми // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософської проблематики. Вип. 9. –2011. – С. 279-286.
244. Лебідь А.Є. Натурфілософія ренесансної науки. Формування нової картини світу // Філософські науки. – 2008. – С. 44-51
245. Лебідь А.Є. Питання про буття: ментальний, евристичний та логічний аспекти тлумачення // Філософські науки. – 2008. Вип. 2. – С. 89-95
246. Лебідь А.Є. Ренесансна наука та проблема істини: зміна антропологічних орієнтирів // Світогляд. Філософія. Релігія. – 2011. – №1. – С. 142-153.

247. Лебідь А.Є. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання // Філософія науки: традиції та інновації. – 2010. № 1 (2). – С. 237-245.
248. Лебідь А.Є. Філософія науки та її роль у розвитку рефлексії сучасних форм наукової діяльності // Філософія науки: традиції та інновації. – 2010. № 1. – С. 18-24.
249. Левин Г. Д. Истинность и рациональность / Г. Левин. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 224 с.
250. Ледников Е. Онтологическая проблематика в свете аналитической философии // Логос. – 2009. – №2. – С. 37-43.
251. Логика, онтология, язык / Под ред. В. Суровцева. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2006. – 244 с.
252. Луканов Д. Гносеология американского «реализма» / Д. Луканов. – Москва : Высшая школа, 1968. – 104 с.
253. Майнонг А. Самоизложение / А. Майнонг. – Москва : Дом интеллектуальной книги, 2003. – 80 с.
254. Майнонг А. Теория предметов // Эпистемология & философия науки. – 2011. – Т. XXVII, №1. – С. 202-229.
255. Макеева Л. Язык, онтология и реализм / Л. Макеева. – Москва : ИД ВШЭ, 2011. – 310 с.
256. Максвелл Г. Онтологический статус теоретических сущностей // Философия науки. – 2005. – № 1 (24). – С. 20-48.
257. Максимов Л. Квазиобъективность моральных ценностей // Этическая мысль. – Москва : ИФ РАН. – 2005. – Вып.6. – С. 27-50.
258. Малкольм Н. Мур и обыденный язык // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 84-100.
259. Менский М. Концепция сознания в контексте квантовой механики // УФН. – 2005. – Том 175, №4. – С. 413-435.
260. Микешина Л. Философия познания. Полемиические главы / Л. Микешина. – Москва : Прогресс-Традиция, 2002. – 624 с.

261. Мур Дж. Доказательство внешнего мира // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва: Изд-во МГУ, 1993. – С. 66-84.
262. Мур Дж. Защита здравого смысла // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 130-155.
263. Мур Дж. Опровержение идеализма // Историко-философский ежегодник. – Москва : Наука, 1987. – С. 247-265.
264. Мур Дж. Природа суждения // Историко-философский ежегодник. – Москва : Наука, 2009. – С. 186-204.
265. Мур Дж. Является ли существование предикатом? // Вестник ТомГУ. Серия «Философия. Социология. Политология» – 2009. - №4(8). – С. 111-122.
266. Нагель Т. Что всё это значит? Очень краткое введение в философию / Т. Нагель. – Москва : Идея-пресс, 2001. – 84 с.
267. Неретина С., Огурцов А. Пути к универсалиям / С. Неретина. – Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2006.
268. Нехамкин В. Контрфактические исследования в историческом познании: генезис, методология / В. Нехамкин. – Москва : Изд-во МАКС-Пресс, 2006. – 176 с.
269. Нехамкин В. Становление контрфактической истории: философско-методологический аспект / В. Нехамкин. – Москва : Макс-Пресс, 2010.
270. Никифоров А. Л. Аналитическая философия // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 49-51.
271. Никифоров А. Условные контрфактические высказывания // Логос. – №2 (70). – 2009. – С. 84-95.
272. Никоненко С. Аналитическая философия: основные концепции / С. Никоненко. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007. – 546 с.
273. Огурцов А. Анализ // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 40-41.

274. Остин Д. Три способа пролить чернила: Философские работы / Д. Остин. – СПб : Алетейя, 2006. – 335 с.
275. Остин Дж. Избранное / Д. Остин. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
276. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 22-129.
277. Павлова А. Истинность в диалоговой логике и теоретико-игровой семантике (GTS) // Логические исследования. – 2015. – Т. 21, №1. – С. 107-133.
278. Панов А. Технологическая сингулярность, теорема Пенроуза об искусственном интеллекте и квантовая природа сознания // Приложение к журналу «Информационные технологии». – 2014. - №5. – С. 1-31.
279. Пап А. Семантика и необходимая истина: Исследование оснований аналитической философии / А. Пап. – Москва : Идея-пресс, 2002. – 420 с.
280. Пассмор Дж. Современные философы / Дж. Пассмор. – Москва : Идея-Пресс, 2002. – 192 с.
281. Пассмор Дж. Сто лет философии / Дж. Пассмор. – Москва : Прогресс-Традиция, 1998. – 496 с.
282. Патнэм Х. Значение и референция // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. – Москва : Радуга, 1982. – С. 377-390.
283. Патнем Г. Розум, істина й історія / Г. Патнем. – Київ : ВД «Альтернативи», 2003. – 232 с.
284. Пенроуз Р., Шимони А., Картрайт Н., Хокинг С. Большое, малое и человеческий разум / Р. Пенроуз и др. – Москва : Мир, 2004. – 191 с.
285. Пенроуз Р. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики / Р. Пенроуз. – Москва : Едиториал УРСС, ЛКИ, 2015. – 402 с.
286. Петрушов В. Метаморфози філософської думки від онтології до граматики у площині адогматичної думки // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Філософія, політологія, 2011. – №105. – С.94-97.

287. Пикок К. Теория значения в аналитической философии // Философия науки. – 2005. – №4. – С. 79-100.
288. Пирс Ч. Рассуждение и логика вещей / Ч. Пирс. – Москва : РГГУ, 2005. – 371 с.
289. Платон. Собрание сочинений в 4-х т.: Т. I / Платон. – Москва : Мысль, 1990.
290. Поліщук Н. Філософія прагматизму / Н. Поліщук. – Київ : Український центр духовної культури, 2012. – 400с.
291. Поппер К. Логика научного исследования: — М.: Республика, 2005. – 447 с.
292. Прист С. Теории сознания / С. Прист. – МОСКВА : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 288 с.
293. Прокопов Д. Інтерпретація хиби в європейській філософії XVII-середини XVIII століття / Д. Прокопов. – Київ : Парапан, 2008. – 428 с.
294. Райл Г. Понятие сознания / Г. Райл. – Москва : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 408 с.
295. Райл Г. Феноменология против «Понятия сознания» // Логос. – 2006. – №1. – С. 73-88.
296. Рамсей Ф. Философские работы. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2011. – 367 с.
297. Рассел Б. Введение в математическую философию / Б. Рассел. – Новосибирск : Сибирское университетское изд-во, 2007. – 264 с.
298. Рассел Б. Моё философское развитие // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 11-28.
299. Рассел Б. Об обозначении // Язык, истина, существование. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2002. – С. 7-22
300. Рассел Б. Проблемы философии // Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии / Б. Рассел. – Москва : Республика, 2000. – 315 с.
301. Рассел Б. Философия логического атомизма / Б. Рассел. – Томск : Водолей, 1999. – 192 с.
302. Рассел Б. Философский словарь разума, материи и морали / Б. Рассел. – Киев : Port-Royal, 1996. – 368 с.

303. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел. – К. : Ника-Центр, 2001. – 560 с.
304. Решер Н. Взлёт и падение аналитической философии // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 454-466.
305. Романова Т. Модальность. Оценка. Эмоциональность / Т. Романова. – Н. Новгород : Изд-во НГЛУ, 2008. – 309 с.
306. Руденко Д., Прокопенко В. Философия языка: путь к новой эпистеме // Язык и наука конца XX века. – Москва, 1995. – С. 118-143.
307. Рьод В. Шлях філософії: ХІХ-ХХ століття / В. Рьод. – Київ : Дух і літера, 2010. – 368 с.
308. Сепир Э. Избранные работы по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – Москва : Прогресс, 1993. – 656 с.
309. Сёрл Дж. Открывая сознание заново / Дж. Сёрл. – Москва :Идея-Пресс, 2002. – С. 115-128.
310. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. – Москва : Прогресс, – 1986. – С. 170-194.
311. Сломский В. Теория истины Альфреда Тарского // Вандишев В., Сломський В. Філософія. Комунікація. Істина. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – С. 141-162.
312. Соболева М. Истина: свойство, оператор, событие? // Вопросы философии. – 2008. - №2. – С. 117-124.
313. Соболева М. Философия как «критика языка» в Германии / М. Соболева. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. унта, 2005. – 412 с.
314. Сокулер З. Людвиг Витгенштейн и его место в философии XX века / З. Сокулер. – Долгопрудный [б.в.], 1994.
315. Сокулер З. Проблема обоснования знания: гносеологические концепции Л. Витгенштейна и К. Поппера / З. Сокулер. – Москва : Наука, 1988. – 176 с.
316. Страуд Б. Аналитическая философия и метафизика // Аналитическая философия: Избранные тексты. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – С. 159-174.

317. Стросон П. Значение и истина // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – Москва : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 213-230.
318. Стросон П. Идентифицирующая референция и истинностное значение // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 13. – Москва : Радуга, 1982. – С. 109-133.
319. Суровцев В., Ладов В. Витгенштейн и Крипке: следование правилу, скептический аргумент и точка зрения сообщества / В. Суровцев, В. Ладов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2008. – 136 с.
320. Суровцев В. Ф. П. Рамсей и программа логицизма / В. Суровцев. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2012. – 258 с.
321. Суханова Е. Дж. Э. Мур и Б. Рассел: логика, язык, реальность // Вестник ТомГУ. – 2007. - №1. – С. 68-70.
322. Тарский А. Семантическая концепция истины и основания семантики // Аналитическая философия: становление и развитие. – Москва : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 90-129.
323. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед. – Москва : Прогресс, 1990. – 720 с.
324. Фейс Р. Модальная логика / Р. Фейс. – Москва : Наука, 1974. – 520 с.
325. Франкіш К. Аргумент антизомбі // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку. – Львів : Літопис, 2014. – С. 340-360.
326. Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов / Г. Фреге. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – 512 с.
327. Фреге Г. Основоположения арифметики / Г. Фреге. – Томск: Водолей, 2000. – 128 с.
328. Хайдеггер М. Парменид / М. Хайдеггер. – Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2009. – 384 с.
329. Хакер П. Могут ли разные люди чувствовать одну и ту же боль? // Вестник ТомГУ. Серия «Философия. Социология. Политология». – 2012. - №4. – С. 141-156.

330. Хакинг Я. Представление и вмешательство / Я. Хакинг. – Москва : Логос. – 1998. – 296 с.
331. Хинтикка Я. Логико-эпистемологические исследования / Я. Хинтикка. – Москва : Прогресс, 1980. – 448 с.
332. Хинтикка Я. О Витгенштейне / Я. Хинтикка. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2013. – 272 с.
333. Хинтикка Я. О Гёделе/ Я. Хинтикка. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2014. – 256 с.
334. Хинтикка Я. Проблема истины в современной философии // Вопросы философии. – 1996 – №9. – С. 46-58.
335. Хорвич П. Дефляционная истина и проблема репрезентации // Analytica. – 2008. - №2. – С. 62-75.
336. Хорвич П. Раскавычивание и причина в теории референции // Analytica. – 2010. - №4. – С. 98-104.
337. Целищев В. Логическая истина и эмпиризм / В. Целищев. – Москва : Красанд, 2010. – 112 с.
338. Целищев В. Является ли концепция истины А. Тарского философской теорией? // Философский журнал. – 2015. – Т.8, №3. – С. 5-23.
339. Чалмерс Д. Сознательный ум: в поисках фундаментальной теории / Д. Чалмерс. – Москва : URSS, 2013. – 512 с.
340. Черниговская Т. Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание / Т. Черниговская. – Москва : Языки славянской культуры, 2013. – 448 с.
341. Швырев В. Неопозитивизм и проблема эмпирического обоснования науки / В. Швырев. – М.: Наука, 1966. – 216 с.
342. Юлина Н. Проблема метафизики в американской философии XX века / Н. Юлина. – Москва : Наука, 1978. – 296 с.
343. Юлина Н. Философская мысль в США. XX век / Н. Юлина. – Москва : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – 600 с.

Наукове видання

Лебідь Андрій Євгенійович

**КОНЦЕПТ «ІСТИНА»
В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ**

Монографія

Художнє оформлення обкладинки А. Є. Лебеда
Комп'ютерне верстання А. Є. Лебеда

Стилістика та орфографія автора збережені.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 22,32. Обл.-вид. арк. 26,75. Тираж 300 пр.
Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.